EUGENE LE ROY

JACQUOU

în româneşte de VICTORIA URSU

EDITURA ALBATROS
1973

Coperta de KALAB FRANCISC

EUGENE LE ROY JACQUOU LE CROQUANT

Cea mai veche amintire o am din 1815, anul în care au venit la Paris străinii şi cînd Napoleon, numit de către domnii de la castelul Herm „Căpcăunul din Corsica”, a fost trimis peste mări şi ţări în insula Sfînta Elena. Pe vremea aceea ai mei erau dijmaşi la Combenegre, domeniul sterp al marchizului de Nasac, la marginea Pădurii Barade, în Perigordul de Sus. Era în seara de Crăciun ; aşezat pe un scăunel într-un colţ al vetrei, aşteptam cuprins de nerăbdare să vină mai repede clipa cînd urma să mergem la slujba de miezul nopţii în capela castelului, în vreme ce îşi torcea fuiorul de cînepă în faţa focului, mama îmi domolea neastîmpărul, spunîndu-mi poveşti. Se ridică în cele din urmă, merse pînă în pragul uşii, privi stelele de pe cer şi se întoarse îndată :

— E timpul, spuse ea, hai, copile ! Lasă-mă să pregătesc focul pentru cînd ne vom întoarce.

Se duse degrabă-să aducă dintr-o cămăruţă o buturugă de nuc păstrată anume, o puse pe pirostrie şi o rîndui cu surcele şi tăciuni.

După ce isprăvi treaba, mă înfăşură într-un şal prăpădit de lînă, mi-l înnodă la spate, îmi trase căciulită împletită peste urechi şi-mi încălzi saboţii cu jăratec. în sfîrşit, îşi puse şi ea gluga de dimie, aprinse felinarul cu geamuri înnegrite de fumul uleiului, suflă în lampatir- nată de vatră şi, după ieşirea noastră, închise uşa cu zăvorul pe dinăuntru, folosind o cheie cu virful întors pe care_o ascunse după aceea într-o gaură din zid :

— Taică-tău o va găsi acolo, de s-o întoarce.

Vremea era mohorîtă, ca atunci cînd stă să ningă, frigul cumplit, pămîntul îngheţat. Mergeam alături de mama care mă ţinea de mină şi-mi chinuiam bietele picioruşe de şapte ani, zorindu-mă s-o ajung din urmă, deşi sărmana femeie îşi potrivea pasul după al meu. Auzisem atît de des pe. vecina noastră Mion din Puymaigre vorbind despre ieslea pe care o făceau în fiecare an în capela de la Herm domnişoarele de Nansac, încît eram nerăbdător să văd tot

ce povestise ea. Saboţii noştri răsunau puternic pe drumul înţelenit, ce aproape nu se mai cunoştea pe întinderea cenuşie luminată foarte slab de felinarul pe care-l ducea mama. După un sfert de oră de umblet, intrarăm pe un drum mare, pietros, numit lou cami ferrat, adică drum pietruit, care şerpuia pe la poalele marilor coline pleşuve de pe Grillieres. În depărtare, pe culmea dealurilor şi pe drumuri, se vedeau cum vin, asemeni unor licurici, felinarele oamenilor care mergeau la slujba de miezul nopţii, sau luminările purtate de tinerii ce străbăteau cîmpia cîntînd un vechi cîntec al străbunilor noştri gali, care s-ar putea transpune din dialect astfel :

Am venit pe jos, Am venit pe jos Pîn-la poarta boierească. Doamnă, dă-ne vîscul norocos 1 Dacă ai o fată nenuntită, Dă-ne grabnic vîscul norocos. Dacă vrea să-şi ia un soţ frumos, Doamnă, dă-ne vîscul norocos. Chiar de sîntem douăzeci-treizeci, Dă-ne grabnic vîscul norocos; Două, treizeci buni de-nsurat, Doamnă, dă-ne vîscul norocos '.

Cînd am ajuns la Puymaigre, ferma altor dijmaşi ai castelului, mama îşi duse mîna la gură şi strigă din răsputeri :

— Hei, Mion !

Mion apăru în prag :

— Iacă vin, aşteaptă-mă, Francou !

O clipă mai tîrziu, coborînd încet pe o scurtătură, ni se alătură.

— L-ai luat şi pe Jacquou !... spuse ea, văzîndu-mă.

— Ce să mai vorbim ! Ţine morţiş să meargă, curios nevoie mare ! Şi, afară de asta, Martissou al nostru nu-i acasă. Nu puteam să-l las singur.

Ceva mai departe am părăsit drumul care, venind dinspre pădure, dă în vechea şosea €e duce de la Limoges la Bergerac şi am urmat această cale timp de un sfert de oră, pînă la marea alee a castelului Herm.

Lată de şaizeci de paşi, această alee din care astăzi n-a mai rămas nici urmă, era străjuită de două şiruri de ulmi

bătrîni. Un strat de pietre mari o acopereau, în timp ce pe aleile lăturalnice pe unde era plăcut de mers vara, creştea o iarbă măruntă. Aleea urca pieptiş spre castelul aşezat în vîrful dealului şi înzestrat cu acoperişuri ascuţite, frontoane şi hornuri înalte ce se profilau negre pe cerul cenuşiu.

Pe cînd urcam dealul împreună cu alţi oameni întilniţi pe drum, a început să ningă atît de tare, încît eram albi din creştet pînă-n tălpi cînd am ajuns sus : fulgii mari de zăpadă ce cădeau le făcea pe femei să spună : „Iată că bătrînul Crăciun îşi jumuleşte gîştele”. Poarta exterioară întărită cu piroane ascuţite la vîrf pentru a rezista odinioară loviturilor de topor, era larg deschisă în seara aceea şi lăsa liberă intrarea în incinta mărginită de un şanţ adînc, în mijlocul căreia se afla castelul. Poarta aceasta era tăiată într-o construcţie cu metereze străjuite de creneluri, astăzi dărîmată pînă la temelie, iar sub bolta care ducea spre curtea interioară se legăna un felinar, luminînd intrarea şi podul aruncat peste şanţ.

Ziduri înalte şi groase împrejmuiau castelul, iar la dreapta lui se vedeau strălucind vitraliile luminate ale unei capele care acum a dispărut; mama stinse felinarul şi intrarăm.

Cîte luminări! În mijlocul capelei, altarul vechi de piatră în formă de mormînt era împodobit cu ele şi toe- mai terminaseră luminatul ieslei făcută din ramuri şl flori într-un pervaz larg de fereastră. După ce îşi făceau cruce cu apă sfinţită, oamenii mergeau să îngenuncheze în faţa ei şi să se roage copilului Isus culcat pe nişte paie strălucitoare ca aurul, între un bou trist şi un măgar păros, care-şi ridica capul pentru a smulge fîn dintr-un grătar de iesle.

Ce frumoasă era ! Părea o mică grotă. împodobită cu muşchi, cu merişor şi ramuri de brad înmiresmate. În lumina molcomită de verdeaţa întunecată, Sfînta Fecioară, în veşmînt albastru, era aşezată alături de noul-născut, iar lîngă ea Sfintul fosif în picioare, cu mantie verde, părea că-i priveşte cu mare duioşie. Ceva mai departe, însoţiţi dsTcîinii lor, păstorii îngenuncheaţi, în mînă cu un toiag încovoiat la

capăt, se închinau pruncului, în timp ce, în fund de tot, cei trei magi, călăuziţi de steaua ce strălucea atîrnată în bolta de ramuri, soseau cu bărbile lor lungi, aducînd daruri...

Priveam cu nesaţ toate aceste frumuseţi, împreună cu ceilalţi care se aflau acolo, boldind ochii. Curind a trebuit însă să părăsim locul hărăzit domnilor, deoarece sunase de slujbă.

Intrară cu toţii, ca într-o procesiune. Mai întîi bătrînul marchiz, îmbrăcat după moda de dinainte de revoluţie : pantaloni scurţi, ciorapi de mătase albi, pantofi cu catarame de aur, haina de catifea brună croită după moda franceză, cu nasturi de metal frumos lucraţi, jiletcă cu flori de fir care îi ajungea pînă la pîntec şi perucă pudrată, terminată printr-o scurtă coadă înnodată cu o panglică neagră, care-i cădea pe gulerul hainei. Ducea la braţ pe nora sa, contesa de Nansac, o doamnă trupeşă, cu un fel de şal înfăşurat în jurul capului şi sti-Însă într-o rochie de mătase de culoare castanie, al cărei cordon urca aproape sub braţ.

Venea apoi eontele, în frac ci-oit după moda engleză, cu pantaloni cenuşii strînşi pe picior, la braţ cu fiica sa cea mai mare, cu păru-i scurt şi ondulat ca o puştancă, deşi avea vîrsta la care ar fi putut să fie măritată, în urmă veneau un băieţandru de vreo doisprezece ani, patru domnişoare înte şase şi şaptesprezece ani şi o guvernantă care o ducea de mînă pe cea mai mică.

Toată lumea aceasta trecu în şir, privită de pe margini de ţăranii sfioşi şi se duse să se aşeze pe scaunele de rugăciune, rînduite în mijlocul capelei.

Şi începu slujba, rostită de vechiul călugăr de la Saint-Amand-de-Coly, care se aciuase la castel, găsind aici un sălaş bun : era ajutat de tînărul domn, blond. încălţat cu pantofi de bal şi îmbrăcat cu pantalon cenuşiu deschis : haina de catifea neagră cu guieraş brodat îi Strîngea trupul subţire.

La împărtăşanie, femeile de la ţară îşi puseră vălul şi aşteptară. Domnii nu se mişcară : aşa cum se cuvine, capelanul veni să le aducă lor mai întîi pe bunul Dumnezeu.

Toţi cei care postiseră s-au împărtăşit, lipsea numai bătrinul marchiz, care, spuneau oamenii, de la castel, nu putea niciodată să ţină tot postul, din pricina unei vătă- mături la stomac. Dar bătrînii din partea locului rîdeau de asta, amintindu-şi foarte bine că şi înainte de Revoluţie el nu credea nici în Dumnezeu, nici în Diavol, nici în Duhul necurat, acea fiinţă tainică mai puternică şi mai înspăimântătoare decît dracul.

După domni, veni rîndul slujitorilor, îngenuncheaţi în faţa micii balustrade ce îngrădea altarul, în frunte cu domnul Laborie, vechilul, cu chipul său aspru şi totodată viclean. Urmară apoi femeile bătrîne cu vălul pe cap, ţărăncî, dijmaşi ai castelului, zilierii şi ceilalţi ţărănoi de teapa noastră. Toţi cei cai'e erau la cheremul domnilor trebuiau să se împărtăşească la sărbătorile mari, aşa era obiceiul ; totuşi, mama nu se duse de astă dată ; s-au pri-ceput însă s-o dojenească pentru asta mai tîrziu.

După ce se sfîrşi slujba, dom Enjalbert îşi aşează potcapul aurit pe un colţ al altarului, grila balustradei se deschise şi ne lăsară să intrăm cu toţii în pronaos, pentru a ne ruga în faţa ieslei. S-a cintat mai întîi un colind veehi, eapelanul dînd tonul, apoi fiecare şi-a făcut rugăciunea aparte. Toată lumea aceasta îngenuncheată, OKirmurindu-şi rugăciunea, privea cu evlavie pe micul Isus trandafiriu, cu părul de culoarea inului, cînd, deodată, pruncul îşi deschise braţele, mişcă ochii, întoarse capul şi scoase un scîncet de nou-născut...

Atunci, din mulţimea de ţărani superstiţioşi se ridică de-abia auzit un „oh !” de uimire şi îneîntare. Aceşti oameni naivi credeau, de bună seamă, cei mai mulţi, că se săvîrşise vreo minune şi rămăseseră nemişcaţi, cu ochii mari, cu gura căscată, în nădejdea că minunea avea să se repete.

Dar asta a fost tot. Cînd ieşirăm buluc, toată lumea şuşotea schimbîncl impresiile. Unii susţineau că a fost o minune, alţii se îndoigu, dar nu se afla nici unul care să nu creadă de loc. Mama se duse să aprindă felinarul nostru la bucătărie, a cărei uşă deschisă lumina capătul de jos al

scării turnului. Ce bucătărie ! Pe pirostriile de fier ardea un foc mare de stinjeni în faţa căruia se fri- gea un curcan cu pîntecul umflat, plin de trufe ce miroseau plăcut. Deasupra vetrei un grătar anume făcut susţinea vreo şase vergele cu frigările lor, rînduite după mărime. Agăţate în scînduri prinse de perete, luceau în razele focului cratiţe de toate mărimile, iar dedesubtul lor căldări mari şi lighene de culoarea aurului. Pe măsuţe, erau aşezate vase de aramă cositorite şi nişte unelte mici de forme atît de ciudate, că nu mă dumireau la ce pot folosi. Pe masa lungă şi groasă erau rînduite pe un şervet cuţite de diferite mărimi şi cutii de metal cu despărţituri pentru mirodenii. Mai erau acolo şi două grătare încărcate, unul cu caltaboşi, celălalt cu pulpe. de porc, gata să fie puse pe jăratecul pe care o fată de la bucătărie îl trăgea cu vătraiul de pe margini. Şi tot pe această masă se aflau bucăţi de friptură rece şi plăcinte rumenite de-ţi era mai mare dragul să le priveşti.

Aprinzîndu-şi felinarul, mama mulţumi şi spuse tuturor bună seara. Dar numai cele două femei îi răspunseră. Cît priveşte bucătarul şef, care se plimba şi le dădea porunci, îngimfat ca un curcan, cu vesta sa albă şi tichia de bumbac, n-a catadicsit s-o ia în seamă.

Dincolo de prima poartă, după ce am trecut podul, ne aşteptau bătrîna Mion din Puymaigre şi alţii: şi-au aprins felinarele de la -felinarul nostru şi am pornit cu toţii la drum.

Ningea într-una „ca şi cum cineva arunca pene de gîscă cu mîinile-amîndouă”, cum ar spune bătrînele noastre, iar zăpada în care saboţii noştri se cufundau ajunsese de ' trei palme. Pe măsură ce oamenii îşi nimereau drumul, ne părăseau spunînd „Dumnezeu să vă aibă în pază”. La Puymaigre, după ce ne-am despărţit şi de bătrîna Mion, ne-am urmat drumul singuri. Zăpada mă obosea tare şi spre deosebire de drumul de la ducere, acum mă lăsam tras de mînă.

— Eşti obosit, spuse mama : urcă-te în cîrcă.

Şi, cînd s-a lăsat jos, m-am căţărat pe spinarea ei, cuprinzîndu-i gitul cu braţele mele mici, în timp ce cu ale ei

îmi trăgea picioarele înainte. Pe drum îi puneam întrebări despre tot ceea ce văzusem îndeosebi despre micul Isus :

— Spune-mi. e viu ?...

Mama, o sărmană ţărancă fără învăţătură, ca una dintre cele care nici nu înţeleg .măcar limba franceză, dar altfel o femeie cu bun simţ, m-a făcut să pricep că se mişcase datorită vreunui mecanism.

Şi mergea mereu, încet, înfundîndu-se în zăpada moale săltîndu-mă printr-o mişcare a şoldului de cîte ori alunecam puţin şi oprindu-se din cînd în cînd pentru a-şi scutura lovindu-i de vreo piatră, saboţii încărcaţi de zăpadă.

Se pornise un vînt aspru, învolburind zăpada care nu contenea să cadă din belşug. Cîmpul pustiu era cu totul şi cu totul alb ; colinele păreau acoperite de un mare şi trist giulgiu, asemănător acelora ce se aşază pe sicriele morţilor săraci. Crengile strîmbe ale castanilor cu forme ciudate nu mai erau decît o dungă albă. Zăpada îndoise ferigile la pămint, în timp ce pe mărăcini, pe iarba neagră şi pe drobiţe, care erau mai vînjoase, se îngrămădea pe alocuri. O linişte de moarte se aşternuse pe pămîn- tul pustiit şi nu se auzea nici măcar zgomotul paşilor mamei, înăbuşit de zăpada groasă. Totuşi, pe cînd intram pe cîmpul de la Grand-Castang, ţipătul ascuţit al unei păsări răsunînd în noapte, mă înfioră.

Mama se trudea din greu să ţină drumul, pierdut acum sub zăpadă. Uneori se îndepărta puţin şi, cînd băga de seamă, se întorcea pe dată, călăuzindu-se după un copac, o tufă mare sau o băltoacă de apă. acum îngheţată. Mişcarea legănată mă făcea, în pofida frigului, să adorm uneori în spinarea ei şi braţele mele amorţite se desfăceau fără voia mea.

— Ţin-te-bine ! îmi spuse ea : în curînd vom fi acasă.

Dar mi-era greu să rămîn treaz, cînd, deodată, la o

sută de paşi în faţa noastră, izbucneşte un urlet prelung, care-mi face părul măciucă : ,,Hu ! uu...uu...uu...K şi văd un animal mare, ca un cîine zdravăn, cu urechile ascuţite, care urla aşa ridicîndu-şi botul către cer.

— Nu-ţi fie teamă, îmi spuse mama.

După ce îmi dădu felinarul, îşi ridică saboţii, luă cif.e unul în fiecare mînă şi, îndreptîndu-se spre fiară, îi izbi unul de altul, făcînd zarvă mare. Ce n-aş fi dat atunci să fiu culcat lîngă ea în patul cald. Cînd am ajuns la cincizeci de paşi, lupul se îndepărtă cu citeva sărituri şi am trecut, privind mereu într-acolo, dar nu l-am mai văzut. Puţin mai tîrziu, acelaşi urlet înspăimîntător se auzi din spate : „Hu, hu, hu", şi m-a cuprins o groază şi mai mare, căci mi se părea că lupul era la cîţiva paşi de noi. Din cînd în cînd mama se întorcea, făcînd zgomot cu saboţii ca să sperie fiara ; dar dacă asta îl împiedica pe lup să se apropie prea mult, nu-l opri să ne urmărească la vreo treizeci de paşi, pînă la gardul curţii noastre. Luînd cheia din ascunzătoare, căci tata nu se întorsese încă, mama trase zăvorul şi închise repede uşa în urma noastră.

Ne aşteptam să găsim focul arzînd, dar buturuga zăcea pe pirostrii, stinsă, înnegrită.

— Ah ! strigă mama, e semn rău ! o să ni se întîmple vreo nenorocire !

Scormonind cenuşa cu un gătej, găsi puţin jăratic, aruncă peste el cîteva surcele ce se aprinseră îndată stirnite de mama care sufla în ele printr-un tub de fier.

După ce ne-am mai încălzit, nemaifiindu-mi frică de lup, spusei :

— Mamă, mi-e foame !

— Sărman copil ! nu avem nimic bun... zise ea, gîndindu-se la ospăţul .de la castel. Descoperind apoi o oală, adăugă :

— Iacă, poftim o turtă !

În timp ce mîncam acest bulgăre de făină de porumb frămintată în apă, copt înfoi de varză, fără un dram de grăsime înăuntru, rece de tot, mă gîndeam la toate bunătăţile văzute în bucătăria castelului şi, nu ascund, ele mă făceau să găsesc că turta nu-i de loc bună, cum de fapt şi era ; dar, de obice'i nu ţineam seamă de asta. Ah ! nu eram prea lacom, nu jinduiam la curcanul cu trufe, nici la

plăcintele rumenite, ci doar la unul din acei caltabctei frumoşi de un negru strălucitor...

De ce, acolo sus. atîtea bucate bune, mai mult decît trebuia, iar la noi turte proaste, reci, din ajun ? În capul meu de copil întrebarea nu era destul de limpede ; totuşi, mi se părea că pe lume ceva nu e bine rînduit.

— Trebuie să te culci, spuse mama.

Mă luă pe genunchi şi mă dezbrăcă într-o clipă. Cum m-am culcat, am şi adormit fără să mă mai gîndesc la nimic.

Cînd m-am trezit, a doua zi, mama aţiţa focul sub oala cu fiertură, iar tata alegea pe masă păsările prinse cu laţul în cursul nopţii. îndată m-am sculat şi am venit lingă el să văd ce meşterea. Erau vreo treizeci, mari sau mici : sturzi, mierle, cintezoi, scatii, sticleţi, piţigoi şi chiar o gaiţă urîtă; Tata le înşira, ca să le vîndă mai bine, cîte cinci sau şase, pe un fir trecut prin pliscul lor. Ter- minînd, aşează toate aceste sărmane păsări în raniţa sa şi o atîrnă într-un cui, de teama pisicii. În timpul acesta, mama tăie pîinea bucăţele, puse oala la fiert şi ,turnă fiertura în castron. Era cam devreme, aproape de opt, dar tata voia să plece la Montignac să vîndă păsările. Punînd castronul pe masă, mama ne servi, mai întîi pe tata, apoi pe mine ; în srîrşit îi veni şi ei rîndul şi am început să mîncăm cu poftă, fiindu-ne foame la toţi trei, îndeosebi tatii care petrecuse toată noaptea afară. Cînd termină de mîncat cele două blide mari cfe fiertură şi bău, amestecat cu un rest de fiertură, un vin prost şi acrit, mama ridică blidele de pămînt ars. luă oala burduhănoasă atîrnată pe vergeaua de fier şi răsturnă pe faţa de masă din pînză groasă, cenuşie, castanele fumegînde. Castanele-s bune cînd sînt proaspete ; cînd au trecut prin uscător, nu mai au acelaşi gust. Dar ce vrei, trebuie să le mănînci uscate pentru că n-ai cum să le păstrezi verzi mereu. Le-am mîncat totuşi, precum şi nişte napi cam arşi ce se aflau în fundul oalei, alegîndu-i pe cei stricaţi pentru găini. Cînd n-au mai fost castane, tata bău un pahar întreg de vin, se şterse la gură cu dosul palmei şi se ridică.

— O să trebuiască să-mi aduci o pereche de saboţi, îi spuse mama ; mi i-am făcut praf încercînd să îrispăi- mînt lighioana ceia de lup.

— Am să-ţi aduc, dar să-mi vînd întîi păsările, răspunse tata, căci altfel n-am nici un ban.

Luînd apoi o nuieluşă din mătura de grozamă, o vîri în sabotul vechi al mamei şi o tăie după lungime. Isprăvind şi treaba asta, înşfăcă raniţa, băgă măsura în ea, luă din cuiul de lingă vatră puşca şi plecă, lăsînd acasă cîinele care ar fi vrut totuşi să-l urmeze :

— Te-ai pierde acolo, la Montignac.

Am rămas să mă încălzesc într-un colţ al vetrei, dar curînd, nemaiputînd sta locului, cum se întîmplă de obicei puştilor, am ieşit în pragul uşii. Ninsese toată noaptea ; în curtea noastră zăpada era de un cot şi a trebuit să ne croim drum cu lopata pînă la hambar ca să dăm animalelor de mîncare. înspre pădure, departe, cîmpul nu mai era decit o mare întindere albă, presărată ici şi colo cu tufe de dobriţă al cărui frunziş verde închis se zărea spre rădăcină. Pe dealuri, casele cenuşii, sub ţiglele lor acoperite cu un strat gros de zăpadă, fumegau domol. Departe, spre dreapta, zăream castelul Herm, cu turnurile sale negre purtînd perucă albă, ca bătrînul marclii2 de Nansac. În faţa mea, la o leghe pe cîmp, dealurile de la Tourtel, cu arborii lor despuiaţi şi încărcaţi de promoroacă, ascundeau turnul bisericii din Rouffignac, în care clopotele începeau să sune, chemînd oamenii la slujbă. Puţin mai la dreapta, pe coasta dealului, la o jumătate de oră de drum, casa dijmaşilor de la Puymaigre, cu uşile închise, părea pustie, iar sus, sus de tot, în cerul de culoarea plumbului, corbii cu aripile lor grele străbăteau văzduhul croncănind.

Aproape de mine, de-a lungul zidului curţii noastre, într-o grămadă de crengi pentru foc, un prigor sălta, căutînd un mugure uscat, iar în crăpăturile zidului, cîteva gîze zăceau amorţi t£ de frig ; sub căruţă, cele patru găini ale noastre stăteau liniştite la adăpost. Vremea era tot aspră ; un vînt rece de iarnă spulbera zăpada pe cîmpul îngropat şi

iţi biciuia faţa ; m-am întors repede şi m-am aşezat în colţul meu de lîngă vatră.

— Mergem la slujbă, mamă ? o întrebai.

— Nu, maică, e vreme rea şi apoi am fost astă-noapte.

Era plictisitor să nu fac nimic şi să nu pot ieşi pe afară, căci casa, joasă şi dărăpănată, nu era de loc plăcută. Nu avea decît o cameră, şi aceea nu prea mare, care slujea de bucătărie şi de dormitor, ca în aproape toate vechile locuinţe de dijmaşi din ţara noastră. înăuntru nu vedeai mai nimic pentru că nu era decît o singură ferestruică cu oblon în loc de geamuri şi cînd era vremea urită şi oblonul tras, lumina nu venea decît pe deasupra uşii şi prin vatra mare şi joasă. Pe lingă asta, pereţii nezugrăviţi erau murdari, iar tavanul cu totul înnegrit de fum, ceea ce de bună seamă nu te ajuta să vezi ceva în jurul tău.

Într-un colţ. aproape de vatră, se găsea patul mare şi butucănos, în care ne culcam tustrei; iar la picioarele patului, atîrnau cîteva hanţe prăpădite în nişte cuie prinse în perete. în partea opusă se afla un dulap vechi mîncat de carii, căruia ii lipsea un sertar iar un picior îi putrezise, fiind înlocuit cu o piatră lată. În fund, lădiţa pentru piine ; sub lădiţă — o tavă pentru turte, iar alături, un sac cu făină de grîu amestecată cu secară, plin doar pe jumătate, aşezat pe o bucată de scîndură pentru a-l feri de umezeala pămîntului. La intrare, aproape de uşă, era aşezată o scară care urca spre chepengul podului, iar sub ea o grămăjoară de lemne, pentru zilele de Crăciun. Într-un colţ se găsea spălătorul şi prin gaura lui de scurgere venea frigul ori de cîte ori geruia ca acum, iar în mijlocul odăii era o masă stricată, cu două bănci. De grinzi atîrnau coceni de porumb, cîteva gheme de aţă şi asta era tot. Casa fusese pardosită odinioară cu pietre mici, dar, cum jumătate din ele nu mai existau, apăruseră în locul lor nişte găuri în care călcâi pe pămîntul bătătorit.

În vremea de care vă vorbesc nu mă sinchiseam de loc de asta, deoarece mă născusem şi crescusem într-o astfel de bojdeucă ; dar mai tîrziu m-am gîndit că era curată

mîrşăvie ca aşa-zişii creştini să locuiască la fel ca animalele. Situaţia se înrăutăţeşte însă cînd familia este numeroasă şi toţi, tatăl, mama, băieţii şi fetele, mici şi mari, vieţuiesc în aceeaşi cameră îngrămădiţi în două sau trei paturi, cîte trei-patru, bolnavi sau sănătoşi : nu-i nici sănătos, nici cuviincios. Nu este bine de asemenea ca tatăl şi mama să se despoaie în faţa copiilor lor. surorile în faţa fraţilor. Iar cînd copiii cresc, nu e eu putinţă să nu bage de seamă lucruri pe care n-ar trebui să le vadă şi să nu descopere unele taine pe care n-ar trebui să le afle.

Dar să ne întoarcem la ale noastre : mama, văzîndu-mă pus pe joacă şi neştiind ce să facă, tăie cu cosorul mici surcele drepte şi mi le dădu :

— Ia-le, fă nişte popice mici şi joacă-te cu ele.

Am meşterit popicele cit am putut mai bine, cu cuţitul ei, şi după ce le-am terminat, le-am aşezat şi am început să trag în ele cu un cartof rotund, ca o minge.

Între timp, această tristă zi de Crăciun se apropia de sfîrşit. Pe la orele patru, tata se întoarse de la Montignac ; intrînd plin de omăt pentru că ninsoarea nu încetase, se scutură, îşi puse arma în colţul vetrei, lepădă raniţa, scoase din ea o pereche de saboţi galbeni din lemn de anin legaţi cu un fir de răchită şi-i puse jos.

Mama îşi vîrî piciorul în sabot.

— O să-mi vină foarte bine. Şi cit te-au costat ?

— Şaizeci de bani... şi şase parale tintele pentru talpă, asta face şaizeci şi cinci de bani. Am vindut păsările cu un franc şi treizeci de centime, am cumpărat o turtă pentru Jacquou, asta înseamnă că mi-au rămas cincizeci şi cinci de centime şi doi bani : ia-i pe toţi.

Mama luă banii şi se duse să-i pună în sertarul dulapului.

Atunci tata scoase din buzunarul de dinăuntru al surtucului o turtă dulce şi mi-o dădu. L-am sărutat şi am început să mănînc prăjitura asta ţărănească după ce i-am dat şi mamei o bucată, dar ea n-a vrut-o.

— Nu, dragul meu, mănînc-o tu.

Ah, ce turtă dulce ! De-atunci am mîncat turtă cu prune şi chiar o dată, marţipan, dar nu mi-a fost dat să întîlnesc ceva mai bun ca prima mea turtă dulce !

Tata mă privea cum mănînc şi era fericit sărmanul l de el că-mi place. Apoi se ridică, merse să caute în sertarul dulapului un ciocan vechi, ruginit şi, întercîndu-se lingă foc, se apucă să ţintuiască saboţii noi-nouţi. Scoase cureaua celor vechi şi o puse la cei noi, după ce o potrivi pe măsura piciorului. Cum isprăvi treaba, mama încălţă de îndată saboţii, căci n-avea altceva ce să-şi pună în picioare.

Luă apoi de pe vergeaua sobei oala cea burduhănoasă în care fierbeau cartofii pentru porc, îi răsturnă în hir- dău, îi fărâmiţă cu lopăţica de la vatră, amestecîndu-i cu cîţiva pumni de tărîţă. Dădu voie ciinelui să mănînce şi el, apoi duse acest terci porcului nostru care, ştiind ora, guiţa tare şi îşi scotea ritul pe sub uşa cocinei.

O dată cu venirea nopţii fu aprinsă lampa, iar mama. scăpată de grija porcului, descoperi tava de plăcintă în care fierbea o tocană de cartofi pentru cină. Gustă din ea, îi adăugă puţină sare şi aşeză trei blide pe masă şi trei linguri de fier puţin ruginite. Pahare nu puse decit două, pe bunul temei că nu aveam mai multe : eu beam din paharul ei. Merse apoi să aducă băutura din mica pivniţă de lîngă casă şi, întorcîndu-se, puse tava cu tocană pe masă. În timpul acesta tata, care fusese la grajd să vadă de boi, scoase din covată o turtă mare din aluat de grîu, secară, orz şi cartofi daţi prin râzătoare şi, <după ce făcu o cruce pe ea cu vîrful cuţitului, începu s-o taie. Nu era însă treabă uşoară : era ultima pîine din coptura veche de aproape o lună, astfel încît era a naibii de tare, puţin îngheţată poate, şi scîrţîia sub cuţitul cu care tata se străduia s-o taie. Pînă la urmă, după mare caznă, îi veni de hac ! dar, despărţind bucăţile, văzu că miezul era pe alocuri mucegăit rău.

— Asta-i prea de tot ! oftă el.

Se spune : „Griul de-un an, făina de-o lună, pîinea de-o zi”, dar zicala asta nu ni se potrivea nouă. Noi aşteptam totdeauna secerişul cu nerăbdare, fericiţi cînd puteam să

ajungem pînă la el, fără să împrumutăm cîteva măsuri de secară sau orz de iarnă ; iar în ce priveşte pîinea, n-o mîncam niciodată proaspătă : am fi mîncat prea mult.

De aceea îşi făcea tata atîta sînge rău pentru un dram de pîine pierdută. Odinioară săracii erau foarte cruţători. Pîinea, oricît de neagră şi de tare, era o hrană de preţ pentru cei care trăiau în bună parte cu castane, cartofi şi fiertură de mălai. Apoi oamenii îşi aminteau de secetele multe de odinioară şi auzeam vorbind pe bătrînii lor de timpurile de foamete cînd ţăranii mîncau iarba de pe drumuri, ca vitele, şi erau foarte fericiţi cînd nu le lipsea această hrană izbăvitoare. De asemenea, pentru ţăran pîinea aceasta, dobîndită cu atîta sudoare şi trudă, avea ceva sfînt : ca atare îi sfătuiau neîncetat pe copii să nu o risipească.

Tata rămase o clipă dus pe gînduri, privind lung pîinea stricată ; dar ce să-i faci ?...

Tăie deci trei felii zdravene, îndepărtind cu părere de rău partea mucegăită şi aruncînd-o căţelei, apoi ne aşezarăm la cină. Nu era prea mare deosebire între tocana noastră şi terciul porcului : tot cartofi fierţi în apă ; numai că în mîncarea noastră mai era şi un dram de grăsime rîncedă, cît o nucă şi sare.

Cu o asemenea cină nu zăboveşti prea mult la masă, totuşi am rămas vreme îndelungată, căci trebuie să ai dinţi buni ca să mesteci pîinea asta tare ca piatra. Cînd am terminat, mama m-a dus afară, apoi m-a pus în pat.

Vremea rea cu ninsoare a ţinut vreo zece zile, care mi-au părut nespus de lungi, pentru că nu era de loc plăcut să fii închis toată ziulica într-o casă ca a noastră, întunecoasă şi rece. Cînd e timp frumos, treacă-meargă ; toată ziua eşti pe afară la soare, intri în casă numai seara ca să mănînci şi să te culci, aşa că n-ai timp să te plictiseşti. Dar pe o vreme urîtă ca asta. dacă scoteam nasul pe uşă. nu vedeam pînă departe decît zăpadă şi numai zăpadă. Nimeni pe cîmp. oamenii şed la gura sobei iar vitele pe culcuşul lor de paie în grajdul călduţ. Singurătatea asta tristă, cîmpul mort. fără

nici un zgomot, fără nici o mişcare, mă înfiora aidoma frigului : mi se părea că eram despărţiţi de lume : şi de fapt. în acest loc pierdut, cu o zăpadă de şase palme aşternută pretutindeni şi uneori cu o ceaţă deasă ce venea pînă la uşa noastră, aşa şi era. Cu toate astea, dimineaţa, după ce dădea de mîncare boilor şi oilor, tata îşi lua puşca şi pleca cu cîinele să caute urme de iepure. Fiind vînător dibaci şi cîinele bun, împuşcă zilele acelea cinci sau şase Iepuri. Am avut noroc : nu mai aveam în casă decît şaizeci de bani şi jumătate aduşi în ziua de Crăciun. Dar vînatul trebuia să-l vîndă pe ascuns- şi să meargă foarte departe, la Thenon, la Bugue, la Montignac cu raniţa sub surtuc, din cauza domnilor noştri de Nansac care erau foarte haini în ce priveşte vînătoarea. Cei cîţiva iepuri au adus deci ceva bani în sertarul dulapului, cu tjate că nu erau vînduţi scump, pentru că pe piaţă nici gînd să-i poţi vinde şi erai nevoit să-i oferi hangiilor, care profitau de ocazie şi îţi plăteau cam un franc şi douăzeci şi cinci de bani pe un iepure de şase-şapte livre. În cursul zilei, cînd stătea acasă, tata făcea coşuri de răchită, rondele pentru înhămat boii, făurite din curmeie, colivii de lemn şi alte lucruşoare de felul ăsta, ca să mai cîştige un ban. îmi plăcea să mă uit cum lucrează ca să-nvăţ şi eu să împletesc un coş.

Deşi pîinea noastră era foarte neagră, foarte uscată, am terminat-o totuşi înainte de a se topi zăpezile. Morarul de la Bramefont neputînd veni să ne aducă măcini- şul, nu aveam din ce coace pîinea, aşa că am fost siliţi să împrumutăm o turtă de la Mion din Puymaigre, care ne-o dădu bucuros, căci era o femeie bună, cu toate că uneori îşi muştruluia cam prea aspru copiii cînd făceau vreo poznă.

În treacăt fie spus, turta aceasta n-a fost înapoiată niciodată darnicei Mion. Datina cerea ca cel care împrumută pîine să n-o dea înapoi pînă cînd cel de la care a împrumutat nu vine s-o ceară, prefăcîndu-se că ar avea nevoie la rîndul său de ea. Dar ţăranca Mion, văzîn- du-ne mai apoi în mare lipsă şi nenorocire, n-a venit niciodată să ne-o ceară înapoi.

În sfîrşit, a venit dezgheţul şi-au apărut din nou cîmpurile cenuşii, reavăne, cu grîul verde încolţit de-a lungul brazdelor. Cînd pămîntul se mai zbici, mama scoase oile, la păscut, căci frunza pe care o adunasem noi pentru iarnă se mîntuise iar grămada de otavă era şi ea aproape pe sfîrşite. Mă luă cu ea, îndemnînd animalele spre coastele pietroase de pe Grillieres, unde răsărea o iarbă mică care le plăcea foarte mult. Era după-amiază i un soare de iarnă fără vlagă lumina trist pămîntul golaş şi din cînd în cînd sufla un vînt uşor, rece ca zăpezile de pe munţii din Auvergne, peste care trecuse. Dar, faţă de ultimele zece zile, vremea era chiar frumoasă. Ne adăpostisem dinspre miazăneaţfe, lingă una din acele mari grămezi de pietre pe care le numim cheyrou ; mama torcea din caier, iar eu mă jucam clădind căsuţe în timp ce oile noastre păşteau liniştite. Pe la orele trei, pe cînd muşcam cu nădejde dintr-o bucată de pîine adusă de mama, iată că oile speriate de un cîine, se îndreaptă spre noi în goană şi trec mai departe cu mare zarvă. Ridicîndu-se ca să le-aducă înapoi, mama văzu atunci pe paznicul din Herm, numit Mascret, care îi strigă să se oprească. Cînd ajunse la noi, fără să-i dea nici bună ziua, îi spuse să meargă de îndată la castel că o cheamă vechilul să-i vorbească.

— Dar ce vrea de la mine şi de ce atîta grabă ?

— Asta n-o ştiu. dar o să ţi-o spună el.

Şi paznicul plecă.

Ne-am dus spre oile ce se opriseră la două sute de paşi privind într-una cîinele care le speriase, apoi, mînîndu-le înaintea noastră şi coborînd coasta, am ajuns din nou la Combenegre, de unde mama, după ce închise animalele în staul, plecă spre Herm.

Cînd se întoarse, noaptea, tatăl meu o întrebă :

— Şi ce voia de la tine ticălosul acela ?...

— Ah, iată... Mai întîi m-a mustrat că nu m-am împărtăşit în seara de Crăciun, ca toţi ceilalţi, şi că tu nici măcar nu te-ai dus la slujba de la capelă, lucru pentru care cucoanele n-au fost de loc mulţumite şi l-au însărcinat să

mi-o spună. După asta mi-a spus că tu vînezi pe ascuns tot timpul, încît domnul conte nu mai găseşte de loc iepuri înspre Combenegre şi îţi trimite vorbă să încetezi şi să te descotoroseşti de căţeaua noastră. În sfirşit, a adăugat că va trebui să ne schimbăm purtarea că, de nu, domnii te vor da afară.

— N-o să ne fie de loc greu să găsim pămînt atît de prost de lucrat în dijmă ! zise tata. Şi altceva nu ţi-a mai spus ?

— O. da. vechiul său cîntec : că el n-are nici o vină în toate astea ; că el nu face altceva decît să repete C(a zis stăpînul. Că. dimpotrivă, el ne poartă de grijă şi. dacă aş vrea să-l ascult, ar rîndui el totul : ne-ar trece în lotul de la Fages, care e foarte bun şi pe deasupra te-ar lăsa să tai lemne în pădure, în fiecare iarnă, treabă prin care ai cîştiga parale...

— Asta e ! şi, în timp ce eu aş fi în pădure, el ar veni pe la Fages să vadă dacă vitele s-au mai îngrăşat !... Şi ce i-ai răspund ?... -

— I-am răspuns mai întîi că, în ce priveşte împărtăşania, noi n-avem timp să mergem prea des să ne spovedim, fiindcă stăm atît de ddparte ; că ea e bună pentru oamenii care n-au ce face, dar că, pentru noi ceilalţi, o prea de-ajuns dacă ne împărtăşim o dată pe an. Apoi, de altfel, am adăugat, dacă v-aş da ascultare, n-aş putea nici măcar să mă spovedesc la Paşte, căci preotul n-ar voi să-mi dea iertarea.

„Da proastă mai eşti — mi-a zis el atunci — e nevoie să-i spui asta ?”

— Ah, nemernicul! strigă tata. Dacă-l găsesc vreodată în mijlocul pădurii, între La Granval şi Cros-de-Mortiers, va fi vai şi amar de el!

— Stai liniştit, ne-am alege cu necazuri, spuse mima ; tu ştii prea bine că în privinţa asta nu-i nici o primejdie.

Tata nu răspunse nimic şi începu să se uite la foc.

Pe-atunci eu nu înţelegeam mare lucru din vorbele lor şi întreaga minie a tatălui meu o puneam pe seama faptului

că nu mai avea voie să vineze. Ştiam prea bine asta, fiindcă-l auzisem acasă cum spusese daseori unor dijmaşi ai castelului că domnul Laborie este un om aspru, greu de împăcat, nedrept, care îi înşală pe oamenii săraci cît poate mai mult, trăgînd un ludovic de aur sau un scud din socoteala unui dijmaş, ciupind măcar douăzeci şi cinci de bani unui zilier nenorocit, dacă nu poate mai mult ; apoi, cum adăuga totdeauna că e un mare „muieratic", cuvîntul, pe care nu-l înţelegeam pe atunci, socoteam eu că înseamnă adică un ticălos fără pereche ; dar numai atît. Astăzi, cînd mă gîndesc la acest nemernic, care o îmbrobodise cu totul pe contesa de Nansac, făcind pe cucernicul, prefăcutul, fiind pe deasupra, şi hoţ, rău şi „muieratic", cum spuneau oamenii, nu mă pot opri să cred că merita soarta pe care a avut-o.

Cam la cincisprezece zile după această convorbire, în timp ce mama alegea fasolea s-o pună în fiertură, iată că apare domnul Laborie la Combenegre. Intră în casă şi spuse : ,,Bună ziua, bună ziua !" dîndu-mă la o parte şi întrebînd unde e tata.

— E dus să taie iarbă.

— Sau să vîneze fără voie, nu-i aşa !? Şi boii ceia cum mei'g ?

Şi spunînd asta, se duse la grajd. Mama mă luă de mînă şi îl urmă. Cînd văzu boii, Laborie. dădu drumul oilor din staul şi, privindu-le, mormăi printre dinţi, convins că eu nu-l înţeleg :

— Şi aşa ! Nu vrei deci să fii înţelegătoare ?... Haide ! Iţi voi aduce o basma frumoasă de la Perigueux. Ce zici ?...

Mama tăcu mile. După ce se suci şi învîrti, domnul Laborie plecă spunînd într-una :

— Ai să te căieşti ! Ai să te căieşti !

A treia zi, în timp ce mîncam fiertura, înainte de a bate ora nouă, căţeaua schelălăi sub masă şi în pragul uşii se ivi paznicul Mascret.

— Domnul Laborie vă trimite vorbă, din porunca domnului conte, să vă descotorosiţi de căţea, chiar de mîine ; dacă o mai găseşte aici, o să pună pe cineva s-o omoare.

— Bunul Dumnezeu să-l ferească pe domnul conte, şi pe cel care vă trimite, să poruncească aşa ceva — spuse tata strîngînd pumnii şi privindu-l pe Mascret cu ochii plini de mînie. Iar dumneata să nu te-atingi de ea, altminteri o să se întîmple o nenorocire.

— Totuşi, dacă mi se va porunci, va trebui neapărat să mă supun, spuse paznicul; în locul dumitale, eu aş vinde căţeaua. Domnul fonte susţine că, potrivit vechilor legi, un ţăran nu poate avea un cîine de vînătoare cu vîna de la picior netăiată.

— Bine, făcu tata, spune-le numai ceea ce ţi-am zis.

După plecarea lui Mascx-et urmă o tăcere apăsătoare.

— Sărmanul meu Martissou, cel mai bine e să vinzi căţeaua, cum spune paznicul ; notarul din Ladouze ţi-a cerut-o de cîteva ori, du-i-o ! îţi va da pe ea patru sau Cinci scuzi poate, pentru că e bună la vânătoarea de iepuri.

— Nu vreau s-o vînd !

— Atunci, du-o la vărul tău de la Cendrieux : el ţi-o va păstra pînă cînd vom pleca, căci nu mai putem ră- mîne aici ; ne paşte o nenorocire.

— Femeie, ai dreptate, de astă dată — spuse cu glas stins tata : duminica viitoare am s-o duc acolo.

Sîmbătă, pe cînd tata înjuga boii ca să meargă s-aducă iarbă, veni la Combenegre un ins călare, destul de urîcios la chip, intră în curte şi vorbi înţepat :

— Dumneata eşti Martissou le Croquant, dijmaşul domnului de Nansac ?

— Eu sînt.

— Atunci ia-ţi actul pentru părăsirea lotului.

Şi întinse tatii o hîrtie.

El o luă, o rupse şi aruncă bucăţelele în faţă portărelului.

— Toate astea se vor plăti ! spuse omul scrişnind.

Şi plecă în grabă, pentru că tata apucase biciul ,puţîn cam smucit, încît părea că vrea mai degrabă să-i tragă una portărelului decît să-şi mîne boii.

De cînd primisem acel act şi după ce căţeaua fu dusă la Cendrieux, mama se mai linişti. Mai erau doar cîteva luni şi de Sfîntul Ion urma să părăsim acest lot rău, unde crăpăm de foame ; mai cu seamă, n-aveam să mai suferim ticăloşiile acelui nemernic de Laborie. Dar nenorocirea nu vine niciodată singură : într-o. noapte am auzit uşoare zgîrieturi în uşă şi nişte schelălăituri.

— E căţeaua, grăi tata, mergînd să deschidă. Îi spusesem totuşi lămurit vărului meu s-o închidă şi s-o lege timp de cîteva zile.

Căţeaua intră, trăgînd după ea bucata de funie pe care o rupsese cu dinţii şi sări asupra tatii, lătrînd veselă.

Mama nu mai dormi restul nopţii, frămîntată de treaba asta şi parcă simţind că se apropie de noi nenorocirea. Dimineaţa, spre orele nouă, tocmai terminam de mîncat fiertura, cînd, dintr-o dată, căţeaua ieşi lătrînd şi, o clipă mai tîrziu, auzirăm o detunătură de armă şi cîteva alice ricoşară în uşa deschisă, pînă în casă : una dintre ele o răni uşor ia frunte pe mama, făcind-o să scoată un ţipăt. Tata se repezi atunci şi îşi luă puşca, o îndepărtă pe mama care încerca să-l oprească şi alergă afară. În faţa lui căţeaua zăcea moartă, sîngele îi mai curgea pe gură şi la intrarea în curte. Lahorie înapoia puşca descărcată paznicului.

— Oh. nemernicule ! n-ai să mai faci nici un rău nimănui !

.Şi, înainte ca celălalt să se fi gîndit s-o ia din loc, puse puşca la ochi şi-l culcă la pămînt.

În timp ce Mascret. galben la faţă şi mai mult mort decit viu, nu mai ştia pe ce lume e, apăru mama ţipînd.

— Ah ! Martissou, ce-ai făcut !

— Şi-a căutat singur moartea, grăi tata ; aşa trebuia să se întîmple. oricum !

În timp ce, ajutată de, paznic, mama îl aşază pe Laborie pe o grămadă de iarbă, pentru a-i da un ajutor, acum

cu totul zadarnic, tata intră în casă, îşi luă ghetele, căciula mare de lină. îşi puse raniţa, băgă în ea o bucată de pîine, cornul cu praf de puşcă, sacul cu alice, mă îmbrăţişa, ieşi cu puşca în mînă şi o întinse către pădure.

Am ieşit şi eu. nevrînd să răniîn singur şi m-am dus lingă mama care privea abătută trupul întins. Zăcea acolo, cu ochii încremeniţi, cu gura întredeschisă ca pentru a striga, cu braţele căzute de-a lungul trupului : se vedea că-şi dăduse seama că moare. Paznicul îi desfăcu jiletca şi îi descheie cămaşa : în mijlocul pieptului păros, glonţul făcuse o gaură, iar rana groaznică sîngera în- tr-una.

În acest timp. Mascret alergă spre Herm şi în drumul său răspîndi ştirea, aşa inqît curînd oamenii începură să sosească. Primul care a venit a fost bărbatul Mionei din Puymaigre ; el se uită în linişte la mort şi zise :

— Pe Martissou şi pe voi, ceilalţi, vă pling pentru urmări : dar cit priveşte pe ticălosul ăsta. nu-l pling de loc-; nu are decît ceea ce i se cuvenea din plin !

Şi toţi cei care veniseră, ţărani de pe acolo, spuseră acelaşi lucru : „Ce-a căutat a găsit” ! şi „Un nemernic mai puţin !” sau alte cuvinte de felul ăsta. Dar puţin după aceea apăru, în goana calului, contele de Nansac, cu hăitaşul şi cu părintele Enjalbert care, nefiind prea bun călăreţ, se agăţa de şa : atunci toată lumea amuţi. Contele privi cadavrul o clipă, apoi o întrebă pe mama cum s-a întîmplat. După ce spuse că tata trăsese asupra lui Laborie, nebun de mînie fiindcă o rănise o alice şi că îi fusese ucisă căţeaua, domnul de Nansac privi bietul animal întins în mijlocul curţii şi, mutîndu-şi privirile asupra defunctului său vechil, nu mai spuse nimic. Fără îndoială, înţelegea bine că porunca sa aspră de a ucide, căţeaua noastră adusese moarte de om şi că răspunderea acestei morţi îi revenea lui ; dar chipul său nu lăsă să se vadă nimic. Privea cadavrul lui Laborie, cu sînge rece, ca şi cum ar fi privit un lup adus de cîinii săi. După cîteva clipe sosiră oamenii lui ; le porunci să pună mortul pe targa care fusese adusă anume şi toată lumea plecă.

A doua zi jandarmii veniră să întrebe pe mama cum s-au petrecut lucrurile. Jandarmii ăştia mă înspăimîhtau cu sabia lor atîrnată de un centiron galben şi muscheta legată de şa. Era prima dată că-i vedeam şi totul, de la cizmele lor grele pînă la pălăria mare cu boruri, îi făcea să-mi pară atît de înfricoşători. Drept care, în timp ce erau acolo, unul călare pe bancă, iscodind-o pe mama, celălalt în picioare, sprijinit de sabie, eu mă ghemuisem într-un colţ. După ce ea le povesti totul, cel mai în vîrstă îi zise :

— Toate astea sînt bune, dar acum splme-ne unde-i omul dumitale ?

— Nu ştiu, răspunse mama, dar chiar dacă aş şti, vă daţi seama că nu l-aş trăda.

— S-ar putea să-ţi pară rău î Bagă de seamă. Ia spune, astă-noapte a mai fost pe aici ?

— Nu.

— Ştim din auzite că a dormit totuşi acasă.

— Cei care v-au spus asta, v-au minţit !

În sfîrşit, după .ce au hărţuit-o mult pe mama şi au copleşit-o tu tot felul de întrebări, nădăjduind că se va încurca, şi după ce au încercat zadarnic s-o înspăimînte, jandarmii au plecat, spre marea mea mulţumire.

Seara, pe la orele zece, un cărbunar pe care-l cunoş-team pentru că uneori se ospătase la noi, veni să bată la uşă. Mama se îmbrăcă repede şi, după ce îl recunoscu, îi deschise şi atunci el ne spuse că tata l-a trimis pentru a afla ce-a fost cu venirea jandarmilor. Adăugă că nu trebuie să ne neliniştim de loc din pricina lui : stă într-o colibă părăsită, acolo unde e pădurea mai deasă, mai plină de mărăcini şi de drobiţe, între Foucaudie şi Lac- Yiel, şi unde nici dracul nu s-ar duce să-l caute. Are însă nevoie de o sarică cu care să se-nvelească noaptea.

Dîndu-i vechea sarică şi jumătate dintr-o turtă, mama mai trimise prin cărbunar multe vorbe bune pentru omul ei, după care acesta plecă.

În după-amiaza zilei următoare, veniră oamenii legii cu contele de Nansac şi slujitorii de la castel. Il aşezară pe

Mascret în locuunde fusese Laborie, pe un altul în locul de unde trăsese tata, au numărat paşii şi s-au foit mult prin curte. Apoi, un bătrin care avea chip de om rău, o puse pe mama să-i povestească cum s-au petrecut lucrurile. Ea repetă „ceea ce spusese în ajun jandarmilor care se aflau şi ei acolo împreună cu acest domn, că tata il împuşcase pe Laborie sub imboldul mîniei, văzînd-o pe ea rănită şi căţeaua moartă.

În timp ce mama vorbea, bătrînul căuta s-o tragă de limbă, dar ea se apăra bine. Cînd termină, el încercă s-o facă să mărturisească că tata plănuia de multă vreme fapta asta, dar ea se-mpotrivi şi rămase la ceea ce spusese. Atunci bătrînul vulpoi care o cerceta, văzîndu-mă intr-un colţ, făcu semn unui jandarm :

— Aduceţi-l pe copil la mine !

Cînd am ajuns acolo, în faţa lui, şi el începu să mă descoase cu o înfăţişare cruntă, ridicînd glasul, mi-am dat seama, deşi eram încă copil, că poate, fără să vreau, mi-ar scăpa ceva care ar putea dăuna tatălui meu şi, pentru a mă feri de acest lucru, am început să scîncesc. Zadarnic a încercat să mă întrebe în franceză, pe care n-o înţelegeam, în dialectul pe care el îl vorbea ca cei de la Sarlat, să mă amenințe cu închisoarea, să-mi arate o monedă de şaptezeci şi cinci de bani, nimic n-a ajutat; nu i-am răspuns decît prin plînsete. Văzînd că nu scoate nimic de la mine, se ridică nemulţumit şi spuse : — Copilul ăsta e tîmpit !

Şi, trecînd pragul casei, au plecat cu toţii.

Cîteva zile după asta, am aflat că jandarmii cutreierau pădurea cu paznicii de la castel, cu hăitaşui şi cu ţărani recrutaţi în ajun. Dar tocmai unul dintre aceştia l-a căutat pe Jean cărbunarul şi prin el i-a dat de ştire tatii, care în toiul nopţii s-a dus să se culce în podul cu fîn al acestui om, sigur că nu vor veni să-l caute acolo. Şi, de fapt, jandarmii şi toată ceata au plecat pe-nnoptate, fără să fi intîlnit decît iepuri, o vulpe şi doi lupi care au fugit speriaţi văzînd atîţia oameni dintr-o dată.

A treia zi, cam pe la miezul nopţii, mama auzi uşoare bătăi în uşă şi se sculă să deschidă. Eu dormeam şi nu m-am trezit decît dimineaţa, cînd tata, înainte de a pleca, m-a sărutat pe frunte. Mama, cu ochii scăldaţi în lacrimi ieşi, făcu ocolul casei şi se întoarse, spunînd :

— Nu e nimeni.

— Atunci, rămîi cu bine nevastă !

Şi, luîndu-şi puşca, plecă.

A trăit în pădure cîteva săptămîni, dormind cînd aici, cînd acolo, niciodată două nopţi în acelaşi loc, în aceeaşi colibă. Oamenii din casele îndepărtate ale satelor din jurul pădurii îl cunoşteau şi ştiau foarte bine că nu era un netrebnic ; şi apoi Laborie era atît de urît în întregul ţinut, încît toată lumea îşi dădea seama că, Scos din fire, tata săvîrşise omorul şi nimeni nu-l socotea vinovat. De asemenea, deşi mulţi oameni îl întîlneau în zori de zi ducîndu-se să taie cîte un braţ de lemne în crîng, sau noaptea mergînd la pîndă pe clar de lună, nimeni nu sufla nimic. Dimpotrivă, dacă avea nevoie să vîndă un iepure sau să i se aducă de la Thenon sau Rouffig- nac, niscaiva praf de puşcă pentru vînat, alice sau ceva vin în ploscă, îl ajutau cu dragă inimă ; uneori mai era cîte unul care îl îmbia :

— Martissou, vino de ia cina cu noi ; ai să te culci pe urmă într-un pat şi ai să te odihneşti şi tu că e atîta vreme de cînd n-ai mai dormit ca lumea.

Şi tata se ducea, ştiind că are de-a face cu oameni cumsecade.

Venea şi la noi, dar nu prea des, căci se temea, deoarece prin părţile noastre supravegherea era mai severă. Şi într-adevăr, într-o dimineaţă, cu două ore înainte de ivirea zorilor, au venit patru jandarmi şi au înconjurat casa, crezînd că-l vor prinde, dar s-au ales doar cu o ' plimbare călare, în toiul nopţii. Nu trecea nici o zi fără ca Mascret şi celălalt paznic să nu vină să dea tircoale pe la noi ; dar ca să pîndească în jurul casei după apusul soarelui, nu îndrăzneau, ştiind că n-ar fi bine să-l întîlnească pe tata.

Cred că ar fi fost mai bucuroşi să roiască prin alte părţi, dar erau siliţi de conte care turba, ştiindu-l pe tata în libertate.

Cît priveşte mama, abia-şi trăgea zilele sărmana femeie: tot timpul frămîntată de teama să nu fie prins Martissou al ei, nu mînca mai nimic şi nu dormea aproape de loc. îşi spunea că odată şi odată inevitabilul se va întîmpla, deoarece nu putea nădăjdui că o păţanie nefericită, o boală sau poate vreun ticălos nu vor înlesni capturarea lui de către jandarmi. Şi atunci, noaptea, în mintea ei în- fierbîntată, vedea curtea cu juraţi şi ghilotina şi gemea îndelung ; dacă adormea de oboseală, visa din nou urit şi plîngea fără încetare.

Trecuse o lună aproape de cînd tata trăia în pădure, cînd, contele de Nansac puse pe paznicii săi să dea sfoară prin satele din jurul pădurii că va da doi ludovici de aur celui care va ajuta să fie prins criminalul. Cum nu se îndoia că Jean cărbunarul îl vedea adesea „pe acel ticălos de Martissou” şi că-l ajuta să trăiască, trimise pe cineva să-l îmbie cu cinci ludovici.

— Ascultă, Mascret! — răspunse Jean paznicului însărcinat să-l- pună la încercare — eu nu ştiu unde este Martissou, dar chiar dacă aş şti, nu l-aş vinde nu pentru cinci ludovici, dar nici pentru douăzeci, nici pentru o sută. Spune asta stăpînului dumitale şi nu mai veni la mine cu astfel de propuneri josnice.

Din nenorocire, nu toată lumea avea cinstea de neclintit a lui Jean şi nu e de mirare că, printre atîţia oameni de omenie din ţinut, s-a găsit şi un ticălos.

Cînd spun asta nu înseamnă că nu s-ar fi aflat pe acolo nişte nemernici care, nu numai că erau în stare de o faptă urîtă, ba chiar o şi făcuseră ; ar însemna să dezmint proverbul care spune că Pădurea Barade n-a fost scutită vreodată de lupi şi de hoţi. Dar chiar şi aceia care ar fi furat la drumul mare, erau oameni cinstiţi în felul lor : să jefuieşti un om, treacă-meargă, dar să-l vinzi, e prea de tot !

Pînă la urmă, trădătorul s-a găsit. Se afla la Maurezies un om sărac numit Jansou, care tot anul lucra ca zilier

la castelul Herm. Acest Jansou avea cinci copii mici, cel mai mare fiind în vîrstă de nouă ani, şi toţi locuiau cu mama lor într-o cocioabă dărăpănată, închiriată cu şase livre pe an, în timp ce el tot timpul săptămînii dormea în grajdul unde lucra. Nu venea de obicei la Maurezies decit simbătă seara şi se întorcea din nou la lucru luni dimineaţa. După cum bine ne putem da seama, cu cele douăsprezece parale pe zi cît cîştigau muncitorii agricoli în vremea areea, îi venea foarte greu să asigure pîinea copiilor, căci secara era atunci scumpă, ca şi porumbul şi celelalte cereale. Ca să nu mai vorbim de grîu : aşa ceva se mînca numai în casele bogate. De fapt, copiii lui Jansou trăiau din pomeni, îmbrăcaţi cu hanţe vechi, peticite peste tot, pantaloni zdrenţăroşi, găuriţi de se vedea pielea, şi prinşi de umăr cu o bucată de sfoară. Pe lîngă asta, cu picioarele goale tot timpul anului şi culcîndu-se într-un colţ al cocioabei pe un mindir ponosit umplut cu ferigi. „Pe-acest Jansou l-a ademenit din porunca stăpînului şeful valeţilor, care îl înlocuia deocamdată pe Laborie. Sărmanul de el se codi la început, spunînd că habar n-are unde se găseşte Martissou, dar, cînd celălalt îl ameninţă că nu-i va mai da de lucru şi cînd îi vorbi de doi ludovici de aur pe care putea să-i cîştige uşor, punîndu-l pe copilul cel mai mare să-l pîndească pe tata, el se învoi.

Acest copil, care avea doar nouă ani, aşa cum am mai spus, era sprinten ca o nevăstuică, şiret ca o vulpe şi rău ca o maimuţă. M afară de asta cunoştea pădurea ca unul care o cutreiera tot anul, luînd păsările din cuiburi, căutînd cozi de bici în desişuri de mahonie şi fă

Şi tata se ducea, ştiind că are de-a face cu oameni cumsecade.

Venea şi la noi, dar nu prea des, căci se temea, deoarece prin părţile noastre supravegherea era mai severă. Şi într-adevăr, într-o dimineaţă, cu două ore înainte de ivirea zorilor, au venit patru jandarmi şi au înconjurat casa, crezind că-l vor prinde, dar s-au ales doar cu o plimbare călare, în toiul nopţii. Nu trecea nici o zi fără ca Mascret şi celălalt paznic să nu vină să dea tircoale pe la noi

; dar ca să pîndească în jurul casei după apusul soarelui, nu îndrăzneau, ştiind că n-ar fi bine să-l întîlnească pe tata. Cred că ar fi fost mai bucuroşi să roiască prin alte părţi, dar erau siliţi de conte care turlia, ştiindu-l pe tata în libertate.

Cît priveşte mama, abia-şi trăgea zilele sărmana femeie: tot timpul frămîntată de teama să nu fie prins Martissou al ei, nu mînca mai nimic şi nu dormea aproape de loc. îşi spunea că odată şi odată inevitabilul se va întîmpla, deoarece nu putea nădăjdui că o păţanie nefericită, o boală sau poate vreun ticălos nu vor înlesni capturarea lui de către jandarmi. Şi atunci, noaptea, în mintea ei în- fierbîntată, vedea curtea cu juraţi şi ghilotina şi gemea îndelung ; dacă adormea de oboseală, visa din nou urît şi plîngea fără încetare.

Trecuse o lună aproape de cînd tata trăia în pădure, cînd, contele de Nansac puse pe paznicii săi să dea sfoară prin satele din jurul pădurii că va da doi ludovici de aur celui care va ajuta să fie prins criminalul. Cum nu se îndoia că Jean cărbunarul îl vedea adesea „pe acel ticălos de Martissou” şi că-l ajuta să trăiască, trimise pe cineva să-l îmbie cu cinci ludovici.

— Ascultă, Mascret ! — răspunse Jean paznicului însăr- cinat să-l- pună la încercare — eu nu ştiu unde este Martissou. dar chiar dacă aş şti, nu l-aş vinde nu pentru cinci ludovici, dar nici pentru douăzeci, nici pentru o sută. Spune asta stăpînului dumitale şi nu mai veni la mine cu astfel de propuneri josnice.

Din nenorocire, nu toată lumea avea cinstea de ne- clintit a lui Jean şi nu e de mirare că, printre atiţia oameni de omenie din ţinut, s-a găsit şi un ticălos.

Cînd spun asta nu înseamnă că nu s-ar fi aflat pe acolo nişte nemernici care, nu numai că ei-au în stare de o faptă urîtă, ba chiar o şi făcuseră ; ar însemna să dezmint proverbul care spune că Pădurea Barade n-a fost scutită vreodată de lupi şi de hoţi. Dar chiar şi aceia care ar fi furat la drumul mare, erau oameni cinstiţi în felul lor : să jefuieşti un om, treacă-meargă. dar să-l vinzi, e prea de tot !

Pină la urmă, trădătorul s-a găsit. Se afla la Maurezies un om sărac numit Jansou, care tot anul lucra ca zilier la castelul Herm. Acest Jansou avea cinci copii mici, cel mai mare fiind în vîrstă de nouă ani, şi toţi locuiau cu mama lor într-o cocioabă dărăpănată, închiriată cu şase livre pe an, în timp ce el tot timpul săptămînii dormea în grajdul unde lucra. Nu venea de obicei la Maurezies decît sîmbătă seara şi se întorcea din nou la lucru luni dimineaţa. După cum bine ne putem da seama, cu cele douăsprezece parale pe zi cît cîştigau muncitorii agricoli în vremea areea, îi venea foarte greu să asigure pîinea copiilor, căci secara era atunci scumpă, ca şT porumbul şi celelalte cereale. Ca să nu mai vorbim de grîu : aşa ceva se mînca numai în casele bogate. De fapt, copiii lui Jansou trăiau din pomeni, îmbrăcaţi cu hanţe vechi, peticite peste tot, pantaloni zdrenţăroşi, găuriţi de se vedea pielea, şi prinşi de umăr cu o bucată de sfoară. Pe lîngă asta, cu picioarele goale tot timpul anului şi culcîndu-se într-un colţ al cocioabei pe un mindir ponosit umplut cu ferigi. ..Pe-acest Jansou l-a ademenit din porunca stăpînului şeful valeţilor, care îl înlocuia deocamdată pe Laborie. Sărmanul de el se codi la început, spunînd că habar n-are unde se găseşte Martissou, dar, cînd celălalt îl ameninţă că nu-i va mai da de lucru şi cînd îi vorbi de doi ludovici de aur pe care putea să-i cîştige uşor, punîndu-l pe copilul cel mai mare să-l pîndească pe tata, el se învoi.

Acest copil, care avea doar nouă ani, aşa cum am mai spus, era sprinten ca o nevăstuică, şiret ca o vulpe şi rău ca o maimuţă. Iii afară de asta cunoştea pădurea ca unul care o cutreiera tot anul, luînd păsările din cuiburi, căutînd cozi de bici în desişuri de mahonie şi făcînd comisioane pentru tăietorii de lemne şi pentru cărbunari. De mai multe ori îl întîlnise pe tata şi-l pîndise is- codindu-l aşa, din răutate, dar fără să poată descoperi unde se află sălaşul lui obişnuit, ceea ce de altfel era greu, deoarece îl schimba des, aşa cum am spus.

Tocmai se apropia carnavalul şi, deşi de obicei oamenii se bucurau, mama il întîmpina cu teamă, ştiind bine că

Martissou al ei va voi să-l petreacă în tovărăşia noastră şi temîndu-se că vor folosi acest prilej pentru a pune mîna pe el. De aceea îi trimise vorbă prin Jean să nu vină în seara aceea ; era mai bine să aştepte pînă a doua zi, dat fiind că a treia zi după Lăsata secului n-ar mai da de bănuit.

Copilul lui Jansou, căruia tatăl său îi spusese de porunca boierului, gîndind şi el că Martissou o să vrea să sărbătorească Carnavalul la el acasă, marţi seara după Lăsata secului se aşezase la pîndă în desişurile de lîngă răscrucea de drumuri de la Homme-Mort. Pe la căderea nopţii îl auzi venind din fundul pădurii şi fu foarte mirat cînd văzu că apucă pe drumul spre La Granval, în locul aceluia care l-ar fi dus la Cambenegre. Urmărindu-l pe departe, desculţ, fără a face zgomot, îl văzu intrînd în casa unde fusese poftit.

Era la nişte oameni de ispravă, cu oarecare stare, străvechi fermieri pe moşia familiei parohului din Fanlac. În ajun femeia, chinuită de gîndul că bietul Martissou n-ar îndrăzni să meargă la el acasă şi că ar petrece Carnavalul în inima pădurii cu cîteva bucăţi de pîine, îl poftise stăruitor prin bărbatul ei.

De îndată ce se închise uşa, puştiul o luă la fugă să-şi anunţe tatăl care, la rîndul său, alergă la castel să ducă ştirea că Martissou era încasa lui Rey din La Granval. îndată, un om călare plecă în goană să-i anunţe pe jandarmi, care îşi întrerupseră cina şi veniră în mare grabă.

La o sută de paşi de La Granval, ei îşi lăsară caii în paza lui Jansou care-i aştepta, şi, făcînd cit mai puţin zgomot, ajutaţi de paznicii de la Herm, înconjurară casa. Era pe la orele unsprezece seara, toţi care erau acolo petrecuseră bine şi cintau ciocnind paharele cu vm fiert, cînd doi jandarmi împinseră deodată uşa şi intrară.

Luaţi pe negindite, cum e uşor de închipuit, în timp ce fiecare striga, tata alergă să-şi ia puşca pe care o pusese intr-un colţ ; întîmplător, ea fusese luată de acolo şi pusă pe un pat din pricina unui copilaş care voia să se joace cu ea. Atunci el se avintă spre fereastră, sări peste ea cu toată

împotrivirea celor doi jandarmi care vroiau să-l oprească, şi căzu în mîna celorlalţi doi care o păzeau. Într-o clipită a fost legat cu mîinile la spate, în timp ce femeia lui Rey plingea şi se văicărea, spunînd cu jale în glas :

— Oh ! Bietul meu Martissou ! Eu sînt de vină ; iar- tămă, credeam că-ţi fac un bine !

— Nu, Catissou, dumneata eşti o femeie bună, iar ai dumitale sînt oameni cumsecade, dar am fost vîndut de vreun netrebnic. Bun rămas tuturor şi vă mulţumesc ! strigă în timp ce-l duceau.

Sosind la locul unde erau caii, tata îl văzu pe Jansou, care îi ţinea de căpăstru.

— Ah, tu m-ai vîndut, ticălosule !... Dacă se va întimpla să scap vreodată, ştii ce te aşteaptă !

Jandarmii îi legară de gît o funie pe care unul dintre ei o ţinea în mînă ; apoi, încălecînd din nou, au pus prizonierul între ei şi l-au dus.

Această ticăloşie nu i-a purtat noroc lui Jansou. De îndată ce-şi primi cei doi ludovici, el care nu văzuse niciodată aşa ceva, se crezu bogat. Nu s-a bucurat multă vreme ; noul vechil al castelului a dat în dijmă domeniile. ţinute în rezervă, încît nu s-a mai găsit de lucru pentru el. În ţinut nimeni nu-l lua în seamă din pricina faptei sale ticăloase, astfel că în curînd, termi- nînd repede cei doi ludovici, el şi cu ai săi îşi luară desaga şi dispărură. Şi astăzi încă prin părţile acelea, cînd se vorbeşte despre un om în care nu trebuie să te încrezi, se spune : „Trădător ca Jansou”.

Pentru mine el rămîne fără îndoială un nemernic ; dar pe aceea care cu bani şi ameninţări l-au împins să făptuiască această mîrşăvie îi socotesc de o sută de ori mai ticăloşi decît el.

Ceea ce trebuia să se întîmple, se întîmplă. Aflind de arestarea bărbatului ei, mama oftă din adîncul sufletului, ca şi cum ar fi fost pe moarte :

— O, sărmanul meu Martissou !

Eu am început să plîng şi toată ziua am rămas amîndoi trişti şi îndureraţi. Şedea pe un scăunaş cu mîinile împreunate pe genunchi, privind ţintă în faţa ei fără să spună nimic. Uneori, un gînd mai dureros o făcea să scape cîte un oftat:

— Bietul meu om, ce se va întimpla cu tine !

Seara, cum nu se gîndise să gătească de cină, biata femeie îmi tăie o bucată de pîine pe care am mîncat-o pe îndelete, după care ne-am culcat amîndoi.

Dar nu ajunsesem încă la capătul necazurilor noastre. A doua zir vechilul castelului veni să-i spună mamei că acum ea singură nu mai putea asigura munca în ţlijmă, aşadar trebuia să plecăm fără zăbavă, ca să lăsăm casa celui care ne va înlocui, dat fiind că munca rămăsese în urmă cu aproape două luni.

Ce să facem? Unde să mergem? Nu ştiam! Gîndin- duse bine, mama îşi aminti de un om de la Saint-Geyrac care avea în pădure o “cărămidărie, părăsită de multă vreme, unde, cu îngăduinţa lui, am fi putut locui. A doua zi, dis-dedlmineaţă, mama luă fin din pod, îl dădu boilor, mai lăsînd o parte ca să le-o pună-n iesle la prînz. Apoi aruncind un braţ de otavă oilor, intră în casă, îmi tăie o bucată de pîine pentru acea zi, mă îmbrăţişă şi plecă la omul ou cărămidăria, sfătuindu-mă stăruitor să nu mă îndepărtez de casă.

Nu era nici o primejdie : unde să mă fi dus ?

Am ieşit însă din casă şi m-am aşezat pe o piatră în faţa porţii. Am rămas acolo ore în şir, gîndindu-mă la sărmanul meu tată, aflat la închisoare şi, din cînd în cînd, îmi venea să plîng. Ce tristă zi am petrecut atunci, avînd în faţă coamele pleşuve de pe Grillieres, unde nu creşte nici un copac şi, în jurul căsuţelor, pămînturile dijmaşilor pierdute în nesfîrşitele c-Împuri cenuşii, dincolo de care, spre nord şi spre apus, se întindeau codri deşi. Uneori, obosit să tot stau locului şi să privesc zările înceţoşate şi sumbre ca viitorul pe care-l întrevedeam nedesluşit în gîndurile mele de copil, mă ridicam şi dădeam tîrcoale casei

sau mă duceam să văd boii care rumegau liniştit pe culcuşul lor de paie şi se ridicau cînd intram. Le dădeam cîteva furci de fin şi mă întorceam, pîndind drumurile îndepărtate ca să văd dacă vine mama. În staulul lor, oile behăiau, fiindu-le foame şi, din cînd în cînd, le aruncam şi lor un braţ de otavă pentru a le potoli.

Şi mă aşezam din nou, privind ţintă locul unde căzuse Laborie, pe care mi se părea că-l văd aievea cu gura lui deschisă, cu ochii înspăimîntaţi şi rana din piept sînge- rînd mereu.

Pe la orele cinci, cele patru găini ale noastre se-n-toarseră de pe cîmp, unde fuseseră la ciugulit şi, după ce se despăducheară puţin, se hotărîră să urce una cîte una pe mica lor scară în coteţ. Ziua apunea şi începeam să mă neliniştesc nevăzînd-o pe mama, cînd, totuşi urechea mea, pe care viaţa în aer liber o învăţase să audă zgomote îndepărtate, recunoscu pasul ei grăbit venind dinspre apus. În sfîrşit, iat-o acasă. Moartă de oboseală, gîfîind, căci se grăbise tare din pricina mea. Am alergat în întîm- pinarea ei şi ea mă îmbrăţişă cu foc ca şi cum ar fi crezut că m-a pierdut; apoi intrarăm amîndoi în casa întunecoasă.

Scotocind cenuşa din vatră, mama găsi un tăciune şi tot suflînd în el izbuti să aprindă opaiţul. Apoi, după ce făcu focul, curăţi o ceapă, o tăie mărunt şi puse tigaia pe foc cu o jumătate de lingură de grăsime : era tot ce mai rămăsese în casă. După ce se prăji ceapa, umplu tigaia cu apă, şi, cînd apa începu să fiarbă, o turnă în castron peţite plinea tăiată bucăţele. De obicei, oamenii săraci din regiunea noastră, puneau un pic de piper în fiertură pentru a-i da puţin gust, dar noi nu mai aveam aşa ceva. Nu se poate spune că această zeamă chioară cu pîine neagră era o mîncare de soi; dar era caldă şi totuşi mai bună decît pîinea goală sau un cartof rece ; după ce am mîncat fiertura, ne-am culcat.

Omul de la Saint-Geyrc îi spusese mamei că poate merge să locuiască în cărămidărie, că nu-i cere nimic pentru asta, insă casa era în stare foarte proastă. înainte de a pleca, a trebuit să tocmim un om ca să facă socoteala

şeptelului cu noul vechil de la Herm. Mama se gîndea că ar trebui să ne rămînă cam zece scuzi ; dar la încheierea socotelii, totul ieşi pe dos : noi datoram în jur de patruzeci de franci, după cum îi spusese celălalt. Laborie ne incărcase socoteala cu o jumătate de sac de grîu despre care mama nu ştia nimic. Nu trecuse în scripte preţul unui porc pe care îl vîndusem la Thenon şi nici nu înregistrase preţul a trei oi pe care i le dăduse în primire tata. A trebuit să părăsim Combenegre îndatoraţi chipurile faţă de domnii de acolo.

A fost o grea lovitură pentru biata mea mamă. Nu aveam decît un franc şi treizeci de bani în casă, o pîine de şase-şapte livre, cîţiva cartofii şi pe un fund de sac făină de porumb, care cîntărea cel mult cincisprezece livre : astea nu ne puteau ajunge prea mult timp.

Bărbatul Mionei veni a doua zi cu carul lui să ne ducă tot calabalîcul. Nu era o povară prea grea pentru boi : patul nostru prăpădit, dulapul dărăpănat, masa. scăuna- şele. covata. butoiul cu vinul oţetit, o ulcică, o oală mai mare, o formă pentru turte, tigaia, un ciubăr şi alte cîteva lucruri mărunte ca felinarul şi solniţa de lemn. Toate aceste hîrburi nu acopereau suma de patruzeci de franci pe care o datoram domni for de Nansac, ca urmare a ticăloşiilor lui Laborie, care ne căşuna rău pînă şi după moarte.

Carul se îndreptă mai întîi pe un drum prost care ducea spre Lac-Viel, drum pietros care zdruncina încărcătura. Bărbatul Mionei adusese fin pentru hrănit boii, mama mă aşează pe el, în spate, iar ea venea în urma'carului. În timp ce treceam pe la Bessedes, două femei care-şi ţineau de mină copiii şi un bătrin aşezat pe o buturugă m-au privit lung şi în ochii celor mai în virstă se citea mila de a mă vedea pleeînd aşa, singur de-acum înainte, fără tata.

Toate aceste ţinuturi sînt astăzi pline de căi şi şosele. S-a croit un drum de la Thenon la Rouffignac, care trece de-a lungul pădurii şi străbate jumătate din lungimea ei ; un altul care o taie pieziş, venind de la Fossemagne şi se ramifică spre cel de la Thenon, aproape de Cabane, apoi un al treilea, mai spre apus, care vine dinspre Mil- lac-

d'Auberoche şi se uneşte cu drumul de la Thenon la Rouffignac, intre Balou şi Meyirignac : pădurea poate fi străbătută azi uşor. în ultimii optzeci de ani oamenii au tot defrişat, iar în vremea de carfe vă vorbesc, ea era mult mai întinsă decît astăzi; pe-atunci nu erau decît două drumuri mari, desfundate, de-a lungul hotarului pădurii pe care apa le surpa iarna şi le îneca, sau nişte poteci în pădure bătute de cărbunari şi braconier». Cu- rînd după ce trecurăm de Bessedes, bărbatul Mionei părăsi drumul urmat pînă aici şi o apucă pe un altul. De fapt, nu era un drum adevărat, ci unul croit de urmele lăsate de roţile carelor care duc lemnele tăiate. Iarna, cînd locurile ajungeau şi mai de neumblat, o luai spre dreapta sau spre stînga şi astfel se formau noi poteci în toate direcţiile, piste îndoielnice care se încrucişau pt cimp şi în pădure. în gropi găseam uneori bălţi de apă gălbuie care trebuiau ocolite şi dădeam peste făgaşuri adinei de-o parte şi cu ridicături de cealaltă parte care aplecau tare carul, hurducîndu-l zdravăn cînd drumul redevenea deodată neted.

Mergeam încet aşa cum se poate merge cu boii pe ast-fel de drumuri. Vremea era posomorită şi ne împresura o ceaţă groasă în care părea că ne afundăm. Bărbatul Mionei mergea înainte, chemîndu-şi boii, îndemnîndu-i cu vorba şi uneori îmboldindu-i cu strămurarul. Se vedea cît de bine cunoştea pădurea : rareori şovăia să aleagă o cărare punindu-se în curmezişul celei pe care mergeam, sau, o altă cale care, cotind mai întîi pe nesimţite, sfîrşea prin a se îndepărta de tot. Totuşi, în locurile unde se încrucişau aceste cărări şterse, se oprea uneori o clipă, privea în jurul lui, să se dumirească şi apuca fără să se înşele pe drumul cel bun. După cum ne spuse, nu mai fusese la cărămidărie de aproape zece ani. Dar noi ăştia, ţăranii, obişnuiţi să călătorim ziua şi noaptea pe meleaguri fără drumuri, recunoaştem uşor locurile pe unde am trecut cîndva.

Poate unii sînt curioşi să ştie de ce spun totdeauna „bărbatul Mionei”. Iată de ce : fiindcă la noi acasă n-am auzit niciodată spunîndu-i-se altfel. Cred că nevastă-sa îl

numea Pierre, dar cum la ei în casă „cînta găina”, toată lumea spunea „bărbatul Mionei”.

Pe la orele două, după ce străbăturăm un crîng, carul ieşi într-o întinsă poiană străjuită de copaci. În mijloc se afla cărămidăria, sau ceea ce mai rămăsese din ea. De departe se vedeau acoperişurile pe jumătate năruite, înnegrite de vreme, dar de aproape, era o grămadă de ruine. Şoproanele prăbuşite mai păstrau încă unii stîlpi pe jumătate putreziţi, susţinînd o parte din lemnăria acoperişului de ţiglă, surpat din pricina şipcilor frînte şi din care numai pe alocuri se mai vedeau rămăşiţe. Cuptorul unde se ardea cărămida şi ţigla se năruise şi pe ruinele lui creşteau viguroşi lăstari de arţar. Casa nu era într-o stare chiar atît de jalnică, dar nici mult nu-i mai lipsea. Era clădită din lemn, cărămizi şi vălătuci şi ten- cuită cu lut. Datorită scurgerii timpului şi a iernilor, zi- durile erau măcinate, coşcovite şi încovoiate ca acei săr- mani bătrîni pe care îi întîlneşti pe la noi. gheboşi. vlăguiţi de sărăcie, de muncă şi de ani.

Seminţe aduse de vînt încolţiseră ici şi colo. în găuri şi crăpătur : portulacă sălbatică, anghinare, limba cerbului şi un soi de urzici care cresc pe ziduri. Acoperită cu muşchi, peste care răsăijseră fire de iarbă subţiri ca acele şi pe alocuri cîteva tufe de rubarbă, ţigla mai ţinea încă, afară de un capăt, unde se prăbuşise. Prin această gaură mare cît un ştergar, se vedeau, susţinuţi de o pană. căpriorii pe care mai erau încă şipci bătute în cuie. În jurul casei şi a cărămidăriei, peste tot, numai resturi de ţiglă, de cărămidă şi grămezi de moloz năpădite de acele ierburi ţărăneşti care cotropesc lacome locurile părăsite şi marginea vechilor drumuri pe unde nu mai trece nimeni. Se înghesuiau aici, vîrtOase şi pline de viaţă, izma cu mirosul tare, morcovii sălbatici, varza măgarului, umbra nopţii, nalbele, ciulinii cu cap rotund şi alte douăzeci de soiuri. Mai departe, în poiană, prin gropile de unde se scotea lut pentru cărămizi adăsta apa înverzită printre mormane de pămînt ca nişte mari morminte pe care crescuseră ici şi colo drobiţe, rare în pămînturi sterpe. Totul avea o înfăţişare de ruină, de

pustietate tristă şi apăsătoare care îţi strîngea inima. Părea un vechi cîmp de bătălie părăsit după grabnica înhumare a morţilor.

Imbrăţişînd cu privirea toate acele locuri triste, mama avu o tresărire, o tremurătură, cum spuneam noi, şi ochii ei s-au întors către mine. Dar cum era o femeie curajoasă, intră hotărîtă în casa unde am urmat-o şi eu, în timp ce bărbatul Mionei deznoda funia care ţinea cala- balîcul.

Ah, ce casă ! Cea de la Combenegre era dărăpănată, întunecoasă, cît se poate de tristă, dar faţă de asta era o casă de burghezi. Cînd am împins uşa, care nu, se mai ţinea decît într-o balama, se vădi întreaga ei ruină. Prin crăpăturile pereţilor pătrundea pe-alocuri lumina sau vreo plantă dinafară. Vatra era aidoma celor din colibele de pămînt. Pod nu avea ; sus, într-un colţ pe grinzi, scîn- duri nerăzuite, puse acolo la uscat şi uitate, alcătuiau un fel de pardoseală prost îmbinată tocmai cît să adăpostească un pat. Pretutindeni se vedea acoperişul şi, în colţul descoperit, cerul. Prin această gaură ploile iernii făcuseră o mică mocirlă în pămîntul bătătorit.

Privind îndelung fără să zică nimic, mama ieşi să ajute omului la descărcatul lucrurilor. Pentru ca treaba să meargă mai repede, el se strecură între boi şi ridică oiştea, în timp ce mama scotea pana de fier care trecea prin juguri şi potolea boii. Omul puse uşor oiştea pe pămînt şi pe oiştea înclinată, ajutat de mama, făcu să alunece încetişor stinghiile patului, dulapul şi celelalte cala- balîcuri. În timpul ăsta eu am pus un braţ de fîn înaintea boilor. Cînd toate au fost aşezate în casă, mama scoase dintr-un coş o bucată de pîine înfăşurată într-un ştergar, o puse pe masă împreună cu solniţa şi o ceapă pe care o luă din sertar. Vru să umple apoi ulciorul cu cidru, dar puţinul care mai rămăsese în poloboc, de atîta hurducătură, se făcuse ca milul : ieşi deci să caute apă. Intre timp, bărbatul Mionei, aşezat pe bancă, mînca tacticos tăind pîinea în felii şi ronlăind ceapa muiată în sare.

După ce isprăvi de mîncat, îşi închise briceagul, bău jumătate din cana cu apă şi se ridică de pe bancă. Mama îl ajută să-şi înjuge boii ; îşi luă strămurarul, răspunse la mulţumirile mamei printr-un : „pentru nimic”, ne dădu bună-seara şi, pornind din nou la drum, străbătu agale poiana şi se afundă în pădure.

Cînd am rămas singuri, mama mă cuprinse în braţe şi mă sărută îndelung, strîngîndu-mă de mai multe ori la pieptul ei. Cînd trecu şi acest moment greu, mama se apucă să facă patul şi să rînduiască cît mai bine sărăcăcioasele noastre lucruri. Isprăvind şi treaba asta, am plecat să căutăm lemne şi, cum prin preajmă se găseau destule, am adunat îndată o grămadă mare. Resturile lemnăriei care se afla în şopron ne-au fost şi ele de folos. Dar, ca să aprinzi focul nu era o treabă uşoară. În vremea aceea, chibriturile nu erau cunoscute, cel puţin pe meleagurile noastre, şi de obicei păstram focul sub spuză. Cînd se întîmpla uneori să se stingă focul, mergeam pe la vecini să cerem şi-l aduceam într-un sabot vechi ; ei ni-l dădeau bucuros, pentru ca şi noi să le dăm cîţiva tăciuni cînd vor avea la rindul lor nevoie. Numai hangiii din orăşele nu voiau să facă aşa ceva în zilele de sărbătoare sau de tîrg, pentru că erau superstiţioşi. Uneori trebuia să mergi foarte departe, cum mergeam noi, ăştilalţi, pînă la Mion de la Puymaigre ; dar aici nu cunoşteam nici împrejurimile, nici vecinii. Din fericire, se aflau în sertar bucăţi de cremene culese de tata şi tăiate pentru a ii întrebuinţate la nevoie. Mama luă una şi, bătînd-o de lama briceagului, reuşi în cele din urmă să dea foc unei cîrpe vechi, bine scărmănate. Bucăţica asta aprinsă, pusă într-un pumn de muşchi adunat de pe copaci uscaţi, dădu flacără şi, curînd, aţîţat cu frunze uscate, ierburi şi găteje, focul începu să strălucească în vatră.

Focul era acuni aprins, trebuia să aducem apă. Căutînd bine prin împrejurimi, găsirăm vechea fîntînă de care se slujeau cărămidarii. De fapt, era o fîntînă prăpădită, care iarna se golea, în timp ce vara păstra doar apa de ploaie. Nu se deosebea cu nimic de groapa din care luase mama

apă, să-i dea de băut bărbatului Mionei, secată pe jumătate şi plină de trestii ce ieşeau din tulbureala ei. De scos apă cu doniţa nu era chip : a trebuit s-o umplem cu urciorul. Intorcîndu-ne la colibă, mama puse la foc oala burduhănoasă cu cartofi pentru cină.

Seara, după ce am mîncat doi sau trei cartofi înăbuşiţi cu un pic de sare, cînd sosi vremea să ne culcăm, mama băgă de seamă că uşa nu avusese niciodată o încuietoare sau un zăvor. Se închidea pe dinăuntru după bă- trînescul meşteşug, cu un drug care intra în două găuri de fiecare parte a zidului. Văzînd una ca asta, mama tăie cu cosorul o bucată de lemn de lungime potrivită, o înţepeni, închizînd astfel bine uşa, apoi ne culcarăm.

Cred că nu a dormit de loc toată noaptea, chinţiită de gîndul că pe sărmanul meu tată închis la Perigueux, îl aşteptau ocna sau ghilotina. Pentru mine, care nu vedeam toate urmările celor ce făcuse, după ce am privit puţin stelele care se zăreau din pat prin gaura din acoperiş, am adormit adine.

În afară de amărăciunea ei cu privire la tata, mama se frămînta gîndindu-se la mine şi la ce se va întîmpla cu noi. Bogaţii, cînd au necazuri, pot să se gîndească la ele în voie şi să se lase pradă durerii lor, dar săracii n-au parte de nici un răgaz. Trebuie să trudească zi de zi pentru trai, pentru pîinea copiilor lor. La nenorocirea ce-i loveşte se adaugă aceea a sărăciei care nu-i lasă nici măcar să plîngă în voie ; noi, ăştilalţi, ţăranii, nu facem risipă de lacrimi. Nu ne-a văzut nimeni vreodată rîzînd prea tare, neavînd decît arareori temei de bucurie ; noi rîdem ca sfîntul Medard, din vîrful buzelor, căci ne amintim de zicala : „Prea mult rîs, aduce plîns”.

Chiar de a doua zi, mama se străduí să găsească de lu- cru. După ce mîncarăm puţin, plecarăm spre Jarripigier, unde bărbatul Mionei ii spusese că s-ar găsi de lucru cu ziua ia unul numit Maly, care voia să-şi muncească pămîn- turile şi folosea adesea zilieri. După ce am mers mult timp, iată- ne la acest Maly, care nu era acasă. Dar nevasta lui ne

spuse că deocamdată nu avea nevoie de nimeni şi a trebuit să ne întoarcem.

Trecînd prin satele de la marginea pădprii, mama întreba pe fiecare unde ar putea găsi de lucru. La Lucaux, un bătrîn care se încălzea la soare lingă un zid, ne îndrumă spre Puvpautier, la un ţăran bogat numit Geral. unde, zicea el, ar fi ceva de lucru la vie sau la plivitul griului. Sosiţi în sat, un copil ne arătă o casă mare, veche. Geral tocmai era acasă. Cînd, răspunzîndu-i la întrebare, mama îi spuse că este nevasta lui Martissou din Com- benegre, slujnica care era de faţă strigă speriată : „Oh, Sfîntă Fecioară !u şi ne privi cu ochi nu prea binevoitori. Dar Geral, poruncindu-i să tacă. îi spuse mamei că îi va da patruzeci de bani pe zi şi că putea să vină la lucru chiar de a doua zi.

Mama ii mulţumi şi il rugă să îngăduie să vin şi eu. că nu mă poate lăsa singur la cărămidărie în mijlocul pădurii. iar pentru mîncarea mea, să i se scadă din simbrie.

— Ei bine ! adu-ţi copilul — zise bătrînul Geral care. după înfăţişare nu părea om rău'— şi în loc de patruzeci de bani o să-ţi dau douăzeci şi cinci.

A doua zi deci am sosit devreme la Puvpautier şi, în timp ce mama culegea curpenii din vie cu o altă femeie, eu mă jucam cu fetiţa slujnicii lui Geral. care păzea capra şi gîştele şi se numea-Lina.

Pe la orele nouă. mama Linei ne chemă pe toţi la cină. Pe masă într-un castron mare aburea o fiertură bună cu cartofi şi cu fasole din belşug. De multă vreme nu mai mîncasem o supă atît de bună şi. fără îndoială, şi ceilalţi o găsiră pe gustul lor. pentru că Geral. argatul său. cealaltă femeie şi slujnica, toată lumea, se servi din nou, afară de mama care, amărîtă cum era. n-avea poftă de mîncare. Slujnica aceasta „tăia şi spinzura”. cum s-ar spune, în casa lui Geral, care era un flăcău bătrîn şi. deşi ştiu prea bine că numai datorită ei n-a mai fost primită mama la lucru, trebuie să recunosc că fiertura pregătită de ea era tare bună : e adevărat că în casă se găsea tot ce trebuia pentru aşa ceva.

Urmînd a mînca, Geral o îmbărbăta pe mama şi-i spunea că, Laborie fiind cunoscut de toată lumea ca un om rău sau mai degrabă un ticălos, poate că tata va fi achitat. Dar ea scutură din cap abătută :

— Vezi, G6ral, avem împotriva noastră nişte oameni prea bogaţi şi care au trecere : domnii de Nansac vor face tot ce ie va sta în putinţă ca să fie osîndit.

— Aşa e ! spuseră ceilalţi.

— Oricum, sărmana .de tine, reluă Geral, trebuie să mănînci ca să prinzi putere. Altfel ai să te-mbolnăveşti şi atunci ce-o să se aleagă de copilul tău ? !...

— Ai dreptate, răspunse mama, străduindu-se să mănînce în silă.

Ce înseamnă să fii copil ! II iubeam mult pe tata, fără îndoială, dar la vîrsta pe care o aveam, uşor îţi sînt abătute gîndurile. Cît era ziua de lungă eram cu Lina, pe drumurile mărginite de mărăcini de mure, tufăriş de soc şi de porumbar spre care se îndrepta uneori capra ca să pască. Mă uitam iscoditor cum ciuguleau gîştele iarba scurtă de pe marginea drumului. Cînd erau ghiftuite, se aşezau pe burtă şi din cînd în cînd gîgîiau între ele, ca şl cum şi-ar fi spus părerea. De fapt, cînd vezi orătăniile astea şi încă atîtea altele care au un strigăt aparte, glasuri deosebite şi un fel al lor de a pălăvrăgi, de fiecare dată îţi vine să crezi că se înţeleg între ele. Astfel, cînd ginsacul mare al Linei, liniştit, cu labele îndoite sub el, cu capul sus, cu ochi strălucitori, gîgîia domol gîştelor ce se odihneau în jurul lui : „Ga, ga, ga", mi se părea că le spune : „E bine aici, cu guşa plină". Iar cînd o gîscă răspundea pe acelaşi ton : „Ga. ga, ga", mă gîndeam că vrea să spună : „Da. e bine aici". Apoi cînd venea pe drum un cîine străin sau cineva care nu era din sat, bărbătuşul le vestea de departe printr-un gîgîit ascuţit ca un sunet de goarnă, ridieîndu-se pe labele iui ; îndată toate gîştele se ridicau şi ele gîgîind, ca pentru a spune : „Am înţeles !" Şi-atunci le spunea parcă : ..Trebuie s-o ştergem de-aici" ; la care ele răspundeau pe scurt : „Da", şi o porneau spre ograda păsărilor, el în chip de ariergardă, cu

ochiul şi auzul atente, plin de el ca un măgar care vrea să bea din ciutură cu zăbala sub nas.

Îi spuneam asta uneori Linei, dar ea îşi bătea joc de mine rîzind, că sînt la fel de naiv ca şi gîştele, ca să pot crede aşa ceva ; dar nu o spunea din răutate şi nu mă oprea s-o îndrăgesc şi s-o sărut adeseori.

Se scurseseră vreo douăsprezece zîle de cînd mă jucam astfel cu Lina cînd, într-o seară, după cină, Geral îi dădu mamei banii pentru zilele lucrate, spunîndu-i că deocamdată nu mai avea nevoie de ea. Se ruşină puţin, ca unul care minte pentru că, de fapt, mai era încă mult de lucru, dar, după cîte ne spuse cealaltă femeie care muncea cu mama, slujnica ii făcea atîtea zile fripte din cauza ei, încît ca să aibă linişte, n-o mai ţinea. Căpătînd două monede de cîte un franc şi cincizeci, mama le înnodă în colţul basmalei, îi mulţumi lui Geral şi plecarăm trişti, ea neliniştită pentru ziua de mîine, eu amărît că o părăseam pe Lina.

A trebuit iară să cutreierăm satele din jurul pădurii pentru a găsi de lucru cu ziua. Dar seara, cînd ne-am întors la cărămidărie fără să fi aflat nimic, atît de obosit eram, încît mama se frămînta neştiind ce să facă, să mă lase singur acasă, sau să mă tîrască toată ziua după ea. Dimineaţa, văzind cît o chinuieşte gîndul ăsta, i-am spus că sînt odihnit şi am să pot umbla. Iată-ne porniţi din nou la drum ; mergeam agale, ne opream din cînd în cînd, ea ducîndu-mă uneori în cîrcă, deşi nu voiam de loc. Şi aşa s-au scurs trei sau patru zile, timp în care nu cîş- tigasem nimic, istovindu-ne zadarnic să găsim de lucru şi nemaîavînd hrana bună de la Geral, cînd, într-o seară, trecînd pe la Grimaudie, un om ne spuse că primarul din Bars ne înştiinţa să mergem neapărat la el a doua zi.

Am pornit la drum dis-de-dimineaţă şi am ajuns acolo pe la orele nouă. O femeie care-şi despăduchea copilul în faţa uşii strivind păduchii pe un burduf, ne arătă casa. După ce bătu mai întîi în uşă, mama o deschise şi o voce groasă ne strigă să intrăm.

Un ogar subţire ca o săgeată, tolănit la gura vetrei, se repezi la noi lătrînd.

— Marş de aici ! Marş ! îi strigă cu o voce aspră stăpînul, dar el nu se domolea deloc.

Într-un colţ al vetrei, pe un jilţ de paie, o făptură nespus de bătrînă, care putea să aibă o sută de ani, cu coatele pe genunchi, cu capul tremurător, ne privea cu ochii stinşi. Primarul era şi el acolo, în bucătăria lui, cu piciorul pe o bancă, îşi prindea un pinten la gheată, căci era marţi şi se pregătea să plece la tîrgul din Thenon. După ce şi-a legat pintenul, i-a tras un picior ciinelui care lătra într-una şi l-a silit să se vîre sub masă. Mama îl lămuri atunci că venise aici din porunca lui.

— Aşadar, tu eşti nevasta lui Martissou ! grăi el deodată.

— Da, domnule.

— Aşa fiind, va trebui să te duci la Perigueux de astăzi în cincisprezece zile neapărat : va fi judecat bărbatul tău. Iată citaţia, adăugă el scoţînd o hîrtie din sertar.

— Dumnezeul meu, cum o să facem ! spuse mama, pe drum, la întoarcere.

Şi de fapt, din cei trei franci daţi de Geral, a trebuit să cumpere o turtă de pîine, astfel încît nu ne mai rămî- nea aproape nimic. Văzînd-o cît se zbuciumă din cauza lipsei de bani, îmi făceam sînge rău că nu o pot ajuta, cînd, într-o dimineaţă, cutreierînd pădurea, am găsit pe o potecă un iepure împuşcat în spinare în ajun, căci rana era încă proaspătă. L-am ridicat şi-am alergat acasă, fericit că pot să-l duc mamii. Cum n-aveam habar cine il omorîse, ea îl vîndu marţea următoare la Thenon împreună cu cele două găini, partea noastră de la Combenegre, ca să avem niscaiva bani pentru drum.

În ziua plecării, aveam într-un ciorap legat cu o bucată de sfoară ceva mai mult de trei franci în bani şi centime. Mama vîri restul de pîine în raniţa tatei, pe care Rey ne-o adusese împreună cu cuţitul, o puse pe umăr de-a curmezişul pieptului, luă un băţ din mărăcini şi, după ce

prinse uşa într-un cui gros cu o funie ca s-o ţină închisă, pornirăm la drum.

Nu eram prea bine îmbrăcaţi pentru a ne arăta în oraş. Mama avea o fustă ponositâ, un pieptar dintr-o ţesătură de lînă cafenie, numai petice, pe cap o basma de bumbac în pătrate galbene şi roşii, ciorapi de lînă castanii şi saboţi. Eu eram încălţat tot cu saboţi, aveam apoi o căciulă şi ciorapi împletiţi, un pantalon scurt la fel cu fusta mamei, ros în multe locuri, şi o haină făcută dintr-un vechi sans-culotte al tatii.

De bună seamă că unii se vor întreba ce este aceea un „sans-culotte".

Ei bine, nu este altceva decît carmagnola 1 din timpul Revoluţiei, un fel de haină destul de scurtă şi cu un guler mic, drept, ca uniforma militară. În regiunea noastră, această haină a bunilor patrioţi a primit, nu ştiu de ce, numele celor care o purtau. I Dar să ne întoarcem la ale noastre.

Drumul nostru către Lac-Gendre străbătea pădurea şi mai întîi ne-am descălţat ca să mergem mai uşor pe po- .tecile ei. De la Lac-Gendre, am trecut prin Triderie, apoi prin Bonneval şi, în sfîrşit, prin Fossemagne, unde am dat de şoseaua Lyon-Bordeaux terminată de curînd.

La ieşirea din Fossemagne, mama mă îndemnă să mă odihnesc puţin pe marginea şanţului. După o jumătate de oră, iată-ne plecaţi din nou, mergînd agale pe cărarea lăturalnică a şoselei, pe care picioarele noastre o găseau mai puţin aspră decît mijlocul drumului. Sărmana femeie se gîndea cu groază la ce îl aştepta pe tata, fără să rostească o vorbă, îmi spunea uneori cîteva cuvinte de în- , curajare sau alteori mă lua de mînă, ca să m-ajute puţin. Nu intîlnirăm aproape pe nimeni pe drum. Rareori cîte un 0111 care mergea pe jos, purtînd pe umăr un toiag cu o boccea învelită într-o broboadă ; sau cîte un călător pe un cal voinic, cu maniaua prinsă în coburii şeii, lăsînd să se vadă paturile pistoalelor; iar în spate, legat de oblîncul dindărăt, un cufăraş de piele, ocrotit de un lanţ şi un lacăt. Trăsuri nu

se vedeau ca astăzi pe şosele : numai oamenii foarte bogaţi aveau trăsuri. Cam la o jumă-

1 Carmagnffle — haină scurtă din timpul Revoluţiei franceze din 178a

tate de leghe de Saint-Crepin, am făcut popas într-o pădurice de stejar. Mama îmi dădu o bucată de pîine pe care am mîncat-o cu poftă, aşa uscată şi neagră cum era ; după care, întinzîndu-mă pe iarbă, am adormit adine.

Cînd am deschis ochii, soarele era către asfinţit iar mama aşezată pe iarbă lingă mine. Văzîndu-mă treaz, se ridică, îmi întinse mina şi, după ce m-am dezmorţit puţin, m-am ridicat şi am pornit din nou la drum.

La Saint-Crepin, aproape de hanul poştei am băut apă de la o cişmea care curgea într-un bazin de piatră şi, după ce m-am răcorit bine, am pornit din nou la drum, căznindu-mă să arăt mamei că nu sînt prea obosit. Şi, într-adevăr, nu eram prea obosit; numai picioarele mă cam usturau, căci nu e acelaşi lucru să mergi desculţ pe o şosea încinsă de soare sau pe pămîntul reavăn al potecilor de sub copaci.

Soarele apunea cînd am ajuns la Saint-Pierre. căci eu dormisem multă vreme în pădure. Mi-am pus iarăşi ciorapii şi saboţii şi, după ce am străbătut orăşelul care pe atunci nu era mai mare decît acum, mama găsi o casă veche şi săracă după înfăţişare, unde într-o gaură de zid fusese înfiptă în chip de firmă o ramură de brad, iar uşa era deschisă. Mama intră.

O bătrînă cumsecade, cu o bonetă cu franjuri, un şal în pătrăţele încrucişat pe piept şi un şorţ din bumbac roşu, stătea pe un scaun lingă masă, toreîndu-şi caierul de lînă. La salutul mamei, ea răspunse cum se cuvine :

— Bună seara, bună seara, oameni buni!

Întrebată dacă ne poate da puţină fiertură şi dacă ne îngăduie să înnoptăm acolo, răspunse că da. dar că. ne-avînd decît un singur pat, celălalt fiind luat pentru neplata chiriei, va trebui să ne culcăm în podul cu fîn.

— O, zise mama, vom dormi foarte bine în fîn.

— Ei bine. atunci apropiaţi-vă de foc, ne îmbie bătrîna.

Şi după ce ne-am aşezat, cum lumea e îndeobşte curioasă în micile localităţi, mai cu seamă femeile, bătrîna începu s-o descoase pe mama, luînd-o pe departe, ca să afle unde mergem şi ce vînt ne poartă. Părea atît de cumsecade, încît mama îi povesti, de-a fir-a-păr, toate cîte le -am îndurat, ticăloşiile lui Laborie şi cum tatăl meu trăsese asupra acestui vechil al domnilor de Nansac, pentru că l-au scos din fire cînd au ajuns pînă într-acolo încît i-au împuşcat cîinele chiar în ograda lui.

— Ah, ticăloşii ! strigă bătrîna. Sînt destui pe aici care ar face la fel ! adăugă ea, punînd de-o parte caierul. înainte de Revoluţie am răbdat toate ticăloşiile din lume la care s-au dedat ei şi, de cînd s-au întors, iarăşi, o iau de la capăt, îndeosebi în ultima vreme !

Se ridică, se duse să închidă uşa şi aprinse lampa :

— Vezi dumneata, sărmană femeie, spuse ea, nobilii aceştia sînt totdeauna la fel : fac pe stăpînii, sînt îngîm- faţi ca nişte curcani şi aprigi cu oamenii săraci. Dar cînd se va întoarce celălalt, îşi va aduce aminte că ei l-au trădat şi îi va da afară...

— Celălalt ? zise mama.

— Ei, da... Poleon, pe care l-au trimis la cinci mii de leghe dincolo de mări, pe o insulă pustie.

Mama auzise şi ea uneori vorbindu-se, duminica, în faţa bisericii, de un anume Napoleon, care era împărat şi care s-a bătut atît de mult încît o seamă de recruţi din Perigord au rămas pe acolo, în ţări necunoscute ; dar prin părţile Pădurii Barade, oamenii nu prea ştiau ei mare lucru şi răspunse simplu :

— Atunci, dacă-i un prieten al oamenilor săraci, e tare de dorit să se întoarcă curînd, căci prea nenorociţi sîn- tem !

Dar, tot ascultînd vorbele lor, aşezat pe putina de sare, într-un colţ lîrtgă foc, priveam această casă atît de sărăcăcioasă. Patul bătrînei aşezat într-un colţ, era apărat de praful podului printr-un fel de baldachin cu perdele din aceeaşi pînză, care fusese cîndva albastră şi cu desene pe ea, dar acum era decolorată de tot. La picioarele pa-' tului

sprijinit pe scaune, unele cu paiele scoase, erau îngrămădite catrafuse vechi. În colţul celălalt era locul gol al patului pe care fusese silită să-l vîndă. La mijloc masa cu o bancă. Lîngă perete, în faţa uşii, se afla o covată stricată în care femeia îşi ţinea pîinea şi alte lucruri de cînd îşi vînduse dulapul. Un ceaun şi o oală se găseau sub covată, uq castron de supă cu farfurii deasupra şi o doniţă în spălătorul de vase ; cam asta era tot ce avea i se vedea că oamenii regelui trecuseră pe aici.

Cum ora cinei se apropia, bătrîna se duse să caute găteje pe sala ce comunica cu bucătăria, înteţi focul deasupra căruia fierbea fasole şi agăţă de cîrligul drugului1 de deasupra vetrei cealaltă oală în care se găsea fiertura. Descotorosi apoi capacul lădiţei de pîine, de tot ce se găsea pe el, blestemînd pe acei afurisiţi de perceptori care o siliseră să-şi vîndă dulapul de vase de care avea atîta nevoie, scoase o turtă începută şi se apucă să taie din ea bucăţele pentru fiertură cu o lamă lată, unealtă mai uşor de mînuit decit cosorul nostru de acasă.

— Vom cina, spuse ea, dar să sosească întîi Duclaud.

— Aşteptaţi pe cineva ? întrebă mama.

— Da, este un băiat de ispravă care vinde aţă, ace, panglici, nasturi, croşete, poze colorate ca cele de colo — adăugă ea arătind nişte gravuri scălîmbe date cu culoare — şi alte multe lucruri... Poţi să te duci să le vezi, îmi spuse bătrîna, o să-ţi treacă timpul în aşteptarea cinei... Aproape în fiecare lună se abate pe aici, în drum spre Thenon, adăugă ea ; cred că va veni în seara asfa ; e ziua lui obişnuită.

Am început să privesc pozele bătute pe perete în cuie. Intre ele, era sărmanul Evreu rătăcitor cu bastonul şi picioarele lui lungi, simbol al poporului sărac şi dezmoştenit care n-are nici vatră, nici adăpost; apoi Jeannot şi Colin, poveste plină de învăţăminte, mai cu seamă în vremea noastră cînd atîţia oameni merg la oraş să se piardă. Apoi. faimosul Credit, întins pe jos, ucis de către neplatnicii care fug şi, alături, o gîscă ţinînd în cioc o pungă cu inscripţia pe

care eu, pe-atunci, n-o puteam citi : Banul face orice — jalnică şi amară cugetare pentru oamenii săraci.

În timp ce priveam stăruitor aceste imagini, cineva bătu de trei ori cu bastonul în uşă.

— E Duclaud, spuse bătrîna şi se grăbi să deschidă.

Văzîndu-ne, el păru că şovăie ; dar bătrîna îl pofti Înăuntru :

CremaflVere — drug de metal prevăzut cu un cîrlig şi crestături de care se atirnă la foc o cratiţă, o oală etc.

— Poţi să intri... E o femeie de treabă şi copilul ei.

Atunci el intră. Era un flăcău voinic, cu obrazul oacheş şi cu părul creţ ; purta o caschetă din piele de dihor, fiind îmbrăcat cu o haină de bumbac vărgată, şi încălţat cu bocanci mari, ţintuiţi. Se încovoia sub greutatea unui balot pe care-l purta în spate prins într-o curea lată de piele.

— Bună ziua tuturor ! spuse el, rezemîndu-şi bastonul său gros de uşă.

Se descotorosi apoi de balot, punîndu-l pe două scaune pe care bătrîna le aşezase acolo anume.

— Eşti obosit, bietul meu Duclaud, îi spuse ea ; stai puţin lîngă foc ; într-o clipă vom cina.

— N-o spun numai de formă, Minette, dar voi cina cu plăcere ; îţi dai seama că de la Razac s-a dus de mult mîncarea...

După ce turnă fiertura peste bucăţelele de pîine, ne-am aşezat la masă şi bătrîna ne servi pe fiecare cu cîte o strachină plină de fiertură bună cu varză şi fasole. Am rămas uimit cînd l-am văzut pe Duclaud mîncînd fiertura cu lingura şi în acelaşi timp cu furculiţa. La noi nu se cunoştea acest obicei pe bunul temei că noi nu aveam furculiţe. Cînd mîncam o tocană de cartofi sau de fasole, o mîncam cu lingurile. în cş priveşte carnea, foloseam cuţitul sau degetele ; dar aşa ceva nu se intîmpla decît o dată pe an, la carnaval.

Terminîndu-şi fiertura, Duclaud luă cana şi turnă fie-căruia vin în strachină. Şi-o umplu şi pe a lui pînă în- tr-atît încît şi o răţuşcă s-ar fi înecat în ea : se vedea că este ca

acasă la el şi nu se sfia de loc. Era un vin de regiune, nu de calitatea celui din dealul Jaur£s de la Saint- Leon-sur-Vezdre, dar cum noi, ăştia, nu beam decît cidru prost, de multe ori borşit, timp de trei sau patru luni, iar în restul anului numai apă, mi s-a părut tare bun. După ce am băut, purtătorul balotului ne oferi din nou fiertură şi, deoarece tustrei am spus nu, şi-a turnat singur încă o strachină plină, după care şi-a făcut un copios chabrol, cum numim noi acest amestec de vin cu un dram de fiertură, băut din strachină.

Intre timp, Minette pregăti fasolea într-un castron şi o puse pe masă. Mama se ridică atunci spunînd că nu-i mai este foame ; dar inimoasa bătrînă, convinsă că ea spune aşa de teamă că o pune să cheltuiască prea mult, o hotărî să se aşeze din nou :

— Trebuie să mănînci, totuşi, ca să prinzi puteri ; mănîncă, sărmană femeie, altfel n-ai să mai ajungi la Perigueux.

În timp ce noi mîncam, .Minette îi povesti lui Duclaud păţania tatălui meu şi-l întrebă ce părere are.

— Ce să vă spun ? zise el. Dacă judecătorii şi juraţii ar fi oameni ca mine şi ar înţelege că omul n-a mai putut îndura persecuţia acelui ticălos de vechil şi a boierilor lui, atunci ar putea să scape cu un an sau şase luni de închisoare. Dar, vedeţi dumneavoastră, cei din juriu sînt nişte burghezi, oameni avuţi care, chiar dacă sînt cinstiţi, ţin mai degrabă cu cei de teapa lor. Totuşi, oameni drepţi se află pretutindeni şi ar fi de-aj uns să fie unul sau doi ca să-i atragă şi pe ceilalţi de partea lor. Se mai întîmplă uneori şi aşa, nu trebuie să deznădăjduiţi... Ah ! — adăugă el — ar merita să fie pedepsiţi cei care poruncesc nedreptăţi şi ticăloşii fără să le pese de nenorocirile care se abat asupra altora !

Seara, după cină, Duclaud scoase din fundul balotului nişte pacheţele şi diferite lucruri pe care le puse într-un buzunar mare de sub haină şi ieşi. Mai tîrziu m-am gîn- dit că poate făcea ceva contrabandă cu tutun şi praf de puşcă.

Sosi vremea să ne culcăm ; bătrîna Minette spuse că, judecind bine, Duclaud trebuind să se culce în podul cu fîn, mama şi cu mine ne-am putea culca în pat, unde încăpeam foarte bine tustrei, mai cu seamă că eu nu eram prea voinic; aşa şi făcurăm. Fără îndoială, vînzătorui ambulant s-a întors pe uşa din dos, care dădea de-a dreptul afară.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, Minette încălzi fiertura şi ne dădu să mîncăm. Cînd veni vorba de socoteală, ea îi spuse mamei că va avea nevoie de banii ei la Perigueux, unde totul era scump ; va plăti la întoarcere, dacă îi va mai rămîne ceva. Mama îi mulţumi, dar îi spuse că i-ar părea rău să plece aşa, fără să plătească, mai ales că nu ştia ce se va întîmpla şi dacă ne vom întoarce pe la Saint-Pierre.

— Atunci, zise bătrîna, dacă-i aşa, îmi datorezi cincizeci de bani.

Mama îşi dădu seama că-i socotise mult mai puţin, ii lăsă banii ceruţi asigurind-o că îşi va aminti totdeauna de ea şi de bunătatea ei faţă de noi.

Minette îşi desfăcu braţele :

— Măcar săracii să se ajute între ei !

Apoi s-au îmbrăţişat tare, mama şi cu ea, şi plecarăm copleşiţi de multe urări de noroc care, ca atîtea altele, n-au ajutat cu nimic.

Dis-de-dimineaţă am pornit din nou la drum pe şoseaua mare şi pustie. Era plăcut s-o străbaţi : soarele se ridica, risipind uşoara ceaţă care urca în văzduh şi pierea. În urma noastră, cocoşii de la Saint-Pierre cîntau tare şi, împreună cu ceaţa ce se ridica, prevesteau ploaia. Păsărelele zburătăceau, urmărindu-se în desişul tufelor înflorite, la umbra cărora răsăreau în iarbă mici albăstrele şi flori de martie, numite şi violete. Roua se usca pe pajiştile reînverzite şi, pe înaltul costişelor cultivate pînă la jumătate, crîngurile începeau să se înveşmînteze în verdele fraged al primăverii. Eram odihnit, înviorat şi, dacă n-ar fi fost nenorocirea care ne frămînta, ar fi fost o plăcere să călătorim.

La puţină vreme după ce am trecut de Sainte-Marie, am întîlnit doi flăcăi voioşi care se clătinau în mers şi cîntau cît îi ţinea gura. Erau îmbrăcaţi în catifea neagră, cu centură roşie şi aveau în spinare raniţe militare. Pe cap purtau şepci de catifea date pe spate, în urechi le atîrnau inele de aur şi ţineau în mînă nişte bîte mari împodobite cu panglici pe care le mînuiau cu indemî- nare, rotindu-le într-un chip minunat. Ne-au salutat veseli trecînd şi noi ne întrebam cine puteau fi ; dar mai tîrziu am înţeles că erau calfe care străbăteau Franţa ca să devină meşteri1.

Eram aproape de Saint-Laurent cînd ne-a prins ploaia, o ploaie măruntă şi pătrunzătoare ce se aşternea ca

1 Compagnons du tour de France.

bruma pe pajiştea pe care şerpuia leneş rîul Manoir. În locurile mai joase, rîul făcea pe alocuri bălţi, în care se cuibăreau păsărelele de apă, sau se pierdea în mlaştini pentru a ieşi din nou ceva mai departe, la fel de lin, ca şi cînd îi părea rău că se pierde în Ile.

Trecusem de castelul de la Lieu-Dieu cînd iată că în urma noastră se auzi un clinchet puternic de zurgălăi. Ne-am întors atunci şi am zărit un rădvan mare, frumos, tras de patru cai minaţi de doi surugii cu cizme înalte, pantaloni galbeni, jiletcă roşie, haină albastră, cu insigna pe braţ şi pălăria de piele lucioasă. M-am oprit din curiozitate să văd cum trece această trăsură, iar mama făcu la fel pentru a mă aştepta. Cînd ajunse în dreptul nostru, am văzut prin geamurile pătrate pe contele de Nansac, pe contesă şi pe fiica lor mai mare ; pe scaunul din faţă stătea paznicul Mascret, iar în spate un slujitor şi o cameristă. Mama îşi aţinti privirea asupra domnului, în- cleştă fălcile, încruntă din sprîncene, iar eu mi-am simţit sufletul năpădit de-o ură năprasnică. Cînd ne-au văzut atît de prost îmbrăcaţi, udaţi pînă la piele şi cu ţălpile goale împotmolite în mocirlă, şi-au întors ochii, aruncînd o privire rece, dispreţuitoare, iar trăsura trecu repede şi ne împroşcă cu cîţiva stropi de noroi.

Cînd am ajuns la Lesparrat, am cuprins cu privirea frumoasa cîmpie a Ille-ului şi rîul cu apă verde, străjuit de

plopi, ce curgea la poalele castelului Petit-Change. Părăsind valea strimtă a Manoir-ului, zăgăzuită de colinele sterpe cu pămînt cenuşiu, cu arbori piperniciţi, mi se părea că mă aflu într-o altă ţară. Dar cînd, după ce am urcat coasta lină a dealului Pigeonnier şi am zărit în depărtare oraşul Perigueux cu casele lui cocoţate pe culmea Saint-Front şi, sus de tot, urcînd spre cer, vechiul turn înroşit de soarele a zece secole, a fost cu totul altceva. Nu mai văzusem pînă atunci decît micul orăşel Rouffignac şi nu-mi puteam închipui o aşa mare îngrămădire de case, deşi nu desluşeam decît o parte din ele. Graba de a ajunge îmi învioră picioarele şi din clipa aceea n-am mai simţit oboseala.

După ce am mers de-a lungul grădinii Monplaisir, am străbătut cartierul Tournepiche sau, altfel spus, Barris.

Trecind pe lingă fosta mănăstire Recollets, care acum este o şcoală normală, am ajuns pe Puntea Veche cu arcuri ogivale, apărată odinioară de un turn cu opt contraforturi, ale căror fundaţii se mai văd şi azi.

Proverbul spune că ploaia de primăvară nu înseamnă niciodată vreme rea ; totuşi burniţa asta ne udase pînă la piele ; acum însă încetase şi nu mă mai gîndeam la ea, ispitit de tot ce vedeam în jurul meu. De-a lungul rîului, la dreapta şi la stingă, case vechi, care păreau că scoboară de pe culmea Saint-Front, se oglindeau în apă. În susul apei, dincolo de pod, în colţul străzii Port-de- Graule, cu faţa către rîul Iile, era o casă mare, veche, din piatră cioplită, impunătoare prin meterezele-i crenelate, prin ferestre largi şi înaltele ei acoperişuri ascuţite. Apoi frumoasa casă Lambert cu întreitele-i caturi cu prid- voai-e dînd spre rîu, susţinute de stîlpi meşteşugit ciopliţi ; iar mai departe se ridica mîndru, stăpînind tot malul, turnul Barbecane, cu platformă crenelată, cu metereze pentru bombarde şi archebuze : frumoasă relicvă a vechilor ziduri de apărare ale oraşului pe care nişte măceluri le-au dărîmat între timp pînă la temelie. Ceva mai departe se înălţau falnic stîncile cu piscuri ascuţite ale muntelui Arsault.

Pe firul apei, mai jos de pod, era vechea moară întărită de la Saint-Front, întunecată, ciudată la vedere, cu zidurile ei groase, cu ferestrele înguste, cu polatrele jumătate din lemn, jumătate din piatră, susţinute de stîlpi sau lipite de zidurile ei ca nişte cuiburi de rîndunele. Sub arcadele ei întunecoase, apa stăvilarului despărţită prin pinteni de piatră se rostogolea domol. Mai departe era o casă ciudată cu un cerdac în formă de dunetă, înfipt într-o masivă zidărie care înainta în apă într-un unghi ascuţit ca un pinten de gateră : ai fi zis că e o navă din evul mediu cu partea dinainte ancorată în rîu. În fund de tot, copacii mari şi stufoşi din grădina Prefecturii se răs- frîngeau în ape.

Iar în partea de sus, la fel ca în cea de jos, între aceste puncte principale, o mulţime de case coborau spre rîu de-a valma ca o turmă de oi şi îşi scăldau în apă temeliile : case vechi cu frontoane ciudate, cu cuiburi de păsărele în balcoanele de lemn cu înfloriturі, cu caturile ieşite în afară susţinute de urşi mari de piatră, cu ferestrele înguste sau cu cercevele, cu busuioc în vechi oale hîrbuite sau cu rezede în crătiţi găurite ; case cu înfăţişări neobişnuite care păreau că stau de pîndă la rîu. Unele, făcute din scînduri lipite cu chirpici, colibe informe, crăpate, scorojite, cocoşate şi hîite de vreme, ea nişte sărmane femei bătrîne, se aplecau spre rîu părînd gata-gata să se prăbuşească. Alături, descumpănite, ca nişte femei bete, altele se' sprijineau de casa vecină sau se propteau pe nişte cîrje uriaşe, formînd contraforturi. În sfîrşit cîteva din piatră cioplită, trainic înălţate chiar pe ruinele vechilor fortificaţii, îşi oglindeau în apele limpezi zidurile înroşite de soare, ferestrele lor cu forme neregulate, verandele cu geamlîc, ascuţitele acoperişuri de ardezie, lucarnele triunghiulare, coşurile mari fume- gînd sub o căciulă ascuţită. Toate aceste case neasemănătoare, arătoase sau pe cale de a se prăbuşi, felurite ca înfăţişare, fiecare avînd arhitectura, materialele şi ornamentele ei aparte se îngrămădeau pe malul rîul ui lile, curioase să se oglindească în el. Unele înaintau jn apă, afundîndu-şi în ea stîlpii de piatră ; altele se retrăgeau ca şi

cum s-ar fi temut că-şi udă temelia şi îşi întindeau pînă la rîu terasele masive cu balustrade grele ; altele în sfîrşit, se înălţau cu un cat deasupra acoperişurilor vecine parcă să vadă curgînd rîul şi să privească pe celălalt mal pajiştea străjuită de plopi unde se uscau rufele spălătoreselor cu maiuri zgomotoase. Din loc în loc, pe o terasă, o grădiniţă cît palma ; lîngă un zid, o salcie plîngă- toare, atîrnînd în apă, iar la porţile ce dădeau spre rîu ambarcaţiuni ancorate, bărci de pescari sau de boiangii. Ansamblul de clădiri ciudate, neregulate, îngrămădite în neorînduială, toate acele ziduri, galerii, scări exterioare, polatre, streşini cu ardezie înclinate peste ferestre largi sau strimte, stîlpi, grinzi încrucişate, urşi de piatră, contraforturi, caturi ieşite în afară, balcoane de lemn, lucarne, acoperişuri ascuţite sau drepte, albastre sau roşii, hornuri ciudate, morişti de vînt ruginite — toate astea se lăfăiau la soare într-un învălmăşag în care umbrele jucau pe culorile albăstrii, verzi, roşietice, brune, cenuşii sau printre rufele întinse apărea ca un mac cîte o fustă roşie, pusă la uscat în vreo fereastră : ce să mai vorbim, era mai frumos decît astăzi.

După ce le-am privit cîteva clipe, oprit la intrarea pe pod, ameţit de zgomotul apelor ce cădeau din stăvilare, mama mă trase de mînă şi iată-ne urcînd strada care ducea spre piaţa Grefei ; o stradă povirnită, acoperită cu pietre de rîu, mari şi roşii, pe care ploaia de dimineaţă le făcea să strălucească în razele soarelui. De fiecare parte erau prăvălii fără vitrine, cu un intrind, întunecoase, cu uşi în chei de boltă rotunde sau frînte, sau în formă de toartă de coş ; tarabe de mărunţişuri unde atîrnau candele de răşină, dughene modeste unde se vindeau vase de pămînt ars sau saboţi, sau vin cu cana şi cu măsura ; mici ateliere unde lucrau fierari, tîmplari al căror strung hî- rîia, cîrpaci trăgînd firul muiat în smoală, fabricanţi de felinare care băteau tinicheaua cu un ciocan de lemn. Toţi aceşti meseriaşi ridicară capul, auzind saboţii noştri pe caldarîm şi păreau că spun în sinea lor : „De unde dracu mai sînt şi ăştia !” Apoi SU6, în piaţă, lipite de zidurile mari, negre ale catedralei

Saint-Front, se aflau mici barăci de scînduri, dughene din chirpici, tarabe cu fructe uscate, legume, porumbei şi hălci de carne.

Ajungînd în faţa portalului Grefei, ne-am oprit şi-am admirat îndelung vechiul monument şi turnul cu coloane mici, luminat de soare, în jurul căruia zburdau lăstuni cu strigăte ascuţite. Coborînd privirea, mama zări în faţa portalului o vînzătoare de luminări şi se gîndi să aprindă una pentru tata ; o cumpără cu şase parale şi intră în catedrală, unde am urmat-o şi eu.

Cită splendoare şi măreţie ! Cît de mic mă simţeam sub cupolele suspendate ! În capela de la Herm nu încercasem decît un simţămînt de curiozitate ; în biserica de la Rouffignac de asemenea mă simţeam în largul meu ; dar în această veche catedrală Saint-Front, cu uriaşii ei stilpi înnegriţi de timp, cu zidurile înverzite de umezeală peste care trecuseră, fără s-o plece, zece veacuri pline de întîmplări, era cu totul altceva. Eu, un copil neştiutor şi slab, mă simţeam pierdut în imensitatea monumentului strivit de măreţia lui, şi în clipa aceea am simţit un fel de spaimă de divinitate care sporea pe măsură ce înaintam în biserica goală pe dalele mari ce răsfrîngeau spre boltă bocănitul saboţilor noştri. într-un colţ mama zări pe un piedestal o statuie a Fecioarei şi se îndreptă spre ea. După cîte. îmi amintesc era o statuie foarte veche, din piatră, cioplită destul de stîngaci ; totuşi, sculptorul izbutise să dea chipului mamei lui Isus o expresie de duioşie, de milă, de nesfîrşită bunătate. În faţa Fecioarei era un soi de sfeşnic în formă de pom prevăzut cu vîrfuri de fier în care tocmai se stingea o luminare de oameni săraci, cum era şi a noastră. Aprinzînd-o pe a ei, mama o implîntă acolo, îngenunche şi începu să se roage în dialect, deoarece nu ştia să vorbească'în franceză, rugînd-o din suflet pe Fecioara Maria ca şi cum ar fi fost de faţă Şi rugăciunea ar putea.fi redată cam aşa :

„Mă închin Ţie, Maică plină de îndurare, bunul Dumnezeu este cu tine, binecuvîntată eşti tu între femei, şi binecuvîntat este Isus, rodul pîntecului tău.

Sfîntă Fecioară, eu sînt o femeie sărmană care nici măcar nu se pricepe să-ţi vorbească cum trebuie. Dar tu, care ştii totul, înţelegi totuşi ce vreau să-ţî spun. Fie-ţi milă de mine, Sfîntă Fecioară ! Deşi uneori am uitat să mă rog, tu ştii însă că oamenii sărmani nu au totdeauna timp pentru rugă. îndură-te de noi, Sfîntă Fecioară şi scapă-l pe sărmanul meu Martissou ! El nu e om rău, nici ticălos, e numai cam iute la mînie. Dacă a făcut fapta asta rea, ei l-au împins, Sfîntă Fecioară ! Acel Laborie era un nemernic fără pereche, tu o ştii prea bine, Sfîntă Fecioară ! Ceea ce l-a făcut pe bietul meu om să-şi piardă răbdarea, e că ştia de multă vreme că acest ticălos îmi dădea tîrcoale : l-a auzit într-o zi, cînd era în podul cu fîn.

Ah, Sfîntă şi bună Fecioară ! Te rog, îndură-te şi scapă-l pe bietul meu Martissou ! Te voi binecuvînta în toate zilele vieţii mele, Sfîntă Fecioară ! şi înainte de a mă întoarce, îţi voi aprinde o luminare de zece ori mai mare decît asta. Scapă-l, Sfîntă Fecioară, ajută-l!”

În timp ce mama se ruga în şoaptă, cu jalnic glas, eu îmi ştergeam ochii. Terminînd, îşi făcu o cruce mare, îşi luă toiagul de pe dale şi ieşi împreună cu mine.

Sub arcada intrării, mama o întrebă pe femeia care ne vinduse luminarea unde este închisoarea.

— Este pe-aici, pe aproape, zise femeia ; mergeţi numai drept înainte pe strada C'larte ; la capătul ei o luaţi la dreapta ; cînd ajungeţi la Coderc, aveţi închisoarea chiar în faţă.

Sosind în piaţă, mărginită pe vremea aceea de case vechi, în felul celeia din colţul străzii Limogeane, am văzut în fund, acolo unde astăzi se află halele, vechea Primărie, care ajunsese după Revoluţie închisoare. Se zice în batjocură : ..Plăcută ca o poartă de închisoare”, şi e bine zis. Poarta din faţa noastră nu dezminţea proverbul : bine ferecată şi întărită cu piroane, cu o ferestruică cu zăbrele dese, avea o înfăţişare de groază, ca şi cum ar fi păstrat amintirea tuturor osîndiţilor care i-au trecut pragul pentru a se duce la ocnă sau la eşafod.

Mama ridică ciocanul greu de fier care recăzu cu un zgomot înăbuşit. Se auzi un pas însoţit de zornăitul cheilor şi ferestruica se deschise.

— Ce doriţi ? spuse o voce aspră.

— Să-mi văd bărbatul, răspunse mama.

— Cine este bărbatul dumitale ?

— E Martissou din Combenegre.

— Ah ! Asasinul lui Laborie... Ei bine, nu-l puteţi vedea fără permisie, dar avocatul lui e acum aici. Aşteptaţi-] pînă cînd va ieşi.

Şi ferestruica se închise din nou.

Mama se aşează pe grămada de pietre de lingă poartă, iar eu, curios, m-am îndepărtat ciţiva paşi pentru a privi această veche primărie peste care trecuseră atîtea generaţii. Era o adunătură de clădiri neregulate, inegale, solid construite pentru a rezista la un atac. De o parte, corpul principal al clădirii, mare şi masiv, cu trei caturi şi cu ferestre zăbrelite, terminat într-o terasă crenelată. De cealaltă parte, un fel de pavilion pătrat, mai scund, cu acoperiş ascuţit. Intre cele două clădiri, într-o construcţie mai puţin înaltă, în vîrful căreia se găsea un meterez, se afla poarta pomenită mai înainte, care ducea pe sub o boltă intr-o mică curte interioară. În jurul curţii, şi lipite de i-estul edificiului, erau alte clădiru unele adăugate mai tiriu. Deasupra tuturor se înălţa turnul pătrat ai clopotniţei, cu creneluri, cu jgheaburi de piatră şi chipuri de himeră la colţuri şi cu un acoperiş foarte ascuţit pe care se afla o morişcă de vînt.

În timp ce priveam toate astea, poarta se deschise şi un domn tinăr îi spuse mamei :

— Dumneata eşti soţia lui Martin Ferral ?

— Da. domnul meu, la dispoziţia dumneavoastră, dacă vă pot fi de folos, spuse mama ridicindu-se.

— Nu poţi să-ţi vezi bărbatul acum. sărmană femeie ; dar miine, cînd va merge la judecată îl vei vedea. Eu sînt avocatul lui. vino puţin pe la mine, am de vorbit cu dumneata.

Şi ne conduse în camera luj de la etajul al doilea al unei case de pe strada Sagesse, la numărul unsprezece, acolo unde mai dăinuie o veche poartă frumoasă cu stîlpi şi ornamente sculptate. Urcînd scara cotită dintr-un turn cu opt feţe, domnul ne introduse în camera lui şi, după ce ne pofti să şedem, începu s-o întrebe pe mama o sumedenie de lucruri şi, pe măsură ce răspundea, el scria. O întrebă printre altele dacă propunerile pe care i le făcea Laborie au fost auzite de cineva, iar ea îi răspunse că nu, nimeni nu le-a auzit, în afară de tata, cu totul întîmplă- tor, deoarece acest om era şiret şi prefăcut; dar ştia toată lumea că el se lega de femeile tinere care erau sub ordinele sale, de pildă nevestele dijmaşilor sau cele care mergeau la castel să lucreze cu ziua. Asta se ştia, pentru că la brutărie sau la rîu. la spălatul rufelor, femeile flecă- reau şi îşi povesteau una alteia, cel puţin cele care nu i-au dat ascultare, ca Mion din Puymaigre.

— Bine. zise avocatul, eu am citat-6 ca martoră împreună cu alţii.

Cînd termină cu întrebările, el îi explică mamei ce trebuia să spună în faţa Curţii şi cum. Ea avea să povestească cu de-amănuntul stăruinţele necinstite ale lui Laborie şi să arate unul cîte unul toate necazurile ce i le făcuse el sau alţii puşi de el ca urmare a faptului că n-a vrut să-i dea ascultare. O sfătui stăruitor să spună adevărul curat : că tata era înnebunit de mînie şi că n-a tra> în Laliorie decît cînd l-a văzut că dă înapoi paznicului arma cu care o rănise pe ea la frunte şi totodată îi ucisese căţeaua.

Cînd să plecăm, avocatul o întrebă pe mama unde am tras, şi după ce ea îi răspunse că nu ştie încă unde o să ne culcăm, deoarece abia sosisem, el îşi luă pălăria şi ne duse într-un mic han, în strada Misericorde, ne recomandă patroanei şi îi aminti mamii să nu uite ca a doua zi la orele zece să fie la tribunal; apoi, întrebîndu-l dacă mai poate trage nădejde, el ridică din umeri î

— Tot ce depinde de oameni, este nesigur ; dar e mai bine să nu-ţi pierzi speranţa niciodată.

A doua zi, la ora hotărîtă, ne aflam în fala clădirii vechiului Presidial care încă mai era numit astfel şi se afla în piaţa Coderc, chiar în faţa închisorii, în locul unde astăzi e casa cu numărul opt. De la poarta de intrare se trecea pe sub o boltă care ducea la o mică curte interioară împrejmuită de ziduri înalte. În timp ce aşteptam în această curte, stînd de vorbă cu oamenii de la noi citaţi ca martori, se aud deodată sub boltă paşi grei şi zornăit de pinteni şi apare tatăl meu, cu mîinile legate, păzit de trei jandarmi. Mama scoase un ţipăt deznădăjduit şi degeaba încercară jandarmii s-o împiedice : se aruncă asupra omului ei, îl cuprinse cu braţele, săru«- tîndu-l printre strigăte şi hohote de plîns, în timp ce eu îl apucasem plîngînd de un picior.

— Hai, hai, spuseră jandarmii, ajunge, ajunge, ai să-l vezi după aceea.

— Dă-mi băiatul, zise tata.

Atunci mama, luîndu-mă cu amîndouă mîinile, mă ridică pînă la gîtul lui, pe care îl strînsei cu toată puterea braţelor mele mici.

— Sărmanul meu Jacquou, sărmanul meu Jacquou ! spunea tata sărutîndu-mă.

În sfîrşit, mai de voie, mai de nevoie a trebuit să ne depărtăm, traşi îndărăt de jandarmii care îşi duseră prizonierul.

După multe ceasuri de aşteptare, un aprod o chemă pe mama şi intrarăm într-o sală înaltă, lungă, cu bolta tavanului împodobită cu nervuri şi slab luminată de două ferestre ogivale ce dădeau spre o curte. În fund, pe es-

1 Tribunal în secolele XVI—XVII.

trada izolată printr-o balustradă de lemn, trei judecători şedeau în faţa unei mese mari acoperită cu un postav verde şi încărcată cu hîrtii. Cel din mijloc purta o robă roşie,, care îţi isca gînduri de groază ; robele celorlalţi doi erau negre şi toţi trei aveau ochelari. De fiecare parte a estradei şedeau, în faţa unor mese mai mici, procurorul şi grefierul. Pe zid, în fund, deasupra judecătorilor, un tablou

mare îl înfăţişa pe Isus Hristos răstignit, cu sîngele curgîndu-i şiroaie din răni.

Apoi juraţii, avocaţii, jandarmii, acuzatul, publicul : de atunci nu s-a schimbat mare lucru; numai că astăzi judecătorii, juraţii, avocaţii, toată această lume poartă barbă şi mustăţi, pe cînd atunci toţi erau raşi, afară de jandarmi.

În timp ce mama îşi făcea depoziţia, un domn repeta în franceză ceea ce spunea ea în dialect. Eu nu eram prea _ atent : mă uitam la tata, care se uita' şi el la mine ; dar la un moment dat, în patima cu care vorbea, mama ridică glasul şi, întorcîndu-mă, am văzut cum toate privirile erau aţintite la femeia înaltă, bine făcută sub veşmintele ei sărăcăcioase, frumoasă la chip, cu părul negru şi ochi strălucitori ce-şi apăra cu dîrzenie bărbatul.

Cînd termină, se ridică procurorul regelui şi îşi făcu rechizitoriul cu gesturi largi şi cu puternice inflexiuni ale glasului care răsuna sub boltă. Eu nu înţelegeam tot ce spunea ; totuşi, mi se părea că încearcă să-i facă pe cei doisprezece domni din juriu să înţeleagă că tata plănuia de multă vreme să-l omoare pe Laborie. Dovada, după spusele sale, erau cuvintele aruncate lui Mascret cu cîtva timp mai înainte, că se va întîmpla o nenorocire dacă-i va fi ucisă căţeaua şi, lucrurile stînd astfel, el trebuia osîn- dit la moarte.

Oricine îşi poate închipui în ce stare sufletească eram, mama şi cu mine, cînd îl auzeam pe procurorul acesta vorbind de moarte. Cit priveşte pe tata, el nu părea să-l asculte, iar privirea sa aţintită asupra noastră parcă spunea : „Ce se va alege de nevasta şi sărmanul meu copil dacă voi fi osîndit !...”

Procurorul terminînd, se ridică avocatul nostru şi pledă în favoarea tatei. El arătă, citind mărturiile depuse, ce ticălos era Laborie; zugrăvi toate necazurile ce ni le făcuse, stărui îndeosebi asupra propunerilor necinstite cu care o urmărea fără încetare pe mama şi, în sfîrşit, arătă limpede că tata ucisese pe acest om rău în urma unei izbucniri de

mînie, nu cu premeditare. Pe scurt, el spuse tot ce era cu putinţă pentru a-l scoate din această situaţie, dar nu reuşi să-i salveze decît capul : tata fu condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică.

Cînd preşedintele pronunţă sentinţa, un murmur străbătu mulţimea, iar noi, mama şi cu mine, am început să gemem şi să plîţigem întinzînd braţele spre bietul om pe care jandarmii îl scoteau afară din sală. Şi în această mulţime care se scurgea, l-am auzit pe contele de Nansac spunînd lui Mascret :

— Iată-ne scăpaţi de el ! Va crăpa în ocnă !

A treia zi avocatul, care obţinu o autorizaţie specială, ne duse să-l vedem pe tata. Ce triste clipe am trăit în acea celulă ! Trec peste asta dar, deşi s-au scurs atîţia ani, durerea mă încearcă şi azi. Ieşind, cu moartea în suflet, mama îl întrebă pe avocat dacă n-ar mai fi vreo cale să i se mai reducă din osîndă sau să i se anuleze sentinţa.

— Nu, sărmană femeie — spuse el : printr-o bună purtare, dînsul va putea obţine acolo reducerea pedepsei, dar, avînd împotriva lui pe contele de Nansac, nu trebuie să nutriţi mari speranţe. Cit despre casarea sentinţei, nu văd nici un fel de temei şi, de altfel, chiar dacă ar exista vreunul, nu l-aş sfătui pe bărbatul dumitale să se folosească de el. pentru că ar putea să piardă ; n-a lipsit mult ca să fie condamnat pe viaţă !

Mai rămineţi încă aici — adăugă el, părăsindu-ne — voi încerca să obţin permisiunea să-l mai vizitaţi o dată.

După condamnarea tatii, mama pierzînd orice nădejde, nu mînea şi nu dormea. O uşoară febră făcea să-i strălucească ochii şi-i îmbujora obrajii şi febra crescu atît de mult, incit a treia zi căzu la pat, iar intre timp, eu priveam prin geam acoperişurile înnegrite ale caselor din faţă. unde uneori trecea agale o pisică care dispărea cu- rînd într-o lucarnă. Totuşi, a doua zi mama s-a sculat şi am umblat pc străzi, plimbîndu-ne fără grabă : ea mă ţinea de mină şi revenea mereu spre închisoare, ca şi cînd ne-ar mai fi uşurat vederea zidurilor în dosul cărora era închis tata. în

alte împrejurări aş fi fost dornic să văd oraşul, dar atunci, în durerea mea, nici nu-mi trecea prin gînd să aflu atîtea lucruri noi pentru mine. Oamenii, pe stradă, în pragul porţilor sau în dughene, ne priveau cu uimire văzînd bine după înfăţişarea şi îmbrăcămintea noastră că sîntem veniţi de prin părţile cele mai sălbatice ale Perigordului : din Double sau din Landele de la Nontronnais, sau din pădurea Barade, cum şi era de fapt.

În după-amiaza zilei a cincea, străbăteam strada Taillefer şi ne îndreptam spre Saint-Front, privind în treacăt prăvăliile farmaciştilor, ale vînzătorilor de băuturi, băcanilor, măcelarilor, pălărierilor, ale negustorilor de umbrele care erau mylte pe vremea aceea'; cînd am ajuns în piaţa Clautre, am văzut o mare adunătură de oameni.

În mijlocul pieţii, în locul unde se ridica ghilotina, se afla un mic eşafod înalt de patru-cinci picioare, din mijlocul căruia ieşea un stîlp gros care susţinea o mică bancă. Pe această bancă era aşezat un om cu mîinile în lanţuri, legat de stîlp printr-un arcan de fier care-i strîngea gîtul ; iar omul acela era tatăl meu. În picioare, pe eşafod, călăul aştepta şi de jur împrejur patru jandarmi cu sabia scoasă făceau de gardă şi ţineau mulţimea la distanţă. Văzîndu-l pe Martissou al ei în această situaţie, mama scoase un geamăt dureros şi începu să plîngă în şorţul ei, în timp ce eu, cuprins de groază, mă ţineam de fusta ei plîngînd în tăcere. În faţa noastră un ins citea cu voce tare inscripţia aşezată deasupra capului nenorocitului expus la stîlpul infamiei :

„Martin Ferral, zis Croquant, din Combenegre, comuna Rouffignac, condamnat la douăzeci de ani muncă silnică pentru asasinat”.

Râmaserăm acolo multă vreme, ascunşi în spatele curioşilor şi plîngînd în tăcere. Uneori, cînd oamenii se mişcau, zăream călăul care părea că se plictiseşte să stea acolo, şi se uita la un ceas mare de argint cu un lanţ scurt şi înzorzonat, pe care-l tot scotea din buzunarul pantalonilor. Intilnindu-l pe stradă fără să-l cunoşti, n-ai fi zis niciodată că acesta era cel care ghilotina, atît de blîndă îi era faţa. Mai

era şi bine îmbrăcat şi, după cum spune zicala : „Cumsecade ca un călău care sărbătoreşte Paştele”, cu lunga-i redingotă albastră căzînd peste cizmele răsfrînte, cu cravata de muselină şi mica lui pălărie cilindrică. În sfîrşit, am aşteptat pînă cînd clopotul de la Saint-Front bătu ora patru. Atunci călăul scoase o cheie din buzunar, descuie lacătul arcanului de fier care-Î ţinea pe tatăl meu prins de gît, şi, luîndu-l de braţ, il duse pînă în dosul scării eşafodului şi îl dădu în primire jandarmilor, care-l luară. Noi ceilalţi îl urmam la mică distanţă, privindu-l cum merge cu capul sus, stăpîn pe sine. între cei patru jandarmi. Deşi în pragul porţilor şi ale prăvăliilor oamenii îl priveau cu multă curiozitate, sînt sigur că el nici nu clipea măcar din ochi. Cu noi era altceva, aveam o înfăţişare tristă, chipul îndurerat, ochii scăldaţi în lacrimi pe care-i ştergeam cu dosul mîinii şi, cei care ne vedeau trecînd, îşi şopteau unii altora :

— Trebuie să fie nevasta şi copilul lui.

În noaptea aceea n-am dormit bine. Chinuit de visuri rele, mă trezeam uneori tresărind şi mă strîngeam lîngă mama cire, sărmana femeie, nu închisese ochii şi. pentru a mă linişti, mă lua şi mă îmbrăţişa îndelung. Cînd se făcu ziuă, se sculă dar mă lăsă să moţăi şi se duse la fereastră, privind fără să vadă nimic, pierdută în mîhni- rea ei. Am văzut-o stind pe scaun cînd am deschis ochii pe la orele şapte, cu braţele întinse, cu mîinile împreunate, cu capul aplecat, cu privirea pironită în duşumea. Din stradă veneau strigătele negustorilor de turte şi castane. care pînă la urmă m-au trezit de-a binelea. Mama m-a îmbrăcat şi am ieşit din casă, gîndindu-mă că-l voi vedea pe tata în ziua aceea, aşa cum ne făcuse avocatul să nădăjduim. Ne-am dus deci de-a dreptul la închisoare, unde ne spusese el să-l aşteptăm. Pe drum. mama cumpără de două parale castane uscate care nu erau de loo bune. pentru că le trecuse timpul, şi ne-am dus să ne aşezăm lingă acea groaznică poartă ferecată. Pe cînd stăteam acolo, eu luind una cîte una castanele din buzunarul de la şorţul mamei, ea cu gîndurile ei, se opri în faţa închisorii o trăsură mare cu o ladă neagră, lungă, ca un

furgon acoperit, avind numai pe părţi ferestre mici cît palma şi zăbrelite. Coborî din ea un bărbat în uniformă cenuşie cu tesacul atîrnat de un centiron alb şi se duse să bată în uşa închisorii, care se deschise şi se închise în urma lui.

De îndată sosiră nişte copii, cîţiva curioşi, oameni fără nici o ocupaţie şi alcătuiră o ceată zgomotoasă în jurul dubei, spunîndu-şi unii altora :

— Asta-i duba ocnaşilor care-o să-i ducă pe cei osîndiţi de curînd.

Mama şi cu mine ne-am ridicat înfrigurați la auzul vorbelor acestea şi chiar atunci poarta se deschise din nou şi ieşi omul cu tesacul, mergînd în faţa unui jandarm, după care veneau trei oameni în lanţuri : ultimul era tatăl meu ; un alt jandarm mergea în urma lor.. Omul în cenuşiu deschise în spatele dubei o mică uşă groasă şi ferecată şi îi urcă pe osîndiţi. Cînd l-am văzut pe tatăl meu care pleca astfel, fără să-şi fi luat rămas bun de la noi, l-am chemat plîngînd tare ; dar el, deşi împins de jandarmi, se întoarse şi strigă mamei :

— Curaj, nevastă, gîndeşte-te la copil !

Un jandarm se urcă în urma lui, uşa fu încuiată cu cheia pe dinăuntru, celălalt jandarm se urcă în faţă împreună cu omul cu haine cenuşii şi surugiul puse în mişcare caii care porniră în trap.

O clipă am rămas acolo, năuciţi, ca nişte proşti, tînguindu-ne, fără să ţinem seamă de acei gură-cască adunaţi în jurul nostru. Totuşi, am auzit pe un om cu şorţ de piele spunînd :

— Eu am fost de faţă cînd l-au judecat şi, pe legea mea, e de o sută de ori mai bun decît cel pe care l-a ucis... Cît despre cei care l-au scos din sărite, sînt mult mai vinovaţi decibel ! Ei, cu vreo douăzeci de ani în urmă, ar fi fost puşi cu botul pe labe !

Cînd ne-am dus la avocat, acesta a rămas uluit cînd a auzit că tata fusese luat, căci îl asiguraseră că duba pentru ocnă nu urma să vină decît a doua zi. Dar fie că dinadins l-au înşelat sau că ea a sosit cu o zi înainte, nu mai era nimic

de făcut : trebuia să ne resemnăm, cum ne spuse el. După ce ne-a îmbărbătat cu vorbe bune şi ne-a mîngîiat puţin, făgăduindu-ne să ne dea veşti despre tata, mama îi mulţumi foarte mult pentru strădania lui de a-l scăpa pe bietul ei bărbat şi pentru toate ci te le-a făcut pentru noi. Şi cînd ea adăugă că, neavînd nimic, nu putea să-l răsplătească pentru binefacerile lui, el îi răspunse :

— Eu nu iau nimic de la oamenii săraci, aşa că nu te frămînta pentru asta.

Mama îl rugă atunci să ne spună numele, asigurindu-l că unul sau celălalt dintre noi îi vom fi recunoscători pină la moarte.

— Numele meu este Vidal-Fongrave ; sînt mulţumit că n-am îndatorat oameni nerecunoscători ; dar nu trebuie să întreceţi măsura : nu mi-am făcut decît datoria de om şi de avocat.

Părăsindu-l pe domnul Fongrave, mama hotărî să plecăm de îndată, dat fiind că nu mai avea nici un rost să rămînem la Perigueux şi că era încă devreme. Mai înainte ne-am dus la han şi o întrebă pe hangiţă ce-i datorăm, tremurînd că nu va avea destui bani ; dar cealaltă îi răspunse :

— Nu-mi datorezi nimic, biată femeie : domnul Fongrave a plătit totul dinainte şi chiar poftim, m-a însărcinat să-ţi dau asta şi îi întinse un taler de o sută de bani, înfăşurat în hîrtie.

— Doamne Sfinte ! făcu mama, cu lacrimile în ochi. Mai sînt încă oameni cumsecade pe lumea asta Vă rog din suflet, spuneţi-i domnului Fongrave, că nu i-am mulţumit destul mai înainte, dar că în toate zilele vieţii mele, amintindu-mi de nenorocirea bietului meu bărbat, mă voi gîndi la bunătatea lui.!

— Ah, spuse femeia, este un domn foarte cumsecade ! Şi fără să fiu nedreaptă faţă de ceilalţi avocaţi, cred că nu mai este nici unul ca el !

Ieşind din han şi ajungînd în piaţa Grefei, am coborît spre cartierul Barris şi puţin mai tîrziu ne aflam în cîmp, pe drumul mare.

Mama mă ţinea de mînă ca să m-ajute, mergînd cu paşi mărunţi. Uneori suspina tare, ca şi cum ar fi primit o lovitură grea, gîndindu-se la viaţa cumplită pe care avea s-o ducă tata în ocnă : unde ? nu ştiam. Totuşi, dacă era tristă de moarte, era mai puţin îngrijorată decît la venire, deoarece groaznicul spectacol al ghilotinei dispăruse din închipuirea ei ; mai rămînea gîndul cumplit că bietul ei Martissou este despărţit de ea pentru totdeauna şi va „crăpa" la ocnă, cum spusese contele de Nansac, de amărăciune şi chin, sub loviturile de cnut ale paznicilor.

La Saint-Laurent-du-Manoir, aproape de o fundătură, se oprise o căruţă mare trasă de patru cai puternici. De-păşisem locul cu vreo două sau trei sute de paşi, cînd în urma noastră se auzi clinchetul clopoţeilor atirnaţi la gî- tul cailor. Îi mina un flăcău voinic cu haină de cărăuş şi cu pipa în gură, care pocnea din bici rotind braţul, în timp ce pe coviltir un şpiţ alb alerga de la un capăt la celălalt şi lătra. De îndată ce căruţa ne ajunse, omul intră de-a dreptul în vorbă şi-o întrebă pe mama încotro mergeam ; auzind răspunsul ei, ne spuse :

— Deseară o să cinez la Thenon ; vă duc pînă acolo, păreţi tare osteniţi, sărmanii de voi !

Şi fără să aştepte consimţămîntul mamei, opri caii şi mă cuibări pe mine într-un coş atîrnat sub căruţă, în care ţinea nu numai paie, ci şi sarica lui. M-am culcat acolo şi curînd, legănat de mişcare, am adormit.

Cînd m-am trezit, soarele cobora spre asfinţit, lungind pe şosea umbrele căruţei şi cea a cărăuşului care mergea pe lingă calul din faţă. Căutînd-o din ochi pe mama, i-am văzut saboţii grei legănîndu-se sub capră, pe locul unde se aşeza vizitiul cînd era obosit, şi unde acum şedea ea. Ne apropiam, de Fossemagne şi, cînd mama vru să coboare, cărăuşul îi spuse că nu prea era timpul potrivit să se avînte în pădure, acum cînd se lasă noaptea ; că ar fi mai bine să

mergem pînă la Thenon : acolo s-ar îngriji el să ne găsească un loc unde să mîncăm şi să dormim. Dar mama îi mulţumi mult şi îi răspunse că mai era o oră şi jumătate pînă la coborirea întunericului, aşa că avem tot timpul să ajungem la noi acasă.

— Cum vreţi, grăi el atunci, oprind caii.

Mama mulţumi încă o dată pentru bunăvoinţa şi ajutorul dat.

— Pentru puţin ! răspunse el, apoi ne dădu bună seara şi pocni din bici strigînd :

— Dii, dii !...

Şi caii porniră, urnind anevoie căruţa încărcată.

Ne-am întors pe acelaşi drum pe care îl străbătusem cu cîteva zile înainte pentru a merge la Perigueux ; odihniţi datorită acelui cărăuş cumsecade, mergeam destul de repede, cu paşii măsuraţi totuşi după picioarele mele mici. Mama purta pe umărul ei, agăţată de un băţ, o turtă de cinci livre pe care o cumpărase la Perigueux înainte de plecare. La Lac-Gendre, dijmaşii care ne văzuseră la ducere, ne întrebară cum s-au petrecut lucrurile şi, auzind răspunsul mamei, o femeie strigă uimită :

.— Sfîntă Fecioară ! Cum e cu putinţă ?

Apoi ne-a poftit să intrăm şi să luăm cina cu ei, dar, ca să spun adevărul, cred că nu ne poftise din toată inima, căci n-a stăruit de loc cînd mama n-a primit să rămînem spunînd că n-am mai avea timp s-ajungem acasă înainte de a se înnopta. După obişnuitele bineţe : „Domnul să vă aibă în paza lui !” i-am părăsit şi am intrat în inima pădurii.

Soarele mai lumina încă vîrfurile copacilor înalţi, dar umbra se făcea tot mai deasă sub crengi, iar departe, în adîncul pădurii, plutea o ceaţă uşoară. Răcoarea serii începea să se lase ; din toate părţile zburau spre pădure coţofenele, venind de pe cîmpuri de la ciugulit şi, în semincerii pe care se cocoţau acum, cîrîiau nebuneşte înainte de a se culca, după cum le este obiceiul.

Cînd ajunserăm în valea apei ce vine de la Grand-Bonnet, trece pe sub Granval şi coboară spre Saint-Geyrac,

soarele se ascunse cu totul dincolo de zarea copacilor şi peste pădure se aşternu amurgul, umbrind coastele împădurite şi, în jurul nostru, trunchiurile castanilor. În acelaşi timp, destul de departe în faţa noastră, sună clopotul de vecernie din turnul de la Bras şi ceva mai spre dreapta, mai slab, cel de la Rouffignac. Mama mă luă atunci din nou de mînă şi grăbi pasul ; cu toate astea, era întuneric beznă cînd am ajuns la ţiglărie.

Uşa era tot închisă cu bucata de funie pe care o pusesem acolo înainte de plecare : o desfăcurăm şi intrarăm. În colibă fiecare lucru era la locul lui, dar, revenind de la Perigueux, unde văzusem atîtea case frumoase şi mîndreţe de prăvălii, ea ne păru acum mai jalnică decît înainte, cu atît mai mult cu cît gîndul la tata ne-ai- fi făcut să găsim tristă chiar şi cea mai frumoasă locuinţă. Am spus că în casă toate erau precum le lăsasem ; totuşi, cînd mama aprinse o luminare de răşină cu ajutorul unor bucăţi de cremene, văzu pe pămîntul bătătorit urmele unor bocanci potcoviţi : cine să fi venit ? şi de ce ? nişte hoţi ? şi ce să fure ? În sfîrşit, neştiind cum să lămurim misterul, mama puse drugul la uşă, după care, mîncînd o bucată de pîine, ne-am culcat.

Chiar de-a doua zi, cu toată durerea ei, biata femeie umblă să găsească de lucru. Nu putea fi vorba să se întoarcă la Geral, din cauza slujnicei care „tăia şi spînzura” în casa lui, cum se spune despre acelea care fac pe stă- pînele ; mie îmi părea tare rău din cauza Linei. În ţinut erau mai mulţi dijmaşi şi mici proprietari, decît gospodari înstăvţi care să folosească zilieri. La celălalt capăt al pădurii, spre Saint-Geyrac, era domeniul Herm, unde nu aveam ce căuta. înspre Rouffignac, mai încoace era Tourtel, care aparţinea domnului de Baronnat, un fost judecător al parlamentului1 din Grenoble, după cîte aflasem între timp. Mai încolo era castelul Cheylard, unde încă ar fi putut găsi de lucru cîteva zile, acum cînd începeau muncile cimpului ; dar locurile astea erau prea depărtate de ţiglărie. Căutînd într-una, mama găsi de lucru la un om din Marancă, al cărui băiat

mai mare se înrolase în armată, deoarece acum, după căderea lui Napoleon, nu se mai trăgeau soldaţii la sorţi. Avind nevoie de ajutor, pe care nu-l putea avea de la nevasta lui, mereu cu eite un prunc la piept şi alţi cinci sau şase atîr- naţi de fustele ei, acest om o luă pe mama, plătindu-i treizeci de bani pe zi, şi hrana. Dar cînd ceru să mă aducă şi pe mine, ca la Geral, îi spuse aspru că în casa lui erau destui copii care să-l scoată din sărite, aşa că nu-i mai trebuia încă unul.

Mama fiind tare necăjită din pricina asta, i-am spus să nu-şi facă singe rău în privinţa mea ; voi sta foarte bine singur1* ţiglărie, fără să-mi fie teamă. Totuşi, nu era ea prea mulţumită, dar, aşa cum se spune de obicei : „Ne-

1 Parli>mont — Curto superioară de justiţie — pînă la 1791.

voia te învaţă să alergi şi la bătrâneţe" oamenii săraci rareori pot să facă ceea ce poftesc şi trebui să se împace cu gîndul acesta.

În fiecare dimineaţă în zori de zi, făcea cam trei sferturi de oră pînă la Marance. Eu rămîneam singur. În prima zi nu m-am mişcat de lîngă casă, dar m-am săturat repede să fiu atît de potolit şi m-am încumetat s-o iau spre pădure. De lupi nu mi-era teamă : ştiam prea bine că în anotimpul acesta ei găsesc de mîncare cîini, oi, gişte, orătănii, nefiind o primejdie pentru oameni şi dorm duşi în culcuşurile lor cînd sînt ghiftuiţi sau dacă nu, dau tîrcoale turmelor. De altfel, aveam în buzunar cuţitul tatii legat de o bucată de sfoară şi un toiag scurtat pe măsura mea, care îmi dădeau curaj. Cît despre hoţi, se tot spunea că ei stau ascunşi în pădure ; dar la ei nu mă gîndeam : este o grijă de care săracii sînt scutiţi ; din nenorocire, au destule altele.

În vremurile vechi, după cîte se pare, pădurea era mult mai mare şi mai însemnată decît azi, căci cuprindea parohiile Fossemagne, Milhac, Saint-Geyrac, Cendrieux, Ladouze, Mortemart, Rouffignac, Bars şi ajungea pînă la porţile tîrgului Thenon. Chiar şi în vremea cînd eram copil, deşi mai puţin mare decît odinioară, era totuşi mult mai

întinsă decît astăzi, căci de atunci a fost mult tăiată. Ca şi astăzi, era împărţită în mai multe cantoane, avînd nume deosebite: pădurea Herm, pădurea Lac-Gendre, pădurea La Granval ; dar cînd se vorbea de toate aceste păduri, se spunea, ca şi acum : „Pădurea Barade", adică „Pădurea închisă", deoarece ea depindea de seniorii din Thenon, din Mothe şi din Herm care nu îngăduiau turmelor să fie minate aici.

Pe vremea cînd locuiam la ţiglărie, pădurile nu erau peste tot în stare bună. Fuseseră incendiate demult în cîteva locuri, iar nobilul de odinioară care stăpînise aproape toate aceste păduri în timpul Revoluţiei, ruinîn- du-se, se spunea că tăiase codrul, tăierea copacilor ex- tinzîndu-se, şi pînă la urmă vînduse cea mai mare parte a pădurii pentru o bucată de pîine. Cu toate astea, se mai

1 În original: „Besoin fait vieillc trotter".

găseau şi cîţiva ani mai tîrziu, crînguri dese şi copaci frumoşi în ascunzişurile unde se pătrundea greu, iar în locuri mai îndepărtate, în văi pierdute, desişuri stufoase de drobiţe, de grozame, de iarbă-neagră, de mărăcini, îngemănate cu mure sălbatice şi ferigi aidoma unor po- mişori. În aceste desişuri de nepătruns, mistreţii, numiţi în dialect porcs-singlars, aveau băltoaca lor de unde ieşeau noaptea ca să scormonească lanurile de sfeclă sau de cartofi din preajma satelor. Nu erau văzuţi în timpul zilei decît atunci cînd erau alungaţi de haitele de cîini ale contelui, sau uneori cîte o scroafă străbătea luminişurile, departe, urmată de purceluşii ei.

Două drumuri tăiau pădurea : marele drum regesc de la Bordeaux la Brives sau, altfel zis, de la Limoges la Bergerac, care trecea pe la Herm, pe la Croix-de-Ruchard, unde se unea cu un drum dinspre Rouffignac şi mergea apoi tot prin pădure, pînă la Jarripigier, pentru ca de acolo să ajungă la Thenon. Celălalt era drumul mai scurt, de la Angouleme la Sarlat, care, venind de la Milhac- d'Auberoche, trecea prin apropiere de Lac-N6gre, de Lac-Gendre şi, la un sfert de milă la Las Motras, se încrucişa cu

drumul de la Bordeaux la Brives şi se îndrepta spre Auriac, trecînd mai la stingă de Bars.

Aceste drumuri nu erau întreţinute ca şoselele de astăzi. Erau — cel puţin primele două — drumuri late de patruzeci-patruzeci şi opt de picioare, aşa cum se vede încă după unele borne rămase acolo unde proprietarii riverani n-au încălcat hotarul. Ele urcau lent pe suişuri, coborau pe povîrnişuri cu iarba crescută în unele locuri, în alte părţi roase de apa ce curgea alături şi mergeau de-a dreptul unde trebuiau s-ajungă, fără cotituri, triste şi măreţe între imensele păduri întunecate care le mărgineau. Uneori, văzînd pe o distanţă de o jumătate de milă, drumurile acestea prelungindu-se în linie dreaptă pînă pe culmea coastei, fără nici un călător, fără un trecător, pietruite, sterpe sau înverzite, desfundate, năpădite pe alocuri de ierburi sălbatice sau de mărăcini mărunţi, ţi se părea că pe această cale pustie, ruinată, aveau să apară escortaţi de jandarmi călări şi autorităţi, catîrii fiscului purtind talerii birului1 şi ai sărăritului 2 în lăzile regelui. În altă parte, o sălbatică văiugă străbătută de un drum, jalnică la vedere, umedă vara, mlăştinoasă iarna, departe de orice locuinţă, în plină pădure, înconjurată de lăstărişuri dese : cînd se lăsa noaptea, te uitai în jur ca şi cum te-ai fi aşteptat să apară din crîn- gul întunecos hoţii de drumul mare. În afară de aceste drumuri mari mai erau şi urmele lăsate de carele care ridicau lemnele tăiate, dîre-care se ştergeau după terminarea exploatării, şi unele cărări ale braconierilor, care se afundau în desişurile pădurii, şerpuiau peste crînguri, treceau de-a lungul vîlcelelor, înconjurau dealurile sau se încrucişau în vîrful lor pe un anume loc de unde vînătorii pîndeau iepurii.

Nu te întîlneai niciodată cu cineva în pădure. Uneori, seara, mai zăreai cîte un ţăran cu scufia de bumbac albastru, cu fîn în saboţi iarna, cu picioarele goale vara, ascunzîndu-şi arma sub haina-i zdrenţuită, intrînd în desişuri şi mergînd sub clar de lună să se aşeze pe marginea vreunui luminiş pentru a pîndi iepurele cînd iese din vizuină

şi aleargă spre islaz ; sau, la o încrucişare de drumuri bîntuită de lupi, să aştepte, ascuns în dosul unei tufe de grozamă, fiara cu urechile ascuţite care, pe la miezul nopţii, vine să urle înfiorător, ridicîndu-şi botul spre lună. în timpul zilei, la distanţe mari, întîlneai pe aceste drumeaguri un paznic-pădurar, cu insigna lui pe braţ, venit să dea la tăiat mărăcini sau lemne ; şi, mult mai rar, un şir de cinci-şase catîri cărînd cărbune pentru fierăriile de la Eyzies.

Precum toţi copiii de pe la noi, mă căţăram şi eu ca o veveriţă. Uneori, cînd găseam un copac mare pe coama unui deal, mă urcam pînă în vîrf şi priveam desişul pădurii care se întindea cît vedeai cu ochii pe culmi, pe coaste şi pe văile prăpăstioase. Ici-colo, într-un luminiş, cîte o casă singuratică la marginea pădurii, un turn de clopotniţă ascuţit deasupra întinderii întunecate a copacilor, sau fumul unei cărbunării plutind greu ca o ceaţă groasă în vîlcele şi în adîncul văilor. Pretutindeni dealu-

1 Taille — bir aplicat oamenilor de rînd.

, * Gabelle — impozit pe sare — sărărit.

iile, colinele şi văile se întreţeseau şi se suprapuneau pentru a ajunge la podişurile Perigordului de sus, iar la miazăzi în depărtare, dincolo de Vezere, dealurile mari ale Perigordului negru 1 îngrădeau zările albastre. În jurul meu, nici un zgomot : numai uneori bătaia aripilor unei păsări speriate sau trecerea, prin desiş, a unei vulpi ce alerga tirîndu-şi coada. Departe se auzea lătratul limpede al unui cîine ciobănesc în urmărirea iepurelui sau cornul vreunui vînător chemîndu-şi ogarii sau cîte o vacă ce mugea tinguitor după viţelul ei, vîndut măcelarului de la Thenon.

Apoi, cînd venea amiaza, clopotul vestind slujba şi che- mi nd credincioşii la rugăciune suna din toate clopotniţele din împrejurimi : Fossemagne, Thenon, Bars, Rouffig- nac, Saint-Geyrac, Milliac-d'Auberoche şi dangătul lui se răspîndea peste pădurea tăcută. Rămîneam acolo, căţărat în pomul meu, visând la acele lucruri nedesluşite care trec prin mintea copiilor, aspirînd mirosurile ierburilor sălbatice, încălzite de soare care urcau din pădure, ascul- tînd cucul

care cînta în adîncul codrului şi mai departe un altul care îi răspundea ca un slab ecou. Altădată pe timpul cireşelor, o gaiţă miorlăitoare care se învăţase să miaune ca pisicile, în jurul caselor, îşi lua zborul zărindu-mă.

Mi-era dragă această singurătate şi adînca tăcere, care molcomeau, fără să-mi dau seama, cumplitele amintiri legate de sărmanul meu tată şi, în fiecare zi, cînd mama lucra la Maranc-e, eu alergam prin pădure mîncînd o turtă " de mălai sau o bucată de pîine adusă în buzunar, îndopîndumă cu fructe sălbatice, bînd apă din bălţile unde se aduna, căci în pădure nu se găseau izvoare şi mă culcam pe iarbă cînd eram obosit. Nu departe de Las Motras, este într-o surpătură, un hac mic numit Gour ; se spune că nu i s-a dat niciodată de fund, dar poate că nu s-a încercat niciodată temeinic acest lucru. Pe atunci Gour era străjuit de desişuri întunecoase şi apa dormea acolo liniştită şi limpede, umbrită de arborii mari pe care-i oglindea : frasini, fagi, arţari şi stejari falnici. Se afla de

1 Perigordul negru sau de jos.

asemeni, aplecat spre micul lac, chiar şi un plop argintiu pripăşit acolo din întâmplare, ale cărui frunze fremătau cu un uşor foşnet ce părea stîrnit de aripile unei gize. Mă culcam uneori sub ferigile înalte, iar cînd soarele începea să coboare, în timp ce un turturel de prin apropiere gungurea îndrăgostit, urmăream păsările însetate de căldura zilei, care veneau să bea apă din lac. Erau acolo tot soiul de păsări : gaiţe, granguri, mierle, sturzi, piţigoi, cînepari, pitulici, cintezoi, prigori. Veneau zburătăcind, se aşezau pe o ramură, întorceau capul spre dreâpta, spre stînga şi, cînd vedeau că nu este nici o primejdie, se abăteau pe marginea lacului Gour şi pigu- leau ciţe o înghiţitură ridicînd ciocul în aer ca să le alunece apa pe gîtlej. Cînd şi cînd, unele se scăldau bătînd din aripi, aşa cum plescăiesc apa copiii cînd se scaldă, apoi se scuturau ca să se usuce şi se jumuleau.

Mi se părea, mie, pe care încă mă apăsa, deşi din ce în ce mai puţin, nenorocirea tatălui meu, mi se părea, spun, că aceste mici vietăţi care trăiau libere în pădure erau fericite,

neavînd nici o grijă, sculîndu-se cu soarele şi culcîndu-se odată cu el şi, cu guşa plină, dormind liniştite cu capul sub aripă. Totuşi, gîndeam în sinea mea, iarna nu era uşor pentru ele, pe vreme geroasă cu zăpadă mare multe dintre ele fiind nevoite să postească. Mierlele, sturzii, gaiţele găsesc totdeauna cîteva boabe de ienupăr, cîteva porumbe din tufiş, boabe de soc sau vreun fruct rămas pe vîrful unui sorb. Dar celelalte, sărmanele păsărele nu mai găsesc de ciugulit nici seminţe, nici gîze, iar dacă zăpada ţine mai mult, dacă frigul este aspru, slăbite de nemincare, într-o noapte cînd crapă pietrele de ger, cad moarte de pe ramuri şi rămîn acolo cu pliscul deschis, cu penele zbirlite şi labele înţepenite. Alteori, o pisică sălbatică urcă pe copaci cînd e întuneric şi le înhaţă, sau un vînător vine cu felinarul său în timp ce păsăretul doarme şi cu o lovitură de lopată le răpune pe cele neprevăzătoare care stau căţărate prea jos : ah, nici 9 fiinţă de pe pămînt nu este scutită de nenorociri!

Duminica, mama rămînea la ţiglărie, mulţumită că stă cu mine şi se îndeletnicea cu cîrpitul sărmanelor noastre hanţe care aveau mare nevoie de aşa ceva. îndeosebi ale mele, căci vă daţi seama, cu viaţa pe care o duceam în pădure, vîrîndu-mă prin mărăcinişuri, căţărîndu-mă pe copaci, cîte pătimeau pantalonii şi cămaşa mea. În ziua aceea ea pregătea fiertura cu ceea ce i se dăduse, sau cu fasole pe care noi o numim în dialect mongette şi, cum în timpul săptămînii eram despărţiţi, găseam că e tare bine să luăm masa împreună. Nevoia învaţă de timpuriu pe copiii de om sărac. Cînd eram deci singur, dacă ră- mînea puţină fiertură, o încălzeam uneori şi sfărîmam în ea pîine într-un mic castron ; dar de obicei îmi plăcea mai mult să hoinăresc.

Mîncam atunci căţei de usturoi, cruţînd sarea aşa cum se cuvenea, căci era scumpă, sau cartofi înăbuşiţi, turtă de mălai şi pe urmă fructele crescute în pomii sălbatici, semănate de către păsări în pădure : cireşe, scoruşe sau mere sau piersici albe, rele la gust, găsite în cîte o vie pierdută la marginea pădurii. Uneori mama îmi aducea în

buzunarul şorţului o bucată de pîine de grîu de care se lipsise, biata femeie, dar trebuia să se ascundă, pentru că omul de la Marance, căruia îi părea rău de pîinea ce se mînca, s-ar fi supărat dacă ar fi băgat de seamă. Totuşi, eu creşteam ca un arbore sădit într-un pămînt rodnic, mă făcusem mai voinic, pentru că, deşi nu aveam decît opt ani, păream de zece. Dobîndisem o seamă de cunoştinţe; vorbeam cu mama despre lucruri pe care copiii nu le cunosc de obicei şi pricepeam anumite treburi care depăşeau puterea de înţelegere a celor de vîrsta mea : cred că sărăcia şi nenorocirea mi-au ascuţit mintea.

Sînt unii care vor spune :

— Atunci trăiaţi ca hughenoţii ! Nu mergeaţi la slujba de duminică, nici la vecernii ?

Ei bine, nu. nu mergeam. Mama, sărmana, credea desigur în paradis şi iad ; ea ştia prea bine că în felul acesta se hărăzea singură iadului; nu putea să nu ţină seama de asta, căci parohul, care o întîlnise într-o seară cînd se întorcea acasă, obosită peste măsură după o zi de lucru, o dojenise zicîndu-i că a nu merge la slujba religioasă, a nu se spovedi de loc şi a nu sărbători Paştele, înseamnă să trăieşti ca animalele. Nu, ea nu mergea la biserică şi nu mă ducea nici pe mine, neavînd timp, după spusele ei, dar mai era ceva. Dacă trebuie să spunem adevărul, se supărase pe bunul Dumnezeu : era înciudată pe el şi îndeosebi pe Sfînta Fecioară, pentru faptul că tata fusese osîndit. Ea înţelegea că trebuia să fie pedepsit, dar nu prin moarte, deoarece adevăraţii vinovaţi, cei care l-au împins să facă această faptă erau contele, care dăduse poruncă. nedreaptă şi plină de răutate să ni se împuşte căţeaua, şi cu acel nemernic de Laborie, care o urmărea pe mama cu propunerile lui necinstite. Spun : osîndit la moarte, căci pe vremea aceea nu era ca astăzi, cînd cei condamnaţi la muncă silnică sînt mai bine îngrijiţi şi mai fericiţi acolo, pe insule, decît oamenii săraci de pe la noi. Cei care rămîneau în viaţă după zece ani de muncă silnică, aveau spinarea zdravănă ; dar cei mai mulţi mureau înainte, mai cu seamă cei care erau

trimişi la Rochefort, în mlaştinile de la Cha- rente. Şi aşa cum ne vestise domnul Fongrave, tocmai acolo îl duseseră pe tata, la cererea contelui de Nansac.

La început, cum ni se spusese că Rochefort era tnai aproape de ţiglărie decît Brest sau Toulon, eram mulţumiţi ca şi cînd a fi despărţiţi prin cincizeci, o sută sau două sute de leghe n-ar fi fost acelaşi lucru pentru noi. Dar mai tîrziu am aflat printr-un marinar de la Saint- Leon, că acolo erau trimişi cei de care voia să scape stăpînirea.

Şi pentru bietul meu tată chinul n-a ţinut mult. Mun- cind zi de zi în mîlul rîului, hrănit cu bob stricat, iar noaptea înlănţuit pe patul de scînduri, se îmbolnăvi de friguri, acea îngrozitoare boală care bîntuie în temniţe. Pierderea libertăţii şi durerea îl rodeau mai cumplit decît boala : astfel încît după cîteva luni sărmanul de el muri deznădăjduit.

În ajunul Sfinţilor Mucenici, primarul o chemă pe mama şi îi spuse aspru, în faţa parohului, care se afla cu el în piaţa din preajma bisericii :

— Bărbatul tău a murit acolo, ieri s-au împlinit cinci- sprezece zile ; poţi să-i faci parastasul !

— Oamenii sărmani n-au nevoie de el, răspunse mama ; pentru ei chinurile iadului sînt pe lumea asta.

Şi plecă. Era beznă deplină cînd sosi la ţiglărie, unde o aşteptam la gura sobei, punînd castane sub cenuşă, ca să le coc pentru cina mea. Fără să-mi spună nimic, îşi desfăcu broboada de pe cap, apoi şi-o puse din nou, ascunzîndu-i dedesubt capătul care era adus în faţă.

Trebuie spus că odinioară basmaua era pusă pe cap într-un anumit fel : fetele lăsau să le atîrne înapoi pe git un capăt lung, ca pentru a pescui un bărbat ; femeile, mîndre că au un bărbat, aduceau acest capăt în faţă, sub ureche, în timp ce sărmanele văduve îl ascundeau sub broboadă, îndurerate de văduvia lor. După explicaţia asta se înţelege că acest capăt de năframă potrivit într-un anumit fel era semnul cununiei pe care fetele o doreau, femeile o aveau şi văduvele o deplîngeau : asta o făceau din naivitate, fără a se gîndi la vreun lucru rău.

Pe vremea aceea, nu cunoşteam înţelesul acestui obicei şl am privit-o pe mama uimit. Cînd termină, ea luă un cuţit, un fel de cosor zdravăn cu miner lung şi, ţinîn- du-mă de mînă, mă duse prin pădure.

t Mergea cu pas grăbit, silindu-mă astfel să alerg aproape, mută, aprigă, strîngîndu-mi mîna în a sa cu o apăsare egală şi puternică. Ea nu cunoştea pădurea atît de bine Ca bărbatul Mionei ; şi, de altfel, gîndul care o mîna înainte o împiedica să se călăuzească bine în noapte, astfel încît, dornică să meargă la Herm, ea o luă mult fa stingă, spre Lac-Negre ; şi văzînd că a greşit drumul se întoarse spre sud. Mergeam aşa fără să scoatem o Vorbă, eu presimţind ceva rău în această lungă tăcere şi tulburat dinainte la gîndul că mi se va dezvălui o cumplită taină. În pădure, frunzele fremătau în boarea umedă şi cădeau lingă trunchiul copacilor sau, uneori, spulberate de o pală do. vînt, se învîrtejeau în noapte trecînd pe deasupra capetelor noastre ca un cîrd nenumărat de grauri purtat de vijelie. Pe cărările semănate cu frunze moarte, apăreau bălţi asemeni unor oglinzi întunecate în care nu se oglindea nimic, dar care clipoceau sub saboţii noştri. Şi ne urmam drumul, cu paşi mari, mama cu cuţitul cu mîner pe umăr, eu tîrît de ea, pe amîndoi învăluindu-ne întunecimea de iad a pădurii. În sfîrşit, pe la orele unsprezece văzurăm la marginea pădurii, ridicîndu-se spre cerul negru, acoperişurile ascuţite ale castelului Herm şi mama grăbi pasul, încon- jurind dealul ca să ocolească satul. Ieşind din pădure, cerul apăru cenuşiu, dungat de straturi negre de nori mari care goneau spre răsărit, împinşi de vînt. întîlnind şanţurile zidurilor de apărare, mama merse de-a lungul lor şi, oprindu-se în faţa porţii dinafară, cu capul sus, ochii strălucitori şi fusta biciuită de vînt, grăi î

— Copilul meu, tatăl tău a murit acolo, în ocnă, ucis de domnul de Nansac. Jură-mi că-l vei răzbuna ! Fă ca mine !

Şi, urmînd străvechiul ritual al jurămintelor solemne, folosit în popor de ţăranii din Perigord de mii de ani, scuipă

în palma sa dreaptă, făcu o cruce în scuipat cu primul deget de la mîna stingă şi întinse mîna deschisă spre castel.

— Ne vom răzbuna pe Nansaci ! zise ea de trei ori cu glas tare.

Iar eu, eu făcui ca ea şi repetai de trei ori :

— Ne vom răzbuna pe Nansaci !

După ce am făcut jurămîntul, în timp ce cîinii nari de la castel urlau în lanţ, am pornit de-a lungul caselor din satul adormit şi am luat-o pe vechiul drum mare care trece pe lîngă Herm şi străbate pădurea, îndreptîn- du-se spre Thenon. După trei sferturi de ceas eram la Croix-de-Ruchard, care se află acum la hotarul pădurii şi, lăsînd la dreapta La Salvetat, intrarăm din nou în pădurea La Granval, urmînd cărările ce duceau la ţiglărie, unde am ajuns pe la orele două dimineaţa.

La vîrsta pe care o aveam atunci, somnul era ceva aproape tot atît de trebuincios ca şi mîncarea şi apa. Cînd m-am trezit, era ziuă-n amiaza mare, iar eu sin- gur-singurel, căci mama plecase dis-de-dimineaţă la muncă. Am rămas o clipă în pat, privind la celălalt capăt al cocioabei noastre, unde ploaia măruntă care cădea prin tavanul năruit făcuse o băltoacă pe jos şi atunci m-am gîndit la toate nenorocirile care au căzut pe capul nostru. Moartea tatălui meu, deşi mă îndurera mult, nu mă surprinsese, căci mama şi cu mine ne aşteptam la ea. De multe ori, vorbind amîndoi ce iad trebuie să fie în ocnă, ne închipuiam lucruri atît de groaznice şi totuşi atît de adevărate, încît moartea putea fi socotită ca o izbăvire. Oh, s-ajungi să doreşti moartea celor pe care-i iubeşti, ce dureros ! Iată de ce în mine clocotea o ură sălbatică faţă de aceşti domni >de Nansac, ca în preajma unor mănunchiuri de vipere împreunate pe care le întîlneam uneori în pădure.

După aceste gînduri triste, mă alinam simţind în inima mea o mare recunoştinţă pentru domnul Fongrave, care fusese atît de bun cu noi. Mi se părea că pînă ce nu-i vom arăta în vreun fel recunoştinţa noastră avocatului tatălui meu, nu mă voi simţi împăcat. Tot gîndin- du-mă ce puteam

să facem, mi-a trecut prin minte că ar fi nimerit să-i trimitem un iepure. Mi-am amintit atunci că în sertarul dulapului se aflau nişte laţuri de alamă de care se folosea tata şi, sărind de îndată din pat, mi-am pus pantalonii care, în lipsa bretelelor erau susţinuţi de o bucată de sfoară, înjghebată de mine din cînepă, şi m-am îndreptat spre sertar. Mulţumit să văd că în el se afla o duzină de laţuri, fără să mai zăbovesc, am luat o bucată de mălai şi, muşcînd din ea, am plecat în căutarea locurilor pe unde trec iepurii, ca să pot pune laţul. După ce m-am sucit şi învîrtit în toate părţile, am dibuit trei cărărui destul de umblate şi, seara, călind în foc trei din aceste laţuri, le-am ascuns într-o tufă de ferigi şi la apusul soarelui m-am dus să le aşez. Pe primul l-am pus pe un făgaş la doi paşi de potecă, legat de un vînjos vlăstar de stejar. Am pus altul la marginea pădurii, într-un loc pe unde ştiam ca trec adesea iepuri ca să-şi petreacă noaptea pe cîmpul din preajma satelor ; şi, în sfîrşit, pe cel de-al treilea — la încrucişarea a două cărări, care părea să fie un loc de pîndă pentru vinătoa- rea cu cîini.

A doua zi dimineaţa, în zori, m-am dus să-mi văd laţurile : nimic. A treia zi, iarăşi nimic ! În ziua următoare am constatat că lipsea unul, luat de bună seamă de vreun paznic ; la celelalte două, tot nimic ! Am înţeles atunci că nu eram bun de braconier, dar tot n-am deznădăjduit. Şi am avut dreptate, deoarece a patra zi, apropiindu-mă de al treilea laţ, am zărit ceva cenuşiu şi am alergat într-acolo : era un frumos iepure, mort, cu părul încă umed de roua nopţii ; l-am ridicat şi am alergat acasă. Cînd mama se întoarse seara, i-am arătat iepurele, spunîndu-i că era pentru domnul Fongrave Şi că eu îl prinsesem. Ea îmi zise :

— E foarte bine. Nu trebuie să-i uiţi niciodată pe cei care ne-au făcut bine şi nici pe cei care ne-au făcut rău.

N-am încetat nici o clipă să-i uit pe aceştia din urmă, dar ce puteam să fac eu, un copil de numai opt ani ? Cum să mă răzbun pe aceşti domni de Nansac pentru moartea tatălui meu ? Ei erau bogaţi, puternici, pămînturile le

aparţineau ; aveau un castel în care nu puteai pătrunde fără voia lor, slujitori, paznici înarmaţi, iar eu, eu eram sărac şi plăpînd. Nu-mi ieşea din minte acest gînd, însă nu plănuiam nimic, ceea ce dovedea că înclinarea spre rău nu era în firea mea, cînd, marţea următoare, mer- gînd la Thenon cu mama pentru a încerca să-i trimitem iepurele domnului Fongrave, am întîlnit un om care purta o puşcă pe umăr şi ducea de sfoară un cîine urît cu pielea gîtului jupuită. Pe drum, omul intră în vorbă cu noi şi între altele ajunse să ne spună că javra sa se prinsese într-un laţ dar cum, din fericire, el se afla pe aproape, la cositul ierbii, îl auzise schelălăind şi-l trăsese din laţ pe jumătate sugrumat. Auzind una ca asta, m-am bucurat la gîndul că domul de Nansac vîna adesea în pădure şi i-aş putea ucide cîţiva cîini cu laţurile mele.

La Thenon mama găsi un negustor care se statornicise la Perigueux în piaţa Clautre şi venea adesea marţea la tîrg cu doi catîri cu samare care-i purtau marfa. Omul ne spuse că îl cunoştea pe domnul Fongrave, care îi pledase un proces şi făgădui să-i ducă iepurele a doua zi, negreşit. Căpătînd această asigurare, ne-am întors la ţiglărie.

Nu mergeam prea des în pădurea de la Herm, proprie- tatea domnilor de Nansac, pentru a nu-i întîlni pe ei sau pe paznicii lor atunci cînd vînau : dar, într-o seară, cercetînd locurile, am pus două zdravene laţuri dublate şi bine legate de vlăstare de stejar şi m-am întors tot într-o fugă acasă.

A doua zi începu o nouă vînătoare şi auzeam de de- parte din cînd în cînd cornul hăitaşului şi lătrăturile cîinilor. N-am ştiut ce se întîmplase în ziua aceea şi clocoteam de mînie cînd, a treia zi, aflîndu-mă în pădurea La Granval, între Maurezies şi Lac-Viel, am dat de hăitaşul de la Herm care îşi chema cîinii sunînd din corn. Mă întrebă dacă nu văzusem un cîine tărcat şi însemnat cu fierul pe labe şi deasupra ochilor. Îi răspunsei că nu, după care, dind pinteni calului, el plecă. În satele din jurul pădurii hăitaşul răspîndi ştirea că Taiaut, cîinele cel mai de seamă, se pierduse. Eu tăceam, dar bănuiam că s-ar putea să zacă sugrumat în

laţul de la rădăcina micului stejar, jos, în Vîlceaua Lupului. Doream nespus de mult să mă încredinţez cu ochii mei, dar teama de a fi văzut şi de a atrage bănuiala asupra mea, mă ţinea în loc. Pierzîndu-mi în cele din urmă răbdarea, duminică în timpul liturghiei, convins că toţi, stăpini şi slujitori, se aflau la slujbă, am mers la Vîlceaua Lupului. Ha ! capul lui Taiaut zăcea pe pămînt, în laţ, dar trupul îi pierise mîncat de lupi : el plătea pentru biata noastră căţea. Am dezlegat repede laţul şi m-am întors mîndru şi mulţumit de acest început de răzbunare.

La castel nimeni nu bănuia nimic şi, cînd, cîteva zile mai tîrziu, Mascret găsi capul cîinelui pe jumătate mîncat de furnici, au crezut că Taiaut, neîntorcîndu-se împreună cu ceilalţi cîini, fusese atacat noaptea de lupi.

Cum v-am spus, eu eram mulţumit ; totuşi, ceva mă supăra : contele nu ştia că eu eram făptaşul. Într-o bună zi, gîndeam în sinea mea, am să i-o spun ; dar deocamdată era prea primejdios. Moartea tatălui meu nu-l săturase de altfel şi acum căuta să ne facă şi nouă rău. Ca să ne silească să părăsim ţinutul şi să ne ia pîinea de la gură, vru mai întîi să cumpere ţiglăria unde locuiam ; dar proprietarul ei care nu-l avea de loc la inimă, ca de altfel toată lumea din împrejurimi, nu se învoi să i-o vîndă. Fiindcă nu obţinu nimic pe această cale, plănui să-l aducă' înapoi pe fiul lui Tâpy, omul la care lucra mama ; tînărul se săturase să tragă pe dracu de coadă la regiment, deşi se înrolase voluntar. Contele unelti astfel încît flăcăul fu lăsat la vatră, pe nu ştiu ce temei ; dar pe vremea aceea nobilii de teapa lui făceau tot ce vroiau.

Iată dară pe mama din nou fără lucru şi întrebîndu-se unde ar putea să-şi cîştige pîinea. Chiar în acel moment, ca un răspuns la răutatea contelui, un alt cîine al său se prinse în laţ, care de astă dată a fost găsit şi Mascret spuse :

— Dacă Martissou n-ar fi murit în ocnă, aş fi jurat că el este cel care a făcut şi pus acest laţ î

Lucrurile n-au mers mai departe : s-a crezut că javra se prinsese într-un laţ pus pentru iepuri, aşa cum se întîmplă uneori.

Dar, după vreo cincisprezece zile, Mascret, care avea şi el părerile lui, mă întîlni în pădure, scoase laţul din traistă şi mă întrebă :

— Cunoşti asta ?

Mînia pentru toate ticăloşiile contelui mi se urcă dintr-o dată la cap :

— Da, desigur ! eu l-am pus !

— Aşa ! puşlamaua naibii, te învăţ eu minte !

Dar aruncîndu-mă înapoi, am deschis în acelaşi timp cuţitul, gata să-l vîr în pîntecul paznicului ,

— Vino, dacă nu eşti un fricos !

Cînd Mascret mă văzu astfel, cu sprîncenele încruntate, ochii înflăcăraţi, gura scrîşnind, arătîndu-mi dinţii de lup tînăr gata să muşte, i se făcu frică şi plecă amenin- ţîndu-mă.

Intre timp, sosi iarna ; cintezoii se adunau în cîrduri, piţigoii părăseau pădurea cuibărindu-se în grădini, sturzii coborau în cîmpuri, iar prigorii se adăposteau în jurul caselor. Este vremea cînd se mătură frunzele în dumbrăvile de' castani, se curăţă şanţurile cîmpurilor, se adună ghinde şi alte fleacuri de soiul ăsta, treburi pe care oamenii le fac în joacă :.zilerii nu găsesc de lucru în acest răstimp. Văzînd deci că astfel nu-i chip de trăit mama, care era o bună torcătoare, căută ici şi colo cinepă de tors şi găsi cîte ceva. îşi punea o castană crudă în gură, pentru a saliva, şi torcea astfel de dimineaţa pînă seara, cîştigînd cam cincisprezece bani pe zi : nu ne ajungea nici pentru pîinea de care aveam nevoie. Din fericire, omul căruia îi aparţinea ţiglăria ne dăduse voie să culegem jumătate din castane, aşa încît aveam pe frunzele de ferigă din fundul bojdeucei preţ de doi saci, adică atjt cît să nu murim de foame în iarna aceea. Cit despre lemne, ele nu ne lipseau : strinsesem o grămadă mare pentru iarnă sub un capăt de şopron care încă se mai ţinea întreg. Ne-au prins bine cînd a venit zăpada şi a

trebuit să stăm zile în şir la gura sobei. Ca să-mi trec vremea, în timp ce mama torcea într-una, încercam să fac colivii din răchită, slujindu-mă de cuţitul meu şi de o vergea de fier pe care o roşeam în foc ca să fac găuri în bare.

Se spune că iarna este anotimpul cel mai plăcut pentru cei bogaţi ; dar pentru cei săraci lucrurile nu stau chiar aşa. De altfel, pentru ei nici un anotimp nu e bun. Cei care sînt nevoiţi să-şi agonisească traiul sînt şi mai nenorociţi cînd nu se munceşte la cîmp : cum sînt la ţară bieţii zilieri ; n-au de lucru dacă plouă sau ninge şi trebuie să postească destul de des. Afară de asta, în timpul iernii ar fi plăcut dacă ai fi bine îmbrăcat, cu haine căptuşite sau din aba groasă, care să te apere de frig; dar oamenii săraci sînt nevoiţi să treacă lunile geroase tot cu veşmintele lor de vară. În bojdeuca noastră, unde apa şi zăpada străbăteau prin găurile acoperişului, unde vîntul de asemenea năvălea cu putere, stingînd uneori opaiţul atîrnat deasupra vetrei, vă închipuiţi că nu ne era prea uşor, mai cu seamă că veşmintele noastre, mereu aceleaşi, roase, găurite, nu ne ţineau de cald. Aşa încît cînd a venit primăvara şi au înflorit alunii sălbatici şi merişorul a început să înmugurească, ni s-a părut că revenim -la viaţă odată cu soarele. Dar asta nu ne era de ajuns, trebuia să mîncăm, iar pentru mîncare trebuiau-bani.

Uneori se întîmplă ca nefericirea unora să fie spre binele altora. Pe la mijlocul postului, nevasta lui Tâpy căzu bolnavă, aşa că bărbatul ei o chemă pe mama să vină s-o îngrijească, să vadă de copii şi să ţină casa. Biata femeie zăcu în pat o lună şi jumătate, dar de îndată ce putu să se ridice, deşi încă foarte slăbită, fu silită să-şi reia lucrul, căci pe Tâpy, zgîrcit şi chiar avar din fire, îl scotea din sărite faptul că trebuie să plătească oricît de puţin o femeie pentru a face treaba în casă cînd el avea nevastă ; mergea pînă acolo încît era supărat pe nevastă-sa că este bolnavă, ca şi cînd ar fi fost vinovată, sărmana de ea !

Iat-o deci pe mama din nou fără lucru, aşa că după o lună şi jumătate cei cîţiva bani pe care îi adunase se cheltuiră. Veni o zi cînd n-am mai avut în casă nici pîine, nici

cartofi. Castanele se isprăviseră de mult ; nu mai era nici grăsime : făceam fiertura cu un pic de ulei rînced, cît a mai fost şi acela ; pe un fund de sac mai rămăsese puţin mălai. Mama îl frămîntă şi făcu nişte turte :

— Cînd se vor termina- şi astea, va trebui să luăm desaga şi să ne cerşim pîinea.

Auzind vorbele ei l-am blestemat pe contele de Nansac pentru că din pricina lui murise tata în ocnă şi acum voia să ne facă şi pe noi să murim de foame. Repetam în sinea mea ceea ce o auzisem adesea pe mama spunînd i

— Cum poate Dumnezeu îngădui atîta nedreptate !

Dacă aş fi avut puşca tatii pe care o păstrau la Grefă,

cred că m-aş fi pus la pîndă în pădure şi l-aş fi ucis, ca pe un lup pe acest nobil hain, cînd ar fi trecut călare cu cîinii săi, cu înfăţişarea aspră şi dispreţuitoare, stri- gînd cînd întîlnea cîte un sătean în calea lui {

— Păzea, ţărănoiule !

Rumegînd toate aceste gînduri dureroase, înnebunit de sărăcie, mi-am amintit că sîntem în ajunul zilei de Sfîntul Ion. Prin ţinuturile noastre se obişnuia ca în acea zi să se aprindă un foc la răscruce de drumuri, în preajma satelor şi a caselor răzleţe. în tîrguri se înjgheabă un rug frumos, acoperit cu verdeaţă şi frunze, în vîrf cu un mănunchi de crini, trandafiri şi iarba Sfîntului Ion, pe care în urmă şi le smulg unul altuia oameniit Precum druidul1 de odinioară, care celebra solstiţiul la căderea nopţii, preotul (vine să binecuvânteze focul i aşa făcea cel de la care am învăţat toate astea. Cîna focul e pe cale să se stingă, cei care n-au apucat să ia un mănunchi de flori, duc cu ei cărbuni pentru a păzi casa de trăsnete, dar mai întîi sar peste foc ca să nu sc, prindă de ei bubele rele.

Pe vremea cînd locuiam la Combenegre, de unde se vedeau în depărtare înălţîndu-se dealurile şi piscurile

1 Druid — nume dat vechilor preoţi celţi,

munţilor, îmi plăcea să privesc în seara aceea miile de focuri care străluceau în întuneric pînă departe către zarea unde licărirea nesigură a flăcării de-abia se mai zărea, ca o

stea pierdută în adîncurile cerului. Pe coame, focurile pe cale de a se stinge se întunecau uneori pentru o clipă şi, înteţite de vînt, mai aruncau cîteva pîl- pîiri pentru ca apoi să se stingă cu totul, în timp ce altele, în avîntul primei vîlvătăi urcau spre cer ca nişte limbi de foc.

De la ţiglăria noastră din mijlocul pădurii, nu se zăreau focurile şi “nu-mi păsa de ele, dar în clipa cînd m-am gîndit la asta, mi-a trecut ca un glonţ prin cap următorul plan ; să dau foc pădurii de la Herm ! De atunci nu m-am mai gîndit la nimic altceva ; şi noaptea nu visam decît asta. Nu era hotărîrea mîrşavă a unui copil de timpuriu înclinat spre rău, pornit să facă o faptă rea numai din plăcerea de a o face ; nu. Necruţătorului război dezlănţuit de conte împotriva noastră îi răspundeam printr-un război asemănător ; neputîndu-l ucide — ceea ce aş fi făcut atunci fără remuşcări — îi pricinuiam o mare pagubă. îmi ţineam jurămîntul, îl răzbunam pe tata. Ei bine, gîndul ăsta mă uşura. Toate acestea nu erau atunci atît de limpezi în capul meu precum le spun acum, dar le simţeam totuşi.

Greul era cum să-mi duc gîndul la îndeplinire. Chib-zuiam în fiecare zi căutînd mijloacele, cumpănindu-ie, judecîndu-le, în sfîrşit oprindu-mă la cele mai bune, adică la cele care ar isca un foc cit mai întins.

Mai întîi de toate trebuia să aştept o zi cînd va sufla un vînt puternic ; al doilea, ca vîntul să vină din răsărit, dinspre Bars, pentru ca să nu se aprindă pădurea La Granval, nici cea de la Lac-Gendre, ceea ce n-aş fi vrut pentru nimic în lume, ci humai cea de la Herm.' A treia condiţie : trebuia să pun focul într-un loc de unde să se]x>ată răspîndi uşor în întreaga pădure a contelui de Nansac, deoarece, dacă aş fi pregătit mai multe focare, ar fi însemnat să trezesc bănuieli; pornit dintr-un singur loc, ar trece drept o întîmplare. În sfîrşit, cel de-al patrulea punct : focul trebuia pus în timpul nopţii, pentru ca ajutoarele să nu poată stăvili pîrjolul chiar de la început.

Pentru un băiat de vîrsta mea toate astea nu erau prost ticluite ; nenorocirea era că ele aveau drept scop o

faptă rea ; dar fiind împins să pricinuiesc un rău, nu eram eu singurul vinovat.

În timp ce rumegam aceste lucruri în mintea mea, mama, aflînd că se căutau cosaşi pentru iarbă la Chey- lard, merse acolo a doua zi, lăsîndu-mă singur pe tot timpul cositului, pentru că lucra prea departe ca să vină acasă în fiecare seară. Văzînd-o necăjită, o linişteam asigurînd-o că nu-mi era teamă să rămîn singur. Dacă ar fi fost să-i spun adevărul, i-aş fi mărturisit că sînt chiar mulţumit. în prima zi am însoţit-o pînă la Cheylard unde, cerînd un mic avans din banii pentru zilele ei de lucru, cumpără de la brutarul din Rouffignac o roată de pîine pe care am adus-o acasă.

Planul meu era bine întocmit. Nu trebuia decît să caut un loc bun şi să aştept clipa potrivită. Intre tăierea pădurii din Herm şi a celei din La Granval, care se învecinau, era o diferenţă de trei-patru ani. Prima devenea bună de tăiat în iarna viitoare, aşa încît hotarul dintre ele era uşor de găsit şi de urmat mai cu sdamă datorită bornelor mari ce se întîlneau din loc în loc. Chibzuind bine lucrurile, m-am hotărît pentru un loc unde pădurea Herm intra în unghi cu celelalte. Chiar acolo se afla un şanţ vechi pe jumătate acoperit : am săpat un mic ,.cuptor” în taluz, la fel cu cele pe care le fac copiii pentru a se juca, am adunat cîteva braţe de vreascuri în şanţ şi m-am întors fără să mă fi văzut cineva.

Trecură mai multe zile de aşteptare. Era un soare fierbinte care usca iarba şi rămurelele de sub copaci, ceea ce mă bucura, făcîndu-mă să prevăd o vîlvătaie frumoasă. Dar nu era nicj o adiere. Totuşi, într-o dimineaţă, odată cu luna, s-a schimbat şi vremea şi a început să sufle un vînt puternic dinspre răsărit, spre marea mea mulţumire. Toată ziua m-am vînzolit, nerăbdător; de cum se înnoptă, umplui un sabot vechi cu jăratec şi cenuşă şi, ascunzîndu-l sub haină, alergai spre pădure.

Cerul, străbătut de nori cenuşii, prevestea vijelia, vîntul cald sufla în crîng, îndoind ferigile şi iarba pădurii şi

legănînd cu vuiet mare vîrfurile semincerilor şi ale copacilor bătrini. Dar, în timp ce alergam nebuneşte, îmi spuneam :

„Numai de n-ar ploua la noapte !”

Cînd am ajuns la locul ales, gîfîiam şi eram lac de apă. Putea să fie ora zece : regăsii micul meu „cuptor” pe pipăite şi numaidecît, golind sabotul în el, l-am umplut cu ierburi uscate şi am început să suflu în jăratec. Iarba se aprinse repede : am mai pus cîteva rămurele şi pe măsură ce focul creştea, mai aruncam bucăţele da vreascuri. După ce totul a început să ardă, am mai trîntit deasupra un braţ de mărăcini uscaţi pe care îi adunasem şi flacăra s-a ridicat numaidecît, cuprinzînd copacii. În curînd, datorită vîntului, crîngul era în flăcări iar eu am şters-o repede pe unde venisemprin desişuri, ducînd cu mine sabotul care m-ar fi trădat.

Sosind la ţiglărie cu mîinile însîngerate, picioarele zgîriate de mărăcini, m-am culcat îmbrăcat, frămîntat şi neliniştit, nefiindu-mi teamă decît de un singur lucru, că focul s-ar putea stinge de la sine sau din pricina furtunii care bubuia în depărtare. Cam la o oră după miezul nopţii, auzii larma şi, sculîndu-mă, am ieşit afară. Grăbit şi jalnic bătea toaca în clopotniţele din jur. O uriaşă lumină roşie însîngera norii care se îndepărtau grabnic purtaţi de vînt şi luminau dealurile. Din satele vecine cu pădurea, venea zarvă mare : de la Herm, Prisse, Les Foucaudies, La Lande ; şi în mijlocul pădurii se auzeau strigătele oamenilor din Maureizes şi Cabane, de la Lac- Viel şi din La Granval, care alergau în ajutor.

Atunci fui cuprins de o mare dorinţă de a-mî privi opera. Lăsîndu-i pe aceşti oameni să treacă, alergai pe unde pădurea era tăiată spre locul cel mai ridicat, cu un fag înalt în care mă urcasem de mai multe ori şi începui de îndată să mă caţăr în elî

Pe măsură ce urcam descopeream focul şi, ajuns în vîrf, pîrjolul îmi apăru în toată întinderea sa. Pădurea Herm, pe o jumătate de leghe în lărgime, era asemeni unui întins lac de foc. Crîngurile, uscate de căldură, ardeau ca şi cînd

ar fi fost nişte nuiele ; marii copaci răzleţi în inima focului ţineau piept timp mai îndelungat dar, învăluiţi de flăcări, atacaţi de jos, se prăbuşeau în cele din urmă cu vuiet mare în imensul rug de jăratec în care dispăreau, ridicînd nori de scîntei. Fumul mînat de vînt descoperea acest val care înainta repede, mistuind totul în calea lui. Păsările, trezite pe neaşteptate, se ridicau în văzduh şi, neştiind pe unde s-o ia în întuneric, zburau înspăimântate deasupra acestei vetre uriaşe. Din vuietul înăbuşit al pîrjolului se ridicau în noapte scîn- teierile arborilor verzi, răsucindu-se în flăcări, trosne- tele copacilor căzuţi în îngi'ămădirea de cărbuni aprinşi şi glasurile oamenilor înnebuniţi, care se străduiau să-şi apere lanurile de grîu copt. În poiene, limbile de foc se prelungeau ca nişte şerpi uriaşi şi se opreau în cele din urmă la margfnea pădurii. În pragul caselor din jur, scăldate înţrs lumină orbitoare, copiii în cămăşi priveau liniştiţi cum arde pădurea contelui de Nansac. Văpăile uriaşei întinderi de jăratic se răsfrîngeau departe pe dealuri, luminînd satele şi înroşind cerul incendiat. Mai aproape, deasupra caselor scunde din sat, turnurile şi acoperişurile castelului Herm se ridicau ca o pată întunecată şi numai în geamuri strălucea vîlvoarea focului.

Am rămas acolo, călare pe o cracă mare, pînă în zorii zilei, urmărind cum se întinde focul care, în afară de cîteva locuri, apărate de o bucată de drum, nu se opri decît după ce mistui toată pădurea, lăsînd în urmă-i o nesfîrşită întindere neagră de unde se ridicau nori de fum. Atunci, mulţumit că mă răzbunasem, am coborît din copac şi m-am întors la ţiglărie, însufleţit de o bucurie sălbatică.

Datorită micului meu „cuptor”, s-a crezut că focul a fost pus de copiii care se jucau ; fuseseră întrebaţi toţi cei de pe acolo, pe rînd, dar în zadar : contele de Nansac se alese cu şase-şapte sute de stînjeni de lemn ars.

Din acel moment mi se părea că am devenit bărbat. Mîndria de a fi făptuit acel rău mă ameţea ; îmi măsuram puterea prin urmările faptei mele şi mă bucuram la gîndul că mi-am mai ostoit ura. N-aveam nici umbră de remuşcări,

aşa cum nu are mistreţul care se întoarce împotriva vânătorului, cum nu are vipera care muşcă piciorul ţăranului ce-o calcă. Dimpotrivă, reuşita planului meu mă ispitea să nutresc şi alte gînduri de răzbunare.

Duminică, cînd se întoarse mama de la lucru, mă întrebă dacă nu mi-a fost teamă în noaptea pirjolului şi i-am răspuns că nu, ba chiar dimpotrivă, mă bucurasem văzînd cum arde pădurea contelui. După felul cum ii spusesem, mama mă privi cuprinsă de o bănuială, apoi înţelegînd dintr-o dată, se repezi la mine, mă ridică la pieptul ei şi mă îmbrăţişă pătimaş.

— Ah, spuse ea, lăsîndu-mă jos din braţe, contele nu va fi niciodată îndeajuns de pedepsit!

Trei sau patru zile mai tîrziu, terminîndu-se cositul, biata femeie se întoarse tîrziu, frîntă de oboseală, sfîr- şită de truda unei zile de muncă de cincisprezece ore sub soarele dogoritor. Mersese foarte repede pentru a ajunge înainte de furtuna care venea din urmă, dar se grăbise în zadar, căci la scurtă vreme după ce trecuse de La Salvetat, norii se descărcară bubuind puternic, şi o ploaie rece amestecată cu grindină se dezlănţui timp de trei sferturi de oră peste trupul ei istovit, năduşit, încît, cînd ajunse acasă, era udă pînă la piele, tremura, mai bine zis dîrdîia de frig şi era sfîrşită. Neavînd alte veşminte pentru a se schimba, se culcă, iar eu făcui la fel. Toată noaptea am simţit-o alături cum ardea şi se frămînta chinuită în somnolenţa ei de vise rele care o făceau să aiureze. Dimineaţa, fiind o femeie harnică vru să se ridice, dar, punînd oala pe foc ca să fiarbă cartofii, începu să tremure, să clănţăne din dinţi şi să se plîngă de o durere mare în dreptul coastelor şi fu nevoită să se culce din nou.

Văzind-o în starea asta, am acoperit-o cu tot ce-am putut găsi, cu fusta ef uscată şi în sfîrşit cu haina mea, totuşi mama tremura înainte. M-am gîndit atunci să alerg după ajutor, dar cînd i-am spus ce am de gînd, mi-a zis cu glas stins :

— Nu mă părăsi, scumpul meu Jacquou !...

Vă închipuiţi cît eram de neliniştit. Neştiind ce să fac pentru a-i potoli setea care o chinuia, am tăiat în sferturi fructe de anason pe care sărmana femeie le adusese pentru mine în buzunarul şorţului şi, fierbîndu-le, am făcut un fel de ceai pe care i-l dădeam cînd îmi cerca de băut, ceea ce se întîmpla des. Uneori îmi spuneam că, dacă ar adormi, aş da o fugă pînă la Granges să cer ajutor ; dar, cum mă mişcăm cît de puţin, ea îşi deschidea ochii:

— Eşti arci, Jacquou ? Nu mă lăsa singură !

Şi îi răspundeam, luînd-o de mină :

— Nu-ţi fie teamă, mamă, nu te voi părăsi !

Atunci îşi închidea din nou pleoapele, istovită de febră şi respirînd des şi greu, chinuitor.

Cînd aţipea puţin, mă duceam la uşă şi pîndeam dacă nu trece cineva. Dar pe meleagurile noastre sălbatice, unde nimeni nu avea vreo treabă şi nici un drum nu trecea prin apropiere, nu zăreai nici ţipenie de om, doar cînd şi cînd cîte un prăpădit mergînd de-a lungul hotarului pădurii, cu cosorul sub haină sau ducîndu-se să adune vreascuri din crîng. Şi cum nu apărea nimeni, intram din nou în casă, necăjit tare, iar cînd mama se trezea, încercam s-o fac să înţeleagă că ar trebui să aibă răbdare să rămînă singură două ore, cît m-aş duce să caut pe cineva, dar orice-aş fi spus, nu răspundea 4ecît unul şi acelaşi lucru :

— Nu mă părăsi, scumpul meu Jacquou !

Sau, nemaiavînd puterea de a vorbi, clătina din cap ca pentru a spune nu.

În noaptea următoare începu să aiureze vorbind de ghilotină, de ocnă, chemîndu-l pe bietul ei bărbat, mort acolo, pe _o scîndură goală, cu lanţurile la picioare ; îi reveneau în minte toate nenorocirile noastre şi o în-nebuneau. Il striga pe contele de Nansac şi se lepăda de Fecioara Măria, care nu-i izbăvise bărbatul. În febra ei, lovea cu braţele velinţa pentru a alunga călăul pe care chipurile îl vedea la capătul patului, sau încerca să se scoale pentru a-l întîlni pe Martissou, care o aştepta. Cu mare greutate puteam s-o liniştesc puţin ; trebuia să mă urc în pat, s-o iau

de gît şi să-i vorbesc ca unui copil mic, îmbrăţişînd-o. Spre dimineaţă, răpusă de oboseală, aţipi puţin iar eu, văzînd-o astfel, am crezut că se face mai bine ; dar cînd s-a trezit deodată cu un geamăt prelung, mi-am dat seama că nu era aşa. Respira din ce în ce mai greu, nfei des, iar febra era atît de mare, încît mina ei o ardea pe a mea. Ziua se scurse astfel, iar cînd se făcu din nou noapte, nu mai putea vorbi, dar suferea şi se zvircolea cumplit. Of, ce. noapte ! Inchipuiţi-vă un copil de nouă ani singur într-o cocioabă pierdută în mijlocul pădurii, pe cînd mama lui e pe moarte ! Timp de mai multe ore, sărmana făptură a luptat împotriva morţii, mişcîndu-şi braţele fără noimă, încercînd să smulgă ve- linţa, ridicîndu-se într-un acces de febră, cu ochii rătăciţi, gîfîind şi căzînd din nou pe pat, cu răsuflarea tăiată pentru o clipă, pentru a lua totul de la început cu mare caznă. Către miezul nopţii sau către ora unu, febra încetă şi un sunet răguşit îi ieşi din piept — horcăitul morţii ! Şi asta ţinu o jumătate de oră ; eram pe scaun lîngă pat şi, pe jumătate culcat, ţineam mîna bietei mele mame strînsă la pieptul meu. înainte de sfîrşit îşi veni din nou în fire ; îşi întoarse spre mine ochii plini de o deznădejde sfîşietoare şi două lacrimi mari îi picurară pe obrajii slăbiţi şi arşi de soare ; apoi buzele i se mişcară, horcăitul se opri : murise.

Iar eu, plin de durere şi spaimă, o strigam :

— Mamă ! Mamă !

Şi am început să plîng deasupra mîinii pe care o ţineam încă în mîinile mele.

Timp îndelungat am rămas aşa nemişcat, sfîrşit. Cînd am ridicat capul, la lumina opaiţului care tremura din cauza vîntului ce pătrundea prin crăpătura acoperişului, am văzut chipul mamei căpătînd o culoare de ceară gălbuie. Ochii ei rămăseseră deschişi şi gura de asemenea, lăsînd să i se vadă dinţii. Oh ! ce cumplită jale mă cuprinse, văzind-o astfel ! N-am putut-o privi mai mult de o clipă şi, ascunzîndu-mi faţa în aşternut, plin de deznădejde şi spaimă, am lăsat să treacă astfel toată noaptea aceea îngrozitoare.

A.

Dis-de-dimineaţă m-am sculat din pat mai liniştit şi am privit-o pe sărmana mea mamă. Acum era rece, împietrită de moarte ; cînd îi atingeam mîna, simţeam că o îngheaţă pe a mea ; părul ei negru, despletit în zvîrcoli- rile acceselor de febră se răsfira pe pat în şuviţe groase ca nişte şerpi ; faţa ei albă se făcuse pămîntie, ochii îi erau sticloşi şi întunecaţi, iar gura larg deschisă părea că-şi strigă deznădejdea de a-şi lăsa copilul singur pe lume. Am rămas o clipă pe loc, privind-o îndelung, apoi i-am acoperit chipul cu giulgiu aşa cum auzisem că se face în astfel de împrejurări şi, închizînd uşa, am plecat s-aduc pe cineva. La Petit-Lac, o femeie care torcea rezemată de un zid, văzîndu-mă atît de abătut, mă întrebă ce am. Spunîndu-i despre ce este vorba, îşi ridică braţele :

— Sfîntă Fecioară-!

Îmi puse apoi o mulţime de întrebări şi la urmă grăi I

— Ah ! deci tu eşti copilul răposatului Martissou !

Şi asta a fost tot. Fiindcă ea nu s-a grăbit să-mi dea o mînă de ajutor, am părăsit-o şi m-am dus de-a dreptul la Bars, la primar, care mă recunoscu de îndată.

— Ce mai vrei tu de la mine ? grăi el aspru, precum avea obiceiul.

După ce i-am vorbit de moartea mamei mele, a făcut un gest de plictiseală şi a mormăit cîteva cuvinte printre dinţi :

— Poţi să te întorci acasă, se vor face cele trebuincioase.

M-am reîntors la ţiglărie şi am aşteptat, aşezat în faţa

uşii, toată ziua. Pe la orele cinci veniră patru bărbaţi purtînd o targă cu scînduri pe margini, un fel de ladă lungă cu minere, folosită pentru a duce la groapă pc săracii care n-aveau cu ce să-şi facă rost de un coşciug, ceea ce pe atunci era ceva obişnuit. După ce intrară, unul dintre ei descoperi faţa mamei :

— Sărmana femeie ! Era încă tînără, putea să mai trăiască !

Văzînd că nu era îndoită, nici înfăşurată în linţoliu, o lăsară în velinţă şi o acoperiră cu ea, apoi, punînd-o în pătura veche, plină de petice de tot felul, legară giulgiul deasupra capului şi picioarelor. După ce terminară, luară acest biet trup înţepenit şi-l puseră pe targă, apoi fiecare apucă unul din cele patru minere şi, ieşind din casă, îşi croiră drum prin pădure.

Ziua fusese călduroasă ; soarele care scăpăta îşi furişa prin desişuri razele lui asemeni unor paie de aur. Păsările se pregăteau pentru noapte şi zburdau printre crengi. Te înăbuşeai în această pădure lipsită de aer, iar drumurile erau atît de proaste, încît oamenii obosiţi se opreau adesea şi îşi ştergeau fruntea cu mîneca. Apoi, întrucitva odihniţi, scuipau în palme, apucau targa de minere şi o porneau din nou la drum.

Eu îi urmam fără să-mi dau seama, oprindu-mă cînd se opreau şi ei, pornind din nou odată cu ei, pierdut în durere, fără a mă gîndi la nimic, cu ochii pironiţi pe trupul mamei care, înfăşurat în pătură, se hurduca în hîrtoapele drumului, în timp ce uriaşe muşte negre îi bîzîiau împrejur.

La ieşirea din pădure, drumurile fiind fără ocolişuri şi într-o stare mai bună, oamenii putură să ducă tot timpul targa pe umăr şi grăbiră pasul. Trecînd prin preajma unui sat, o biată bătrînă care îşi cerşea pîinea, cum o dovedea desaga pe jumătate plină de pe spinarea ei îndoită, îşi făcu cruce spunînd cu jumătate de glas :

— Mai mare mila să vezi o sărmană fiinţă dusă astfel la groapă !

Şi, scoţîndu-şi mătăniile din buzunar, porni şi ea alături de mine.

Suna de vecernie cînd sosirăm în tîrgul Bars. Oameiji lăsară targa lîngă poarta bisericii şi unul se duse după preot. Acesta veni după o clipă, aruncă o privire rece asupra moartei şi zise :

— Femeia asta nu venea la biserică şi nu s-a împărtăşit la Paşti. S-a lepădat de Dumnezeu şi de Sfinta Fecioară —

este o hughenotă : rugăciunile nu-i slujesc la nimic... Puteţi s-o duceţi în colţul din cimitir unde i s-a săpat groapa..

Oamenii rămaseră o clipă uimiţi, apoi luîndu-şi din nou povara pe umeri, intrară în cimitir, în timp ce bătrîna îmi spunea :

— Dacă ai fi avut cu ce să-l plăteşti, ar fi făcut totuşi slujba de înmormîntare...*-Isuse Cristoase !

Într-un colţ al cimitirului, plin de pietre, cu buruieni şi urzici, groapa era pregătită, iar cel care o săpase aştepta. Oamenii au aşezat trupul pe scîndura înclinată- şi l-au făcut să lunece cît se poate de încet. Apoi traseră puţin cîte puţin scîndura şi biata mea mamă se culcă în fundul gropii negre, unde nici nu fusese bine întinsă, şi groparul se şi grăbi să arunce pămînt şi pietre, care căde au pe ea cu un zgomot înfundat. Intre timp se întunecase şi eu, cufundat în durerea mea, stăteam în picioare privind ca prostit groapa ce se umplea. Alături, bătrîna în genunchi spunea rugăciuni, depănînd şiragul ei de mătănii. După ce omul termină, ea se ridică, făcu semnul crucii şi-mi atinse braţul :

— Vino, micuţul meu, s-a terminat !

O urmai pînă în sat, unde i se dăduse adăpost într-un pod cu fîn şi cînd, îndemnat de ea, m-am urcat şi eu, zdrobit de durere şi de oboseală, am căzut pe fîn şi m-am cufundat într-un somn adînc.

Cînd m-am trezit dimineaţa, nu mă dumiream cum de mă aflu într-un pod cu fîn ; dar curînd mi-am amintit totul. Privii în jurul meu : bătrîna plecase, dar, bănuind că-mi va fi foame, îmi lăsase o bucată mare de pîine. Eram într-adevăr flămînd, căci nu mîncasem de două zile nimic. Totuşi, deşi pîinea era din grîu bun, şi părea curată, mi-era tare silă să pun mîna pe ea. Pe la noi, oamenilor, oricît de săraci ar fi, le e scîrbă de pîinea căpătată de pomană. Se spune, de obicei, că o traistă de cerşetor bine plimbată îşi hrăneşte stăpînul, dar cu toate astea cel mai umil ţăran, aflat în cea mai neagră sărăcie, se socoteşte încă fericit dacă n-a ajuns să cerşească şi priveşte cu o milă oarecum plină de dispreţ pe cei care caută să-şi ţină zilele cerşind.

Gîndindu-mă la dorinţa de a face un bine pe care-o avusese bătrîna, socoteam c-aş fi nerecunoscător dacă nu aş primi bucata de pîine ; apoi eram flămînd, ceea ce e un lucru groaznic. Am luat dară pîinea şi am coborît din pod. În curte n-am văzut pe nimeni iar uşa casei era închisă ; aşa că am plecat mîncînd.

Cînd am ajuns la ţiglărie şi am văzut cocioaba noastră pustie şi patul acela de lemn pe care nu mai rămăseseră decît mindirul şi o zdreanţă, m-am aşezat pe bancă şi am început să plîng, gîndindu-mă la mama, care zăcea strivită sub doi metri de pămînt şi văzîndu-mă singur de tot pe lume. După ce am plîns în voie pentru ultima oară, m-am hotărît să plec. Dar mai întîi, nevoind să las împrăştiate hanţele zdrenţuite ale scumpei mele moarte, am ars totul în vatră. Cînd am terminat, mi-am pus raniţa pe umăr, am luat toiagul de măceş al tatii şi, aruncînd o ultimă privire pe patul unde mi se părea că văd încă bietul trup înţepenit, am ieşit din colibă, lăsînd la voia întîmplării lucrurile noastre prăpădite.

Chibzuisem să mă tocmesc ca păzitor de curci şi m-am gîndit mai întîi la Mion din Puymaigre, nu pentru ca să stau la ei, căci pentru nimic în lume n-aş fi voit să rămîn pe pămînturile contelui de Nansac, ci pentru a afla unde aş găsi un loc bun pentru mine.

Ajuns la Puymaigre, spre uimirea mea am găsit o nouă dijmăşiţă care-mi spus'e că Mion şi bărbatul ei plecaseră spre Tursac, apoi, luîndu-şi vorba înapoi, adăugă : „Sau spre Cendrieux” ; mai mult nu ştia. îmi dădui seama de îndată că sărmana femeie nu era prea isteaţă, căci Tursac este situat pe Vezere, spre miazăzi, într-un loc unde rîul face un cot mare, după cum o dovedeşte numele lui, în timp ce Cendrieux este spre apus. Părăsind-o deci, am intrat din nou în pădure, şi pe drum m-am gîndit la Jean cărbunarul care îl ajutase pe tata să se ascundă. Auzisem că el era de fel din Vergt, unde se tocmise să facă cărbune de lemn dar, pentru a fi mai sigur, m-am dus la Maurezies, undş el avea o căsuţă. Cînd am ajuns acolo, mi se spuse că Jean terminase

treaba la Vergt şi că acum era în pădurea de la Bessede, dincolo de Belves. La auzul acestor veşti, le-aţn mulţumit oamenilor şi am plecat la întîmplare, căutînd casele mai înstărite, căci nu la săraci se puteau găsi cîrduri de curci.

Întrebam pe toţi cei întîlniţi de mine în satele înşirate pe drum, unde m-aş putea tocmi cu simbrie, dar cei dintîi cu care am intrat în vorbă nu. ştiau Cînd erau femei, curioase din fire, aşa cum sînt de altfel şi unii bărbaţi, mă tot întrebau de unde vin şi cine eram, iar după ce le spuneam adevărul gol-goluţ, îmi dădeam seama că nu mai vădeau aceeaşi bunăvoinţă faţă de mine. Fiul lui Martissou Răzvrătitul care-l ucisese pe Laborie şi murise în ocnă nu le prea inspira încredere, deşi ştiau prea bine că el nu fusese un ticălos, dar fără îndoială că unele îşi spuneau în sinea lor vechiul proverb : „Ce naşte din pisică, şoareci mănîncă”. Văzînd cum stau lucrurile, îmi trecu prin minte să spun un alt nume ; de aceea, cînd am ajuns la Foucaudies, la întrebarea : „de pe unde eşti ?” am răspuns hotărît :

— De la Garrigal, din Jugie.

— Şi pe unde vine Jugie ?

— În parohia Lachapelle d'Albarel.

Şi cum nu se afla prin ţinuturile lor sau prin apropiere, oamenii nu cunoşteau cam pe unde vine localitatea Jugie ; şi ar fi fost greu, de altfel, s-o cunoască, dat fiind că nici nu exista o comună Lachapelle, după cum am aflat două sau trei zile mai tîrziu.

S-ar putea crede că tăinuirea numelui avea să-mi aducă noroc, căci o femeie îmi spuse :

— Ai putea să te duci la Auzelie, apoi la Taleyrandie.

Am întrebat de drumul spre Auzelie dar, o dată ajuns acolo, mi s-a spus că puii de curcă fuseseră trăsniţi în timpul unei furtuni.

De acolo am plecat la Taleyrandie şi m-am înfăţişat bucătăresei, o femeie voincă, bună la suflet :

— Sărmanul meu copil, spuse ea, vii prea tîrziu. A fost tocmit un altul.

I-am mulţumit şi am plecat, dar îmi spuse să aştept şi, o clipă mai tîrziu, îmi aduse o bucată mare de pîine pe care strivise nişte fasole.

Nu eram încă de-ajuns de înfrînt de nenoroc, de aceea am roşit şi i-am spus că eu nu ceream de pomană.

— Nu-ţi dau pomană, spuse ea, dar o fac pentru că am un copil de vîrsta ta... Hai, poţi s-o primeşti, ia-o ! adăugă ea, văzîndu-mă că şovăi.

Luai bucata de -pîine şi, mulţumindu-i bucătăresei, am mers tot înainte fără să ştiu unde mă duc.

Spre seară, am început să mă gîndesc unde aş putea înnopta. În faţa mea, pe dealul vecin, era un sat ale cărui geamuri străluceau în razele de foc ale apusului de soare. Dar a morge să ceri acolo adăpost era totuna cu a cere de mîncare, ceea ce nu-mi plăcea de loc. Dor- misem totuşi noaptea trecută într-un pod cu fîn ca un cerşetor, dar mă lăsasem dus de bătrînă, neştiind ce-i cu mine. Era timp frumos şi cald, aşa încît nu m-am sinchisit de nimic şi mi-am urmat drumul. Noaptea mă surprinse în apropierea satului Ponsonnie şi, văzînd într-o vie pierdută una din acele colibe rotunde cu acoperişul din piatră ascuţită, mă dusei de-a dreptul într-acolo. În colibă am găsit iarbă neagră şi ferigi uscate, ceea ce dovedea că aici se stătea la pindă ; m-am întins pe acest culcuş şi am adormit.

Dis-de-dimineaţă am pornit din nou la drum şi ore întregi am mers la întîmplare, încercind să mă tocmesc la casele mari dar zadarnic. În ziua aceea n-am mîncat nimic, fiindu-mi încă ruşine să cerşesc şi, cînd a venit noaptea, m-am culcat la rădăcina unui castan, pe un maldăr de iarbă cosită. Nu m-a-prins somnul îndată, căci începusem să fiu neliniştit că nu găsesc de lucru şi mă întrebam ce se va intîmpla cu mine dacă îmi va merge tot aşa. în sfîrşit, în pofida acestei îngrijorări şi cu stomacul care mă durea de foame, în cele din urmă am adormit.

Mă trezi soarele şi pornii din nou la drum ; dar îmi era atît de foame că, trecînd printr-un sat numit la Suzardie şi văzînd în poartă o femeie care avea o fată bună, mi-am

învins ruşinea şi am cerut de pomană, spunînd după obicei : „Dumnezeu să vă ajute”, şi lăsînd ochii în jos. Femeia merse şi îmi aduse o bucată de pîine — cea mai neagră şi mai tare din cîte văzusem ; cu toate acestea, înfometat cum eram, începui să mănînc numaidecit. Atunci începu să mă descoase, cum era firesc şi, auzind răspunsurile mele, femeia îmi arătă drumul spre castelul Auberoche, destul de aproape de Fanlac, unde poate mă vor tocmi argat. Dar, ajungînd la Auberoche, slujitorul îmi spuse fără alte explicaţii, că n-aveau nevoie de mine acolo.

Începeam să cred că vreo vrăjitoare îmi făcuse de urît; dar cum să fac să mă dezleg de farmece ? Am pornit dară din nou la drum şi, căţărîndu-mă pe dealul pleşuv şi greu de urcat pe care era castelul, m-am îndreptat spre Fanlac.

Urcînd drumul tare şi pietros, mărginit de ziduri, mă gîndeam cu tristeţe la soarta mea. De trei zile de cînd străbăteam ţara, văzusem copii de virsta mea în case înstărite şi pe la ţărani şi gîndeam că aceia erau fericiţi, că aveau în jurul lor părinţi, o locuinţă unde să se adăpostească şi să ducă o viaţă plăcută sau cel puţin îndestulată. Nu că m-ar fi ros o josnică invidie, dar, asemuind soarta mea cu a lor, simţeam mult mai dureros singurătatea şi lipsurile în care mă zbăteam. Cu toate astea, încercam să-mi fac curaj înaintînd pe acest drum anevoios, .Îmboldit de nădejde. Soarele strălucea şi cădea de-a dreptul pe faţa mea înnegrită ; era o căldură de crăpau şopîrlele, cum se spune, iar pietrele drumului îmi frigeau picioarele desculţe. Aşa încît, atunci cînd am ajuns pe coama dealului înalt şi stîncos, unde s-a împlîntat tîrguşorul Fanlac, eram sfîrşit şi m-am aşezat să mă odihnesc la umbra bisericii vechi.

Ajungind pe această înălţime, de unde stăpîneşti cu privirea întregul ţinut, mi se păru că necazurile mele se domolesc. Pentru că pe măsură ce urci, sufletul se înalţă şi el ; cuprinzi mai bine toate lucrurile de pe lumea asta în care atîtea nenorociri sînt aidoma alor noastre şi te resemnezi. Apoi răsufli mai uşor pe coamele înalte, iar în

clipa aceea, o dată cu aerul proaspăt, umbra şi odihna mă alinau şi mă moleşeau. Tîrgul era aproape pustiu, cei mai mulţi dintre oameni fiind la seceratul griului. Din toate părţile, greierii nebuni îşi scîrţîiau cîn- tecul ameţitor, mereu acelaşi, iar în jurul clopotniţei, pe cerul albastru, rîndunelele se încrucişau în zbor, ciripind ascuţit. Un ecou slab al cîntecului secerătorilor urca de la şes şi se amesteca cu ciripitul păsărelelor. În piaţa mică din faţa bisericii, în preajma crucii vechi, un cocoş scurma ţărîna şi îşi chema găinile pentru a le face părtaşe la viermele pe care-l descoperise. Priveam toate acestea fără să-mi dau seama cu ochii închişi pe jumătate, legănat de zgomotele care mă învăluiau şi slăbit de lipsa hranei. Pe cînd şedeam acolo, gîndindu-mă nelămurit la soarta ce m-aşteaptă, clopotul vesti amiaza, trimiţînd departe pe cîmpul ars de soare un sunet limpede şi făcînd să vibreze zidul de piatră de care mă reze- masem. Dar clopotul tăcu şi preotul ieşi din biserică, unde se dusese fără îndoială să-l înlocuiască pe crîsnicul său, plecat la seceriş. Văzîndu-mă, se opri şi-mi spuse cu glas puternic, dar totuşi blînd :

— Ce faci tu aici, micuţule ?

M-am ridicat, şi în timp ce-i depănam povestea mea, în mare, el mă privea cu compătimire. Aveam o înfăţişare demnă de milă, căci de cînd tot hoinăream, hainele mi se făcuseră ferfeniţă. Pantalonul găurit lăsa să mi se vadă pielea şi, destrămat cum era, nu-mi ajungea decît deasupra genunchiului, ţinut de bine de rău de o pană de lemn în chip de nasture. Haina mea era la fel, ruptă peste tot, iar cămaşa, murdară, roasă şi toată numai găuri. Picioarele mele goale şi pline de praf erau zgî- riate de mărăcini, iar pulpele la fel. Eram cu capul descoperit, dar încă de pe vremea aceea aveam o chică deasă care mă apăra de soare şi de ploaie. Pe măsură ce preotul mă cerceta cu privirea, vedeam în ochii lui de culoarea tutunului izvorînd o mare milă. Era un om înalt, voinic, cu părul negru încărunţit, cu fruntea lată, obrajii înnegriţi de o barbă aspră, nerasă de două zile. Nasul său mare, drept, cărnos îi împărţea faţa

slabă în două, iar bărbia ieşită, cu o gropiţă la mijloc, îi dădea o înfăţişare severă, care mă cam înfricoşa ; dar ochii, care erau oglinda inimii lui miloase, mă liniştiră. , ,

Cînd terminai de vorbit, preotul îmi spuse :

— Vino cu mine !

Casa parohială era alături, foarte aproape de biserică cu poarta dînd spre o piaţă mică, nu departe de o veche fîntînă cu marginea roasă de funia cu care se scotea apă. Păşind în urma preotului, slujnica lui care tocmai pregătea supa, strigă :

— Hei ! pe cine îmi aduceţi acolo ?

— Vezi doar, un copil sărman, prost îmbrăcat şi care nu mai are nici tată, nici mamă.

— Dar trebuie să aibă păduchi !

Eu am dat din cap, ceea ce aduse pe buzele preotului un slab început de surîs, în timp ce răspundea slujnicii :

— Dacă-i are, biata mea Fantille, îl vom scăpa de ei ; mai urgent este să-i dăm de mîncare, căci cred că de cîtăva vreme n-a dus-o prea bine.

Şi mergînd la dulapul cu vase, luă de acolo o farfurie de porţelan cu flori, o lingură de cositor şi apoi umplu farfuria cu o supă de varză.

— Poftim, mănîncă !

În timp ce mîncam cu lăcomie, stind în picioare la capătul mesei, preotul mă privea cu plăcere. După ce am terminat, luă un ulcior pe care Fantille se dusese să-l umple cu cidru şi îmi turnă o duşcă.

— Mai vrei încă o farfurie plină, nu-i aşa ? îmi spuse el arătîndu-mi supa, cînd terminai de sorbit.

Nu îndrăzneam să spun da, mă sfiam, dar el îşi dădu seama şi-mi umplu din nou farfuria, după care trecu într-o altă cameră, unde slujnica îi duse şi lui un castron plin.

Un sfert de oră mai tîrziu, după terminarea mesei, părintele mă chemă la el.

— Deci tu eşti de la Jugie, din comuna Lachapelle-Aubareil ? imi spuse, desfăşurind o hartă.

— Da, părinte.

După citeva clipe de căutare, imi spuse cu o voce gravă :

— Tu minţi, băiatule !

Mă roşii tot şi lăsai capul în jos.

— Hai, spune-mi adevărul, al cui eşti ? de unde vii ? . Atunci, cucerit de bunătatea lui, i-am povestit toate nenorocirile mele, moartea tatălui meu la ocnă şi a mamei la ţiglărie, cu patru zile în urmă. În timp ce vorbeam, explicîndu-i ceea ce se întîmplase, ura faţă de contele de Nansac străbătea în cuvintele mele, aşa incit îmi spuse :

— Atunci, dacă ai putea să te răzbuni, ai face-o !

— Oh, da ! răspunsei eu cu ochii scînteind.

Îi veni deodată o idee :

— Poate că ai şi făcut-o ? spuse el, privindu-mă ţintă.

— Da. părinte...

Şi, numaidecît. stăpînit de nevoia de a mă spovedi lui, i-am destăinuit tot ce făcusem : sugrumarea cîinilor şi incendierea pădurii :

— Cum, nenorocitule ! Tu eşti acela care dat foc pădurii de la Herm ?

După ce i-am repetat povestea, rămase un moment fără glas. cu ochii pe hartă. Apoi, ridicind capul, imi spuse cu o voce care mă mişcă pînă în adîncuri :

.— Ţine bine minte : să nu mai minţi niciodată. Şi ţine minte de-asemeni că trebuie să-i ierţi pe duşmanii tăi.

Să-l iert pe contele de Nansac ! era un gînd care nu-mi suridea de loc : mi se părea că dădeam dovadă de laşitate şi de trădare faţă de răposaţii mei părinţi ; dar n-am zis nimic şi părintele se ridică, spunîndu-mi să-l aştept.

În timp ce el trecu intr-o cameră alăturată, unde dormea, eu o cercetam pe cea în care mă aflam.

Era o odaie mare, ca în casele de odinioară, în care nu stăteai închis precum astăzi ca într-o cutie. Pereţii goif îmbinaţi cu stîngăcie, erau văruiţi ; pe tavan, grinzi de Culoare cenuşie ; sub picioare, o duşumea dată la rindea şi prost îmbinată. În mijloc se afla o masă mare la care mînca părintele ; în fund, un dulap vechi de nuc; la peretele cel

lung, o urîţenie de bufet de acelaşi soi, fără vitrină, stătea faţă în faţă cu căminul din lemn de cireş deasupra căruia atirna un crucifix din ipsos, dintre cele pe care le vînd negustorii ambulanţi. De jur împrejurul încăperii, de-a lungul peretelui, erau rînduite scaune vechi şlefuite la strung, obişnuite, iar la capăt o fereastră cu pervaz adînc, fără perdele, lăsa să se vadă dealurile din depărtare şi lumina destul de slab camera.

Toate acestea vădeau simplitatea ţărănească, nepăsarea faţă de lucrurile din casă, care asigură confortul, şi faţă de cele lumeşti.

În acest timp părintele se întoarse cu un pachet de rufe sub braţ şi mă luă cu el. Cînd am trecut prin bucătărie, Fantille, văzînd pachetul, clătină din cap :

— Ştiţi că în curînd nu veţi mai avea cu ce să vă schimbaţi !

— Ei, şi ! — făcu părintele, fără să se tulbure, mal avem cinepişte în comună, apoi torcătoare... fără să mat ţinem seama că Seguin, ţesătorul, abia aşteaptă să aibă de lucru.

Şi ieşirăm, în timp ce Fantille rostea :

— Da, da, rideţi, şi-atunci cînd nu veţi mai avea de loo cămăşi...

N-am mai auzit sfîrşitul.

Pe la mijlocul unei ulicioare ce trecea printre grădini şi sfîrşea în nişte vii împrejmuite cu ziduri joase, din care ieşeau vlăstari de smochini, părintele deschise o portiţă şi ne aflarăm intr-o curte, împrejmuită de un grajd, de coteţe de păsări, de un şopron cu cuptor şi de ziduri mari. În fund, o casă veche, terminată într-o parte cu o aripă cu un cat, avînd acoperişul foarte înalt.

În curte, o slujnică dădea grăunţe păsărilor şi porumbeilor.

— Domnişoara dumitale este acasă, Toinette ? spuse părintele.

— Desigur, părinte, este în sufragerie.

— Atunci, am să trec prin grădină.

Şi. împingînd o portiţă, părintele merse de-a lungul zidului acoperit de iasomie, tufe de trandafiri căţărători, rodii înflorite şi se opri în faţa unei terase cu trei trepte. Uşa cu geam era deschisă şi, la intrare, o domnişoară bătrînă, cu părul alb, aşezată într-un jilţ mare, lucra şi În faţa ei era un scaun plin cu rufărie.

Auzind salutul părintelui, îşi scoase ochelarii :

— Ah ! dumneata eşti, părinte. Pun rămăşag că mi-a-duci de lucru !

— Chiar aşa... şi încă degrabă !

— Aţi mai găsit pe cineva căruia să-i veniţi în ajutor ?

— Păi da !

Şi intorcindu-se, mă arătă bătrînei domnişoare.

— Oh, Isuse ! strigă ea. Şi de unde mai vine şi ăsta ?

—- Din pădurea Barade.

— Ei, atunci nu mă miră că este atît de zdrenţăros... Vino încoace, micuţule !

Şi după ce, urcînd cele trei trepte, am ajuns în faţa ei, adăugă :

— Are mare nevoie de îmbrăcăminte, fără îndoială.

— Pentru început, spuse*” părintele, iată ceva din care să-i faceţi două cămăşi.

Bătrîna domnişoară despachetă cele două cămăşi :

— Hm, nu sînt prea bune, părinte ! În sfîrşit, vom încerca să facem ceva din ele.

Şi, zicînd asta, îmi luă măsura cu o cămaşă — lungimea trupului, cea a mînecilor — şi puse pretutindeni semne cu ajutorul acelor.

— Am să m-apuc de lucru numaidecit, Toinette o să m-ajute, iar miine va fi gata una... E drăguţ copilul, ştii, părinte ? adăugă ea intorcindu-şi ochii spre mine, şi pare vioi ca o oală plină cu şoricei.

— Ah ! femeile ! Tare le mai plac chipurile mindre ! glumi părintele.

— Dacă ar fi aşa, răspunse bătrîna domnişoară rizînd, n-am fi atît de buni prieteni.

— Aţi nimerit-o ! zise -părintele rîzînd la rîndul său. Şi unde este domnul cavaler ?

— A plecat pînă-n La Grandie, să vadă dacă morarul a adunat destul grîu.

— Mi-e teamă că nu. Cu seceta asta, care ţine de mai bine de o lună, lacul trebuie să fi secat... Să mergem, la revedere domnişoară şi mulţumesc.

Ieşind de acolo, merserăm la ţesător. într-un fel de subsol ca o pivniţă, unde nu se vedea de loc, omul era aşezat pe o bară punînd în mişcare războiul cu picioarele şi cu mîinile, ca un păianjen care îşi ţese pînza.

— Seguin, spuse preotul, aş avea nevoie de o tesătură de lînă, bună şi trainică, pentru a-i face pantaloni şi o haină acestui copil.

— Deşi nu e cine ştie ce... părinte, vă voi da asta.

Şi, hotărînd preţul, omul măsură cu un cot dimia pe

care părintele o şi luă cu el. Pe drum intră într-o căsuţă.

— Bărbatul tău e acasă, Jeannille ?

— Ba nu, părinte, lucrează la Valmassingeas ; dar mîine termină.

— Atunci, să vină mîine, negreşit; să nu uiţi să-i aminteşti ; trebuie să-i facă nişte haine acestui copil; vezi doar că are mare nevoie.

— Da, sărmanul !

— Acum, îmi spuse părintele plecînd, voi trimite să-ţi cumpere o pereche de saboţi de la Montignac şi o şapcă : aşa vei fi îmbrăcat din cap pînă-n picioare.

— Iartă-mă, părinte, dar eu n-am nevoie de saboţi înainte de venirea iernii, sînt obişnuit să merg cu picioarele goale pe pietre şi prin spini, iar în ce priveşte şapca, nu pot să sufăr nimic pe cap.

— Este adevărat că ai o chică mare, dar toate acestea îţi vor fi de folos cîndva.

Cînd ne-am întors acasă, Familie îl întrebă pe părinte unde socotea că ar trebui să mă culc.

— În cămăruţa din dosul camerei tale unde se pun vechiturile ; îi vei pregăti acolo patul de campanie.

Şi plecă în grădină, să-şi citească rugăciunea.

Seara, domnul Cavaler de Galibert veni după cină şi, văzîndu-mă, spuse :

— Ah ! ah ! iată pe micul sălbatic din pădurea Barade... Ce ochi negri şi ce păr ! are în el o picătură de singe arab... Şi ce făceai tu acolo, băiete ?

După ce i-am spus povestea mea, fără a vorbi de sugrumarea cîinilor şi de incendierea pădurii, Cavalerul îşi scoase tabachera de argint din buzunarul mare al jiletcii, luă o priză bună şi rosti următoarea cugetare :

Nobleţea nu se-mpacă eu-njosirea ;

Prin fapte rele îi ştirbeşti mărirea.1

Apoi se duse după părinte în grădină, mormuind printre dinţi :

— Fără îndoială, acest Nansac e un om de nimic !

Două zile mai tîrziu eram îmbrăcat în haine noi şi

aveam o cămaşă albă. Pantalonii şi haina de dimie mi se păreau minunate în comparaţie cu zdrenţele mele; dar mergeam tot cu capul descoperit şi picioarcle goale.

— Cum vrei — îmi spuse părintele. Totuşi, duminica, pentru a veni la liturghie, va trebui să imbraci ciorapii pe care ţi-i împleteşte Fantille şi saboţii.

Ce schimbare în viaţa mea ! În loc să fiu pe drumuri, cerşindu-mi pîinea, fără să ştiu unde voi dormi noaptea, aveam hrană şi adăpost şi toată munca mea era să scot apă din fintînă, să sparg “-lemne pentru bucătărie; s-o ajut pe Fantille în treburile gospodăriei şi pe părinte la grădină. N-aveam decît o singură teamă : eă asta ar putea să nu ţină mult.

Într-o seară, în timp ce stropea în grădină, părintele îmi vorbi astfel :

1 Cil va disant : ..A'oblcxse oblige

Qui, maufaisant. ses pairs afflige.

— Acum, cînd te-ai mai obişnuit cu noua viată, voi începe să te învăţ să vorbeşti franţuzeşte, apoi să citeşti şi să scrii ; pe urmă vom mai vedea.

Cuvintele lui m-au bucurat mult, înţelegind atunci că părintele avea grijă de mine şi voia să mă ţină lîngă el. Incepind din ziua aceea, în fiecare dimineaţă, după slujbă, el mă învăţa timp de două ore, după care îmi dădea să rezolv probleme în timpul zilei, iar seara mai făceam cu el două ore de lecţii înainte de cină. Eram atît de fericit să învăţ şi ţineam atît de mult să fac plăcere părintelui, încît lucram cu înverşunare în aşa fel că bunul părinte îmi spunea cîteodată :

— Trebuie să fii cumpătat în toate : du-te acum şi întreab-o pe domnişoara Hermine, sau pe domnul Cavaler dacă n-au nevoie de tine.

Atunci imi lăsam caietele şi cărţile şi alergam la domnişoara Hermine, foarte fericit cînd mă însărcina să-i aduc cîte ceva. Mergeam la dijmaşii ei să caut ouă sau o pereche de pui, sau în La Grandie, să aduc făină pentru turte. Apoi, cînd am deprins drumul spre Montignac şi domnişoara mă trimitea să cumpăr aţă, nasturi, iar domnul Cavaler tutun, ah ! cît eram de incintat ! Vă daţi seama că nu mă jucam de loc pe drum. Incepind de la Fanlac, drumul era rău, pietros şi se lăsa în vale într-o pantă nespus de abruptă. Coboram iute, alergînd şi sărind printre pietre ca un ied. apoi, după ce străbăteam pajiştile şi riuleţul care se vărsa în Vezore, la Thonac, urcam din nou, tot în goană, coasta dealului Sablou. Mi se părea că. dîndu-mi toată osteneala, îmi arătam recunoştinţa faţă de buna domnişoară care imi făcuse prima cămaşă, fără să mai vorbesc de altele, care au urmat : dacă mi-ar fi spus să mă arunc în foc, desigur că aş fi fost fericit că mi-o cere. Pe urmă înfăţişarea ei o arăta aşa cum era : bună ca pîinea caldă, încît îmi era de ajuns să-i privesc chipul blind şi părul ei alb sub boneta de dantele după moda veche, ca să simt cum imi picură miere în suflet.

Domnul Cavaler de Galibert era de-asemeni un om foarte bun, dar era bărbat şi n-avea totdeauna gînduri pline

de gingăşie ca sora lui. Era şi el un om milos, dar n-ar fi ştiut să întrevadă nevoile săracilor şi nu avea felul prietenos al domnişoarei de a face binele, fapt care îi sporeşte preţul. Cu toate astea era vesel din fire, îi plăcea să rîdă şi să glumească şi ştia o sumedenie de zicale vechi sau de maxime cu care îşi împăna cuvîntă- rile.

Unui nenorocit ii spunea :

Dracul nu bate zilnic la uşa săracului!1

Celui care se plîngea de nevastă :

Femeile sau calul sur Au totdeauna un cusur.

Unuia care pierduse un proces :

Te-alegi dintr-un proces cu multă judecată. 3

Unui om care a pierdut un tîrg, îi spunea :

Bou-ajunge vacă la măcelărie ;

Orice vacă — bou e la tăbăcărie. 4

Celor care se plîngeau de ploaie, el le predica răbdare : S-aştepţi să vină ploaia, cum jac cei din Paris. 5

Dacă era secetă spunea :

Iarna-i umed tot pămîntul, Vara plouă cînd vrea sjintul. 6

1 Le diable n'est pas toujours ă la porte d'un pauvre homme.

s Des femmes et des chevaux, 11 n'en est point sans defauts.

3 On est sage au retour des plaids,

4 A la boucherie, toutes vache sont boeufs: A la tannerie, tous boeufs sont vaches.

5 Il faut faire comme ă Paris, laisser pleuvoir.

6 En hiver partout il pleut: Eu ete, c'est ou Dieu veut.

Cînd oamenii găseau că treburile comunei merg prost, el îi mîngîia în felul următor :

Măgarul obştei stă cu ieslea goală.1

Şi aşa mai departe ; la tqate găsea ceva dispus.

Iţi făcea plăcere să-i vezi pe amîndoi, fratele şi sora, mergînd la biserică, duminica, îmbrăcaţi după moda veche. El, în haină croită după tipicul- francez, din stofă albastră ca cerul, cu o jiletcă mare ţesută cu fir, cu pantaloni de abă, cu

ciorapi pestriţi vara şi ghetre de postav iarna cu pantofi cu catarame de oţel şi un tricorn negru pe părul său cărunt strîns la spate, era desăvîrşita întruchipare a nobilului de la ţară în anii ce dinaintea revoluţiei. Ea, cu boneta-i de dantelă, cu şalul de batist legat pe talie, la spate, cu fusta din mătase chinezească, în dungi, care lăsa să se vadă glezna delicată şi pantoful mic, cu şorţul de mătase de culoarea pieptului de porumbel şi tricotatele-i mănuşi fără degete, subţirică la nyj- loc, cu pasul uşor, ar fi părut o tînără domnişoară de odinioară, dacă n-ar fi avut părul alb.

La ieşirea din biserică, îl lua de braţ pe fratele ei, ţinînd în mîna cealaltă cartea de rugăciuni şi, în mica piaţă, toată lumea venea să-i salute şi să le vorbească, fiindcă nu era om care să nu-i iubească. Acolo ea avea prilejul să-i vadă pe toţi, se interesa de. săraci, de bolnavi. îi poftea pe oameni la ea, le împărţea unora haine sau o sticlă de vin vechi, zahăr sau miere altora. în ziua aceea dăruia lucrurile la care lucrase în timpul săptă- mînii : pieptăraşe sau scutece pentru sugaci, fuste şi cămăşi pentru femeile sărmane. Ea şi preotul ştiau pe de rost pe toţi enoriaşii şi îşi spuneau unul altuia nevoile oamenilor. îşi împărţeau munca cum nu se poate mai bine ; şi aceste două inimi de aur, aceşti prieteni miloşi ai celor nenorociţi nu se opreau la marginile parohiei ; fără sfială încălcau drepturile altora, din fericire, căci

1 L'âne du commun est toujours le plus mal bâte.

prin împrejurimi, pînă la o depărtare de mai multe leghe de jur împrejur, nu se aflau preoţi şi nobili ca aceştia.

La început eram uimit de tot ce vedeam. înaintea preo- tului din Fanlac. nu cunoscusem de fapt decît pe dom Enjalbert, capelanul din Herm care, fără a mai pomeni de pîntecul lui mare, avea înfăţişarea unui vulpoi viclean şi necinstit, apoi pe preotul din Bars, un avar morocănos, cu inima de piatră. Nobili nu cunoscusem mai înainte decît pe contele de Nansac, ţanţoş şi rău, pricina tuturor nenorocirilor mele. Aşa încît în capul meu de copil stăruia gîndul că toţi preoţii şi nobilii erau oameni răi. La vîrsta

mea, acest fel de a judeca putea fi iertat, cu atît mai mult cu cît nu ieşisem niciodată din pădurile noastre ; şi sînt destui oameni, mai în vîrstă şi mai învăţaţi decît mine, care judecă tot aşa. Dar văzînd în ce măsură mă înşelasem, doream din tot sufletul să fiu de folos celor care se purtau cu mine atît de bine şi mă străduiam să le arăt toată recunoştinţa mea. Domnişoarei Hermine ii plăceau mult ciupercile ; astfel, cînd era timpul lor, mă sculam în zori de zi ca s-ajung primul în pădure unde se găseau ele. Şi cît eram de mulţumit cînd, aducîndu-i un coş încărcat, striga bucuroasă :

— Ah, ce frumoase ciuperci !

De cînd sosisem eu acolo, iapa albS a Cavalerului era ţesălată, periată şi hrănită, cum nu fusese niciodată, căci înainte vreme, Cariol, slujitorul, avea grijă în primul rînd de boii lui, iar iapa avea parte ;nai mult de lovituri de furcă, decît .de îngrijire, după cum se spune în popor. Acum arăta bine şi părul îi strălucea, încît într-o bună zi, cjnd am adus-o bună de încălecat cu şaua ei de catifea roşie şi cu cataramele frîului lucioase ca aurul, Cavalerul însuşi îmi spuse vejel :

— E bine, băiete...

Dacă ţi-e drag stăpînul tău, ţi-e drag şi clinele său.1

Cît despre părinte, el era un om cum nu se mai află pe lume ; nu era simţitor la ceea ce preţuiesc oamenii

1 Qvi aime Bertrand. aime sos chien.

atît de mult. Bani avea totdeauna destui pentru ca să-I ajute pe cei săraci ; cît despre mîncare şi băutură, nu-i păsa şi spunea că fasolea sau puiul la frigare sint totuna. Şi în această privinţă se războia uneori cu Cavalerul, caro se cam dădea în vint după mîncarea bună şi pentru a înşira cîteva lucruri de soi, folosea zicala :

Aripă de potîrniche, pidpă de sitar, sturzul întreg.1

Dar il înţepa în glumă, ştiind foarte bine că de multe ori trimisese cele mai bune bucăţele unor vecini bolnavi. Deşi eram încă un copil neştiutor, ca unul care abia începea să înveţe, mi-am dat totuşi repede seama că nimic nu-i era

mai plăcut părintelui decît să facă un bine şi să vadă că cei cărora li-l face trag foloase de pe urma lui. Este ceea ce mi-a dat un imbold atît de mare să învăţ, văzînd cu cîtă dragoste mă îndruma.

— De îndată ce vei şti să citeşti bine, îmi spuse el, vei învăţa răspunsurile la liturghie şi mi le vei da, căci sărmanul Frances îmbătrîneşte. ,

Cînd ai bunăvoinţă, înveţi repede. De aceea părintele îmi spuse într-o zi :

— La Paşti vei fi în stare să mă ajuţi la liturghie.

I-am mulţumit simplu, căci nu-i plăceau complimentele,

deşi le merita ca nimeni altul.

Cînd veni ziua de Paşti, ştiam toate răspunsurile pe de rost. Un lucru mă necăjea însă, şi anume că nu înţelegeam cuvintele latine. Am mărturisit asta părintelui care nu s-a supărat, căci el însuşi predica întotdeauna în dialect, pentru a fi înţeles. Imi explică ce vroia să zică această latină, şi am fost mulţumit pentru că găseam că e o prostie să spui cuvinte fără să ştii ce înseamnă. Eram plin de curaj în ziua aceea, bine îmbrăcat în dimie, şi încălţat cu o pereche de pantofi pe care mi-i comandase domnişoara Hermine la Montignac. Eu, care nu purtasem niciodată aşa ceva, mă mîndream şi găseam aceşti pantofi atît de frumoşi, încît, mergînd, nu mă puteam opri să-mi plec capul să-i privesc.

1 iie de perdrix, cuisse de becasse, tonte la grive.

Cavalerul îmi cumpărase o şapcă ca dar de Anul Nou, astfel încît eram fercheş în ziua aceea ; nu purtasem încă şapcă, mă obişnuisem să umblu cu capul gol pe soare, pe ploaie şi pe frig.

Începînd din acel moment am slujit de crîsnic părintelui, iar bătrînul Frances n-a mai avut altă treabă decît să tragă clopotele şi să se plimbe cu măgăruşul său pentru a-şi aduna grîul şi uleiul care i se dădeau după datină pentru osteneala lui. Eram cum nu se poate de mulţumit că puteam să-i fiu de folos părintelui. Cînd trebuia dusă împărtăşania vreunui bolnav, eu mergeam înainte cu un

felinar, sunînd din clopoţel, iar în urma părintelui venea domnişoara Hermine împreună cu două sau trei femei bătrîne din tîrg spunînd rugăciuni. în timp ce noi treceam peste drumurile pietroase, oamenii care erau la munca cîmpului îşi opreau boii dacă arau, îşi ridicau căciulile, se puneau în genunchi şi spuneau un „Tatăl nostru” pentru bolnav. Uneori, din depărtare, în mijlocul pădurilor, o păstoriţă, auzind sunetul limpede al clopoţelului, îşi potolea cîinele care lătra şi se aşeza în genunchi, rugîndu-se şi ea.

Cît priveşte înmormîntările, părintele mergea întotdeauna la casa mortului, de unde însoţea răposatul la cimitir, oricît de departe ar fi fost şi oricît de săraci ar fi fost oamenii. Şi fie că era o înmormîntare, o căsătorie sau un botez, cînd era întrebat ce i se datorează, el răspundea :

— Nimic, nimic, oameni buni, plecaţi liniştiţi !

Şi oamenii plecau, mulţumindu-i frumos, iar el spunea cîteodată cu jumătate de glas :

— Ce-aţi primit în dar, tot în dar să daţi.

Cînd erau proprietari bogaţi, ca cei de la Coudonnie, de la Valmassingeas,«.din La Rolphie, aceştia stăruiau:

— Domnule paroh, cel puţin lăsaţi-ne să facem ceva pentru biserica dumneavoastră, pentru săracii dumneavoastră !

— Pentru că ţineţi cu tot dinadinsul, spunea el, atunci aflaţi că ne trebuie o faţă de masă pentru altar.

Sau :

— Trimiteţi un sac de grîu văduvei lui Blasillou.

— Foarte bine, părinte, n-aveţi nici o grijă, nu vom uita !

Este adevărat că la Anul Nou oamenii, recunoscători, aduceau destule lucruri la casa parohială : fie că era vorba de o pereche de claponi, sau de pui, sau ouă, sau un coş cu mere, sau un iepure, sau o sticlă de vin bun, sau un coş cu castane, sau ceva asemănător. Odată, o sărmană bătrînă îi aduse două sau trei duzini de moşmoane în buzunarul şorţului şi cînd ea-Îi ceru iertare că nu avea mai multe şi că nu erau destul de coapte, părintele îi spuse bucuros :

— Mulţumesc, mulţumesc mult, maică Babeau : cel care dă o fructă, neavînd altceva, dă mai mult decît cel care dăruieşte un curcan din cîrdul său.

Şi cum inima lui era plină de bucurie în ziua aceea, văzînd cît de mult îl iubeau oamenii, adăugă surîzînd o zicală ck,-a Cavalerului :

Treptat-treptat se coc şi paie, şi moşmoane.1

Dar lucrurile ce i se aduceau nu rămîneau toate'' în casa lui ; dădea la rîndul său jumătate din ele săracilor şi, dacă Fantille nu s-ar fi supărat şi n-ar fi strîns unele dintre daruri, pe legea mea că le-ar fi dăruit pe toate. Astfel, cînd primea o sticlă de ţuică bună, bineînţeles că era pentru bătrînul La Ramee-: — nu era numele lui adevărat, dar toată lumea îi spunea aşa.

Acest La Ramee era un vechi grenadir al lui Poleon — — cum spunea mătuşa Minette de la Sairit-Pierre-de-Chignac. Se plimbase prin Egipt, Italia, Germania şi în cele din urmă în Rusia, unde îi degeraseră degetele de la picioare, aşa încît nu prea putea umbla. După întoarcerea jregelui, cu urechile pleoştite, cum se spune, el însuşi se întorsese în satul său, unde ar fi crăpat de foame dacă cumnata sa, sărmana văduvă, nu l-ar fi cules de pe drumuri. Şi dacă Cavalerul şi părintele n-ar fi ajutat-o, ea n-ar fi putut s-o scoată la capăt, neavînd drept avere decît o căsuţă şi trei pogoane de pămînt. Dar La Ramee s-ar

1 Avec le temps et la paille, Ies nefles murissent.

fi lipsit mai degrabă de pîine deeit de ţuică şi de tutun, dat fiind că se obişnuise cu ele : de aceea părintele îi dădea din cînd în cînd. Şi atunci bătrînul soldat, recunoscător, cînd trecea pe acolo spre păşunea comunală pentru a păzi bobocii cumnatei lui şi se-ntîlnea eu părintele, lua poziţia de drepţi cu călcîiele lipite, ducea mili- tăreşte mîna la şapca de poliţai de care nu se despărţise, apoi, arătînd cu un gest bobocii de gîscă, spunea cu umilinţă :

— Cine ar crede că am fost la Austerlitz !

În ziua cînd se aduceau astfel de daruri, era masă întinsă pentru toată lumea la parohie, şi nimeni nu pleca de

acolo fără să fi băut şi să fi mîncat cît poftea ; aşa că se ducea un rînd de vin care, din fericire, nu era scump în vremea aceea.

Cînd am împlinit doisprezece ani, părintele mi-a dat prima împărtăşanie. Văzînd că toţi copiii de vîrsta mea se împărtăşesc, m-am străduit să-i întrec, învăţînd catechismul în aşa fel, încît să-l mulţumesc pe părinte şi în privinţa asta, ca şi în toate celelalte. De fapt, în toate lucrurile care priveau religia, el nu era sîcîitor şi pretenţios, cum sînt alţii. A trebuit să-i mărturisesc păcatele ; de altfel, stînd împreună, trăind mereu sub ochii lui, spunîndu-i tot ce făceam, cerîndu-i sfatul cînd eram în încurcătură, el mă cunoştea tot atît de bine, cît mă cunoşteam eu însumi.

În ajunul primei împărtăşanii, în chip de spovedanie, mă întrebă dacă mai păstrez în inimă ura faţă de contele de Nansac şi după ce i-am răspuns printr-un „da" şovăitor, îmi vorbi atît de fuumos despre iertarea nedreptăţilor şi mă îndemnă atîta să iert după pilda Domnului nostru Isus Hristos, încît l-am încredinţat că mă voi strădui să uit totul şi s-alung ura din inima mea. În momentul acela eram sincer înclinat s-o fac, dar asta n-a ţinut mult.

Recunosc că este un lucru mare şi frumos să-i ierţi pe duşmanii tăi şi să nu cauţi să te răzbuni; numai că ar trebui ca iertarea să fie reciprocă între duşmani, deoarece, dacă unu] iartă iar celălalt nu, cumpăna nu este dreaptă. După cum spunea Cavalerul :

Cîpd ajungi mioară, te mănîncă lupul.1

În pofida sărăciei pe care o cunoscusem în primii mei ani, cînd am ajuns la prima împărtăşanie eram înalt şi voinic, încît păream de cincisprezece ani. Pe de altă parte, în cei trtei ani de cînd eram la părintele, învăţasem tot ce-mi arătase, mai bine şi mai repede decît o fac copiii de obicei. Ştiam destul de bine franceza ; o franceză plină de expresii regionale, £U cuvinte vechi, şi întorsături de frază din alte vremuri, aşa cum o vorbea părintele, apoi istoria Franţei, puţină geografie şi cele patru operaţii aritmetice. Dar unde eram mult mai tare decît un copii de vîrsta mea,

era în judecarea lucrurilor şi în cunoaşterea a ceea ce era bun sau rău, adevăr sau minciună. Şi datoram acest lucru faptului că în orice prilej, fie lucrînd în grădină, fie mergînd să duc ceva unui bolnav, fie în momentele de răgaz de care oamenii de rînd se slujesc pentru a flecări sau şi mai rău, părintele mă învăţa şi îmi forma judecata. El se pricepea să-mi dea lecţii de bun simţ şi morală cînd era vorba de un lucru foarte simplu, cît se poate de obişnuit, să-mi arate unde se află adevăratele bunuri spirituale : în înţelepciune, cumpătare, virtute.

Urmam cît mai bine învăţăturile sale şi îmi plăceau ; dar în fundul sufletului meu sălăşluia un simţămînt pe care nu-l puteam învinge, era ura mea faţă de contele de Nansac. După cum am mai spus, cu prilejul primei mele împărtăşanii, încercasem s-o fac, de bună credinţă, dar opt zile mai tîrziu nu mai aveam nici măcar voinţa să mă împotrivesc gîndului. Cînd îmi revenea în minte dureroasa amintire a copilăriei mele, îmi spuneam că aş fi un fiu nerecunoscător dacă aş uita toate silniciile acestui om, toate nenorocirile pe care ni le-a pricinuit.

1 Lorsqu'on se fait brebis, le loup vous croque.

Şi cînd mă gîndeam la tatăl meu mort în ocnă, la mama mea cunoscînd în ceasul morţii tot zbuciumul deznădejdii, ura mea se aprindea din nou mai vie, ca un foc aţîţat de vîntul de răsărit.

Se înţelege că în această stare sufletească, tot ce auzeam în defavoarea contelui de Nansac îmi făcea plăcere. într-o zi am avut de ce să mă bucur. Fiind în grădină la prăşit cartofii, în timp ce părintele şi Cavalerul se plimbau pe aleea mare din mijloc, îl auzii pe acesta din urmă povestind că fata cea mai mare a contelui de Nansac plecase cu un derbedeu, nu se ştie unde. Asta m-a făcut să ciulesc urechile şi am auzit tot ce spunea Cavalerul :

— Eu, sărmanul meu părinte, nu sînt ca dumneata, şi asta nu mă miră de loc.

Are cu cine să semene ;

Sare scînteia din cremene.1

— Ce vrei să spui ?

— Scumpul meu părinte, eu aveam o mătuşă care era un adevărat catastif cuprinzînd tot ce era în legătură cu nobilimea din Perigord şi de la ea am auzit destule lucruri. Eu văd acum o mulţime de oameni care s-au furişat în sînul nobilimii şi care ar fi fost ocăriţi şi alungaţi dacă s-ar fi prezentat să voteze alături de noi în 1789 ; nişte oarecari, adoptînd numele pămînturilor nobiliare, cumpărate pe un preţ de nimic ; oameni de rînd emigraţi din motive care i-ar fi dus de-a dreptul la ghilotină — căci Republica a avut acest lucru bun că nu era blîndă cu pungaşii —, burghezi cu particulă, dispăruţi un timp în furtuna revoluţiei şi acum pretinzîndu-se nobili ca Crequi ; toţi oamenii aceştia nu mă păcălesc pe mine. Le-aş spune cu plăcere, cum făcea unul dintre ai lor care avea bun simţ :

1 El'.e a de qui tenlr, Le sang ne peut mentir.

Nobili mulţi, sau presupuşi, Dac-ar da de vreo hîrţoagă, Ar descoperi acuşi C-au venit de la dlrloagă.1

Părintele, căruia i se părea că merge puţin cam departe Cavalerul, spuse atunci :

— Iartă-mă... dar nu văd legătura...

— Ai s-o vezi numaidecît, prietene. Cazul Nansac nu este acelaşi : ei sînt nobili, dar în feiul celor de la Pont-chartrain, care vindeau documentele de înnobilare la preţul de două mii de taleri. Tatăl bătrînului marchiz de astăzi era pur şi simplu un sacagiu, născut la Saint-Flour, care începuse să facă avere în strada Quincampoix2 şi o sporise făcînd speculă cu furnituri militare şi multe alte afaceri veroase. Acest jecmănitor, numit Crozat, cerea să i se spună „de Nansac”, după numele unei ferme pe care o stăpînea în regiunea lui. A cumpărat domeniul Herm şi a fost înnobilat datorită averii sale. Fiul său, actualul marchiz, se căsătorise cu o femeie fără scrupule care devenise celebră prin purtarea ei într-o vreme cînd era greu să te distingi în acest fel. Extinderea relaţiilor sale amoroase i-au adus porecla : Curtea şi Oraşul. Dintre numeroşii ei amanţi, unii i-au fost folositori. Bătrînul destrăbălat La Vrilliere,

ministru atotputernic al lui Ludovic al XV-lea, îi satisfăcea toate capriciile. El a fost acela care a dispus să i se acorde fiului de sacagiu titlul de marchiz cu care se împopoţonează azi. înţelegeţi acum, părinte, că fiicele contelui au cui semăna, avînd o astfel de bunică.

— Iată nişte poveşti necurate, spuse părintele ; nu ştiam că el are o astfel de obîrşie. Dar mărturiseşte, Cavalere, că,

1 Quelques nobles ou soi-disants, S'ils entendent bien Ies mysferes, Trouveront qu'ils sorit des paysans, Parmi Ies ecrits des notaires.

2 Quincampoix — stradă în Paris unde în timpul Regenţei financiarul Law îşi stabilise banca, în 1716; în cadrul acesteia făcîndu-se mari speculaţii de bursă.

dacă tronul şi nobilimea au fost puternic scuturate în timpul Revoluţiei, era oarecum pe drept.

— Recunosc, şi adaug la aceasta o importantă parte a clerului pe care dumneata îl uiţi : călugării vicioşi, abaţii depravaţi, parohii care trăiau în păcat şi toţi acei preoţi necredincioşi care nu mai îndrăzneau să rostească din amvon numele lui Isus Răstignitul şi nu vorbeau decît de '„legiuitorul creştinilor”.

— O ! zise preotul, acestea le trec cu vederea... De aici s-ar putea trage concluzia, adăugă el, că Revoluţia n-a fost inutilă, căci fără discuţie, clerul din zilele noastre este mai bun decît cel de altădată.

— Da, spuse Cavalerul, şi nobilimea de-asemenea. Pe-deapsa a fost poate puţin cam aspră, dar Dumnezeu este cel ce ţinea în mină biciul, el fiind singurul jude în măsură să hotărască ce ni se cuvenea tuturor...

Ascultam vorbele lor, fără să-mi scape nici un cuvint. Nu era frumos, recunosc, dar ispita era prea puternică. Am fost tare mulţumit să aflu că Nansacii nu erau nobili de cea mai bună spiţă şi, de fapt, cînd îi comparam cu Cavalerul sau sora lui, care erau cei mai aleşi dintre oameni, cumsecade, buni ca pîinea caldă, cinstiţi cum nu mai erau alţii, nu mă puteam opri să cred că existau două soiuri de

nobili, unii buni, şi alţii răi. Era o idee copilărească ; de atunci mi-am dat seama că şi în acest tărim totul era amestecat, ca pretutindeni.

La cîtva timp după această convorbire, părintele îmi spuse :

— Jacquou, acum trebuie să te gîndeşti să înveţi o meserie. Să vedem ce ţi-al- plăcea mai mult ? Vrei să fii ţesător ? Cizmar ? Fierar ? Vrei să intri ucenic la croitorul Virelou ? Te gîndeşti la vreo meserie oarecare ?

— Părinte, voi face ceea ce mă veţi sfătui dumnea-voastră.

— Dacă este aşa, prietene, eu te sfătuiesc să te faci plugar. Este cea dinţii dintre toate ocupaţiile, cea mai sănătoasă, cea mai înţeleaptă, cea mai liberă. Căci, vezi tu, munca cimpului este cea care a scăpat de robie poporul Franţei şi prin el într-o zi tot pămîntul va fi al ţăranilor... Dar să nu mergem aşa de departe. Cum bănuiam eu răspunsul tău, iată cum am rînduit lucrurile cu domnul Cavaler. Vei lucra ziua împreună cu Cariol pe pămîntul pe care şi l-a oprit Cavalerul; Cariol este un bun plugar şi-ţi va arăta cum trebuie să ari pămîntul, să pliveşti, să prăşeşti, să coseşti, să seceri, să tai via şi restul. Vei rămine peste zi cu el şi cu Toinette la domnul Cavaler, dar vei dormi aici, pentru că seara aş putea să-ţi mai dau cîteva lecţii şi să te învăţ lucruri care-ţi vor fi folositoare mai tîrziu. Oamenii de pe aici, care i-au apucat pe bătrînii lor ce n-aveau habar de A sau B, fiind ei înşişi fără carte, spun că nu e nevoie să ştii prea multe pentru a cultiva pămîntul. Dar se înşeală. Un ţăran cu ceva carte face cît doi, fără să mai ţii seama de faptul că cel care nu cunoaşte istoria ţării sale şi nici geografia ei, nu e francez, ca să spunem aşa, e doar un „fanlacian”, dacă este din Fanlac, şi nimic mai mult. De asemenea, cel care nu ştie nici să citească, nici să scrie este ca şi cum ar avea un simţ mai puţin... Cînd vei fi mar£ şi-ţi vei cunoaşte bine meseria de plugar, vei găsi uşor un loc pentru a te tocmi, iar mai tîrziu, după ce vei fi pus de-o parte cişti guriie tale, vei căuta o fată cinstită, chibzuită şi te

vei căsători şi veţi avea casa voastră ; ăsta este un lucru frumos şi bun şi de el trebuie să ţii seama. Deci, ne-am înţeles, aşa rămîne !

I-am mulţumit mult părintelui, bineînţeles, şi chiar de a doua zi m-am dus să lucrez cu Cariol.

Trecură astfel cinci ani, ani plini în care am fost scutit de orice grijă. Din cînd în cînd îmi reveneau în minte unele întîmplări dureroase cu contele de Nansac şi toate nenorocirile mele aidoma unui spin, intrat în carne, dar munca mă ostoia. În timpul săptămînii lucram din greu toată ziua, mîncam ca un lup şi dormeam buştean. Duminica, după liturghie, jucam popice cu ceilalţi flăcăi din tîrg sau jocul cu dopul pe care îl numeam ţintă. Iarna mergeam să cojim nuci prin case, şi apoi fiecare se ducea pe rînd să facă ulei la moara din La Grandie. Mai erau apoi serile de clacă, în care ajutai pe vecin la deşfăcatul porumbului şi la cojitul castanelor pentru a doua zi, în timp ce femeile torceau, iar bătrînii spuneau poveşti. După aceea, cincisprezece zile înainte de Crăciun, noi flăcăii mergeam să colindăm şi, credeţi-mă că sunam cu mult zel clopoţelul.

La Anul Nou cutreieram satele cîntînd Vîscul de Anul Nou, numit Guilloniaou, care în franceză sună cam aşa :

În Parisul minunat Doamna arg-un soţ bogat... Anul Nou e la soroc, Ne daţi vîscul cu noroc !

Se admiră pieptănată În oglindă argintată... Ne daţi vîscul cu noroc, Anul Nou e la soroc.

Ea purta rochii frumoase, Cusute-n fir de mătase... Anul Nou e la soroc, Ne daţi i'îscul cu noroc.

Dar acuma, nu că mint Şi le coase-n fir de-argint... Ne daţi vîscul cu noroc, Anul nou e la soroc.

Sau cîntecul care începe aşa :

La Paris, pe un podeţ, Cereţi vîscul, măi băieţi, La Paris, pe un podeţ, Dom'le căpitan ! Dă-ne vîscul cu noroc, Dar bun pentru Noul an !

Pe podeţ erau trei doamne...

Şi intram îndeosebi în casele în care se aflau fete ca să le cerem drept dar un sărut.

În aceste două cîntece este vorba de Paris, de Paris, oraşul cel mare ; aceasta înseamnă că pentru ţăranul sărac din Perigordul de altă dată Parisul era paradisul celor mai bogaţi şi al femeilor frumoase. De asemenea şi Pampelune, în imaginaţia lor, era o ţară îndepărtată, oarecum de basm. Despre cel de care nu se mai auzise ani în şir nici o vorbă se spunea că : „Este în Pampelune” ! Cînd se vorbea de o ţară şi nu ştia nimeni pe unde se află, se spunea : „E în Pampelune” !

De ce Pampelune şi nu oricare alt oraş ? Părintele Bonal spunea că pricina poate să fie faptul că un cardinal pe nume d'Albert, atotputernic odinioară în Perigord, era episcop de Pampelune, vechea capitală a regatului de Navarra.

În ceea ce mă priveşte, eu nu ştiu nimic ; las treaba asta pe seama altora mai învăţaţi.

Vara nici nu putea fi vorba de vreuna din aceste desfătări : n-aveai vreme decit să munceşti, să mănînci şi să dormi ; dar nu să dormi destul. Cît timp ţinea cositul sau secerişul, trebuia să te scoli la trei dimineaţa, şi uneori se făcea ora nouă seara pină terminai de adus finul sau snopii dacă te ameninţa ploaia. Treaba se întrerupea numai duminica şi în cîteva sărbători în care nu se lucrează, cum e Crăciunul, Sfîntă Măria şi Ziua tuturor Sfinţilor.

În legătură cu această ultimă sărbătoare, care cade în ajunul zilei morţilor, dăinuia în unele case, şi nu în cele mai umile, un obicei vechi destul de ciudat :

Seara se cina în familie şi în timpul mesei se vorbea despre rudele răposate, de calităţile, de virtuţile, ba chiai şi de cusururile lor : şi ceea ce era mai curios, se bea în sănătatea lor ciocnind paharele. Cina trebuia să fie alcătuită din nouă feluri ca : supă, rasol, tocană, carne înăbuşită, plăcintă cu carne, carne împănată cu slănină etc.

La sfîrşit, se lăsa pe masă carnea şi tot -cs răminea din fiecare fel pentru cina strămoşilor morţi, ba se mai aducea pîine şi vin cînd nu mai erau din belşug.

După asta se făcea un foc mare şi se aşezau scaunele roată în jurul vetrei. Pe urmă se retrăgeau pentru a lăsa locul răposaţilor, după ce mai întîi se rosteau rugăciuni pentru ei.

Părintele Bonal spunea că toate acestea aveau iz de superstiţie ; dar datorită rugăciunilor şi intenţiei pioase, mai închidea ochii.

În afara acestor sărbători mai era ziua Hramului bisericii noastre, care cădea la douăzeci şi două august şi cele ale parohiilor, vecine ca Bars. Auriac. Thonac, de la care nu lipseam niciodată. Acolo însă unde trebuia să fii neapărat de faţă era Montignac, în ziua de douăzeci şi cinci noiembrie, la marele tirg al Sfintei Ecaterina. Aşa era datina şi în ziua aceea nu rămîneau. alături de preot, domnişoara Hermine şi La Ramee, decît cei din cale afară de bătrîni, care nu puteau părăsi colţul lor de lîngă vatră, şi pruncii. Ba chiar şi pe aceştia, multe cumetre îi tîrau de mînă, sau îi duceau în braţe, dacă erau prea mici. Cavalerul însuşi mergea la tîrg cu iapa lui, pentru a-şi intîlni acolo prietenii, micii nobili de prin împrejurimi, şi să mănînce cu ei un cap de viţel sau o curcă umplută cu trufe la hanul Soarele de Aur.

Lucrurile mergeau deci după pofta inimii ; toată lumea era mulţumită de mine, iar eu foarte recunoscător tuturor celor care îmi făceau bine. Dar „dacă totul pe pămînt ar fi aşa cum dorim noi, nimeni n-ar mai vrea să meargă în raiu, după cum spunea Cavalerul.

De cîtăva vreme nu prea era mulţumit acest om de ispravă : citea în gazeta lui ştiri din Paris care nu-i erau de loc pe plac. Evenimentele politice luau o întorsătură urâtă : fuseseră decapitaţi patru sergenţi din La Rochelle, fuseseră împuşcaţi generali, ofiţeri ; iezuiţii reveniţi la putere erau stăpîni pretutindeni, şi încă stăpîni răi. Misionarii trimişi de ei predicau din oraş în oraş, provocind persecuţii la adresa necredincioşilor, a iacobinilor, stîr- nind uneori tulburări, înăbuşite cu asprime ; toate acestea pricinuiau în întreaga Franţă o nemulţumire generală care favoriza dezvoltarea societăţilor secrete.

— Veţi vedea, spunea Cavalerul depănînd evenimentele, veţi vedea că aceşti ultra vor sfîrşi prin a face ca regele să fie trimis din nou în exil.

Eu nu ştiam dcloc cine erau aceşti ultra, dar din cele auzite îmi închipuiam că trebuie să fie un soi de rega- lişti de soiul contelui de Nansac. Cît priveşte pe misionari, lucrul era sigur, căci la Montignac puseseră o cruce în piaţa armelor, chiar pe locul unde fusese arborele libertăţii şi prin predici furtunoase, prin cuvintele lor pline de ură reuşiseră să asmuţă o grămadă de ticăloşi împotriva patrioţilor cunoscuţi pentru ataşamentul lor faţă de Revoluţie.

— Aceşti blestemaţi de misionari, adăugă Cavalerul, erau cît pe ce să-l arunce în rîul Vezere pe bătrinul Cassius, care ne-a salvat odinioară pe mine şi pe sora mea.

Şi Ia întrebarea părintelui, el continuă :

— Da, într-o zi, la Societatea populară un patriot înflă- cărat ceru arestarea foştilor nobili, La Jalage şi sora lui, dar Chabannais, zis Cassius, se ridică :

„Lăsaţi-i în pace pe cetăţeanul şi cetăţeana La Jalage ; ei sînt cei care-i hrănesc pe săracii din comuna lor şi sînt destui săraci.”

— Şi, de două ori la rînd luă cuvîntul pentru a ne . apăra, izbutind să determine adunarea să treacă la ordinea de zi.

— Dar, interveni preotul, dumneata spui : „La Jalage” ; acesta este numele vostru ?

— Exact. Este numele nostru patronimic ; Galibert este numele proprietăţii. Noi descindem din celebrul Jean de la Jalage, a cărui statuie comemorativă, stîngaci cioplită o vedeţi în firida pătrată din zidul exterior al bisericii, pe care el o apărase de soldaţii englezi puşi pe pradă.

Şi, folosindu-se de prilej, Cavalerul, mare povestitor de legende, o istorisi pe cea a lui Jean de La Jalage.

— Era, spuse el, un sergent al armatei din vremea lui Carol VI, care îl urmase pe mareşalul Boucicaut în expediţia lui împotriva lui Arehambaud, ultimul conte de Perigord, şi

se stabili mai apoi la Fanlac, după cucerirea Montignacului în 1398.

În vremea aceea englezii bîntuiau prin ţinuturile noastre, aşa încît o trupă din aceşti tîlhari amestecaţi cu vagabonzii din marile companii, străbătînd Perigordul, trecu pe la Cern şi Auriac şi se îndreptă spre Fanlac. Biserica noastră era fortificată, după cum se mai vede şi azi. Jean de La Jalage a aprovizionat-q şi a adăpostit în ea pe toţi oamenii din parohie, aşa că în momentul cînd sosiră engLezii..a avut cine să-i înfrunte.

S-au dat mai multe asalturi, toate respinse şi, încercînd să iasă la atac pentru a-i alunga pe prădători, Jean de La Jalage primi o lovitură de bardă care îi reteză braţul : de aceea, statuia sa îl reprezintă ciung. Englezii, bătuţi măr, au fugit prin părţile Rouffignacului, jumătate din banda lor nimicită rămînînd în jurul bisericii.

Drept răsplată pentru această faptă eroică şi a vechilor sale servicii, ducele de Orleans, pe atunci conte de Perigord, îi dărui strămoşului meu nobilul domeniu Galibert, al cărui nume îl preluă, la fel cum au făcut şi descendenţii săi, aşa încît numele de La Jalage a fost cu timpul dat uitării.

— Astfel Cassius ne numea La Jalage, aşa cum îl numeau pe bietul Ludovic al XVI-lea, Capet.

— Atunci, spuse părintele, îmi explic acum emblema voastră : jalage în dialect este drobiţa spinoasă.

— Da, spuse Cavalerul, Jean de La Jalage. înnobilatul posesor al domeniului de Galibert, adoptă ca simbol heraldic o drobiţă spinoasă smălţuită în verde, cu floricele de aur pe fond de argint, cu deviza Cine o atinge, se înţeapă 1 şi de fapt era un om aspru de care nu era bine să te atingi, chiar şi după ce a fost schilodit.

Am spus că nobilul Cavaler nu era mulţumit de modul în care mergeau lucrurile, dar curînd părintele avu un temei mai serios să se plîngă.

Cîteva zile după povestirea despre Jean de La Jalage, poştaşul de la Montignac ii aduse o scrisoare sigilată cu ceară violetă, venind de la Perigueux. După ce îi citi

conţinutul, părintele veni la Cavaler şi-i spuse că are nevoie de mine să mă trimită în La Granval.

— El este doar mai mult al dumitale decît al meu, răspunse Cavalerul, nu are rost să-mi ceri îngăduinţa.

După ce m-am îmbrăcat repede, părintele îmi -spuse :

— Te vei duce în La Granval să-l găseşti pe Rey şi îi vei spune că aş avea nevoie de un avans de zece taleri asupra contractului de la Saint-Jean. Nu e nevoie să alergi : dormi acolo şi întoarce-te mîine, e timp, nu e nici o grabă. >

Am plecat îndată, luînd drumul cel mai scurt ; am străbătut mărăcinişurile de dincolo de Fanlac şi m-am dus de-a dreptul spre La Granval, trecînd prin Chambor, Saint-Michel şi Lac-Viel. Cînd am ajuns, nevasta lui Rey nu m-a recunoscut de loc.

— Dumnezeule, doar n-oi fi tu Jacquou !

În sfîrşit, reamintindu-i tot ce se petrecuse în timpul nenorocirilor noastre, pînă la urmă mă crezu. Venind acasă, Rey mă recunoscu îndată :

— Iată-te voinic de-a binelea, băiete !

Seara am cinat cu aceşti oameni de ispravă. Pe urmă m-au trimis la culcare. Intinzîndu-mă în pat, chiar în

' Cil se pique qui s'y {rotte !

casa unde tatăl meu fusese prins odinioară, m-am gîndit îndelung la lucruri triste, şi în cele din urmă am adormit. în zori de zi m-am sculat. Rey îmi dădu cei zece taleri şi am pornit la drum, nu fără ca mai înainte să fi băut şi să fi ciocnit cu el un păhărel.

Aici trebuie să spun că de o bucată de vreme, cînd vedeam un flăcău cu o fată care se plimbau singuri pe un drum sau îşi vorbeau duminica în piaţa bisericii, ţi- nîndu-se de mînă şi împrietenindu-se, gîndurile îmi zburau spre dragoste şi atunci, nu ştiu de ce, începeam să mă gîndesc la micuţa Lina. Mă întrebam dacă se afla tot la Puypautier, ce făcea, dacă mai era la fel de frumoasă ca atunci cînd era mică ; şi îmi spuneam că aş fi tare fericit să fie mîndra mea. Găsindu-mă prin părţile acelea, m-a prins dorul s-o revăd : însemna desigur să lungesc drumul trecînd prin Puypautier,

dar nu eram grăbit. Apropiindu-mă de sat, destul de încurcat pentru că nu ştiam cum să fac s-o văd fără ca lumea să afle, am întîl- nit o fetiţă care păzea gîştele, ca odinioară Lina, cînd o cunoscusem. Cînd întrebai copila cum dau de dînsa, ea îmi spuse că Lina îşi mîna oile şi că trebuie să fie pe locurile părăginite pe care mi le arătă. Am trecut pe acolo şi, apropiindu-mă, am văzut-o singură, împletind un ciorap, sprijinindu-se de un stejar de pe margine, în timp ce oile sale păşteau iarba pitică. M-am apropiat tiptil de ea :

— Oh ! Lina ! tu eşti dară !

— Jacquou ! spuse ea, recunoscîndu-mă şi roşind toată.

Atunci am întrebat-o de sănătate, cum îi merge ei şi

ce fac ai săi şi am aflat o sumedenie de lucruri : că bătrînul Geral se căsătorise cu maică-sa şi că ea era acum copila casei.

Vestea nu-mi făcu de loc plăcere : aş fi vrut s-o regă- sesc săracă ca şi mine, dar, altfel, eram atît de fericit că o revăd încît supărarea n-a ţinut decît o clipă. Era tot bună şi prietenoasă, frumoasă la chip, potrivit de înaltă şi zveltă la trup. Basmaua de pe cap lăsa să i se vadă părul castaniu deschis ; ochii căprui şi blînzi erau adăpostiţi de gene lungi care lăsau o umbră pe obrajii ei cu puf ca o piersică în pîrg, iar gura ei mică, roşie ca o fragă din pădure, ii descoperea dinţii cînd ridea :

— Ce mindreţe de fată eşti, Lina !

— Tu şuguieşti, Jacquou !

— Nu, cinstit îţi spun ceea ce gîndesc.

— Băieţii spun toţi la fel.

— Ah ! Sînt şi alţii care ţi-o spun ! zisei eu, muşcat de gelozie.

— Nu-i poţi opri ; dar nu-s nevoită să cred ce spun.

— Şi pe mine, spune, mă crezi ?

— Eşti ciudat. Jacquou !... zise ea rizînd.

— Oh ! ascultă, mica mea Lina ! De opt ani de cînd nu te-am văzut, m-am gîndit adesea la tine. Mi se părea că te văd incă mititică, cu căpşorul tău cîrlionţat, păzind gîştele

de-a lungul drumului, gingaşă ca turturica din pădure. Cu cît am crescut, cu atît gîndul meu s-a îndreptat tot mai mult către tine, iar acum, că te-am revăzut, nu-mi vei mai ieşi din minte, orice s-ar intîmpla !

— Oh ! Jacquou. tu ştii să suceşti capul fetelor... Şi unde oare ai învăţat să vorbeşti aşa ?

Atunci i-am povestit viaţa mea în amănunt, blestemîn* du-l pe contele de Nansac şi copleşind cu laude pe Cavaler. pe sora acestuia şi pe părintele Bonal, care mă învăţase. îmi dădeam bine seama că ceea ce ii povesteam ii făcea plăcere, şi că era mulţumită că-s ceva mai învăţat decît tinerii de prin părţile noastre, unde puteai să colinzi două leghe de jur împrejurul pădurii fără să dai de un ţăran care să ştie carte. Din cînd în cînd îşi ridica ochii spre mine. fără a înceta să împletească, şi ghiceam că-i sînt drag, numai din privirea ei care-i dădea pe faţă tot gîndul, sărmana copilă.

Vorbind de preot, mi-am adus aminte că trecuseră două ore de cînd flecăream acolo şi că trebuie să plec. Mai întîi însă voiam ca Lina să-mi spună unde aş putea s-o revăd. Ea socotea că nu este bine să merg duminică la Bars, s-o intîmpin la ieşirea de la slujbă, căci mama ei era totdeauna acolo.

— Atunci înseamnă să nu te mai văd de loc ?

— Ascultă, imi spuse ea. Eu trebuie să merg la \uriac de S fîn tul Rémy, la douăzeci şi* trei august, cu o vecină.

— Atunci voi merge şi eu la hramul Sfintului Rémy.

Şi privind-o cu drag, ii luai mîna :

— Oh ! Lina mea, în clipa asta îs tare mulţumit... Rămîi cu bine !

Şi, în acelaşi timp, trăgînd-o puţin spre mine, am sărutat-o pe obrajii ca para focului.

— Te foloseşti de faptul că sînt prea bună, Jacquou !

Am mai îmbrăţişat-o încă o dată şi am plecat întorcînd mereu capul, în timpul mersului, ca s-o mai pot privi.

Pe drum, mi se părea că aveam aripi şi că toate simţurile mi se ascuţiseră dintr-o dată. Găseam regiunea mai frumoasă, copacii mai verzi, cerul mai albastru. Simţeam în mine o virtute necunoscută pînă atunci. Uneori, aflîn- du-mă la poalele unui deal, simţeam nevoia de a-mi cheltui această virtute ; mă căţăram alergînd peste pietre şi prin mărăcini, apoi, ajuns pe coamă, mă opream cu nările umflate şi priveam, mîndru, povîrnişul pe care ii urcasem.

Cînd am intrat în casă, părintele stătea de vorbă cu Cavalerul.

— Mă întreb mereu acelaşi lucru, spunea Cavalerul : Ce naiba au cu dumneavoastră ?

— Nimica bun, fără îndoială. La mijloc e vreo uneltire a acestor vulpoi de iezuiţi care m-au lucrat la episcopie.

A doua zi dimineaţa, împrumutînd iapa Cavalerului şi carîmbii de piele, părintele încălecă şi plecă la Perigueux pe drumul care străbătea cîmpul, trecînd prin Saint- Geyrac.

— Călătorie bună, părinte ! îi spuse Cavalerul. Iapa ţine la drum, dar aveţi grijă totuşi la coborîş ; ştiţi zicala :

Şi calul cel mai bun se poticneşte-odată.1

Cînd se întoarse părintele a treia zi, am citit pe faţa lui că nu-i a bună. L-am întrebat dacă a călătorit bine.

— Da, Jacquou, cît priveşte călătoria propriu-zisă.

N-am îndrăznit să-l întreb mai mult şi am dus iapa în grajd.

De îndată ce auzi de întoarcerea părintelui, Cavalerul veni la casa parohială să afle ce s-a întîmplat, iar seara,

1 11 n'est si bon cheval qui ne bronche. 126

Î-a povestit totul surorii sale. în timpul Revoluţiei părintele jurase pe constituţia civilă a clerului şi iată că, după treizeci de ani, se găseau să-l zădărască pentru asta ; da ! şi i se cerea o retractare publică a jurămîntului său. El îi răspunsese episcopului că depusese odinioară jură- mîntul pentru că nu se referea de loc la dogmele bisericeşti ; că în această privinţă era cu cugetul împăcat şi că nu se gîndea de fel la o retractare nici publică şi nici secretă.

Auzind aceste vorbe, episcopul îl concediase cu aerul său de mare senior ecleziast, invitîndu-l să mediteze cît mai temeinic înainte de a porni într-o luptă în care va fi strivit ca un vierme.

— Ulfra-clericaliştii, adică iezuiţii şi clica lor, vor duce de rîpă religia, după cum îdtra-regaliştii vor distruge regalitatea ! adăugă drept concluzie Cavalerul.

— Şi ce va face părintele ? întrebă domnişoara Hermine.

— Nimic ; el spune că îi aşteaptă.

Între timp, Cavalerul răci zdravăn şi fu nevoit să stea în pat. Fiindcă sora lui, îl tot cicălea să aducă un doctor, mă chemă la el : 1

— Meştere Jacques, ca să facem pe placul domnişoarei, du-te la Montignac să-mi aduci un medic.

— E acolo unul tînăr, spuse ea, despre care se zice că e foarte priceput : pe el ar trebui să-l aduci.

— Nicidecum, dragă, spuse Cavalerul.

Medicii tineri burduşesc cimitirele.1

Te vei duce, Jacquou, să-l găseşti pe acel bătrîn Diafoirus de Fournet. Dacă nu poate veni, îi vei explica că am nevoie de un medicament pentru a transpira, fiind răcit. Şi după ce-ţi va da reţeta, o vei duce la Riquer, farmacistul, atrăgindu.-i atenţia să nu încurce sticluţele.

Să te ferească Domnul de-un „şi” scris de notar
Şi de-un spiţer ce-ncurcă borcane-n galantar. 2

1 Les jeunes medecins font les cimetieres bossits.

* Dieu nous garde d'un et caetera de notaire, \ Et d'un quiproquo d'apothicaire !

— Oh ! zise părintele care tocmai intra pe uşă ; văd că nu sînteţi chiar atît de grav bolnav !

Ajungînd seara la Montignac, după ce am terminat comisionul cu domnul Fournet, întimplarea făcu să trec prin faţa bisericii Plo, unde predicau misionarii; curiozitatea mă îmboldi să intru. În amvon era un iezuit slab şi gălbejit, cu chipul de nevăstuică, care vorbea cu patimă împotriva iacobinilor, a necucernicilor şi necredincioşilor. Părea a fi unul din acei făţarnici care fac pe cucernicii şi sînt nişte vulpoi. După ce a ocărit pe duşmanii religiei, aceşti lupi hămesiţi, zămisliţi de filozofi şi de Revoluţie, adăugă că această Revoluţie fusese atît de drăcească în principiile şi în faptele ei, încît chiar şi preoţii, care aveau în grija lor sufletele, se lăsaseră ademeniţi. . Şi spuse cu patos :

— Da, chiar pînă şi în sanctuar demonul şi-a făcut adepţi ! Să nu credeţi că vorbesc despre ţări îndepărtate ! La porţile acestui oraş care, după desfrîul revoluţionar, s-a întors spre Dumnezeu, se află cîţiva dintre acei lupi ce se acoperă cu blană de oaie pentru a duce mai uşor la pierzanie sufletele date în seama lor de către Domnul nostru Isus Hristos ; ei ascund sub haina unei caritäţi mincinoase orgoliul renegaţilor şi viciile desfrînaţilor prefăcuţi !

Şi, spunînd acestea, ticălosul întindea braţul spre Fanlac, în aşa fel încît toţi cei de faţă înţelegeau bine că vorbea de părintele Bonal, care fusese înainte vreme vicar la Montignac.

Auzind pe fiara asta cum vorbea despre părinte, sub imboldulmîniei eram cît pe'ce să-i strig: „Minţi, tică- losule

Dar m-am stăpînit şi am spus-o numai cu jumătate de glas, ceea ce a făcut ca mai multe persoane să-şi întoarcă capul spre fundul bisericii unde mă aflam, apoi am plecat furios.

„Cum este cu putinţă — mă gîndeam pe drum — ca un om atît de bun. atît de milos, un preot a cărui viaţă poate

sluji drept pildă şi a cărui fire este demnă de respectul tuturor, să fie ponegrit atît de mîrşav de către confraţii lui !”

Spusesem „de către confraţii lui”, căci în afară de misionari mai erau de-asemenea parohi de prin vecinătate care, pentru a se pune bine cu iezuiţii atotputernici, îşi însuşeau lozincile acestora şi răspîndeau pe ascuns o mulţime de minciuni pe seama părintelui Bonal. Nu-l iubeau de loc, de altfel, cei din Montignac, pentru că purtarea sa îi învinuia pe toţi. Nu era văzut la chefurile pe care le făceau ei între ei, prilejuite chipurile de vreo sărbătoare locală sau chiar fără nici un temei, chefuri de la care ieşeau cu urechile roşii, sătui de vinuri bune, cu burţile ghiftuite. Cînd prin situaţia sa era nevoit să ia parte la o întrunire, la o masă, nu-şi petrecea niciodată noaptea cu ceilalţi, în jocuri de cărţi şi de noroc; găsea totdeauna un temei bun pentru a se retrage. Cel care-l încondeia mai rău, în spate, căci în faţă făcea pe făţarnicul, era dom Enjalbert, capelanul din Herm. El era acela care, mergînd să lingă blidele pe la parodii din împrejurimi, răspîndea de multă vreme zvonuri despre părintele Bonal. Părintele ştia asta, dar nu se frămînta de loc, socotind pe bună dreptate că purtarea sa era îndeajuns de grăitoare ; şi, de fapt, în parohia sa, el era iubit şi respectat aşa cum o merita. În privinţa episcopiei, fusese liniştit cîtă vreme dioceza depindea de episcopul de Angoulême, dar de cîţiva ani, de cînd fusese reînfiinţată episcopia de Périgueux, avusese de suferit tot felul de sîcîieli, de jigniri, iar acum îşi dădea foarte bine seama că voiau să-l înlăture.

— Dacă ar avea de-a face cu mine — îi spunea uneori Cavalerul — eu i-aş demasca în mod public pe toţi aceşti răi creştini.

— Da, de multe ori îmi clocoteşte sîngele în vine... Dar scandalul ar fi doar în dauna religiei, de aceea e mai bine să tac.

Totuşi, dacă ar fi ştiut ce spuneau aceşti nemernici despre el şi despre domnişoara Hermine, cum am aflat eu

întorcîndu-mă de la sărbătoarea din Auriac, poate că n-ar mai fi avut atîta răbdare.

Şi m-am dus la acel hram al Sfîntului Rémy ; de bună seamă, am avut grijă să nu uit de întîlnire. În ajun m-am folosit de clipa cînd părintele venise să vadă pe Cavaler ca să cer învoire de la amîndoi. Auzind cererea mea, Cavalerul spuse :

La pelerinajul prin vecini,
Lumînări puţine, mai mult vin[1] *.*

— Dar, domnule Cavaler, am răspuns eu, Roma este prea departe !

— Oh ! chiar dacă ai pleca în pelerinaj la Roma, ar fi acelaşi lucru :

Şi calul rău, şi omul cel hain,
Cînd merg la Roma, tot aşa revin[2]*.*

Şi, mulţumit de el, Cavalerul adăugă:

— Dacă părintele îţi îngăduie, în ce mă priveşte, eu n-am nimic împotrivă.

— Cum socotesc că va fi cuminte, n-am nici eu nimic împotrivă, grăi părintele.

Şi m-am retras foarte mulţumit.

A doua zi, după ce mi-am luat devreme gustarea de dimineaţă, domnişoara Hermine îmi zise:

— Iată zece gologani de cheltuială, să fii şi tu flăcău în rîndul lumii.

I-am mulţumit mult şi am plecat vesel. Mai aveam şi eu la mine douăzeci şi doi de gologanişi jumătate, legaţi în colţul batistei; le-am adăugat cei zece gologani şi am plecat, socotindu-mă bogat. Coborînd dealul, am trecut pe

---

[1] *Au pelerinage voisin,*
Peu de cire, beaucoup de vin.

[2] *Jamais cheval ni mauvais homme*
N'amenda pour aller à Rome.

la Glaudou, de acolo pe lîngă Le Verdier, am urcat prin ierburi pentru a apuca vechiul drum al podişului, în apropiere de La Maninie, într-un loc numit Coupe-Boursil[3], ceea ce nu este un nume tocmai liniştitor ; dar, în plină zi, cei treizeci şi doi de gologani şi jumătate ai mei nu erau în primejdie. Drumul era foarte lat, după cum se mai vede în unele locuri. Se spune că este drumul pe care apucase mareşalul Boucicaut cînd veni să ts> dieze oraşul Montignac. Era foarte cald ; sub soarele arzător mugurii de drobiţă plesneau cu pocnet, împroşcînd departe grăunţele lor negre : de altfel eu aveam sub pieptar doar o cămaşă albastră nou-nouţă şi purtam pe cap una din acele pălării de paie pe care femeile de pe la noi le împletesc în clipele lor de răgaz, mergînd la tîrguri sau păzind vitele. Paiul nu era atît de subţire ca cel din care se fac pălăriile ce se vînd peste tot. Dar era mai trainic şi la ţară toată lumea purta pălării de-astea — bineînţeles ţăranii. Un sfert de oră înainte de a ajunge la Quatre-Bornes, am apucat pe o scurtătură şi am trecut prin satul Lecheyrie, apoi de-a lungul zidurilor grădinii castelului Beaupuy, de unde am- coborît în valea La Laurence, unde se află capela sfîntului Rémy, preţ de un sfert de leghe dincolo de localitatea Auriac.

De-a lungul pajiştilor, pe marginea vechiului drum. într-un fel de păşune comunală, s-a zidit vechea capelă eu doi stîlpi împodobiţi cu chipuri schimonosite. De jur împrejur, iarba creşte rară şi scurtă pe locul pietros şi nisipos, dar chiar lîngă ziduri, pămîntul bine îngx-ăşat cu gunoaiele aruncate de trecători, este năpădit de urzici, de morcovi sălbatici, de varza-măgarului, de mentă cu miros tare, crescind mare şi dreaptă. îndeobşte locul pare trist, părăsit, iar construcţia, cu zidurile ei înnegrite de veacuri, seamănă cu o mare capelă de cimitir.

Dimpotrivă, în zilele de pelerinaj, locul este zgomotos şi însufleţit. Mai mulţi sînt cei care vin de departe decît cei din apropiere : sfinţii, ca şi profeţii, nu au prea mare trecere 1a ei acasă. Parohiile din împrejurimi, mai sus şi mai jos de

[3] Coupe-Boursil= taie-pungă, tîlhar.

Montignac, trimit şi ele pelerini aici. dar cei mai mulţi sînt din Limousinul de jos. Cum însă credinţa nu-i face pe oamenii din Limousin să se piardă cu firea, cu toate că sînt îndestulaţi, în coşurile lor încărcate pe catîri ei aduc trufandale, îndeosebi pepeni. S-ar zice că-i sărbătoarea pepenilor, după cîţi pepeni găseşti acolo. Pe culcuşuri de paie, stau rînduiţi pepeni mici, mari, de toate soiurile : rotunzi ca o minge, ovali ca un ou, turtiţi la cele două capete, pepeni dungaţi, netezi şi lueioşi, zgrunţuroşi, verzi, galbeni, cenuşii, ce ştiu eu ciţi alţii ? Şi se vind ! Este un fruct nou în regiune, căci în apropiere de Brives şi Objat pepenii se coc mai repede decît pe aici, astfel incit oamenii de pe la noi veniţi la hram ţin să ducă pepeni şi acasă. Este şi un fel de mărturie că ai fost cu adevărat la sărbătoarea sfîntului Rémy de la Auriac.

Spun de la Auriac, pentru că sfîntul Rémy mai are un alt hram în Perigord. Este cel de la Saint-Raphael, pe înălţimile dintre Cherveix şi Excideuil. Acolo în biserică este mormîntul sfîntului, şi te aşezi pe el, aşa cum la Auriac te freci cu statuia lui, pentru a te vindeca de tot felul de boli şi suferinţe, şi te trezeşti vindecat acolo ca şi la Auriac.

Odinioară, mormîntul sfîntului Rémy nu era în tîrgul Saint-Raphael, ci la răscrucea a patru drumuri, care duceau spre patru parohii : Cherveix, Anlhiac, Saint-Me- dard şi Saint-Raphael. Cum mormîntul atrăgea multă lume, cele patru parohii se certau pe el. într-o zi, oamenii de la Anlhiac îşi aduseră cei mai buni boi, îi înjugară la piatra mormîntului, dar nu putură s-o urnească nicidecum. încercară după aceea cei de la Saint-Medard, dar nu izbutiră nici ei. Atunci bogaţii proprietari de la Cherveix cu boii lor mari şi puternici de la cîmpie, binecuvîntaţi anume pentru această împrejurare, urcară pe deal şi încercară la rîndul lor să mişte piatra ; dar nu dovediră nici ei mai mult decît ceilalţi. în sfîrşit, oamenii de la Saint-Raphael veniră în procesiune cu un măgar — era tot ce aveau aceşti sărmani — şi după ee preotul invocă pe marele sfînt Rémy, măgarul

înhăma'; la piatră o trase uşor peste pîrloage pînă la Saint-Raphael, unde a rămas pînă astăzi.

Iată ce povestesc oamenii din regiune ; în ce mă priveşte, eu nu pun mîna în foc că aşa a fost.

La hramul de la Auriac, ca să revenim la el, mai e şi tîrg de coşuri, dar nu de coşuri de răchită grosolane, pentru culesul viilor sau al nucilor şi castanelor, ci acele coşuri gingaşe clin nuiele de răchită, de toate formele, de la marele coş lătăreţ, pentru transportul brînzei de capră la tîrg. pînă la minunatul coşuleţ de domnişoară pentru culesul fragilor, fără a uita coşuleţele pentru fructe şi acele frumoase panere rotunde sau pătrate, cu două capace, în care pui atîtea nimicuri cînd te întorci de la tîrg.

Se mai află acolo, pentru a hrăni pe oamenii veniţi de departe, şi brutari de la Montignac, care vînd chifle şi pîine cu ouă şi iz de mărar, precum şi negustori de turte. Apoi, pe lingă gardurile de nuiele, la umbră, bine adăpostite sub ramuri, “sînt înşirate butoaie din care se vinde vin la cană şi cu ocaua.

După ce am trecut de moara din Beaupuy şi am ajuns pe mica înălţime ce stăpineşte valea, m-am oprit, incercînd să recunosc pe Lina în mulţimea de oameni din jurul capelei, dar n-a fost chip. Vedeam broboade albe, basmale colorate, pălării de pai femeieşti, şaluri vărgate, dar asta era tot. Pornind din nou la drum, am ajuns în sfîrşit la capelă şi am început s-o caut în mulţime. M-am plimbat multă vreme peste tot, sărind peste grămezile de pepeni, peste coşurile cu peşte, impingînd oamenii pentru a-mi face loc, dînd din coate penţru a înainta, dar n-o vedeam nicăieri pe Lina. „Afurisita de maică-sa, îmi spusei, poate nu i-a dat voie să vină !...” În timp ce stăteam acolo destul de necăjit la gîndul ăsta, iată urcînd dinspre tîrg, pe drumul mărginit de un gard de nuiele dese, alaiul de pelerini. Cum priveam dacă Lina nu era şi ea acolo, auzii în spatele meu :

— Ei bine ! Se gîndeşte mult la tine !

Mă întorsei îndată şi o văzui pe Lina cu o altă fată :

— Ah ! Iată-te în sfîrşit ! Şi ce mai faceţi voi ? De multă vreme vă tot caut; pe unde aţi umblat ?

— De-abia am sosit.

— Şi eu care-mi spuneam : „Dacă era aici, de bună seamă aş fi văzut-o !u

Şi numaidecît începem să flecărim tustrei ; nu despre lucruri foarte interesante, poate, dar e de ajuns să fii cu fiinţa pe care o iubeşti ca să-ţi facă plăcere să vorbeşti. Din unele cuvinte, uneori, înţelegi că ea vrea să spună altceva decît ceea ce înseamnă cuvintele înseşi şi înţelegi chiar dacă nu eşti prea isteţ, deoarece pentru aşa ceva ai întotdeauna destulă minte. Şi apoi, mai e bucuria c-o ştii lingă tine, sînt ochii care îţi vorbesc, miinilc care se string şi privelişlea buzelor fremătînd vii şi surîzătoare şi eşti fericit s-auzi risul cristalin care lasă să se vadă dinţii sănătoşi şi albi.

În timp ce tăifăsuiam, procesiunea ajunse în dreptul nostru. în fruntea ei, aşa cum se cuvine, crucea o purta crisnicul, un omuleţ negricios, hîtru la chip şi bucurîndu-se dinainte, asta se vedea bine după felul cum îi luceau ochii, de ciştigul pe care i-l va aduce această zi. Apoi, pe două rinduri, pelerinii cei mai credincioşi ; fuseseră întîi la slujba de la parohie şi veneau acum s-o mai asculte şi pe a Sfîntului Rémy, care în ziua aceea avea mare căutare. Aşa-zişii pelerini erau femei din parohiile de prin vecinătatea Montignacului ; apoi cele venite de pe podişul calcaros al Salignacului, dinspre Quercv, purtînd basmale în pătrate roşii şi galbene, îmbrăcate cu fuste de postav şi şorţuri roşii. Apoi altele de prin părţile tîrgului Thenon şi de prin Gabillou, cu ciorapi albaştri, cu broboade cu franjuri, cu şaluri de stambă imprimată cu frunze mari de palmier, şi cu şorţuri de bumbac. în marea lor majoritate erau femei din Limousinul de Jos, din părţile megieşe cu Auvergne, îmbrăcate intr-o ţesătură de lînă uşoară, cu bonete negre din dantelă de lînă ca nişte glugi, avînd deasupra pălării de paie tot negre, cu fundul înalt şi în faţă nişte boruri lungi, aidoma unor viziere mari. Ele păşeau greoi. încălţate cum

erau cu ghete mari, ţintuite, la fel ca şi soţii lor. Bărbaţii erau îmbrăcaţi, după locul lor de baştină, cu pantaloni din pînză de sac sau de postav ; hainele erau rare, dese erau însă vestele de dimie sau din ţesătură albastră, cu buzunarele la spate, în dreptul poalelor scurtate ale acestui soi de haină. Şi aici vedeai oameni care îşi cruţă banii, după bucăţile de pîine ce le umfla unul din buzunare şi mica ploscă din pămînt ars care ieşea din celălalt buzunar, astupată cu un cocean de porumb curăţat de boabe. Erau unii care în loc de pîine aveau în buzunar o turtă, dar aceia se numărau printre cei cheltuitori.

Toţi aceşti oameni, ţinînd în mină pălăriile lor mari, <* negre, cu boruri largi, păşeau încet prin pietrişul prăfo-i. cu ghetele lor grele, sub un soare arzător, care îi făcea să clipească din ochi. Femeile, cu mătăniile într-o mină şi purtind în cealaltă o lumînărică, a cărei flacără abia se vedea în lumina soarelui orbitor, îi urmau cu pas mărunt, mişcîndu-şi buzele. Printre oamenii sănătoşi se vedeau şchiopi tirîndu-şi, susţinuţi de o cîrjă, un picior atins de boala Sfintului Anton, sau de brincă ; alţii, care aveau un braţ înfăşurat în cirpe albe, anume spălate pentru această împrejurare ; şi încă alţii care căpătaseră o vătămătură, cum o dovedea pantalonul bombat de o umflătură la vintre. Printre toate feţele astea arse de soare la cosit şi secerat, se aflau chipuri bolnave, gălbejite, pămîntii, pe care se citea boala şi sărăcia. Unii, pe jumătate orbi, cu bandaje la ochi, erau duşi de mînă. Toată lumea' venea să ceară vindecare de la bunul sfint Rémy : unii aveau dureri sau le era rău pentru că li se făcuseră farmece, sau aveau scrofule; alţii erau bolnavi de epilepsie sau se seărpinau, roşi de boala Sfintei Maria, altcum spus rîie, destul de obişnuită în vremea aceea. Printre aceşti bolnavi erau bătrîni, tineri, oameni istoviţi din cauza unei boli de plămini ; femei rămase betege de pe.urma naşterilor ; fete tinere cy faţa galbenă ; copii chelboşi ; sărmane soţii sterpe care, neavîncf mijloacele să meargă la Brantome sau la Roeama-

dour, să atingă veriga, veneau să se roage Sfîntului Rémy să le dea un copil.

În urma celor două şiruri lungi de pelerini, veneau preoţii cîntînd litanii ; unii cu stihar alb, alţii cu odăjdii brodate cu flori ; şi ultimul, preotul parohiei, cu patrafir aurit, purta potirul acoperit. Era plăcut să-i vezi pe toţi rotofei, cu feţele roşii, lucioase, îmbujoraţi sub scufia pătrată sau sub tichia lor de piele şi cu părul negru sau argintiu, coborînd în bucle pe ceafă. Nu erau bolnavi ăştia, oh ! nu, se vedea limpede : erau preoţi de modă veche, oameni veseli, hîtri, care nu complicau lucrurile şi îşi minau turma spre rai fără să-şi bată capul cu Sfinta Inimă, nici cu Imaculata Concepţiune, nici cu infailibilitatea Papei. Fără îndoială, mulţi dintre ei îi făceau pe oameni să flecărească fiindcă le plăcea puţin prea mult apa sfinţită ele pivniţă sau pentru că aveau două slujnice a cîte douăzeci şi cinci de ani fiecare, în locul uneia de cincizeci de ani sau, încă, vreo nepoată ; cu toate astea, ei preţuiau tot atît, sau mai mult decît unii din zilele noastre care îşi botează vinul şi au slujnice bătrîne, dar care sînt iuţi la mînie, duşmănoşi, făţarnici, intriganţi, zgîrciţi şi se “duc să caute la credincioşii lor ceea ce le lipseşte acasă.

Dar la urma urmei, mi-e totuna : cine încurcă lucrurile n-are decît să le descurce, dacă ţine cu tot dinadinsul.

Toţi trei, Lina, prietena ei şi cu mine priveam cu multă curiozitate trecînd în şir prin faţa noastră mulţimea pestriţă care se pierdea în capelă. Preoţii făceau mici ocoluri pentru a feri grămezile de pepeni şi coşuri, arun- cînd ici şi colo cîte o privire piezişă, fără a întoarce capul, cînd în gloata înghesuită în faţa intrării recunoşteau vreo enoriaşă drăguţă. După ei intrarăm şi noi în capela ticsită, deşi era destul de mare. înăuntru nu vedeai mare lucru, deoarece ferestrele foarte înguste erau zăbrelite de frica hoţilor. Totuşi nu ştiu zău ce ar fi avut de furat de aici. Pereţii înălbiţi cu var, înverziţi ici şi colo de umezeală, fără picturi de preţ, erau goi- goluţi, numai deasupra altarului într-o ramă de lemn colorată în galben ca să pară aurită, o pictură

proastă îl înfăţişa pe Dumnezeu cu o barbă mare, primindu-l pe Sfîntul Rémy în rai. Tabloul acesta n-a fost niciodată frumos, fără îndoială, şi cum era foarte vechi, vopseaua se cojise în unele locuri, lăsînd pe prea sfîntul fără nas, sau pe vreun înger care cînta din flaut, fără un ochi. Altarul era dat cu o vopsea cenuşie şi cîndva avusese dungi albastre. Cele două candelabre mari erau din lemn vopsit cu un galben auriu, acum decolorate, aşa cum erau toate culorile din această capelă umedă cu iz de mucegai şi cu duhoarea plăgilor expuse acolo de veacuri. Pe o măsuţă acoperită cu un fel de faţă de masă, într-o parte a stranei, se afla o statuie în lemn a sfîntului Rémy, care părea să fi fost făcută de meşterul de saboţi din Auriac, atît era de prost cioplită. Fusese ca vopsită de curînd, ca să fie puţin mai arătoasă, dar haina albastră ca a căruţaşilor şi mantia cărămizie nu-l înfrumuseţau de loc pe acest biet sfînt.

I-am arătat-o Linei, şoptindu-i la ureche :

— Aş face şi eu una la fel cu o custură 1

— Ascultă liturghia, spuse ea surîzind.

Liturghia o spunea, sau mai degrabă o cînta, parohul din Auriac, un om vîrstnic, cărunt şi rotofei care arăta bine şi era incă în putere. îl slujeau doi copii şi 11 ajutau alţi doi preoţi în odăjdii, care se ploconeau adînc în faţa lui cu mîinile împreunate, sărutau obiectele înainte de a i le înmîna, îi ridicau poalele patrafirului cînd îngenunchea, în sfîrşit executau o serie de ceremonii de acest fel. Eu, care nu mai asistasem la nici o altă slujbă în afară de aceea oficiată mult mai simplu de părintele Bonal, găseam toate acestea de-a dreptul ciudate. Multe femei se împărtăşiră, aşa că slujba ţinu mult timp ; dar, în sfîrşit, ea se termină şi nu mi-a părut de loc rău că s-a întîmplat aşa. Cînd lumea se îndreptă spre ieşire, preotul anunţă că el va merge să prînzeaseă şi că îi îndeamnă pe toţi să facă la fel pentru ca la orele două toată lumea să fie de faţă la slujba de vecernie cu predică şi binecuvîntarea Sfintelor Taine, după care se vor da şi binecuvîntările evanghelice.

— Dar, adăugă el, cum printre voi sînt unii carfe vin de departe şi nu pot aştepta atîta, domnul paroh de la Aubas va rămîne aici pentru a le da acestora binecuvîntările !

De fapt, de îndată ce ceilalţi au plecat, parohul de la Aubas, cu o carte în mînă, ajutat de crîsnicul care ţinea căldăruşa de cositor, a fost înconjurat de o mulţime de oameni care îi cereau binecuvîntarea. Preotul spuse : „sa se dea cele Cuvenite”, dar asta era un fel de a spune, căci binecuvîntările erau plătite dinainte. Cînd dădeai gologanii crîsnicului care, la rîndul lui, îi arunca în căldăruşe, preotul spunea :

— Asta urmează !

Atunci fiecare se apropia rînd pe rînd de preot, iar acesta le punea patrafirul pe cap şi recita versete din Sfîntă Evanghelie cea după Matei, în care este vorba de vindecarea mai multor bolnavi şi schilozi. După citirea Evangheliei, oamenii se duceau să se frece cu statuia sfîntului : pentru că Evanghelia nu avea nici un preţ fără de Sfîntul Rémy, cu atît mai mult cu cît Evanghelia se plătea, în timp ce cu sîîntul te frecai pe gratis. Nu era însă sfîntul din statuia de lemn care fusese vopsită degeaba, căci nimeni nu se uita la el. Cel adevărat, era un mic sfint de piatră scos din firida lui şi pe care fiecare îl lua pentru a-şi freca partea bolnavă a trupului sau # era frecat de vreun vecin atunci cînd durerea era cuibărită la şira spinării sau la rinichi. Toţi îşi frecau cu el stomacul, braţele, picioarele, coapsele, pielea pe cît puteau şi ei. Acest sfînt omuleţ din piatră avea faimă de vindecător atît de mare, încît oamenii il numeau în dialect : Sfîntul Remedy, cum s-ar spune : Sfîntul Leac ; în cursul anului, cînd biserica rămînea închisă, trecătorii, chinuiţi de dureri, se duceau plini de încredere să se frece de zidul din afară al capelei în dreptul firidei în care se afla mica statuie.

Dar în zilele hramului, cum era aceasta, se frecau de-a dreptul de ea. Cei care aveau sciatică plimbau statueta de la coapsă pînă la călcîi, pe deasupra pantalonului ; dar uneori, bătrîne, înţepenite de durere şi care nu se sfiau să-şi

arate baierile de la ciorapi, il virau pe sub fuste, avînd credinţă că frecarea lui de piele avea o mai mare putere de vindecare. Ah, vedea multe lucruri urîte acest amărît de sfint !

Cînd susţin că vedea multe, e un fel de a spune, căci nu mai avea ochi, cum de altfel nici nas şi nici gură. De secole, de cînd un preot iscusit născocise acest sfînt, atîtea braţe, picioare, coapse, umeri, şire ale spinării, coaste sau şale frecate încît era ros peste tot. Precum capetele de carton folosite odinioară de modistele de la ţară ca să confecţioneze pălării, şi ajungînd după o întrebuinţare îndelungată nişte bile de carton destrămat, la care nu se mai cunoşteau nici trăsăturile, nici culorile, _tot aşa sărmanul d£ el nu mai avea nici chip de sfînt şi nici măcar de om. Braţele, picioarele, pulpele, mîinile, capul — toate acestea fuseseră atît de mult frecate încît nu se mai cunoştea nimic la el, nu mai deosebeai nici o parte a trupului sau a feţii. Totul era otova, de tocit ce era. Putea să fie tot atît de bine o bornă veche călcată de roţile carelor, măcinată de ploaie şi de îngheţuri, precum şi o statuie roasă, fiindcă fusese frecată veacuri în şir : dar asta nu micşora cu nimic credinţa sărmanilor oameni dornici să se vindece : îşi smulgeau sfîntul, fiecare îl voia, uneori il ţineau doi deodată şi-l trăgeau fiecare spre sine, ceea ee isca vorbe spuse printre dinţi :

— E rîndul meu !

— Ba e-al meu !

— Nu-i adevărat !

Cu toate acestea, preotul, care mai văzuse aşa ceva şl în alte dăţi, recita versetele' Evangheliei în mijlocul unui zgomot înăbuşit, în timp ce se auzeau gologanii căzînd în căldăruşa de cositor pe care crisnicul, obosit, o pusese acum pe un scaun.

— Să ieşim, îi spusei Linei şi prietenei sale, după ce ne uitarăm timp îndelungat la ceea ce făceau oamenii.

O dată ieşiţi afară, am tras aer în piept mulţumit că mă aflu sub cerul liber. Apoi, după ce ne-am plimbat puţin, le-

am dus pe cele două fete la umbra unui nuc de la marginea unei pajişti, spunîndu-le :

— Nu vă mişcaţi de aici, mă-ntorc îndată !

Şi m-am dus să cumpăr un pepene, piersici, o franzelă şi am pus să mi se umple o sticlă de vin dintr-un butoi al unui cetăţean de la Gardes, deasupra Montignacului, regiune de deal unde se făcea un vin bun pe vremea aceea. Tot ce cumpărasem nu mă costase mai mult de un franc şi jumătate ; pe atunci lucrurile nu erau atît de scumpe ca astăzi.

Cînd fetele mă văzură intoreîndu-mă aşa de încărcat, se minunară :

— Hei ! ce-s cu toate astea ? !

— Ei bine, le spusei, iată că se întorc preoţii : este ora două, trebuie să mîncăm şi noi !

Lina făcea mofturi, fiindu-i teamă să nu o vadă cineva de pe la ea şi s-o spună maică-si. Totuşi, am izbutit s-o liniştesc şi, aşezîndu-ne pe iarbă lingă un gard viu, am tăiat pîinea, pepenele şi Jje-am aşternut pe mîncare, spo- rovăind vesel.

— Dar, zise dintr-o dată rîzînd prietena Linei, care se numea Bertrille, cum o să bem, că doar n-aveam pahare ?

— Aşa este, d&r nu-i nimic, dumneata vei bea prima din sticlă, Lina va bea după aceea, iar eu ultimul, aşa cum se cuvine.

— Bărbaţii, replică ea, sînt mai însetaţi decît femeile : ar trebui să începi dumneata.

— Ba de loc, sînt prea cuviincios ca să fac aşa ceva !

Şi îi întinsei sticla.

Ea o luă, clipind puţin din ochi ca unul ce spune : „Te înţeleg, las că te ştiu eu !”

După ce a băut, trecu sticla Linei care, după cîteva înghiţituri, mi-o dădu mie.

— O să aflu ce gîndeşti, Lina ! i-am spus eu.

Şi, luînd sticla, începui să beau pe-ndelete.

— O s-o dea gata ! zise rîzind Bertrille.

Dar nu de dragul vinului îmi prelungeam plăcerea ; şi urmînd a bea, am furişat spre Lina o privire care o făcu să roşească uşor.

În timp ce eram acolo, se auzeau preoţii cîntînd vecernia cu vocea plină, ca nişte oameni care au prins putere şi ştiu că se vor aşeza din nou la masă seara : dar nu eram prea dornic să merg la slujbă şi fetele de-asemeni, căci ne simţeam destul de bine unde ne aflam.

Golindu-se sticla la cel de-al treilea rînd, am vrut să merg să mai aduc una, atît de mult îmi plăcea să beau după Lina. Atunci amîndouă îmi spuseră că sînt un beţiv şi că ele nu mai vor să bea. Văzînd aşa, m-am întors, am dat înapoi sticla omului cu butoiul şi am plecat să ne plimbăm la Auria.c, în timp ce începea predica.

I lanurile erau pline de oameni care beau ; erau cei din parohie, care nu se dovedeau prea cucernici faţă de sfînt şi il lăsau pe seama străinilor care veniseră acolo, dar îl iubeau totuşi pentru că făcea să meargă din plin negoţul din partea locului şi îl sărbătoreau cu paharul în mînă.

În acest moment, negustorii de fructe din împrejurimile localităţilor Brives şi Objat începeau să se pregătească de plecare, căci îşi goliseră coşurile de pe spatele catîrilor şi pungile lor de piele erau doldora de bani. Cei cărora le mai rămăsese cîţiva pepeni, îi vindeau acum pe nimica toată la hanul lor sau celor iscusiţi care aşteptaseră acest moment pentru a cumpăra. Ne-am plimbat destul de mult prin tîrg şi în piaţă, unde se dansa la umbra unor ulmi înalţi. Am dansat un contradanţ şi un dans din Auvergne cu Lina. apoi şi cu Bertrille, şi iată-ne din nou pe drum toţi trei ; Lina şi cu mine ţinîndu-ne de degetul cel mic cum obişnuiesc îndrăgostiţii, urcînd din nou spre capelă în care am intrat singur. Slujbele se terminaseră, se dăduse binecuvîntarea şi preoţii plecau. Totuşi, capela era încă plină. Un alt preot luase locui celui din Aubas, care citise evangheliile mai înainte şi, de fapt, trebuie să fi fost -obosit. Cît despre sărmanul crîsnic, singur la adunatul banilor şi care poate că nici nu voia să părăsească căldăruşa, era nevoit să rămină acolo ; se

mîngîia însă văzînd-o cum se umple de bani, printre care străluceau monedele de şaptezeci şi cinci de centime sau de un franc jumătate, din care socotea că va avea şi el partea lui.

Iar sfîntul se freca, se freca într-una, trecind din mină în mină, smuls mereu, tras mereu de oamenii nerăbdători. Din pricina căldurii mari toată lumea se răcorise, unii puţin cam prea mult; aşa încît mulţimea era mai zgomotoasă decît după liturghie, iar cîte unii, roşii ca nişte cocoşi, îl smulgeau pe sfînt de la alţii, care se zbîrleau ca nişte adevăraţi diavoli, fiindcă nu apucaseră să se frece. În capela cu iz de praf mucegăit şi de încăpere închisă, o miasmă cumplită se răspîndise din îmbulzeala de oameni duhnind a băutură, murdari, înăduşiţi, încinşi de mers sau plini de bube. începeau să nu se mai sfiască unii de alţii, se vorbea tare, bărbaţii îşi descheiau hainele, îşi suflecau mînecile pentru a-şi freca braţele. Femeile îşi descheiau copcile de la pieptare ca să atingă cu sfîntul cîte un sîn umflat de laptele strîns în el sau îşi ridicau fustele, îşi scoteau baierele ciorapilor şi îşi frecau pulpele goale lăsînd să se vadă, fără ruşine, genunchii jegoşi. Printre cei care erau acolo în chip de curioşi, ca mine, rîdeau uneori pe înfundate privind toate astea, dar oamenii de ispravă, credincioşi care.-şi aşteptau rîndul şi-l pîndeau pe sfînt, îi priveau cu dispreţ pe batjocoritori. Din mijlocul murmurului necontenit şi al corului de văicăreli şi apostrofări usturătoare se ridica cîteodată geamătul unui bolnav împins cu pumnul sau strigătul unei femei al cărui picior fusese strivit de o gheată mare, potcovită. Căci toţi aceşti oameni, parcă înnebuniţi, se împingeau, se înghesuiau, se călcau pe picioare, se loveau cu coatele în coaste, suduind printre dinţi. Şi în acest timp, în faţa altarului, preotul recita mereu versete din Evanghelie, iar gologanii cădeau mereu umplind aproape căldăruşa crîsnicului.

Din gloata ce se înghesuia ieşeau bărbaţi care se încheiau la haină, femei care îşi prindeau în copci pieptarele sau îşi legau ciorapii albaştri cu bucăţi de sfoară sau de

şiret. Şi incet-Încet, cum nu mai sosea nimeni, mulţimea celor ce-şi satisfăcuseră mania superstiţioasă se impuţină şi curînd n-au mai rămas decît cîteva bătrîne smintite care cu greu se hotărau să plece. Atunci, din colţurile capelei unde aşteptau, ieşiră tîrîndu-se, şontî- eăind, bolnavii, ologii, ciungii, neputincioşii care nu îndrăzniseră să se înghesuie în mulţime unde ar fi fost stri'viţi, şi veniră să se frece la rîndul lor, arătînclu-şi fără ruşine infirmităţile şi rănile hidoase şi ajutîndu-se unii pe alţii, cînd locul bolnav o cerea. Nenorocitul sfînt mai frecă cîteva spinări cocoşate, cîteva picioare putrede, cîteva braţe uscate ; mai îndură încă şi cîteva atingeri scîrbavnice de răni cu coajă sau deschise, ulceraţii cu puroi şi apoi, în sfîrşit, a fost aşezat din nou în firida lui, liniştit pentru un an, de către crîsnic, căruia nu-i mai picau bani în căldăruşă, iar preotul încetă să-şi mai recite versetele din Evanghelie din lipsă de credincioşi. Şi după ce toată lumea plecă, nu mai rămase pe duşumeaua plină de pămînt şi de moloz adus de picioarele credincioşilor, decît nasturi smulşi în învălmăşeală şi mai multe bucăţi rupte din baierele de la ciorapi.

Am auzit spunîndu-se că de atunci încoace, această cucernicie a slăbit mult şi că oamenii nu mai aleargă acolo în turmă ca odinioară. Credinţa în acest trunchi de piatră fără formă, pe care-l numesc Sfîntul, a pierit ca şi atîtea alte lucruri frumoase şi numai cei din Limousi- nul de Jos se prefac că mai cred în el din pricina pepenilor lui. În schimb, cei care au neapărat nevoie să fie înşelaţi se duc în tirguri să-şi irosească banii la ghicitoare sau să cumpere prafuri de la şarlatani, ceea ce în fond e acelaşi lucru.

Cînd am ieşit din capelă, le-am găsit pe cele două fete care se plimbaseră între timp singure şi am vorbftdi.' pic care. Bineînţeles voiam să le însoţesc o bună bucată de drum. căci în mulţimea ceea abia am putut vorbi în tihnă cu Lina. Ca să spun drept, hramurile nu sînt tocmai potrivite pentru îndrăgostiţi : eşti mereu expus privirilor, în valea asta a Laurencei unde nu sînt decît pajişti şi, de o parte ca şi de cealaltă, dealuri cu vii, în afară de pădurea cu iepuri a

castelului La Faye. Fără să ai gînduri necurate, vrei totuşi să te ascunzi puţin. Ah, nu-i ca în pelerinajul -de la Fonpeyrine, unde eşti în inima pădurii.

Merserăm dară toţi trei, ţinînd mai întîi drumul mare de la Angouleme la Sarlat, care trece prin vale, de-a lungul pajiştilor de la Beaupuy, urcind apoi spre La Bouyerie şi spre Quatre-Bornes. O ţineam pe Lina de mijloc şi de o mină, mergînd agale şi vorbindu-i de unele şi de altele : cît de mulţumit eram, ce mare plăcere mi-a făcut să-mi petrec ziua cu ea şi cum am putea face să ne revedem. Bertrille mergea alături de Lina dar, din cînd în cînd, fată bună, se prefăcea că culege vreo floricică de pe marginea drumului şi rămînea puţin mai în urmă pentru a ne lăsa să vorbim în voie. Cînd am ajuns la Quatre-Bornes ar fi trebuit să le părăsesc, dar îi spusei Linei :

— Vă mai întovărăşesc o bucată de drum.

Şi iată-ne urmînd drumul făcut de căruţe prin pădurea mare de castani. Eram atît de prinşi în vorbă, Lina şi cu mine, încît, fără să ne dăm seama, ajunsesem aproape de L'Orlegie. Dai- Bertrille, care era de una singură, îmi spuse atunci :

— Ai face bine să ne laşi aici ; e mai cuminte să nu fim văzuţi împreună în sat.

Nu-mi prea venea la socoteală, dar cum îmi dădeam seama că aşa era bine, de teamă să nu aibă Lina neplăceri, le-am părăsit, după ce le-am îmbrăţişat pe amîndouă, mai întîi pe Bertrille, apoi pe iubita mea pînă într-atît, încît cealaltă îmi spuse rîzînd :

— Vrei chiar s-o mănînci ? !

M-am desprins atunci de Lina şi fetele au plecat. În ce mă priveşte, apucînd spre stînga, începui să cobor în valea care trece deasupra tîrgului Bars şi am urmat rîuleţul Thonac, care nu e decît un şanţ pînă la moara din La Grandie. Acolo unde vîlceaua Talmassingeas, unin- du-se cu cealaltă, se lărgeşte şi formează o vale, am îiitîlnit un om care purta pe umăr, prins în bîtă, ceva rotund, legat într-o

basma. Cînd întîlneşti, în ziua aceea, pe cineva purtind un pepene, poţi spune că el vine de la Sfîntul Rémy.

— Şi dumneata te întorci tot de acolo ? intrai eu în vorbă. x

— Păi da, x-ăspunse întorcind capul spre pepenele său, ca şi cum ar zice : „Vezi bine”.

Şi am mers împreună tot sporovăind. Omul îmi spuse că era din La Voulparie, din comuna Sergeac şi că se frecase cu Sfîntul Rémy pentru o durere de cap care-l apuca din cînd în cînd, prostindu-l aproape. Apoi începu să vorbească de sărbătoare şi îmi atrase atenţia că parohul nostru nu fusese acolo.

— Au fost acolo destui — i-am tăiat eu vorba — ca să mănînce tocana parohului de la Auriac !

— Fără-ndoială, zise omul, totuşi, ca vecini, ar fi trebuit să ia parte la hram, unde oamenii vin din locuri atît de îndepărtate ; dar se spune că el nu-i prea credincios şi chiar că n-ar avea o purtare prea bună.

— Şi cine spune asta ?

— Aşa se spune !

— Cei care o spun sînt nişte nătărăi !

— Atunci sînt mulţi nătărăi prin părţile noastre, căci oamenii nu se sfiesc s-o spună.

— Şi poate că şi dumneata eşti dintre aceia ?

— Eu nu spun decît ce am auzit ; şi, poate că toată lumea din parohia noastră, în frunte cu preotul, n-ar vorbi dacă n-ar fi adevărat. Cînd se zvoneşte aşa ceva, poţi să crezi că nu iese fum fără foc.

Sîngele mi s-a urcat la cap şi m-am răstit la el :

— Cît priveşte pe sărmanii neghiobi care cred prosteşte tot ce le spune parohul dumneavoastră, li se poate ierta ; dar cît despre el, parohul, care ştie mai bine decît oricine că părintele Bonal este un om cumsecade şi un preot plin de demnitate, îţi spun eu, e un om de nimic !

Şi în timpul mersului nu am contenit de fel gîlceava şi sfada dintre noi, eu adueîndu-i părintelui nostru toate laudele pe care le merita, iar el repetînd toate relele pc care

le auzise de pe la alţii, şi la un moment dat, în preajma văii Glaudou, aruncind o vorbă de ocară despre domnişoara Hermine, l-am prins de gît şi l-am scuturat zdravăn :

— Javră păcătoasă ! acum îmi dau seama că Sfîntul Rémy este un sfînt de nimic ; degeaba te-ai frecat cu el la cap, tot ai rămas mai prost decît un bou !

Mă apucă atunci şi el de gulerul hainei, şi ne-am îmbrîncit în toată legea, în 'timp ce pepenele se rostogolea pe drum. Omul era mai în vîrstă decît mine cu vreo cinci sau şase ani, dar l-am trîntit totuşi la pămînt şi, tot cărîndu-i la pumni în plină faţă, a început să-i sîn- gereze nasul. Trecîndu-mi puţin mînia, i-am dat drumul; se ridică, îşi culese pepenele care se cam zdrobise în cădere şi, simţind că nu este cel mai tare, plecă mai departe, nu fără a mă amenința că o să ne mai intîlnim noi...

— Cînd ai să vrei, zăludule ! îi strigai.

Şi ureînd coasta stîncoasă printre desişurile răzleţe de stejari, am ajuns în curînd la Fanlac. ,

Odată ajuns acasă, am făcut tot ce mi-a stat în putinţă să nu-l întilnesc pe părinte, dar am dat tocmai peste el. După cămaşa mea ruptă s-a dumerit că mă bătusem şi mă întreba care a fost pricina.

Nevrînd să mint, dar nici să-i spun despre ce e vorba, eram puţin încurcat. Totuşi, cum nu mă slăbea de loc cu întrebările, i-am mărturisit pînă la urmă întreaga în- tîmplare.

— Zău, părinte, e din pricina dumneavoastră.

Şi-i povesti tot, afară doar că omul o vorbise dc rău pe domnişoara Hermine.

— Fiul meu, îmi zise el după ce-am terminat, îţi sînt recunoscător pentru simţămîntul care te-a făcut să-mi iei apărarea ; dar altădată trebuie să fii mai răbdător ; hai, du- te şi te schimbă...

Fantille, căreia a trebuit de asemenea să-i explic de ce mi-era cămaşa ruptă, n-a fost de aceeaşi părere cu părintele ; îmi spuse că am făcut foarte bine că l-am pedepsit pe acel ins.

— Am să-ţi cîrpesc totdeauna cu dragă inimă cămaşa, cînd ai să ţi-o mai sfîşii în astfel de împrejurări !

— Ei, Fantille, nu mai vorbi aşa. Trebuie să fii mai blînd şi să ştii să înduri ocările şi birfelile.

— Oh, dumneavoastră, domnule părinte, v-aţi lăsa împroşcat cu noroi fără să ziceţi nimic.

Părintele surise puţin şi trecu în camera sa să scrie.

Presimţeam că toate răutăţile răspindite pe seama lui de către parohii din jur, după cuvîntul de ordine al predicatorilor iezuiţi, nu prevesteau nimic bun.

„Fără îndoială, îmi spuneam, vor să pregătească oamenii în vederea unei măsuri aspre împotriva părintelui Bonal şi încearcă să-l defăimeze dinainte".

După părerea mea vroiau să-l alunge din Fanlac şi să-l trimită într-o mică parohie săracă, undeva departe, nc- fiind nimic mai dureros p>entru el decît să-i părăsească pe scumpii lui enoriaşi care îl iubeau atît de mult... Dar nu-i cunoşteam detetul de bine pe duşmanii şi persecutorii lui.

Cîteva zile mai tîrziu, sosi o altă_ scrisoare sigilată cu ceară violetă, la fel ca prima. După ce o citi, părintele, care ştia să se stăpînească, nu se arătă tulburat; împături scrisoarea şi ieşi să se plimbe în grădină, ingîndurat, dar după o oră se duse să-l intîlnească pe Cavaler.

Acesta nu primi lucrurile atît de calm ca părintele şi. de îndată ce află despre ce este vorba, strigă că e o ticăloşie şi pe deasupra şi o măgărie ; probabil că episcopu! şi-o fi pierdut capul dacă e în stare să facă un asemenea lucru, sau a fost înşelat : în ce-l priveşte pe el, el nu va mai călca în bişerică — în mînia sa îi scăpară aceste vorbe — pentru că făţarnicii izbuteau s-alunge din biserică pe cel mai biin preot din eparhie.

A doua zi fiind duminică, părintele Bonal se urcă în amvon pentru ultima dată. Cînd îi anunţă pe enoriaşii săi că potrivit hotărîrii «-domnului episcop, era scos din preoţie şi nu va mai citi liturghia încă din această duminică, nici nu va mai da Sfintele Taine, în biserica ticsită de lume a izbucnit

un murmur de uimire, apoi o rumoare pe care părintele n-a putut-o stă pini multă vreme.

Cînd s-a făcut din nou linişte, le explică că era de datoria tuturor, enoriaşi şi preot, să se supună autoritii'ii episcopului, că în ce-l priveşte, deşi cugetul lui e împăcat deoarece a vorbit şi a lucrat totdeauna nu în interesul său personal, ci pentru pacea bisericii, el se va supune fără împotrivire şi fără murmur. Dar, adăugă el, această supunere îl costă mult, deoarece îi iubeşte pe toţi ca pe copiii săi şi că nădăjduise să le propovăduiască multă vreme cuvîntul Domnului, iar în cele din urmă să se odihnească în micul cimitir unde pînă atunci i-a condus pe atîţia alţii. Vorbi astfel timp îndelungat, cu atîta suflet şi bunătate incit toată lumea era tulburată, iar femeile, cu ochii în lacrimi, îşi ştergeau nasul cu zgomot. Dar după ce trecu acest moment de frămîntam mînia începu să-i stăpinească şi la ieşirea “din biserică oamenii se adunară şi-şi spuseră între ei că n-ar trebui să-l lase pe preot să plece. Toţi, bărbaţi şi femei, s-au infierbîntat pînă într-atît, încît mai mulţi dintre cei mai hotărîţi au plecat în căutarea Cavalerului de Galibert, tot aşa de furios şi el, deşi era un om bun. Văzind întorsătura pe care o luau lucrurile, el se urcă pe treptele vechii cruci şi începu să le vorbească oamenilor. Le spuse că atîtudinea preotului lor, răbdarea şi resemnarea sa în această împrejurare dovedeau cît de demn efa de dragostea şi respectul lor.

— Dar noi, enoriaşii, noi avem tot dreptul să acţionăm altfel... Noi putem să ne amintim că altădată poporul îşi alegea preoţii şi lua parte la alegerea episcopilor şi chiar a papilor. Dacă nişte regi s-au înţeles cu unii dintre aceştia pentru a confisca vechile noastre privilegii, astă nu înseamnă să nu ne amintim de ele. Trebuie deci ca întreaga parohie să adreseze o petiţie episcopului pentru a-i cere să ni-l lase pe părintele nostru. Dar — adăugă el — cum nu sînt decît doi sau trei printre voi care ştiu să scrie, noi vom face aşa cum se făcea odinioară : vom chema un notar care va întocmi un act cu privire la protestul vostru :

Vorbeşte hirtie 1

Iată ce este mai bine de făcut în situaţia în care ne găsim. Un cîine are voie să-l privească pe un episcop,

1 Parle papier !

putem deci şi noi să-i vorbim. Nu sinteţi de aceeaşi părere ?

— Da ! Da ! strigară toţi oamenii ce se aflau acolo.

— Ei bine, atunci mă duc după notar. Voi ăştia, reveniţi la ora vecerniei şi fiţi aici cu toţii, negreşit ; nimeni să nu rămînă acasă : cu cît vom fi mai mulţi cu atît va fi mai bine... Acum vă voi spune că slujbaşii, fie că au sutană sau frac, nu văd totdeauna lucrurile aşa cum trebuie, încît nu prea ştiu ce se va întîmpla cu protestul nostru : poate se va duce pe apa sîmbetei, şi se va alege praful de el, vom vedea !

Nu te lăsa de semănat, de frica porumbeilor.1

În ce mă priveşte, am spus-o mai înainte : dacă ni-l ia pe părintele nostru, eu nu mai pun piciorul în biserică.

— Aşa ! Aşa !... şi noi cu nici un preţ !

— Iar dacă ni se trimite un altul, îşi va face slujba singur !

Stăpîni sînt cîinii în coteţe, Stăpîni — cocoşii în ostreţe. 2

Toată lumea încuviinţă şi, lucrurile fiind hotărîte, Cavalerul mă trimise la Montignac să-l caut pe notarul Boyer sau, în lipsa lui, pe un altul.

La ora trei notarul era acolo şi îrv piaţa înţesată de lume, la umbra, bătrînului ulm unde fusese adusă o masă, începu să redacteze actul, “scriind introducerea. Apoi, toţi oamenii din parohie, bărbaţi şi femei, în frunte cu Cavalerul, se sculaseră prin faţa lui şi, după ce le-a înscris în actul său numele şi prenumele, continuă astfel :

,,Care, adresîndu-şi cu respect, dar cu hotărîre cuvîntul monseniorului episcop de Perigueux, ca şi cum ar fi aici de faţă, i-au spus şi arătat că, din momentul restabilirii cultului catolic, domnul paroh Bonal a dat în pa-

1 Il ne faut pas laisser de semer pour la crainte des pigeons.

1 Un chien est fort sur son palier,

Un coq sur son fumier.

rohia aceasta exemplul tuturor virtuţilor ; el a intărit-o prin adevărata şi sincera lui evlavie ; că a fost, curind se vor împlini treizeci de ani, sprijinul săracilor şi tatăl şi prietenul enoriaşilor săi, încît toţi, bătrîni şi tineri, săraci şi bogaţi doresc din tot sufletul să-l păstreze atît cît îi va plăcea lui Dumnezeu să-l lase pe acest pămînt.

În acest scop, subsemnaţii aici de faţă il roagă stăruitor pe numitul senior episcop să revoace ordinele notificate de el şi să-l lase pe numitul domn Bonal în funcţiunile sale de paroh în numita parohie Fanlac ; adăugind susnumiţii că numai exemplul pax-ohului lor a făcut creştini buni din toţi locuitorii acestei parohii şi că, interesul religiei îmbinîndu-se cu dorinţa lor vie de a-l păstra, ei nădăjduiesc că seniorul episcop va lua în considei-aţie prezenta cerere.

Şi, fără a se îndepărta nicidecum de respectul datorat numitului senior episcop, mai sussemnaţii, în cazul cînd cererea lor ar rămîne fără efect, protestează ferm împotriva neajunsurilor ce ar putea rezulta, pentru i'eligie şi preoţii săi de pe urma unei măsui'i care îi atinge în cucernicia lor şi în dragostea pentru parohul lor.

Pe toate acestea mai susnumiţii m-au pus să le consemnez într-un act, ceea ce am făcut sub sigiliu regal... etc.”

Şi după ce au pus să sexnneze pe cei doi-ti'ei caro ştiau carte, notarul îşi puse şi el semnătura lui iscusită, căci era un notar din vechea şcoală, după cum se vede din actul întocmit de el.

A treia zi Cavalerul duse o copie, bine făcută, la Perigueux pentru a o înmîna episcopului.

Acesta — îşi dădu seama domnul de Galibei't — înţelese puţin cam tîrziu că fusese împins să facă o prostie, dar cum oamenii în funcţii înalte nu recunosc prea uşor că s-au Itişelat, iar episcopii chiar mai puţin decît alţii, monseniorul

îşi menţinu hotărîrea în pofida tuturor spuselor Cavalerului, care pledă cu căldură cauza pi'ietenului său.

— Vă prezic, monseniore, spuse el plecind, că veţi regreta refuzul vostru.

Cel care-acum nu .le-nvolcşle, în scurtă vreme se căleşte ! 1

Uşor jignit de libertatea ce-şi lua acest laic, episcopul nu răspunse nimic, iar Cavalerul plecă.

În ajunul întoarcerii lui, preotul care cunoştea foarte bine pe grangurii clerului şi ştia că demersul Cavalerului era zadarnic, mă trimisese în La Granval să-i spun lui Rey să vină pentru încheierea socotelilor. Rey veni după trei sau patru zile şi, cum nu mai avea decit un an de dijmă, consimţi să rezilieze contractul şi să se retragă pe proprietatea ce o avea în La Boissonnerie, în schimbul unei mici despăgubiri. După ce s-au înţeles, Rey se înapoie, iar părintele începu să se gîndească la mutare, pentru că refuzul episcopului, cunoscut curînd de întreaga parohie, înfierbînta capetele ; iar el nu voia să fie pricina vreunei răzmeriţe.

Cavalerul s-a înţeles cu părintele că eu il voi urma în La Granval, aşa cum îi cerusem. Cu toate că eram tare necăjit că-l văd în acest impas, mă mîngîia puţin gîndul că voi fi alături de el şi îi voi putea fi de folos. Am început să car mobila, care nu era prea numeroasă. în afară de ceea ce am spus mai înainte, se mai afla încă în camera părintelui un pat foarte simplu, fără perdele, o măsuţă acoperită cu un şervet pe care se găsea un lighean şi o cană de faianţă pentru apă, o altă masă pentru scris, mai mare, încărcată cu hirţoage, cîteva cărţi pe o mescioară, două scaune, un cufăr mare, lung, acoperit cu o piele de mistreţ, şi asta era tot. Totuşi, cît priveşte patul Fantillei şi celelalte precum şi puţinele provizii, mi-au trebuit trei zile ca să transport aceste lucruri puţin cîte puţin, întrucît drumul era foarte prost. Nu făceam decît cîte un „drum pe zi şi trebuia să înnoptez în La Granval, pentru că era departe şi boii nu merg prea repede.

Într-o dimineaţă, în timp ce încărcăm bufetul în car împreună cu C'ariol, văd că vine la mine o dihanie de

1 Tel maintenani rejuse, Qui par apres s'accuse !

preot, uscat ca un spînzurăt pe timp de vara, roşcat, cu ochii mari şi rotunzi şi cu un nas coroiat şi mă întreabă unde este casa parohială.

— Chiar asta e, îi spusei, iată poarta.

Şi, o clipă mai tîrziu, îl urmai spre a mă .asigura că este noul paroh. Tocmai el era şi, după salutările obişnuite, el întrebă în. ce zi şi-ar putea aduce mobila care era la Montignac.

— Mîine vom termina cu mutatul, răspunse părintele Bonal, iar poimîine casa parohială va fi liberă.

Şi spunînd asta, la fel binevoitor îl invită pe confratele lui să se odihnească, iar celălalt primi, făcînd nazuri, ca şi cum i-ar fi fost teamă că s& compromite. Atunci părintele o chemă pe Fantille şi îi spuse să aducă cele de trebuinţă pentru o gustare. În loc să facă ce i se ceruse, Fantille plecă plină de mînie pe la casele din sat spre a da sfară că sosise înlocuitorul părintelui şi că avea un chip pe care nu ţi-ar plăcea de loc să-l întâlneşti într-un colţ de pădure. Văzînd că ea nu mai apare, părintele trecu în bucătărie şi-mi spuse să aduc de băut din pivniţă, în timp ce el însuşi luă o bucată de pîine dintr-un şervet şi nuci. Cînd am pus sticla pe masă, noul paroh tocmai îl întreba pe predecesorul său despre veniturile parohiei, cît se plătea pentru botezuri, cununii, inmormîntări, binecuvîntarea caselor noi, a paturilor noilor căsătoriţi, dacă enoriaşii făceau multe daruri şi dacă se aflau case înstărite, pioase, unde preotul să fie bine primit.

,,Tu — gîndii în sinea mea plecînd — mira-m-aş să capeţi multe daruri !”

În timp ce preotul cel nou lua o gustare, femeile din sat, îmboldite de curiozitate, sosiră una cîte una, două cîte două în mica piaţă, unele toreîndu-şi caierul, altele împletind un ciorap de lînă sau o pălărie de paie. Apărură în curînd vreo douăzeci cu plozii lor atîrnaţi de fuste, apoi

cîţiva bătrîni încovoiaţi şi chiar La Ramee, care îşi fuma pipa.

După o jumătate de oră sau trei sferturi de oră, ca să nu mint, cînd noul paroh străbătu piaţa pentru a şe întoarce la el acasă, toată lumea îl privi chiorîş.

— Şi zi, voinice, îi spuse lui La Ramee în treacăt, îţi fumezi pipa ?

Şi cum bătrînul soldat îl privea cu ochi răi, fără a răspunde, el adăugă :

— Nu eşti prea vorbăreţ !

— Asta depinde !

— Atunci, înseamnă că nu-ţi plac ?

— S-ar putea.

— Nu te sfieşti s-o spui.

— Aşa sînt eu !

Văzîn'd că La Ramee trăgea înainte din pipă fără să spună un cuvînt, că oamenii nu-l salutau şi că femeile se făceau că nu-l văd, noul paroh, foarte mirat, mormăi ceva printre dinţi şi plecă.

Pe cînd se mai afla încă destul de aproape ca să audă, Cariol îi strigă din car lui La Ramee :

— Cum îl găseşti pe acest iepuraş ?

— Nu tocmai rău pentru ceea ce aş vrea să fac din el!

A doua zi, părintele Bonal cutreieră toate casele din

comună pentru a-şi lua rămas bun de la fiecare, mergînd şi la cîmp să vorbească cu oamenii care lucrau şi neui- tînd pe nici unul, bogat sau sărac.

Seara se întoarse obosit, privi trist casa parohială goală şi se duse să cineze şi să doarmă la Cavaler.

După cîte îmi povesti Toinette, a fost o cină tristă, nici unul din cei trei neavînd poftă de mîncare.

— Ceea ce mă mîngîie în această nenorocire, spuse părintele, este că ştiu că săracii mei nu vor suferi, bunul meu Cavaler, şi că dumneavoastră şi domnişoara Hermine mă veţi înlocui aşa cum se cuvine.

— Sărmanul meu părinte, da, eu voi căuta să vă înlocuiesc în ceea ce priveşte milostenia; dar în ce priveşte

mîngîierea sufletească, cuvintele acelea bune care îi ajută pe nenorociţi să-şi îndure cu răbdare necazurile, îndemnurile izvorîte din milă spre a-i întări pe cei slabi... în toate acestea, cine ar putea să vă înlocuiască ? Eu simt ce ar trebui să spun, dar nu găsesc cuvintele...

— Atunci, zise părintele, eu sînt sigur că domnişoara Hermine mă va înlocui în această privinţă.

— Da, părinte, aţn să fac din toată inima ce-mi va sta în putinţă...

Şi rămaseră tăcuţi oamenii aceştia inimoşi.

A doua zi, după-masă, părintele Bonal îşi luă bastonul şi, însoţit de gazdele sale, o porni pe drumul spre La Granval. Toţi trei mergeau încet, ca pentru a întîrzia momentul despărţirii, schimbînd din cînd în cînd cîteva cuvinte. Ajungînd la răspîntia, unde este înfiptă în pă- mînt din timpuri străvechi o, cruce de piatră, părintele se opri şi îşi luară ultimul rămas bun. Cavalerul, mai puţin resemnat decît însoţitorii săi, înfiera hotărîrea episcopului, în timp ce domnişoara Hermine, scoţîndu-şi batista, îşi ştergea ochii, iar părintele privea în pămînt, lovindu-l uşor cu bastonul.

— Scumpii mei prieteni, zise ridicîndu-şi capul, n-am fl buni creştini dacă n-am şti să îndurăm nedreptatea. Acest sfînt simbol, adăugă el arătînd crucea, ne învaţă resemnarea : facă-se voia Domnului !

Şi, îmbrăţişîndu-se cu ei frăţeşte, părintele începu să coboare în valea abruptă. Pietrele din drum se rostogoleau sub picioarele sale şi ca să nu aluneqe se sprijinea în baston. Puţin cîte puţin trupul lui înalt se făcea tot mai mic în depărtare şi în cele din urmă se pierdu în desişul pădurii. Atunci Cavalerul şi sora lui, care-l ur- 1 măriseră cu privirea, se întoarseră trişti acasă.

Pe la orele cinci seara, părintele ajunse în La Granval unde, ajutat de Fantille, rînduisem aproape totul. Vechea casă era destul de mare ; avea o bucătărie spaţioasă, o încăpere frumoasă unde s-ar fi putut pune patru paturi, şi două camere mai mici. Părintele îşi aruncă privirea asupra tuturor lucrurilor şi păru că sub “vechiul acoperiş al familiei,

regăsea amintirile copilăriei sale, căci rămase multă vreme gînditor în faţa focului.

Apropiindu-se ora cinei, Fantille acoperi cu o bucată de pînză un capăt al mesei şi aşeză acolo tacîmul părintelui, apoi pregăti supa.

— De acum înainte, spuse el cînd o văzu ce face, vom mînca toţi împreună. Aici nu mai există paroh nevoit prin situaţia lui să păstreze anumite rînduieli ; nu mai

*este decît Pierre Bonal, fiu de ţăran, redevenit ţăran.

Mîine va veni Virelou pentru a-mi face alte veşminte.

— Cum ! strigă Fantille, împreunîndu-şi mîinile ; părăsiţi şi sutana, părinte ?

— Fără îndoială, pentru că nu mai sînt preot şi nu mi-e îngăduit s-o port... Haide, pune farfurii pe masă pentru tine şi Jacquou.

Fantille şovăi nemaiştiind ce să creadă, dar piuă la urmă se supuse. Atunci părintele, ridicindu-se, se apropie de masă, făcu semnul crucii şi spuse rugăciunea Benedicite.

Sfîrşind, se aşeză, luă polonicul şi ne servi, pe Fantille şi pe mine, cu cîte o farfurie plină de supă ; după care se servi singur cu o porţie mai mică.

După cină am vorbit despre felul în care trebuie să gospodărim moşioara şi i-am spus părintelui ce gîndeam eu în această privinţă. Il încredinţam că eram în stare să fac treaba singur şi bine. Dar el nu înţelegea să trîndă- vească şi, în ciuda celor şaizeci şi ceva de ani ai săi, era încă voinic şi socotea că mă poate ajuta. Pe la orele opt, m-am dus să dau de mîncare boilor, căci Rey nu se mai îngrijea de vite, cum se face îndeobşte cînd părăseşti un teren în dijmă ; pe urmă, fiecare se duse la culcare.

Mult timp înainte de a adormi, m-am tot gîndit cum să lucrez mai cu folos pentru casă. înţelegeam că trebuia să mergem înainte şi să lucrăm cu nădejde, căci proprietatea nu era prea mare, valorînd vreo douăsprezece mii de franci cel mult, iar pămîntul, aflindu-se chiar în mijlocul pădurii, nu era chiar atît de bun. Dar nu-mi lipsea curajul şi mă

simţeam foarte mîndru şi fericit să fiu de folos părintelui -şi să-i dovedesc recunoştinţa mea. Apoi, trebuie s-o spun. deşi eram foarte amărît de ceea ce î se întîmplase părintelui, bucuria de a mă simţi mai aproape de Lina îmi dădea aripi. Desigur, dacă lucrurile ar fi stat în puterea mea, m-aş fi-- Întors la parohia din Fanlac cu el, foarte mulţumit să-l văd fericit, dar cum aşa ceva era cu neputinţă, mă mîngîiam la gîndul că mă aflu în vecinătatea fetei îndrăgite. Omul are un fond egoist; tot ce poate face este de a se învinge atunci cînd i-o impune datoria.

Vilerou veni a doua zi, iar patru zile mai tîrziu părintele era îmbrăcat ca un adevărat ţăran în dimie groasă, castanie şi cu o pălărie perigordiană, cu iundui rotund şi boruri largi.

Era într-o duminică : ne îndemnă pe Fantille şi pe mine să mergem la prima liturghie de la Fossemagne, zicînd că el va rămîne acasă în timpul ăsta, avînd în vedere că ii era teamă ca prezenţa sa la biserică să nu dezlănţuie vreun scandal.

— Dar supa ! zise Fantille, care nu-şi venea în Tire văzîndu-l astfel îmbrăcat.

— Eu voi aţîţa focul sub oală, nu-ţi fie teamă de nimic.

Ea îşi împreună mîinile şi-şi ridică ochii în tavan ca unul care ar spune :

— Dumnezeule mare, am trăit s-o văd şi p-asta !

Abia ne înapoiasem de la liturghie, Fantille şi cu mine, cînd, la capătul pădurii dinspre La Maziere il văzurăm pe Cavaler cum vine călare pe iapa lui, mînind-o la trap. Puţin mai tîrziu descălecă în curte şi strînse cu căldură mîna părintelui.

— Am venit să mănînc supa cu dumneata !

— Fii bine venit, vechiul meu prieten ! '

Şi, în timp ce duceam iapa la grajd, ei se plimbară prin preajma casei.

—”Bine că avem o găină în supă, spuse Fantille, care se învîrtea ca un prîsnel cînd m-am întors.

Prînzind amîridoi, Cavalerul îi povesti prietenului său ce se petrecuse la sosirea noului paroh şi impresia proastă pe care acesta o făcuse asupra oamenilor.

— Mai mult ca sigur — spuse el — că n-a avut multă lume la liturghie azi-dimineaţă.

— Cu atît mai rău, răspunse părintele. Sînt foarte recunoscător întregii parohii pentru dragostea şi devotamentul arătat în această împrejurare. N-ar trebui însă ca pentru preferinţele lor personale să sufere religia.

Ascultîndu-i spusele şi văzîndu-şi de treburi, Fantille dădea din cap în semn de dezaprobare.

Cavalerul era un bun comesean şi mîncă cu poftă rasolul de găină, umplutura ei şi scrobul care îi urmă. Mai înveseli puţin masa rostind cîteva din obişnuitele lui zicale. Cînd părintele, care nu bea vinul gol, îi oferi apă din neatenţie sau din obişnuinţa, înainte ae a se servi el însuşi, Cavalerul ii mulţumi astfel :

Apa strică bunul vin, *

Carul însă drumul lin. Postul — trupul de creştin.1

Multă vreme au tot stat la taifas. Cavalerul îşi deschidea tabachera şi priza mereu ; părintele, cu cuţitul în mînă, scrijelea vagi figuri geometrice pe faţa de masă. Ambii gustau plăcerea prieteniei în felul lor. Cavalerul fericit de momentul prezent, nu uita totuşi să-şi scoată ghearele şi vorbea slobod pe socoteala episcopului care-l lovise pe prietenul şi parohul său ; cît despre succesorul acestuia, nu era, după părerea sa, bun nici de aruncat la cîini.

Părintele Bonal, care resimţise poate mai viu lovitma despărţirii de tot ce iubea, arăta însă mai multă resemnare şi căuta să-l liniştească pe Cavaler, în interesul religiei.

— Prietene, înainte de toate trebuie să-l cunoaşteţi pe noul vostru paroh. Nu sînt nici opt zile de cînd a venit la Fanlac şi l-aţi văzut doar de două ori : cum puteţi şti cu adevărat ce fel de om e ? Spuneţi că are un chip nesuferit; dar cu toate astea se poate să fie un preot bun ! Ştiţi ca şi mine că nu trebuie judecaţi oamenii după înfăţişarea lor ; aparenţele sînt adesea înşelătoare.

— Da ! zise Cavalerul :

Nu crede pe-un nemernic ce s-a jurat pios, Şi nici atît femeia ce plînge zgomotos. Căci multe jurăminte nemernicul aruncă Dar şi femeia plînge cîndvrea, ca la poruncă ! 2

1 L'eau gate moult le vin.
Une charrette le chemin,
Le careme le corps humaln.
2 Ne croit pas ribaud pour jurer —
Ni jamais femme pour pleurer,
Car ribaud toujours jurer peut,
Femme pleurer quand elle veut.

Fostul preot zîmbl puţin, iar Cavalerul urmă :

— În această privinţă nu mă înşel niciodată. Cînd ai venit dumneata la Fanlac, în ciuda feţei negricioase şi a înfăţişării cam aspre, eu am spus numaidecît : „Iată un preot bun, un om de ispravă”. M-am înşelat ?

— Scumpul meu prieten ! spuse Bonal, apucînd peste masă mîna Cavalerului.

Pe la vecernie, după ce petrecuse cîteva ceasuri bune Ia noi, în La Granval, domnul de Galibert încălecă pentru a se întoarce la Fanlac însoţit de urări de călătorie plăcută pentru el şi de amintiri frumoase pentru sora sa.

Nu se înşelase în ce priveşte slujba duminicală a noului paroh. Un om de la L'Escourtaudie, pe care l-am întîlnit cîteva zile mai tîrziu la Thenon, unde mă dusesem să cumpăr cîteva oi, îmi spusese că n-a fost la biserică nici ţipenie de om — cum se spune îndeobşte. Dar asta nu era nimic ; la scurtă vreme după aceea s-a văzut şi altceva. Un om din La Galube murind pe neaşteptate, rudele, care nu îndrăzneau să se lipească de preot, s-au dus fără tragere de inimă să vorbească cu noul paroh pentru înmormîntare. Acesta le spuse că ar costa cincisprezece franci sau douăzeci dacă va trebui să se ducă pînă la casa mortului. Fiul şi ginerele răposatului găseau că este scump, cu atît mai mult cu cît ani îndelungaţi pe vremea părintelui Bonal se pierduse obiceiul de a se plăti ceva. Se tîrguiră deci

pentru a obţine o reducere cît de mică din partea preotului. Dar el susţinea sus şi tare că ăsta e tariful şi că nu are dreptul să facă reducere.

— Totuşi, spuse unul din fii, deoarece părintele Bonal scădea totul, dumneavoastră n-aveţi voie să scădeţi la jumătate ?

Argumentarea îl supără pe preot.

— Nu ştiu cum proceda predecesorul meu. răspunse ei scurt, dar e aşa cum v-am spus : dacă vă convine bine, dacă nu, nu !

În sfîrşit, după ce s-au tocmit multă vreme, aducînd şl o parte şi cealaltă toate argumentele obişnuite între oamenii care încheie un tîrg ; după ce au ieşit să se sfătuiască între ei, oamenii se întoarseră şi primiră, cu condiţia ca preotul să le scadă doi franci din preţ. ceea ce acesta acceptă. Numai că afacerea se strică cînd dînsul le spuse că trebuiau să plătească bani gheaţă, deoarece, pe cînd slujea în vechea lui parohie pierduse mulţi bani, pentru că adesea, slujba o dată făcută şi mortul îngropat, moştenitorii nu plăteau pînă nu erau traşi de mînecă, ba cîte unii trebuiau să fie chemaţi înaintea judecătorului de pace, spre a fi constrînşi să dea banii.

„Al dracului ! — gîndiră rudele mortului — parohul ăsta nu cunoaşte încă obiceiurile locului !”

Dacă ar fi avut banii, cu toată nemulţumirea lor, ei ar fi plătit, ţinînd mult, după obiceiul tuturor ţăranilor, ca preotul să facă slujba înmormîntării moşului lor. Dar nu aveau bani. Vrînd-nevrînd, au trebuit să plece şi au spus preotului că, lucrurile stind aşa, ei erau nevoiţi să se lipsească de slujba de îngropăciune.

Dar, cîteva ore mai tîrziu, veniră vreo zece tineri să tragă clopotul şi, găsind funiile ridicate şi uşa interioară a clopotniţei închisă, se duseră să ceară cheile de la crîsnic, care le spuse că preotul îl împiedică să le-o dea. Atunci tinerii au spart uşa clopotniţei cu topoarele şi au început să tragă clopotele. Preotul veni să-i scoată afară, dar sentoarse pe dată, aproape fugind să se închidă în casă. între

timp, la dangătele clopotului, sătenii sosiră din toate părţile şi curînd, pe drumul prost care urca prin sat, se văzu în depărtare un coşciug acoperit cu o pînză albă mişcindu-se pe umerii a patru bărbaţi, care se schimbau adesea, căci urcuşul era greu şi era cald. îndepărtîndu-se, preotul învîrtise de două ori cheia în poarta mare a bisericii, aşa încît cei care trăgeau clopotele rămaseră închişi acolo. Cînd sosi mortul, il puseră în faţa portalului bisericii pe scaune împrumutate de la vecini, apoi se duseră la preot să-i ceară cheia ; dar casa parohială era închisă şi nu răspundea nimeni. Totuşi, surd să fi fost şi tot ar fi auzit, căci după ce au bătut cu pumnii, cu bitele, pînă la urmă oamenii zvirliră cu pietre în uşă şi în ferestre. Mînia înfierbînta capetele tuturor ; se auzeau vorbe de ocară abia reţinute de prezenţa mortului, în mijlocul unei rumori înăbuşite. Pe feţele aspre ale acestor ţărani se vedea indignarea izvorîtă din faptul că preotul nu voia să aducă, cum se spune, cinstirea de pe urmă unuia clintre ei lor. Cei mai îndrăzneli ziceau că vor în în casa parol ii a iă şi-l vor aduce cu asasina pe preot, cînd cei care rămăseseră închişi în biserică pînă la urmă sparseră încuietoarea şi deschiseră larg cele două canaturi ale uşii. Atunci fu adus coşciugul în faţa altarului, în locul obişnuit; de jur împrejur au fost aprinse luminări, după datină, iar crîsnicul, care fusese căutat, adus fără voia lui şi îmbrăcat cu o glugă, cîntă tremurind de frică slujba morţilor. L-au silit apoi să' tămîieze şi să stropească mortul, cum ar fi făcut-o preotul însuşi şi, nemaiavînd ce să facă în biserică, au pornit spre cimitir, unde bietul crisnic, înspăimântat c-a pîngărit cele sfinte, fu din nou silit să săvîrşească tot tipicul pînă la lopata de pămînt ce se-aruncă la sfîrşit pe coşciugul coborît în groapă.

În timp ce se petreceau toate astea. Cavalerul, care era un 0111 stăruitor, fusese la Perigueux să facă un ultim demers pe lîngă episcop şi ii arătă ce neajunsuri aducea religiei hotărârea sa, parohul făcînd slujba de duminica în faţa băncilor goale.

— Teamă mi-e — adăugă el — ca la prima ocazie să nu se producă răzvrătiri, atît de indignaţi sînt toţi enoriaşii de plecarea părintelui Bonal şi nemulţumiţi de urmaşul său, care parcă îşi dă silinţa să-l facă mai regretat !

Dar în zadar a pledat şi a susţinut bietul Cavaler cauza religiei şi a prietenului său. Episcopul l-a făcut să înţeleagă că, oricîtă consideraţie ar avea biserica pentru laicii pioşi, nu putea să se conducă după părerile lor.

— Regret personal, ca nobil, că nu vă pot satisface dorinţa, domnule Cavaler, dar ceea ce am hotărît în deplinătatea autorităţii mele episcopale este irevocabil.

În urma acestei înmormîntări, au venit la Fanlac jandarmii pentru a face cercetări, apoi au apărut şi oamenii regelui şi au interogat o mulţime de oameni. S-au făcut multe arestări şi, în sfîrşit, s-au pronunţat vreo zece condamnări de la şase luni pînă la cinci ani închisoare.

Părintele Bonal a suferit mult de pe urma acesteiîntîmplări. La fiecare prilej nu uita să spună şi să trimită vorbă foştilor săi enoriaşi să aibă răbdare, să nu încerce imposibilul ; dar era zadarnic, iar -condamnările i-au împins la răzvrătire. Văzînd toate astea, înciudat că biserica era totdeauna goală şi nemaisimţindu-se în siguranţă de cînd într-o seară era gata să primească un pietroi în cap, noul px-eot ceru să plece şi primi cuvenita dezlegare iar parohia rămase fără preot, spre ruşinea celor cîţiva instigatori ai acestei hotărîri.

Astfel, se confirma trista prezicere a Cavalerului :

— Veni-va vremea cînd vidpile-şi vor căuta coada1

1 Il viendra un temps iu Ies renards auront besoin de leur queue.

Intre timp, noi stăteam liniştiţi în La Granval. Mi-era dragă viaţa strins legată de pămînt; îmi plăcea să mîn voinicii mei boi de Limousin pe cîmpul sfîrtecat de plug, să-mi înfig saboţii în pămîntul reavăn, urmat fiind de toate găinile noastre, care veneau să ciugulească viermii din brazda răsturnată. Chiar şi muncile grele din timpul verii, cum erau cositul şi seceratul, îmi erau pe plac. îmi prindea

bine să-mi cheltuiesc energia, iar cînd, dimineaţa, după ce cosisem o postată bună de pajişte, vedeam înrourata iarbă tăiată drept şi scurt, eram mulţumit. Atunci luam o cute şi îmi ascuţeam coasa fluierînd un cîntec oax-ecare. Seara, pe vremea secerişului, după ce ultimul snop era încărcat în căruţă, cînd vedeam tot grîul acela din care avea să se facă o pîine neagră şi gustoasă, mă simţeam mîndru la gîndul că eu făcusem toate astea, sau aproape tot. Părintele Bonal mă ajuta şi el pe cît putea, dar la vîrsta lui nu te-apuci de treburi atît de grele. El mîna carul, ajuta la adunatul finului, la legatul snopilor, tăia via şi făcea alte lucruri mai uşoare. La Fanlac îi plăcuse totdeauna să-şi îngrijească grădina şi o rîndui şi pe cea din La Granval lăsată în paragină, cum se întîmplă de obicei la ţară, unde eşti atît de ocupat încît faci ceea ce e mai de seamă.

Trăiam deci liniştiţi, nevăzînd pe nimeni, vecinii noştri , cei mai apropiaţi fiind încă departe şi despărţiţi de noi prin păduri, aşa încît găinile lor nu ne supărau de loc şi nici ale noastre pe ei, ceea ce este un bun prilej de a trăi în pace, căci se ştie că la sate trei sferturi din certuri încep din pricina găinilor care se duc să scormonească în grădini străine. De altfel, nu ne era de loc urît aşa de departe de lume : cînd ai treabă de la răsăritul şi pînă la apusul soarelui, nu simţi nevoia să te duci pe la vecini. În afară de asta, Jean cărbunarul, ajuns prea bătrîn ca să-şi petreacă nopţile supraveghind cuptoarele din pădure, se retrăsese în casa lui de Ja Maurezies, după ce-şi agonisise ceva bani şi venea uneori să ne vadă. Era un om de ispravă, îndatoritor, precum o dovedise în întimplarea cu tatăl meu şi îmi purtase de grijă încă din vremea aceea. Imi dădea sfaturi cum să lucrez pămîntul. iar eu le ascultam bucuros, căci, deşi mă pricepeam la toate muncile pe care le cere o moşioară, nu eram totuşi destul de hîrşit pentru a le duce la capăt în toate împrejurările şi acest om cumsecade mi-a fost de mare ajutor cu sfaturile lui înţelepte. Părintele îl îndrăgi de îndată şi vorbea cu el în dialect, deoarece Jean, om fără carte, nu ştia nici măcar să vorbească franţuzeşte,

ca de altfel aproape toţi oamenii de pe la noi. Trăind însă atîta vreme singur în mijlocul pădurilor, se obişnuise să gîndească şi să ehibzuiască mai mult decît să vorbească, aşa încît puţinele cuvinte pe care le rostea erau pline de înţeles. Părintele nu era riici el prea vorbăreţ, dar tot ce spunea era plin de mţez ; aşa încît se înţelegeau bine. Jean îi purta totuşi respect, după cum e lesne de-nţeles, şi îi spunea totdeauna, după pilda noastră : „părinte". | Dar în această privinţă el ne spuse într-o zi că, de vreme ce nu mai este preot nici de drept, nici de fapt, ar trebui, prin urmare să nu-l mai numim astfel.

— Sfîntă Fecioară ! — strigă Fantille — de douăzeci de ani vă numesc aşa, niciodată n-am să vă pot spune altfel !

— Te vei obişnui ! Spuneţi-mi toţi pe numele meu : Bonal.

— Asta nu pot ! grăi Fantille, nu, nu domnule... Ascultaţi, pentru că nu vreţi să vi se mai spună părinte, am să vă spun : „domnul nostru" !

— Bine ! zise surîzînd uşor. Iar voi, ceilalţi, adăugă el, îhtorcîndu-se spre Jean şi spre mine, dacă vreţi să-mi faceţi plăcere, numiţi-mă Bonal.

Şi de atunci i-am făcut pe voie şi îl numeam aşa. în virtutea obişnuinţei mă lua uneori gura pe dinainte, dar mă opream la timp, ştiind că, atunci cînd auzea spunîn- du-i-se : părinte, renăşteau chinurile lui sufleteşti.

Vă daţi seama că în toate aceste schimbări nu o uitasem' pe Lina. A doua duminică după sosirea noastră în La Granval, m-am dus la liturghia din Bars. Preotul citea tocmai Evanghelia cînd am sosit şi am rămas în fundul bisericii, aruncindu-mi privirile peste tot ca s-o găsesc pe draga mea. După o căutare amănunţită, în sfîrşit am zărit-o în dreapta amvonului, dar nu era singură, ci cu mama ei. Cît timp ţinu liturghia, ca să spun adevărat, n-am fost de loc atent la slujbă de preocupat ce eram să privesc gîtul rotund al Linei mele, puţin cam ars de(soare, aşa cum îl au fetele care stau pe cîmp, şi cîrlionţii cu luciri arămii care ieşeau de sub basmaua ei de duminică. La ieşire, m-am aşezat în faţa

portalului aşteptînd. Oamenii se răspîndeau în piaţă, alcătuind mici grupuri şi, după ce-şi dădeau bineţe şi se întrebau de sănătate, începeau să flecărească : bărbaţii despre vreme, despre cum se înfăţişează recoltele, despre preţul vitelor la ultimul tîrg din Thenon ; femeile despre spălatul rufelor sau cum a mers scopitul cocoşului şi îndoparea lui, iar fetele despre iubiţii lor. *

La ieşire, Lina mă văzu numaidecît şi avu o tresărire ; dar mama ei nu mă recunoscu, ceea ce nu era de mirare, deoarece nu mă văzuse de cînd păzeam gîştele cu fiica ei. Se opriră să stea de vorbă ca şi celelalte, mama cu o altă femeie, iar Lina cu Bertrille, care, la un moment dat, se întoarse să mă privească, ceea ce mă făcu să-mi dau scama că vorbeau de mine. O clipă mai tîrziu, aşa ca într-o doară, Bertrille veni spie locul unde mă aflam şi, trecînd aproape de mine, care mă plimbam în chip de gură-cască şi priveam cocoşul clopotniţei, spuse aproape în şoaptă :

— La vecernie maică-sa nu va fi aici !

— Bine !

Şi mă dusei să urmăresc jocul de popice, furîşindu-mi. din cînd în cînd privirea spre Lina.

Pe la orele trei, la ieşirea de la vecernie, cele două fete rămaseră eîtva timp de vorbă ca să-i lase să treacă pe cei care veneau în urma lor ; apoi merseră încet, iar eu, alegîndu-mi un drum ocolit, ceva mai tîrziu le-am ajuns din urmă.

Şi au urmat risete, stringeri de mină şi dovezi de prietenie fără de număr. Apoi, cum erau tare curioase să afle cum de mă găseam acolo, a trebuit să le povestesc tot ce se intîmplase cu părintele Bonal şi să le lămuresc că venisem să locuim pe moşia lui din La Granval. Nu-şi veneau în fire şi nu pricepeau cum un preot poate să nu mai fie preot şi să-şi lase sutana. Ca să le fac să înţeleagă că totul se întîmplase fiindcă el depusese jurămînt pe timpul Revoluţiei, şi ce anume reprezenta acest jurămînt, nu era de loc uşor .şi le-am spus de-a dreptul că nişte preoţi numiţi iezuiţi, mari duşmani ai vechilor preoţi patrioţi, au uneltit ca el să fie răspopit.

Iezuiţi ! nici nu auziseră vreodată de ei.

— Şi ce sînt aceşti iezuiţi ? mă întrebară ele.

— După spusele domnului Cavaler de Galibert, aceştia sînt, printre preoţi, cum s-ar spune, nişte vulpoi...

Se porniră pe rîs şi le-am vorbit de alte lucruri mai plăcute. I-am dat de înţeles Linei că acum, fiind vecini, la numai o oră şi jumătate de drum, ne vom putea vedea mai des şi ca atare cît sînt de încîntat. Şi ei îi plăcea acest lucru, dar se temea că maică-sa va descoperi înţelegerea dintre noi şi o va împiedica să-mi vorbească.

— Vom face în aşa fel ca ea să nu bănuiască nimic, îi spusei eu ; şi la urma urmelor, poate că nu s-ar supăra ştiind foarte bine că nu-i cu putinţă să împiedici un flăcău şi o fată care se iubesc să se întîlnească, dar dacă se va întimpla ca ea să găsească că asta nu e bine, vom avea timp atunci să vedem ce-i de făcut; aşa încît n-ai de ce să te temi.

Şi mergeam încet toţi trei. sporovăind pe drumul pietros mărginit de tufişuri sălbatice în care se întreţeseau mărăcinii şi arbuştii ; eu» între ele, ţinîndu-le pe după braţ şi pentru a spune adevărul, strîngîndu-l puţin mai tare pe cel al Linei. Cînd drumul străbătea cîte o pădurice de stejari, îmi luam iubita de mijloc şi lipind-o uşurel de mine, o sărutam pe obrazul ars de soare şi pufos ca o piersică frumoasă din

vie. Dar timpul trecea, aşa încît ajunserăm aproape de Puypautier fără să ne dăm seama : Betrille însă, mereu trează, ne atrase atenţia şi a trebuit ia ne despărţim după ce ne-am luat de mai multe ori rămas bun, după multe sărutări şi priviri drăgăstoase. Pentru a nu fi văzut, am luat drumul spre stingă, prin cring, urmînd să trec prin La Grimaudie pentru a ajunge în La Granval.

Citva timp totul a mers aşa, fără nici un fel de schimbare. De cîte ori puteam, mergeam la Bars duminica şi le însoţeam pe cele două fete. Sărmana Bertrille era stingheră, aşa cum v-am spus, prietenul ei fiind luat în armată ; dar ea aştepta, fără să-şi piardă răbdarea, la fel ca doamnele din Perigueux atunci cînd garnizoana era în campanie. Cum ea nu ne părăsea niciodată, nu se putea spune nimic rău despre întîlnirile noastre. Dar se găsesc guri rele peste tot, chiar şi la Bars. Cineva, descoperind vicleşugu] nostru, o vesti pe mama Linei, aşa încît într-o duminică, la ieşirea de la liturghie, mi-am dat seama că mă priveşte cu stăruinţă. Totuşi, ea nu se supără atunci pe fiica ei; o întrebă numai cine eram, unde locuiam şi ce făceam.

Cum Lina îi povestise totul fără înconjur, maică-sa îi spuse că nu găseşte nimic rău în faptul că vorbeşte cu mine, înţelegînd prin asta ca întotdeauna purtarea mea să fie cinstită, şi adăugă că ar avea chiar nevoie în gospodăria lor de un slujitor mare şi voinic cum eram eu, caro să le lucreze pămîntul, acum cînd Geral îmbătrînea.

Eu îmi dădusem seama că, atunci cînd ieşeam de la slujbă, femeia mă privea întotdeauna îmbietor, ceea ce nu era greu de văzut deoarece, de obicei, nu prea era ea prietenoasă. De aceea în prostia mea ajunsesem să cred, deşi n-aveam încă vîrsta la care te poţi căsători, că dînsa n-ar avea nimic împotrivă să vorbesc cu fiica ei, pînă una alta. Şi într-o duminică, am fost sigur de această treabă cînd, trecînd dinadins prin faţa mea cu Lina şi Betrille, ea mi-a spus :

— Deoarece le însoţeşti pe ele şi în alte duminici, poţi să vii şi astăzi : cred că nu ţi-e teamă de mine ?

— Nu, Mathive ! atunci, cu îngăduinţa dumitale, vom face drumul împreună.

Pe drum, cum cele două fete mergeau înainte, mama Linei îmi vorbi de treburile sale şi-mi spuse cît îi era de greu să conducă gospodăria, de cînd Geral nu-şi mai părăsea colţul de lingă vatră. Tocmise ea oameni cu ziua. dar nu era acelaşi lucru : avea nevoie de un om tînăr, puternic, ca mine, şi în acelaşi timp mă privea ca pentru a-mi spune că eu aş fi omul care-i trebuie. Eu, nerăspun- zîndu-i nimic, după alte vorbe mă întrebă dacă n-aş vrea să vin la ei şi, dîndu-mi de-nţeles că, deoarece Lina şi cu mine ne iubeam, peste cîtăva vreme ne-am putea căsători. Şi spunînd asta, mă privea într-un chip cam îndrăzneţ, găseam eu, ca şi cînd ar fi vorbit pentru ea.

Atunci îi spusei, puţin obosit de fandoselile ei :

— Ascultă, Mathive, o iubesc pe Lina mai mult decît pot să spun ! Aş fi dară foarte mulţumit să vin la dumnea-voastră să lucrez cu toate puterile şi priceperea mea, pentru ca gospodăria voastră să meargă -cit mai bine ; dar deocamdată, e nevoie de mine în La Granval şi, astfel stînd lucrurile, aş fi un nemernic dacă l-aş părăsi pe părintele Bonal, care m-a scos din cerşetorie, acum cînd i-ar veni greu să se lipsească de mine.

— Ai dreptate ! îmi zise ea.

Şi schimbarăm vorba.

Lucrurile au mers multă vreme în acest fel. Aproape în fiecare duminică mergeam la Bars şi o întilneam pe Lina şi pe mama ei adeseori. Nu-mi plăcea de loc că Mathive era totdeauna cu Lina, dar aveam răbdare, zi- cîndu-mi că e mai bine să-mi văd iubita de faţă cu mama ei decît să n-o văd de loc. De altfel, Mathive se purta bine cu mine, spunîndu-mi uneori cîte un cuvînt care mă făcea să înţeleg că mă vedea cu plăcere ; o punea totdeauna pe fiica ei pe primul plan — în vorbe — dar chipul şi privirile-i mieroase m-au făcut să înţeleg în cele din urmă că femeia- asta cam trecută era nebună după băieţii tineri. Pentru a nu mă sfădi cu ea, făceam pe neştiutorul, pe cel care nu pricepe şi mă

străduiam să par că nu bag de seamă cînd uneori în timpul mersului se cam lipea de mine, ca şi cum drumul ar fi fost prea îngust. Din pricina asta adesea, în loc să le însoţesc, născoceam că am vreo treabă şi mă întorceam în La Granval, după ce vorbeam cu Lina în timp ce maică-sa cumpăra o roată de pîine pentru supa bătrînului Geral.

La noi toate mergeau ca pe roate. Eu lucram ca un rob, sculîndu-mă în zori de zi şi culcindu-mă ultimul. Fantille, încă voinică, creştea păsările, dădea de mîncare la porci şi făcea toate treburile care sint lăsate pe seama femeilor într-o gospodărie. Fostul nostru paroh Bonal mă ajuta cit putea mai mult, îngrijind boii, păzind oile, ajutînd la munca cîmpului, fără să-şi cruţe osteneala.

Cît despre oi, mă întrista să-l văd cum mînă la păscut cele cincisprezece sau dotiăzeci de capete pe care le aveam, făcînd treaba unei simple păstoriţe; i-am şi spus-o într-o zi.

— Şi de ce' nu ? grăi el aproape vesel, e meseria mea ! — subinţelegînd, cred eu, fosta lui ocupaţie de preot.

Vroise neapărat să înveţe să are pămîntul şi izbutise destul de repede. Uneori, după ce trăgea cu plugul cîteva brazde, pentru a-l înveseli puţin fără să încalc respectul ce-i datoram, îi spuneam :

— E bine arat ! S-ar spunecă n-aţi făcut toată viaţa decît asta !

— Jacquou, fiul meu, eşti un linguşitor !

Şi adăugă :

— Cînd îţi dai toată silinţa, faci tot ceea ce trebuie.

Cînd îl vedeam că se înhăma la o treabă mai obositoare,

Îi spuneam :

— Lăsaţi asta, haide, e prea greu pentru dumneavoastră, care nu sinteţi deprins cu aşa ceva.

Dar el îmi răspundea că era încă în puteri şi că munca ii făcea bine, prin ea îşi recăpăta pacea sufletească.

— Vezi tu. Jacquou, omul se naşte pentru a munci, este o lege a firii ; şi astfel stînd lucrurile, dintre toate muncile nu

este nici una mai sănătoasă, mai înălţătoare, ca munca cîmpului. Cu cît eşti mai strîns legat de ea, cu atît ai temeiuri mai bune să fii mulţumit, atît în ce priveşte sănătatea trupească cît şi cea sufletească.

Şi de aici se pornea âă-mi spună o seamă de lucruri frumoase, arătîndu-mi că una din condiţiile fericirii este să trăieşti liber pe peticul tău de pămînt, din rodul muncii tale.

— Cum spune Cavalerul, „Libertatea şi pîinea coaptă sînt cele mai preţioase bunuri”, să mărunci pîinea frămîntată dc slujnica ta, şi făcută din griul semănat de tine ; să guşti fructul pomului pe care l-ai altoit, să bei vinul din via pe care ai sădit-o, să trăieşti în sinul naturii care ne îndeamnă fără încetare la pace şi la cumpătare, departe de oraşele unde aşa-numita fericire este artificială — înţeleptul nu poate să-şi dorească mai mult...

Şi uneori, vorbind astfel, rămîijea multă vreme visător, cuprins parcă de păreri de rău.

Duminica, aşa cum am mai spus, Bonal nu se ducea la biserică, pentru ca prezenţa sa să nu dea naştere la tulburări. Se plimba de-a lungul unei vechi alei de castani care pornea din grădina casei şi ajungea la capătul pămîntului desţelenit din La Granval, unde un castan mare sădit în mijloc slujea drept hotar. La umbra acestui castan se odihnea pe o bancă făcută de el, şi cugeta. Cu sufletul împăcat se gîndea la nedreptatea a cărei jertfă fusese, dar nu cu zvîcnirile dureroase din primele clipe, ci cu acea filozofie senină care primeşte fără răzvrătire întimplările vieţii. Dar dacă se resemna în ceea ce-l privea pe el, cînd se gîndea la vechii lui prieteni, la Cavaler şi sora sa, la enoriaşii săi care-l iubeau, la săracii a căror mîngîiere şi pronie fusese, i se strîngea inima de durere şi trebuia să se-nfrîngă ca să nu se lase copleşit.

Ar fi dorit foarte mult să-i revadă pe toţi, dar nu se ducea pe temeiul că oamenii nu l-ar mai fi lăsat să se întoarcă. De aceea era foarte fericit cînd Cavalerul venea să ia prînzul în La Granval şi-i aducea noutăţi din fosta lui parohie. Deşi nu era de loc vorbăreţ, punea atunci

nenumărate întrebări despre unul sau altul : „Ce mai face cutare ? Mai trăieşte încă bătrîna aceea ? S-a căsătorit chipeşa fetişcană a lui cutare ?” şi, după ce-şi satisfăcea astfel curiozitatea, vorbeau amîndoi de lucrurile de odinioară, împărtăşindu-şi unul altuia amintirile. Cînd Cavalerul încăleca pe iapă, încărcat cu vorbe bune pentru toată lumea, şi ducînd tutun pentru La Ramee, bietul paroh de altădată se mai liniştea.

Aproape în toate duminicile, Jean venea să-şi petreacă ziua în La Granval şi să-i ţină de urît lui Bonal. Asta îl mai invesele”h puţin, căci Jean, fiind dintre cei bătrînî, îi vorbea de întîmplări' din timpul tinereţii lui şi la un cuvînt, la un nume uneori, ii reveneau în minte lucruri uitate de multă vreme. În zilele acelea Jean rămînea să ia masa cu noi şi seara la cină Bonal ne vorbea de unele sau altele, trezindune interesul prin povestiri ciudate şi observaţii la care noi nu ne-am fi gîndit niciodată.

De pildă, ne vorbea despre semnificaţia denumirii satelor de primprejur, de ageea a numelui oamenilor.

— Astfel, Fossemagne, ne şpunea el într-o zi, înseamnă : groapă mare ; Fromental, ţara griului, iar numele tău de Ferral, dragă Jacquou, pare să arate la obîrşie un muncitor fierar din acele ateliere care fiinţau odinioară pe meleagurile acestea ; cît despre porecla de Croquant, pe care o purtaţi voi din tată în fiu, ştii bine de unde vine.

— Dar numele de Maurezies, satul lui Jean, îl întrebai, ce înseamnă ?

— Unii socotesc că s-ar trage de la mauri sau sarazini care au năvălit uneori chiar şi în ţinuturile noastre, dar eu mărturisesc că nu ştiu. În schimb, pot să-ţi spun că acest sat s-ar putea să fie chiar locul unde sfîntul Avit şi-a pierdut tovarăşul de drum, pe Benedietus, aşacum stă scris în textele privitoare la această parohie.

Bonal ne făcea să vedem şi asemănarea anumitor cuvinte din dialectul nostru cu limba bretonă ; ne vorbea de gali, strămoşii noştri, de religia lor, de obiceiurile lor ; ne povestea' despre răscoalele Croquant-ilor 1 din Peri- gord,

de pe vremea lui Henric al IV-lea şi Ludovic al XIII-lea ; apoi. de asemenea, toate vechile legende despre pădurea Baracle pe care le cunoştea temeinic.

În acest fel plăcut se scurgeau clipele de răgaz în La Granval, în timp ce Bonal începea să se obişnuiască cu noua lui viaţă.

La început, îl stăpinea tristeţea şi nu vorbea de loc ; dar, puţin cîte puţin, supărarea i se molcomi şi cînd, pe nesimţite se lua cu vorba, se lăsa îndemnat să ne povestească îndeosebi despre întîmplări din trecut. Şi apoi era

1 Răscoalele aşa-zişilor Croquants, ţărani din Limousin, Age- nais, Quercy ele., pricinuite de povara excesivă a birurilor, au avut loc în anii 1594—1596, 1624 şi 1637. Porecla de Croquant . avea sens de Răzvrătit.

atît de bun încît, pentru ca să ne fie pe plac, ar fi făcut-o totuşi chiar şi atunci cînd nu avea chef. Văzînd că totul mergea bine, eu lucram fără grijă, mulţumit că eram aproape de Lina, fără să mă gîndesc că mă apropiasem astfel şi de contele de Nansac, sau mai degrabă fără să mă neliniştesc din pricina acestei apropieri.

Uneori se auzea, departe în pădure, cornul hăitaşului care-şi chema cîinii şi atunci îmi veneau iar în minte toate nenorocirile mele, ura .mea se trezea din nou, la fel de fierbinte şi de înverşunată, cu toate sfaturile şi îndemnurile de odinioară ale fostului paroh. E singurul lucru pe care nu l-a putut dobîndi de la mine, atît mi se părea că, iertînd, m-aş fi arătat un fiu rău. Nu-mi e'ra frică de nimic, de altfel, deoarece mă simţeam ca un cocoş tînăr cu creasta frumoasă, destul de puternic ca să mă pot apăra singur.

Şi curînd am avut prilejul s-o dovedesc. Într-o seară de iarnă, mă întorceam de la cositul buruienilor pentru culcuşul vitelor. Ziua începea să bată în retragere şi în pădurea din marginea drumului pe care umblam se lăsa încet înserarea. Mergeam fără zgomot, cu unealta pe umăr, gîndindu-mă la Lina, cînd. aproape pe neaşteptate aud în urma mea un tropot de cal. Mi-a trecut îndată prin minte că era contele de Nansac, dar mi-am urmat drumul fără să mă întorc. Nu

mă înşelasem ; ajungînd la cîţiva stinjeni de mine, îmi strigă obraznic :

— Hei. mîrlane, dă-te la o parte !

Sîngele mi-a năvălit în cap împins parcă de o pompă, dar m-am prefăfcut că nu aud ; numai cînd am simţit pe git suflarea calului, m-am întors dintr-o dată şi, apucind dîrlogul cu mîna stingă, am ridicat sapa cu cealaltă :

— Vrei să-l striveşti pe fiu după ce l-ai făcut pe tată să crape în ocnă, spune, ticălos de Crozat ce eşti ?

În viaţa mea nu mai văzusem un om atît de uimit. De obicei ţăranii se grăbeau să se dea la o parte cînd trecea el, de teamă să nu fie trîntiţi la pămint sau pe puţin să nu se aleagă cu cîteva lovituri de bici ; aşa că era uluit. Dar ceea ce-l înfurie mai mult, era numele de Crozat, tăinuit cu atîta grijă, acest nume al bunicului său, afaceristul necinstit, jecmănitorul pe care fiul Răzvrătitului i-l arunca în faţă, tutuindu-l şi el cu obrăznicie.

Îşi puse biciul în cizmă şi scoase cuţitul de vînătoare. Calul, un animal nervos, lovea pămîntul şi scutura din cap.

— Dă drumul căpăstrului, bădăran ticălos !

Furia mă cutremură :

— Nu înainte de a-ţi fi scuipat încă o dată în faţă, nemernicule, numele bunicului tău, al lui Crozat — hoţul.

Şi, slobozind dîrlogul calului care se ridica în două picioare, făcui un salt înapoi şi mă trezii în crîng cu sapa tot ridicată.

Contele rămase acolo o clipă, alb la faţă de furie, cu ochii înroşiţi, muşcîndu-şi buzele şi căutînd să se repeadă asupra mea. Dar calul,'deşi îmboldit straşnic cu pintenii, la vederea sapei ridicate se dădu înapoi înspăimîntat. Atunci, pricepînd că nu putea să mă atace din faţă şi că pădurea deasă mă apăra, eontele îşi vîrî la loc cuţitul de vânătoare şi plecă, aruncîndu-mi aceste vorbe :

— Vei plăti scump, spurcăciune !

— Nu mai pot eu de ameninţarea ta, Crozat !

Din nou cuvîntul acesta care îl înnebunea : dădu pinteni calului şi dispăru.

Cînd am povestit acasă întîmplarea, Bonal a fost foarte necăjit, prevăzînd că omul acesta atît de mîndru şi de rău va încerca să se răzbune crud pe bietul ţăran care îl înfruntase.

— Trebuie să te păzeşti, să ocoleşti părţile Hermului şi mai cu seamă să nu treci peste pămînturile şi nici prin pădurile lui. i

La prima vizită a Cavalerului după această întîmplare, Bonal i-o povesti pe larg. După ce ascultă, Cavalerul spuse în chip de concluzie :

— Nu mă miră de loc :

Mari seniori, umblate căi Sînt vecinii cei mai răi.1

1 Grands seigneurs, grands chemins

Sont trcs mauvais voisins.

Ştiu prea bine că acest Nansac este un înalt senior de contrabandă, dar ceilalţi nu sînt nici ei mai buni ! S-ar spune, continuă el, că' asta ţine de castel. Seniorii de Herm au fost întotdeauna mai mult sau mai puţin; tiranici : dovadă este cel de la Mîna de Ceară.

— Ah, da... Este o legendă legată de turnul de miază-noapte, spuse Bonal, dar cu toate că, fără îndoială, avem de-a face cu o poveste, eu mă pronunţ tot pentru ceea ce i-am spus lui Jacquou : să se ferească de acest om rău.

— Asta-i şi părerea mea, zise Cavalerul. De altfel nu sînt neliniştit, el e în stare să se apere. Contele fără îndoială se bucură de faptul că e mai bine înarmat decît el, dar :

Viteazului i-qjunge spada scurtă.1 i

Urmînd nu numai aceste sfaturi ci şi propria mea' părere, de atunci înainte îmi luam unele măsuri de prevedere cînd mergeam prin locurile unde aş fi putut să-l întîlnesc pe contele de Nansac. Aveam la mine o bîtă bună, aş zice mai degrabă un toroipan zdravăn, sau vechea puşcă cu cremene de pe vremea strămoşului lui Bbnal, dar de care el nu se folosise niciodată, deoarece în toată viaţa sa, aşa cum mi-a mărturisit-o singur, nu ucisese jiici o vietate. De altfel, fie că eram departe sau aproape de casă, aveam întotdeauna în buzunar cuţitul tatălui meu, a cărui lamă

măsura şase . degete şi cu care îl făcusem pe Mascret să-şi-ia tălpăşiţa pe cînd nu eram decît un copil. Cu aceste măsuri de prevedere au trecut vreo şase sau opt luni fără să-l revăd pe conte, afară doar de o singură dată, de departe. Din cînd în cînd îl zăream pe Mascret sau pe celălalt paznic care păreau că mă pîndesc de la distanţă, dar de aceştia nu-mi păsa de loc, şi mai aveam altceva în cap, care îmi abătea gîndul de la ei.

Cînd eşti îndrăgostit toate gîndurile se întorc spre iubită şi paşii au aceeaşi ţintă, ca şi gîndurile ; aşa că nu pierdeam nici un prilej s-o văd pe Lina. Maică-sa se

1 A vaillant homme courte epee!,

Împopoţona cît putea mai mult, doar o izbuti să mă ademenească, dar aşa era şi mai urîtă, iar eu rîdeam în sinea mea, amintindu-mi de zicătoarea Cavalerului :

Catîrcă bătrîna, jrîul de aur !1

Uneori duminica, mereu stăpînită de acelaşi gînd, mă poftea să intru la ei cînd ieşeam de la liturghie, şi cîteodată mă îmbia să rămîn la masă. Eu îi cunoşteam bine jocul, dar primeam, pentru a sta cît mai multă vreme alături de Lina. După prînz bătrîna mă ducea pe moşioara ei, ca să-mi arate cît venit s-ar putea obţine de pe urma ei. În timp ce ne plimbam, iar Lina vedea de gospodărie, ea găsea totdeauna mijlocul de a mă face să înţeleg că-i eram pe plac şi că ar dori mult să vin la ei. Imi arăta o bucată de pămînt rămasă nelucrată sau o vie care nu fusese săpată la timp, căci nu era nici un bărbat în casă.

— E păcat că aşa stau lucrurile, că tu nu poţi să pleci din La Granval. După cum vezi, noi avem o moşie mare care ar da un venit îndoit dacă am avea un bărbat ,tînăr şi priceput ca tine. Apoi, în sfîrşit, lucrînd pentru noi, ai lucra pentru tine însuţi, pentru că Lina te găseşte pe placul ei, iar noi n-o avem decît pe ea.

Şi nu-mi arăta numai moşia, ci şi grajdurile, hambarele pline de grîu, pivniţa unde se afla vreo treizeci de, butoaie de vin, şi din cel vechi, căci Geral avusese întotdeauna obiceiul de a păstra o parte din fiecare recoltă ca s-o lase să

se învechească. Pînă la dulapurile pline de rufărie, pînă la scrinurile pline de lucruri, ea îmi arăta tot ; iar într-o zi, deschizînd un sertar de la dulapul cel mare de a cărui cheie nu se despărţea niciodată, scoase un mic sac de piele plin cu ludovici pe care-i răspîndi ca pentru a mă face să mă hotărăsc :

— Toate astea, dragul meu, ar fi ale tale mai tîrziu !

Cînd diavolul pune stăpînire pe femeile virstnice, le

face să-şi piardă capul. Aşa trebuie să fie, căci Mathive, care avea cam patruzeci şi şapte, sau patruzeci şi opt de ani, care nu era frumoasă, fiind şi ştirbă, cu nasul ascuţit

1 A vieille muie frein dore !

şi cu ochii roşii, îşi închipuia că bogăţia ei mă poate face să ajung orb şi ticălos în acelaşi timp.

Cînd m-am aflat singur cu Lina, i-am povestit tot ce făcea maică-sa ca să m-atragă la ei, fără să-i spun, se-nţelege, ce ascundea sub atîtea dovezi de prietenie. Şi atunci biata copilă îmi spuse :

— Vezi tu, Jacquou, eu te iubesc mult şi iţi dai seama că aş fi mulţumită ca tu să locuieşti cu noi, pînă cînd ne vom căsători ; dar dacă tu ai face un asemenea lucru, dacă ai părăsi pe un om cum e părintele Bonal, care te-a scos din sărăcie, care te-ş învăţat tot ceea ce ştii, nu ţi-aş mai vorbi niciodată.

— Fii liniştită, Lina mea, mai degrabă mi-aş tăia un deget decît să fac o asemenea ticăloşie.

Şi totuşi, cît de fericit aş fi fost să trăiesc alături de ea şi să muncesc pentru ea ! Mereu cu aceleaşi gînduni, Mathive îmi cerea uneori să le ajut la strinsul finului sau la săpatul viei, ori la alt lucru ce nu suferea amînare. Iar eu, mulţumit totuşi să le fiu de folos şi, mai presus de toate, bucuros de a fi în preajma Linei, mă duceam să le ajut cu învoirea lui Bonal. Şi cînd veneam să fac arăturile de iarnă, seara la clacă ajutam la cojitul castanelor şi plecam tîrziu, pentru că Lina n-ar fi stins niciodată tăciunii din sobă. cum fac fetele cînd vor ca cel care le poartă dorul să plece.

Într-o zi, cum sosisem devreme să le ajut la culesul' viei, Lina se pregătea să facă pîine şi, înainte de a merge la treabă, eu o priveam, mîncind un căţel de usturoi cu struguri. Mai întîi ea îşi potrivi basmaua pe cap în aşa fel încît să-şi acopere tot părul, apoi îşi suflecă mîneciie pînă la umăr, îşi spălă “bine braţele şi mîinile cu săpun şi apă călduţă, apoi se clăti cu apă rece pe care i-o turnam eu din doniţă. îşi curăţi pe urmă bine unghiile, pregăti plămada, puse făină, apă caldă şi începu să frămînte totul. Era o plăcere s-o vezi lucrînd : mînuia mai întîi făina, amestecînd-o încetişor cu apă : după evaluatul se lega, îl apuca cu mîinile. îl ridica, îl trintea cu putere în copaie. Braţele ei frumoase, rotunde, uşor bronzate deasupra încheieturii miinilor, iar ceva mai sus de un aib trandafiriu, se înfundau voiniceşte în coca care se lipea de piele, cleioasă, şi pe care o desprindea răzu- ind-o cu degetul. „Ah ! mă gîndeam văzind-o astfel, ce plăcere să înfigi cuţitul în turta din făină de griu, să măninci pîinea gustoasă a gospodinei tale, pîinea făcută de mîinile ei şi îmbibată cu plăcuta mireasmă a cărnii sale ! Ce fericire să fii împreună cu copii şi toţi ceilalţi în jurul unei mese şi să te împărtăşeşti cu pîine din griu bun în care ea a pus, ca să zicem aşa, ceva din sufletul ei !u Şi tot visînd, mă şi vedeam alături de Lina, luînd masa eu o droaie de plozi...

Dar lucrurile nu se călăuzesc după închipuirea oamenilor ; ar fi uneori prea bine, sau poate alteori prea rău. Multă vreme Mathive îmi vorbi de gîndurile ei şi îmi trezi unele speranţe, bucurîndu-mi inima, cu toate că vedeam prea bine că nu era sinceră cînd vorbea de-Lina : atît e de uşor să ne lăsăm amăgiţi în asemenea împrejurări ! Nu întîrzie, de altfel, să-şi schimbe purtarea faţă de mine. Într-o duminică, era Intîmpinarea Domnului, pe cînd mă aflam în piaţă, în faţa bisericii din Bars, aştep- tind ca de obicei încheierea slujbei, bătrîna veni spre mine şi, luîndu-mă de o parte, fără să-şi mai piardă vremea cu flcacuri îmi spuse că. deoarece m-a îmbiat de atîtea ori şi eu n-am primit, a tocmit un slujitor şi că, prin urmare, va trebui să înţeleg că

viitorul pe care mă făcuse să-l întrevăd, nu se mai putea îndeplini ; îi părea tare rău, deoarece de mine i-ar fi plăcut mai mult.

— De acum încolo, încheie ea, n-are nici un rost să mai vorbeşti cu Lina.

Auzind una ca asta. rămăsei năuc, şi o privii ţintă, ca şi cum n-aş fi înţeles. Totuşi, curind mi-am venit în fire şi i-am spus că, dacă de-acum nu-mi mai era îngăduit să vorbesc cu fiica ei, nimeni în lume nu mă putea opri s-o iubesc atît timp cît trupul meu va fi plin de viaţă.

— Cît despre asta, îmi zise ea. nu pot face nimic ; dar nu mai vreau să vii în casa noastră, nici s-o mai vezi în afară.

Spunînd toate astea, Mathive se grăbi s-o ajungă din urmă pe fiica ei care mă privea trist de departe, iar eu am plecat descumpănit de tot.

Slujitorul pe care-l tocmise era un flăcău din La Seguinie, care lucrase la ei ca ziler şi fusese mulţumită de el. Era un mare desfrinat, avea umerii laţi, trupul îndesat, chipul tîmp şi pe lîngă toate astea mai vroia să facă şi pe cuceritorul. în colo era un animal nesimţitor şi, afară de interesul propriu, nu vedea decît lucrurile care-i luau ochii. De îndată ce îşi dădu seama că Mathive îl privea cu ochi buni, şi aceasta s-a întîmplat chiar din primele zile, a început să facă pe stăpînul şi să poruncească. Curind fu înţolit ca un cocoş împăunat al satului, cu cămăşi bune din pînză subţire, cravată de mătase, pălărie cenuşie, o haină frumoasă şi cizme. Nu trecuse o lună de cînd era la Puypautier, şi ştia de sacul cu ludovicii de aur al Mathivei, ba îi şi risipea. Toţi vecinii s-au lămurit curind ce era el de fapt; totuşi, conform sfaturilor bătrînei, se făcea că vorbeşte cu Lina, pentru a-şi ascunde jocul, dar era prea tîmpit pentru a putea înşela pe cineva.

Sărmana mea prietenă era la fel de necăjită ca şi mine, cu atît mai mult că înţelegea ceea ce se petrecea, deşi nu spunea nimic. Dar ce putea face ? Geral stătea mereu în colţul de lîngă vatră, neputîndu-se mişca şi

nemaiavînd mintea limpede : nu era el deci cel care ar fi putut pune stavilă la toate astea. Deşi mama Linei o oprise şi pe ea, ca şi pe mine, să ne întîlnim, găseam noi totuşi prilejul să ne vedem uneori, ceea ce nu va mira pe nimeni. Imi povestea atunci necazurile ei, iar eu încercam s-o liniştesc şi s-o îndemn să aibă răbdare, spunîndu-i că toate au un sfîrşit. Dar, de fapt, lucrurile nu se îndreptau : cu cît trecea timpul, acest nemernic punea stăpînire tot mai mult pe casă, datorită smintelii Mathivei. Dacă uneori ea se-mpotrivea la ceea ce-şi pusese el în cap, o amenința că pleacă şi bătrîna femeie proastă din cale-afară se supunea şi îl lăsa să facă ce vroia ; ce să mai vorbim, el era acum cel care „tăia şi spînzura", cum se spune de cei care fac pe stăpînii.

i Deşi era tîmpit, aşa cum am mai spus, flăcăul acesta care se numea Guilhem, înţelese, după o oarecare vreme, că putea să dobîndească multe lucruri de la bătrînă, să-i sustragă ludovicii de aur unul cîte unul pentru a Se îmbăta duminica la Bars, marţea la Thenon, apoi să chefuiască la hramurile de la parohiile din jur, dar în ceea ce priveşte moşia, care îi aparţinea în întregime lui Geral, \ ea îi va reveni Linei, de vreme ce bătrînul o recunoscuse, căsătorindu-se cu Mathive. Aşadar moşia o jinduia acest nemernic, deoarece îşi spunea că, la moartea lui Geral — care surveni curînd după aceea — Lina ar rămîne stăpina tuturor bunurilor şi atunci adio chefuri ! Trebuia să grăbească pasul. De aceea stăruia tot mai mult pe lingă ea, mai cu seamă în faţa oamenilor, şi îi spunea pe şleau bătrînei, muşcată de gelozie, cu toate că ea însăşi îl sfătuise să accepte acest joc, că numai se preface pentru a astupa gura lumii. Mathive turba că era nevoită să îndure toate astea şi-şi descărca mînia pe fată, neîncetînd s-o ocărască şi uneori s-o şi înghiontească.

După cîtva timp, căutînd mereu să-şi atingă scopul, Guilhem îi spuse Mathivei că singurul mijloc de a închide gura oamenilor era de a-l cununa cu Lina. Dar bătrîna nu înţelegea lucrurile aşa, şi se împotrivea cu îndîrjire. Neavînd

încotro, îndura ca bădăranul ei să facă pe curtezanul fiicei sale ; dar ca să se căsătorească cu ea' asta era cu totul altceva.

Putea Guilhem s-o asigure cît vroia că după cununie va fi ca înainte şi că ceea ce spune este în interesul ei, pentru ca nimenea să n-o poată defăima : toate erau de prisos. Netrebnica îşi dădea seama că, o dată căsătorit cu Lina, Guilhem ar fi părăsit-o şi se opuse ferm şi hotărît. Atunci el, înfuriat, o respingea fără milă şi cu cît căuta ea să-i fie pe plac, cu cît îl dezmierda pentru a-l linişti, cu atît o bruftuluia mai rău. Sărmana Lina avea de indurat toate urmările, pentru că maică-sa începuse s-o urască, ajungînd chiar s-o bată. Eu care ştiam ce se petrece, fie prin ea, fie prin Bertrille, suferam mult s-o ştiu atît de nefericită şi mă frămîntam cumplit, încît ajunsesem să nu mai pot dormi uneori noaptea întreagă. Imi trecea adesea prin minte gîndul să-l pedepsesc pe Guilhem şi mă mîncau palmele ; dar Lina mă ruga să nu fac nimic, iar eu nu mişcăm de teama de a nu o face şi mai nefericită.

Totuşi, într-o zi, nemaiputînd răbda, l-am înghesuit într-un colţ la .Thenon, şi i-am dat să înţeleagă că, în ce priveşte Mathive şi ludovicii ei de aur, n-are decît să facă ce vrea, nu-mi pasă ; dar pe Lina, s-o lase în pace.

— Ai grijă că, dacă te-mpinge păcatul să-i faci fie zile negre, fie ochi dulci, te jupoi de viu !

Era tot atît de voinic ca şi mire ; numai că era laş şi imi jură pe toţi dracii că nu i-a făcut niciodată propuneri care să-i atragă nici vorbe bune, nici vorbe rele. Nu făcuse altceva decît s-o împiedice pe mama ei s-o sîciie.

— Poţi s-o întrebi pe Lina ; o să ţi-o spună şi ea.

— Oricum, să nu zici că nu ţi-am spus ! şi-am plecat scirbit de laşitatea şi făţărnicia lui.

Intre timp, ne lovi o mare nenorocire în La Granval. Într-o dimineaţă, pe cînd ieşea din casă pentru ca să se ducă să strîngă castane, Bonal căzu ţeapăn în urma unui atac de inimă. Ducîndu-l şi aşezîndu-l în pat, i-am dat să

respire oţet în timp ce Fantille îi ridica capul ; dar muri după cîteva minute fără să-şi fi recăpătat cunoştinţa.

Bătrînul Jean sosind chiar în acest moment, după primele văicăreli, l-am rugat să se ducă la Maurezies şi să trimită pe unul din vecinii săi la Fanlac să-i ducă trista veste domnului Cavaler de Galibert. Eu m-am dus să fac declaraţia la primai- şi în acelaşi timp să comand coşciugul. Cînd m-am întors, Jean sosise şi, toţi trei împreună cu Fantille, am rămas să veghem mortul. De obicei, cei ce mor sînt îmbrăcaţi cu hainele cele mai frumoase ; dar noi, n-aveam cum s-o facem, Bonal neavînd alte veşminte decit cele cu care era îmbrăcat. Uneori Fantille îi spunea:

— Aţi face bine să vă comandaţi alte hame. Cînd vă plouă şi vă udaţi n-aveţi «-nici măcar cu ce să vă schimbaţi.

Iar el răspundea :

— Cînd acestea se vor rupe... poate că de altele nu voi mai avea nevoie ! adăuga apoi cu un uşor surîs.

Era deci întins pe pat în veşmintele lui de fiecare zi. Faţa îi era senină şi, dacă n-ar fi fost galben ca turta de ceară, ai fi zis că doarme. Trăsăturile lui erau parcă mai fine, nările puţin cam groase se subţiaseră, gura îi era acum închisă, iar urma supărărilor care-i întuneca uneori chipul dispăruse de cînd intrase în odihna cea veşnică. Fantille păstrase cîteva bucăţi de luminare pentru tunete şi trăsnete şi aprinse una lîngă pat, pe o mică masă acoperită cu un ştergar de pinză unde, într-o farfurie cu apă sfinţită, se afla o crenguţă de merişor de la Florii. Dar în afară de Jean nu venise nimeni să stropească mortul, căci eram departe de lume în mijlocul pădurii şi apoi, trebuie să spun, că oamenii dovedeau ri-aş zice chiar teamă de Bonal, ci un fel de repulsie faţă de el ca un răspopit ce era, deşi aceasta se întîmplase fără voia lui, bietul om.

După o după-amiază dureroasă, noaptea se aşternu devreme, ca în timp de toamnă, şi ne găsi tot pe noi trei acolo. Lumina luminării tremura pe patul mortului şi ne lumina şi pe noi, care stam alături, lăsînd în camera mare colţuri întunecate ce ne învăluiau în umbră. Fantille îşi

spunea rugăciunea cu mătăniile în mină, iar noi doi, eu şi Jean, ne depănam gîndurile triste, ascultînd deasupra capetelor noastre o carie, adică un viermişor care sfredelea cu burghiul lui într-o grindă : sfrr. sfrr, sfrr... şi schimbam uneori în şoaptă cîteva cuvinte care abia între- rupeau jalnica tăcere.

Pe la orele şapte seara auzirăm tropotul unui cal în curte şi am ieşit împreună cu Jean : era Cavalerul. În timp ce Jean ducea iapa în grajd, l-am condus pe Cava~ Ier în camera mortului şi i-am luat paltonul.

— Sărmanul meu prieten ! spuse el şi se apropie de pat.

Şi aplecîndu-se. sărută evlavios fruntea rece ca gheaţa a mortului. Ridicîndu-se apoi. mă întrebă cum s-a întîm- plat şi. după ce i-am povestit nenorocirea, se aşează pş scaunul ce i-l împinsese Fantille şi râmaserăm toţi patru tăcuţi şi gînditori.

Era vreme urîtă ; vîntul sufla afară, trecînd prin nucii inalţi cu un freamăt de rîu revărsat şi strecurindu-se pe sub ţigle, gemea sus, sub uşa podului care se izbea uneori, fiind prost închisă. Din cînd în cînd cîte o rafală de ploaie izbea ferestrele şi năvălea cu zgomot în vastul că~ min. Ne priveam atunci spunînd : „Ce vreme !”

Aşa se scurse acea noapte lungă. Eu, care nu eram obişnuit, neputind rămine timp îndelungat pe scaun, mă ridicam, mă duceam în curte să-mi dezmorţesc puţin picioarele şi, cînd vîntul îmi biciuia faţa, priveam cum trec norii grei şi negri pe cerul cenuşiu, pierzîndu-se în noapte.

Cînd apărură zorile prin geamuri, pălind flacăra luminării care ne lumina, Cavalerul mă întrebă dacă am făcut toate demersurile pentru înmormîntare. Îi răspunsei că, în afară de declaraţia către primar şi de coşciugul care era comandat, nu făcusem nimic, aşteptînd sfatul lui. Şi atunci l-am lămurit că Bonal ne spusese adesea că vroia să fie îngropat la capătul aleii, sub castanul cel mare care fusese sădit în ziua naşterii tatălui său şi că ar fi bine să ne supunem dorinţei lui, cu atît mai mult cu cît, dacă l-am duce

la cimitir, parohul, din ură, l-ar îngropa în colţul trist, plin de urzici şi mărăcini, păstrat anume pentru sinucigaşi.

Cavalerul se gîndi o clipă :

— Facă-se voia bietului nostru defunct. Il cunosc pe primar, el nu e un om care să se nelinişteascâ din pricina unei mici abateri de la litera legii pe care poate nici n-o cunoaşte ; de altfel, dacă mai tîrziu va apare vreo dificultate, voi căuta s-o înlătur.

Am ieşit şi, luînd un tîrnăcop şi o lopată, m-am dus în alee. Ploaia încetase, timpul era rece şi în vîlceaua mică, mai jos de La Granval, plutea deasupra cîmpului plin de bălţi albicioase o boare uşoară venind de la rîu. Cerul se înroşise dinspre răsărit, iar la suflarea umedă a dimineţii se scuturau grelele frunze ude de ploaie şi cojile goale de castan. Ajungind lîngă castanul cel mare, am început să sap abătut groapa, gîndindu-mă că era ultimul prinos adus defunctului, căruia îi datoram atîtea.

Către orele zece, terminîndu-mi treaba, m-am întors acasă şi în momentul cînd deschideam bariera curţii, o văzui pe domnişoara Hermine venind călare pe măgăriţa ei minată de Cariol. Intrînd în camera mortuară, ea luă ramura de merişor şi stropi cu apă sfinţită trupul mortului, apoi îngenunche lîngă pat, cu capul plecat şi se rugă multă vreme. Cînd se ridică, işi şterse ochii şi, privind mortul, spuse :

— De-acum toate necazurile sale s-au sfîrşit! Pe la prînz, Fantille, care pusese o găină la fiert, aduse puţină supă domnişoarei Hermine ; ea nu mai vroi să mănînce nimic altceva, dar Cavalerul mîncă puţină supă şi bău un pahar de vin.

Pe la orele două sosi judecătorul de pace cu grefierul său ca să aplice sigiliul. Ne lăsă să luăm cearşafuri din dulapul de rufe pentru a-l înfăşură pe defunct, apoi închise totul, dulapurile din perete, sertarele şi scrinurile. După ce termină, discută un moment cu Cavalerul, plim- bîndu-se în jurul casei, şi apoi plecă.

Fiindcă tîmplarul nu mai venea, am plecat în întîm-pinarea lui şi puţin mai tîrziu l-am zărit de departe mer- gînd în urma catîrului care ducea coşciugul prins de-a latul spinării, el sprijinindu-l leneş de un capăt. Ajunşi acasă, am pus coşciugul în cameră şi, vîrîndu-mă între pat şi perete, iar Cavalerul de cealaltă parte, am trecut un cearşaf pe sub trup, începînd cu capul, apoi tuspatru, cu Cariol şi Jean, l-am ridicat de pe pat pentru a-l culca în coşciug unde domnişoara Hermine aşezase o pernă. Pe urmă, luîndu-ne ultimul rămas bun de la fostul părinte Bonal, l-am acoperit cu g|ulgiul. Tîmplarul puse capacul sicriului şi începu să bată cuiele. Bocăniturile de ciocan în această cameră, unde pînă atunci nu se vorbea decît în şoaptă, parcş de teamă de a nu trezi mortul, aveau ceva dur care toi'tura auzul.

Între timp, ziua se apropia dp' sfîrşit : pe sub coşciugul aşezat pe două scaune, am trecut ştergare răsucite şi l-am scos din casă. Nu se afla nici un străin, nimeni, afară de două cerşetoare bătrîne de prin vecini, cărora Bonal le ducea din cînd în cînd o bucată de pîine sau o bucată de slănină pentru fiertura lor.

În timp ce noi, ducînd sici'iul, mergeam pe alee cu un pas greu şi cadenţat, cele două bătrîne cu mătăniile în mîini veneau după domnişoara Hermine şi Fantille, care ducea apa sfinţită. Sufla un vîntuleţ aspru dinspre răsărit, fluturînd cearşaful care acoperea sicriul şi ridicîn- du-ne părul vîîvoi. Frunze veştede desprinse din castani cădeau pe giulgiul alb ca un semn de doliu al lucrurilor neînsufleţite. Coţofane gălăgioase zburau în înălţimi lup- tînd cu vîntul ca să ajungă la adăpostul lor nocturn. În depărtare se auzea cornul de chemare al păstorului şi mugetul unui bou ce se întorcea de la adăpătoare. Soarele, gata să coboare sub zare, era ascuns de norii negri şi un fel de abur cenuşiu se lăsa pe pămînt la apropierea nopţii. Cum ajunsesem aproape de capătul aleii, vîntul ne-a adus dangătul îndepărtat al clopotului de la Saint-Gey- rac, care suna de vecernie. Părea că glasul providenţei, ridicîndu-se deasupra durerilor acestei lumi, binecu- vînta pe bietul preot, jertfa urii

confraţilor săi. Ajunşi la marginea gropii, sicriul fu aşezat pe pămînt şi aşteptarăm.

Atunci domnul de Galibert, în picioare, luînd o carte din mîna sorii sale, citi De Profiaidis şi rugăciunile pentru morţi, şi noi, toţi. în acelaşi gînd. am binecuvîntat pe omul cinstit şi bun care fusese Bonal. După terminarea rugăciunilor, am coborît coşciugul în groapă, iar Cavalerul, luîndu-şi încă o dată rămas bun. prinse ramura de merişor şi aruncă cîţiva stropi de apă sfinţită deasupra, apoi un pumn de ţărînă. Noi, ceilalţi, după el. am făcut acelaşi lucru şi în timp ce pămîntul cădea cu zgomot înăbuşit peste sicriu, domnişoara Hermine, în genunchi, se ruga fierbinte

După ce, ajutat de Cariol, am umplut groapa, toată lumea se întoarse acasă. Cavalerul şi sora lui plecară la Fanlac cu Cariol, care le lumina drumul cu un felinar. Cele două bătrine, primindu-şi pomana obişnuită, se întoarseră la colibele lor ; Jean plecă acasă, iar noi, Fantille şi cu mine, am rămas singuri. A doua zi dimineaţa am desprins pătrate de iarbă pentru a le pune pe mormîntul lui Bonal şi,*”În timp ce Fantille împletea o cruce din merişor ca s-o aştearnă deasupra, eu m-am aşternut din nou pe treabă, căci, deşi într-o casă a murit cineva, supravieţuitorii sint nevoiţi să-şi reia viaţa de zi cu zi.

Cînd judecătorul de pace se întoarse să rupă sigiliile, era însoţit de un ins pe jumătate ţăran, pe jumătate domn care, după cîte îmi spuse grefierul, era un văr de gradul al treilea al lui Bonal. Omul nu mă privea cu ochi buni şi nevasta lui de asemenea, pentru că auziseră că vărul lor îmi dăruise mie tot ce avea. Eu nu ştiam nimic de toate astea şi nici nu mă gîndisem vreodată la aşa ceva, dar Cavalerul, care cunoştea intenţiile defunctului, îl făcuse pe judecător să înţeleagă acest lucru atunci cînd voise să aplice sigiliul şi asemenea secrete se păstrează cu greu.

Cînd au deschis dulapul de rufe, în sertarul din mijloc, a cărei cheie fusese găsită -Între două cearşafuri, judecătorul descoperi o hîrtie care era testamentul şi, desfăcînd-o, citi :

„Dăruiesc şi las moştenire lui Jacques Ferral, zis Jacquou, toate bunurile mele mobile şi imobile, fără excepţie, cu obligaţia de a păstra, hrăni şi întreţine o dată cu el, ca pe propria sa mamă, pe slujnica mea, Fantille, pe tot restul vieţii ei.

BONAL. fost paroh la Fanlac.”

Vărul scoase o exclamaţie de ciudă, iar nevastă lui, care se şi apropiase de dulap pentru a vedea dacă nu se află acolo şi bani, îmi aruncă o privire furioasă, ca şi cum ar fi vrut să-mi sfîşie faţa.

— Din nenorocire pentru Jacquou, adăugă judecătorul, testamentul nu este valabil pentru că nu este datat.

Uite. băiatul meu-inii zise, arătîndu-mi hîrtia. Să mai căutăm, urmă el. poate vom găsi un alt testament.

Dar nu găsi nimic altceva, spre marea mulţumire a vărului şi soţiei acestuia care, de îndată ce s-a terminat căutarea, închiseră toate dulapurile şi cercetară toată casa pentru a-şi da seama ce moştenire le revine, Se urcară în pod să vadă clacă este mult griu, coborîră în pivniţă, unde nu se afla decît un butoi, merseră după aceea la grajd să vadă vitele şi totul, bucurîndu-se de norocul ce a dat peste ei, căci Bonal nu mai avea alte rude.

—- Şi totuşi, zise femeia, eu credeam că la un fost paroh se găseşte maiţmultă rufărie în dulapuri.

— Iar eu, adăugă omul, credeam că se va găsi mai mult vin în pivniţă şi de-ale gurii.

În acest timp, i-am spus Fantillei :

— Sărmana de tine, nu ne mai rămine decît să ne stringem lucrurile.

Şi numaidecît, nevrînd să rămîn nici un ceas mai mult cu aceşti oameni, atît mă scîrbea lăcomia lor, îmi adunai hanţele şi Fantille făcu la fel. Dar în momentul plecării, femeia ne spuse :

— Şi ce aveţi în boccelele voastre ?

— Nimic ce v-ar aparţine, n-aveţi nici o teamă.

Părăsind casa, o întrebai pe Fantille :

— Unde ai de gînd să te duci acum ?

— Unde vrei să mă duc, dacă nu la domnul Cavaler ? Ei mă vor ţine pînă voi găsi un loc, adăugă ea cu tristeţe.

Sărmana Fantille ! Se apropia de şaizeci de ani şi nu mai era prea sprintenă, şi totuşi trebuia să se tocmească slujnică într-o casă străină la o vîrstă cînd ar fi avut nevoie de puţină odihnă.

— Am să te însoţesc ; dar mai întîi vom trece pe la Jean, ca să-mi las acolo bocceaua.

Ajunşi la Maurezies, îi povestii lui Jean istoria testamentului şi atunci el îmi spuse :

— Bonal era atît de cinstit încît socotea că e de-ajuns să spună care îi este dorinţa. Era el foarte învăţat în multe lucruri, dar nu cunoştea legea sărmanul ! Ce vrei, dorinţa de a-ţi face un bine a avut-o, îi rămîi tot atît d" îndatorat,

— Aşa şi sînt, Jean : te asigur că îmi voi aminti totdeauna de el cu aceeaşi recunoştinţă ca şi cînd voinţa lui ar fi fost împlinită.

— Acum, reluă Jean. nu ştiu ce ai de gînd să faci ; dar oricum, poţi rămîne aici*; vei avea pîine şi nu vei dormi afară.

— Mulţumesc, prietene Jean, bucuros rămîn, deocamdată ; dar mai întîi trebuie s-o însoţesc pe Fantille pînă la Fanlac.

Şi, lăsîndu-mi acolo bocceaua, am luat-o pe cea a bătrînei femei care stătea pe bancă cu mîinile încrucişate pe genunchi, cu capul plecat.

Se ridică numaidecît şi pornirăm spre Fanlac, eu petrecîndu-mi peste umăr vechea armă a lui Bonal pe care el mi-o dăruise.

Mergînd pe drum mă gîndeam în sinea mea că domnişoara şi Cavalerul or să vrea poate să mă. oprească la ei din bunătate, deoarece moşia lor nu era aşa de mare încît să aibă nevoie de un alt argat în afară de Cariol. Dar eram mindru şi nu doream să stau pe spinarea lor, ştiind că inima le este mai mare decît buzunarul şi simţin- du-mă, de altfel, în stare să-mi agonisesc singur traiul. Şi apoi nu mă puteam împăca cu gîndul de a mă îndepărta de Lina, dorind să-i pot

sări în ajutor, dacă mai- că-sa ar face-o prea nefericită. De aceea, după ce am mers timp îndelungat şi am ajuns în La Blaugie, i-am spus Fantillei :

-— Iată-te ca şi ajunsă ; eu am să mă întorc ca să nu mă prindă noaptea pe drum.

— Şi cum, nu vii tu pînă la Fanlac să-i povesteşti domnului Cavaler ce s1a întâmplat ?

— Sărmana mea Fantille, îi vei povesti dumneata. Eu n-am să merg astăzi ; vezi, soarele coboară spre asfinţit... Hai, rămîi cu bine ! Voi veni peste cîteva zile.

Şi, părăsind-o, m-am întors la Maurezies.

Casa din La Granval era o casă mare, frumoasă, burgheză pe lîngă cea a iui Jeaiv-care-mi avea decît o cameră luminată de o ferestruică. în loc de duşumea avea pămînt bătătorit, pe alocuri crăpăt şi cu ridicaturi acolo unde se grămădea noroiul cărat de afară pe saboţi. într-un colţ, un pat sărăcăcios, în mijloc o masă veche şi o bancă ; lîngă peretele cu tencuiala că?Oită, o ladă veche roasă de carii. Sub masă, un vas mare cu castane şi o oală ; în covată, o doniţă de lem& şi atîta tot. Cuptorul scund şi mare scotea fum prin toate părţile, căci grinzile şi scîn- durile podului luceau de negre ce erau : mi se părea că sînt din nou la Combenegre.

Cînd am ajuns era tîrziu. La lumina flăcării il văzul pe Jean aşezat la gura vetrei, aţîţînd focul sub oala atîrnată de cîrligul de deasupra ei.

— Am făcut puţină fiertură îmî spuse ; trebuie să fie gata : ia oala de pe foc, eu am să tai pîinea.

Şi, ridicindu-se, deschise sertarul mare al mesei şi scoase piinea ; apoi începu s-o taie într-un castron de pămînt ars, lipit în mai multe locuri.

— Vezi — imi spuse, arătindu-mi piinea scobită la mijloc şi cu două coarne ca o lună nouă — dinţii mei nu sint buni, nu pot mînca decît miezul ; tu vei mînca coaja.

Mi-era tare foame, dat fiind că nu mîncasem nimic de două zile, atît de mult mă tulburase moartea bietului meu Bonal. Dar cînd eşti tînăr, poţi să ai oricît de multe necazuri,

stomacul îşi cere curind drepturile. Am mîncat dară două străchini pline de fiertură, dar nu era. chip să-ţi faci acel chabrol care ne mai ostoieşte pe noi, ţă-, rănii ; Jean nu avea nici un strop de vin şi nici de cidru. După ce am dat gata fiertura, mi-am tăiat o bucată de pîine şi am frecat-o cu usturoi, cruţînd sarea care era foarte scumpă pe vremea aceea, am băut un pahar de apă şi mă pregăteam să mă duc la culcare. Patul lui Jean era prost, căci n-avea decît un mindir cu pănuşi de porumb şi frunză de mesteacăn, leac pentru dureri, iar pe deasupra o velinţă ; dar era mare, aproape pătrat, ca vechile paturi unde se culcau uneori cîte patru, şi am dormit dus ca un hirciog în timpul iernii.

A doua zi m-am dus să dau tîrcoale pe la Puypautier spre a încerca s-o zăresc pe Lina, pîndind de departe momentul cînd îşi va duce “vitele la cîmp. Cînd am vă- zut-o că iese din curte, mînîndu-şi oile şi capra şi în- dreptîndu-se spre vîlceaua cea mare de din jos de sat, m-am ascuns în pădurea învecinată, de-a lungul căreia era un taluz plin de tufişuri, de porumbari şi de viţă sălbatică. Unde venea ea să se adăpostească împotriva vîntului. Din ascunzişul meu o vedeam torcind la caier, ridicînd ochii din cînd în cînd ca să se încredinţeze că animalele nu se îndepărtează. Uneori se oprea din tors, lăsînd în jos mîna în care ţinea fusul şi părea pierdută în gînduri triste. Ciinele, culcat la picioarele ei, nu slăbea din ochi turma, iar la cîţiva paşi de ea capra, că- ţărată pe un morman de pie'tre acoperite eu mărăcini de mure, păştea harnic, scuturîndu-şi bărbuţa neagră. Locul era pustiu ; lăsat în paragină, cu tufe din acea plantă aspră numită păr de cîine, cu vreo mlădiţă de viţă de vie rătăcită sau cîţiva lăstari de smochin crescuţi pe vechile rădăcini; iar de jur împrejur tufişuri de stejar cu frunze veştede de culoarea taninului. Pe faţa cenuşie a pămîntu- lui, unde printre florile de levănţică crescuse o iarbă plăpindă şi uscată şi sub cerul de toamnă întunecat peste care treceau norii goniţi de vînt, scumpa mea Lina se arăta destul de chipeşă în veşmintele ei simple. Fusta de postav scurtă îi cădea în mari cute drepte, iar pieptarul de pînză înflorită îi

contura mijlocelul şi i se rotunjea pe sini; purta un şorţ de bumbac roşu, iar pe cap o băsmăluţă cu pătrăţele albastre, prea mică pentru a-i acoperi luminosul păr castaniu ce i se revărsa pe gît şi pe frunte, în bătaia vîntului.

Am privit-o o clipă fără să mă mişc, apoi i-am dat de ştire că mă aflu în preajmă prin fluierături uşoare la care cîinele veni spre mine lătrînd. Arătîndu-mă, i-am făcut semn să vină într-un loc unde nu puteam fi văzuţi şi, cînd ajunse acolo, după ce îşi domoli cîinele, o îmbrăţişai îndelung, stringînd-o la piept, ca şi cum m-aş fi temut să n-o pierd. îşi plecă capul pe umărul meu, tristă, şi părea că se pune astfel sub ocrotirea mea.

Din păcate, prin moartea lui Bonal nu mai eram în stare s-o ocrotesc. Ascultînd tot ce-i povesteam că se întîmplase, suspină adînc.

— Sfînta Fecioară ştie cît de drag imi eşti, fie sărac, fie bogat! Totuşi, îmi pare rău că s-a întîmplat aşa : dacă testamentul răposatului părinte ar fi fost bun, poate că asta ar fi înlesnit căsătoria noastră care nu-i pe făgaşul cel bun, nici gînd !

Şi atunci îmi povesti, la rindul ei, cît o chinuieşte mai-că-sa şi faptul că Guilhem se amesteca şi-i lua apărarea împotriva ticăloasei bătrîne. îi era ruşine de ceea ce se intîmpla sub ochii ei, căci aceşti neruşinaţi nu se ascundeau de loc. Mathive chiar mai puţin decît bădăranul ei.

— Ascultă-mă, dacă ajungi pînă acolo încît nu-ţi mai poţi îndura necazurile şi dacă nu ne mai putem întîlni, trimite-mi vorbă prin Bertrille : am să mă duc în fiecare duminică la Bars. într-un fel sau altul vom căuta să îndreptăm lucrurile ; Jean este un bun sfătuitor, şi apoi vom merge la Cavaler şi la judecător ; trebuie să existe niscaiva legi care să curme astfel de lucruri. Ilai, fă-ţi curaj, Linica mea !

Şi am rămas un timp tăcuţi, atît de strins îmbrăţişaţi, încît simţeam inimioara scumpă a iubitei mele zvîcnin- du-i în piept aidoma unui pui de pasăre dibuit în cuib. În sfîrşit, după ce ne-am spus şi jurat de zeci de ori că ne vom iubi

pînă la moarte orice s-ar întîmpla, i-am sărutat încă o dată ochii frumoşi şi umezi şi am apucat drumul pădurii, ca să nu fiu văzut.

Lucrurile merseră astfel cităva vreme : Lina mereu necăjită, totuşi avînd răbdare ; eu îndurerat s-o ştiu nefericită. Cu toate astea căutam să-mi cîştig traiul pentru a nu fi o povară pe capul sărmanului Jean, dar nu era vremea potrivită cînd se poate găsi de lucru. Cum Jean" avea cîteva parcele de pămînt în jurul localităţii Mau- rezies, rămase în paragină pentru că era prea bătrîn să le mai poată lucra, m-am pus cu sîrg pe lucru şi, ne- avind vite de muncă, le-am lucrat cu braţele şi le-am însămânţat, deşi era puţin cam tîrziu. Venind iarna şi vre- v mea urîtă, munca încetă cu totul. M-am străduit atunci să găsesc mijloacele de a aduce cîţiva bani în casă. În- tîlnînd într-o zi la tîrgul din Rouffignac un om care se tocmise să facă rost de lemn de pudi — cum îl numim noi — al cărui cărbune serveşte la fabricarea prafului de puşcă pentru vînat, ne-am învoit să-l tai eu pentru el. Dar acest zgîrie-brînză nu mă plătea prea bine şi a trebuit să-mi croiesc drum prin desişul pădurii şi să fac legături de crengi pentru a avea un taler de o sută de bani. De aceea, mijlocul de trai cel mai de seamă mi-a fost vînătoarea.

Pe timp de zăpadă, seara tîrziu, cu felinarul sub haina, lopata sub braţ mergeam să vînez păsări, aşa cum făcea răposatul meu tată. Ziua împuşcam cîteva potîrnichi, atrăgîndu-le cu fluierul de momit păsări; sau la lumina lunii mergeam să pîndesc iepurii la vreo margine de pădure. Petreceam uneori ceasuri întregi la o răscruce de drumuri fără să văd nimic, aşezat la marginea şanţului, cu puşca ascunsă, dîrdîind de frig în zeghea lui Jean ruptă şi găurită. Alteori eram mai norocos şi pe cărare vedeam apropiindu-se cîte un iepure bătrin cu nasul în pămînt, căutînd urma unei iepuroaice şi atunci împuşcătura mea înăbuşită de ceaţa nopţii îl făcea să salte. Prin toate aceste mijloace aduceam acasă clin cînd în cînd monede de un franc, un franc şi jumătate sau altceva de care aveam noi trebuinţă.

Lupii nu lipseau în pădure, dar noaptea nu puteau fi văzuţi, căci ieşeau dîn vizuinile lor să dea tîrcoale satelor ca să apuce vreun cîine uitat afară sau să atace un staul de oi prost închis. Totuşi, ar fi fost o bună treabă să împuşti un lup, dat fiind că se căpăta un premiu.

Într-o dimineaţă de iarnă, întorcîndu-mă de la pîndă în zori de zi cu un iepure pe care-l împuşcasem şi era cald încă în raniţa mea, mă gîndeam tocmai cum să fac să pun mîna pe cei cincisprezece franci oferiţi de cîr- muire, cînd am zărit urmele unui lup mare, ale cărui labe din faţă erau adine întipărite în pămîntul umed. „As- ta-i unul, îmi spusei, care ducea o povară !” Şi de fapt, mergînd pe urmele fiarei, văzui ici-colo pe cărare, urma tirşiită a unor labe de animal. Deşi lupul duce uşetr o oaie în bot, aruneînd-o pe spinare, mergînd cu ea în goană, uneori se-ntîmplă ca prada să-i alunece şi să fie tîrîtă pe pămînt.

În timpul zilei nyam întors să cercetez urmele fiarei şi am descoperit cum se strecurase într-un tufiş mare de mărăcini de drobiţă, în care n-ar fi pătruns nici dracul. Tot pîndinq de cîteva ori trecerea lupului, mi-am dat seama că avea anumite obiceiuri şi, că pornind de la ! răspîntia numită Ifomme-Mort, se întorcea la vizuina lui de zi pe acelaşi drum. Răscrucea aceasta se bucura în tot ţinutul de faima proastă de a fi bîntuită de draci şi fiecare avea cîte-o poveste a lui în legătură cu dînsa.' Numele îi venea de la aceea că odinioară a fost găsit acolo un om mort care, examinat cu atenţie de maestrul chirurg de la Thenon, nu avea urma nici unei răni. Din această împrejurare oamenii s-au lămurit că era un ins venit acolo pentru a face o învoială cu dracul şi murise de frică cînd îl văzuse venind, negru de tot, avînd — se înţelege de la sine — coarne în frunte, picioare de ţap şi ochi strălucitori ca tăciunele aprins. De altfel, locul era chiar potrivit pentru născocirea unor astfel de poveşti, căci era un colţ pierdut în pădure, în mijlocul unor lăstărişuri dese străbătute de cărări ale cărbunarilor, mai mult sau mai puţin umblate, după cum era vremea, şi'care se încrucişau chiar în această adîncitură.

Spre deosebire de localnici, eu nu eram de loc superstiţios şi îmi băteam joc de dracul şi de Scaraoţchi. Mi s-a întîmplat să ridic la răscrucea asta un bănuţ de două parale, lăsat acolo de vreun bolnav de friguri, fără să-mi fie teamă că iau şi eu boala, cum. crezuse sărmanul nătărău care îl pusese acolo. Şi dacă, atunci cînd plecam la vînătoare, o intîlneam. cerşindu-şi pîinea, pe bătrîna Guillemette din Granges, care trecea drept piază-rea, nu mă întorceam acasă, aşa cum făceau alţii. Puteam de asemenea să văd păsări care prevesteau nenorociri — cum erau şoimii negri, coţofenele, bufniţele sau corbii — fie în dreapta, fie în stînga, îmi era totuna. Răposatul părinte Eonal mă dezobişnuise de mic de toate aceste prostii, de credinţele în vîrcolaci, în zmei, în spiriduşi, în strigoi care, în îndepărtatele meleaguri ale satelor noastre se transmit în serile de clacă, de la bunic la nepoţi şi îi fac pe bieţii copii să tremure, iar pe fete să se ghemuiască la gura sobei.

Nu mă mai gîndeam decît să pun mina pe lup. Pentru a izbuti, mi-am făcut la marginea desişului aproape de răscrucea de drumuri, un loc de pîndă, iar pe la miezul nopţii mă duceam să aştept întoarcerea fiarei în vizuina ei. Dar făcusem prostia să apuc drumul pe care-l urma de obicei, aşa încît, zărindu-mă la o bătaie de puşcă, iupul o tăie prin crîng şi nu-l mai văzui de loc.

..Fiară scîrbavnică — gîndeam în sinea mea întorcîndu-mă dimineaţa — tu m-ai învăţat : am să fac ca tine”.

Şi de fapt, cîteva zile mai tîrziu, făcind un înconjur mare, prin pădure, am ajuns la locul meu de pîndă nevăzut. Am stat acolo mai bine de patru ore, nemişcat, ascultlnd zgomotele ce veneau de departe : vreun pocnet de armă al unui biet om care stătea la pindă ca mine, tropotul unei turme de mistreţi străbătînd desişurile; urletul unei lupoaice în călduri chemînd lupul ; lătratul cîinilor de pază adulmecînd în vînt mirosul fiarelor ; ţipătul unei cucuvele cocoţate prin preajmă ; huruitul abia auzit transmis prin pămînt al unui car ce înainta greoi pe un drum pierdut, unul din acele drumuri de noapte îndrăgite de ţărani ; sau, de

asemenea, foşnete de neînţeles care trec în noapte. în jurul meu uneori nişte zgomote nelămurite : fîlfiitul aripilor unei păsări dibuite de o pisică sălbatică, furişarea unui bursuc în cring, sau scormonitul în adîncul pămîntului al vreunei sălbăticiuni necunoscute.

Cu toată răbdarea mea, începeam să mă neliniştesc, cînd, deodată văd venind pe potecă ditamai fiara cu ochii licărind ca nişte luminări. Lupul mergea încet ca un animal odihnit, care îşi petrecuse noaptea în tihnă. Pe măsură ce se apropia, îl vedeam tot mai bine : era un lup bătrîn, o mîndreţe de fiară cu părul aspru şi bogat, spinarea voinică şi-un cap mare cu urechi ciulite, cu nas ascuţit. Il ţineam cu arma la ochi, ţinînd degetul pe trăgaci şi, cînd ajunse la zece paşi, i-am trimis un gloftte drept în piept. Făcu un salt, scoase un urlet răguşit, ca un hohot înăbuşit de sînge şi se prăbuşi mort. Legînd cele patru labe împreună, mi-am încărcat vînatul pe umăr şi m-am întors acasă, năduşit tot. deşi nu era de loc cald. Cînd am pus jos fiara, Jean strigă :

— Frumoasă pradă !

Cum doream să-i aduc cit mai repede banii, chiar în dimineaţa aceea un vecin împrumutindu-mi măgarul, am legat lupul de samar şi m-am dus la Perigueux pe acelaşi drum pe eare-l străbătusem odinioară împreună cu maică-mea ; dar cum de astă dată mergeam mai bine decît atunci, am ajuns acolo pe la orele cinci. A trebuit însă s-aştept pînă a doua zi pentru a-mi preda lupul şi am tras la un mic han aproape de Puntea-Veche. Nici nu m-am oprit bine şi vecinii se şi adunară să vadă fiara, atît de gură-cască sînt oamenii de la oraş. Mă tot întrebau. iscodindu-mă unde şi cum îl ucisesem şi pălăvrăgeau intre ei despre firea şi obiceiurile lupilor. Cîte unii, făcînd pe deştepţii, ziceau că lupii au coastele de-a lungul; cei care aveau prostia să creadă erau foarte miraţi cînd, pipăindu-l sub părul des, se lămureau că şi coastele lui sînt la fel ca la orice alt animal, şi atunci ceilalţi încăpăţînaţi strigau :

— Totuşi, aşa-i, am auzit totdeauna spunîndu-se că lupii au coastele de-a lungul ! Poate că ăsta nu-i decît urr cîine mai mare.

Iar eu, văzind atîta neghiobie la nişte oameni de la oraş, am dat din umeri, dar nu le-am spus nimic, de altfel la ce bun ?

A doua zi am dus lupul la Prefectură, urmat de toţi copiii din Rue-Neuve, pe unde trecusem. Portarul mă pofti în curte şi se duse să caute pe un domn. În loc de unul, veniră mai mulţi ; la fel ca şi vecinii de la han, mi-au pus tot felul de întrebări cu privire la locul unde ucisesem fiara şi cum am izbutit; dacă nu-mi era teamă să merg la pîndă noaptea şi alte lucruri de acest fel. Lupul era întins pe pămint în mijlocul unui cerc de funcţionari, tineri şi bătrîni, ieşiţi din birourile lor, unii cu condeiul după ureche, alţii cu mînecare la redingote, iar unul, care trebuie să fi fost şeful lor, incotoşmănat ca o ceapă, cu patru sau cinci haine una peste alta. Măgarul, cu urechile lăsate, stătea acolo, răbdător, iar eu făceam ca şi el. deşi de-abia aşteptam să mă întorc acasă. În sfîrşit, după ce s-au săturat să privească şi să pălăvrăgească, unul dintre domni m-a dus cu el şi, după ce m-a lăsat să aştept un sfert de oră, iar după aceea m-a mai plimbat prin alte birouri, mi-a dat o hîrtie, spunîn-du-mi să mă duc la casier să iau premiul.

Cînd am ajuns la casierie, casierul îmi spuse în dialect :

— Dumneata nu ştii să te iscăleşti, nu-i aşa ?

— Ba da. îi spusei eu, ştiu.

Mă privi foarte mirat, îmi înmînă un condei şi, după ce am semnat, îmi dădu cincisprezece franci.

La poartă mi-am luat din nou măgarul şi am plecat la domnul Fongrave să-i duc un iepure pe care-l aveam în raniţă, dar la vechea lui locuinţă din strada La Sagesse mi s-a spus că nu mai locuia acolo de multă vreme. M-am întors, tîrînd mereu măgarul după mine şi, după îndelungi căutări, în cele din urmă am descoperit locuinţa celui care-l apărase pe răposatul meu tată. Cum el nu era acasă, am lăsat

slujnicii iepurele, cerîndu-i să spună stă- pinului ei că a fost adus de fiul răposatului Martin Ferral.

Terminind şi treaba asta, m-am dus să cumpăr pentru Lina mea un inel de argint care mă costă trei franci şi jumătate, apoi la han şi, în timp ce măgarul înfuleca cîteva foi de varză, eu am mîncat o supă, am băut un chabrol şi-am pornit din nou jspre Maurezies, unde am ajuns destul de tîrziu, către orele unsprezece seara.

Duminica următoare .i-am încredinţat Bertrillel inelul pe care îl luasem cu mine, ca să i-l dea Linei, ceea ce ea făcu îndată şi m-am întors acasă mai mulţumit, ca şi cum acest inel ar fi avut darul să îndrepte lucrurile : atît de puţin trebuie, ca să ni se preschimbe dorin-, ţele în speranţe.

Timpul se scurgea, iarna se apropia de sfîrşit şi în pădure începeau să răsară toporaşii Intîmpinării Domnului, pe care alţii îi numesc ghiocei. Odată cu vremea frumoasă, am putut cîştiga ceva bani lucrînd ca ziler într-un loc sau altul, la semănatul ovăzului sau orzului, la săpatul viilor şi alte munci de sezon. Cum n-am mai auzit pe nimeni vorbind de contele de Nansac, nu mă mai păzeam atît de tare, ducîndu-mă sau întorcîndu-mă de la lucru.

Nu socoteam că m-ar fi uitat şi, cu atît mai puţin, că m-ar fi iertat, dar cum trecuse multă vreme de la întîl- nirea noastră, îmi ziceam că, clacă ar fi vrut să-mi dea sau să pună să mi se dea o lovitură grea pe neaşteptate, ar fi găsit uşor prilejul : am socotit dară că nu avea de gînd să se răzbune în acest fel. Totuşi, Jean îmi spunea mereu, cînd vorbeam de asta :

— Păzeşte-te de omul ăsta, e în stare de orice. Se pre-face poate că te-a uitat; şi dacă-i aşa, înseamnă că vrea să te lovească mai râu. Dacă n-ai primit încă un glonte, cutreierînd noaptea prin pădure, înseamnă că-ţi pregăteşte ceva mai dihai. Este şiret şi iscusit, ticălosul ! Dovadă că a ieşit basma Qurată din furtul de dări săvîrşit în Pădurea Barade, unde alţii şi-au pierdut capul.

Auzisem pe răposatul părinte Bonal şi pe Cavaler vor-bind în linii mari de aceste treburi cu Pădurea Barade precum şi de altele asemănătoare. Nobilii şi burghezii bogaţi din regiune porniseră un război împotriva Republicii în felul haiducilor şi n-au găsit nimic mai bun decît să-i suprime ajutorul bănesc, furînd fondurile pe care subprefecturile le trimiteau la centrala din Perigueux.

r S-au dezlănţuit atacuri în mai multe locuri din ţinut: numai în Pădurea Barade au fost trei.

Contele de Nansac era amestecat în toate aceste jafuri şi era chiar unul dintre şefii bandei care prăda în pădure. în 1799, o ceată de douăzeci şi cinci-treizeci de oameni bine înarmaţi şi mascaţi cu piei de iepure a atacat convoiul cu încasările percepţiei din Sarlat, excortat de trei jandarmi, nu

departe de coliba pădurarului de la Lac-Gendre şi au furat cam cincisprezece mii de franci.

Cavalerul de Galibert povestea în legătură cu asta că unul din aceşti tilhari, pe care-l cunoştea, încercase să-l atragă şi pe el, dar îl refuzase spunînd că a fura de la stat sau de la particular înseamnă tot a fura.

Doi ani după acest atac, un convoi care aducea mai mult de şapte mii de franci, a fost prădat în acelaşi fel. Se vedea că, fără a vorbi de alte furturi de fonduri de la Nontron şi Bergerac, oamenii ăştia nu făceau de loc afaceri proaste. îşi puneau ei viaţa în joc, este adevărat, dai- în vremea aceea poliţia era atît de prost organizată încît nu s-a priceput niciodată să-i prindă.

Sub Imperiu a fost cu totul altfel.

Atacul cel mai faimos, unde cîţiva au fost răniţi şi unul a murit, a avut loc în 1811, într-un loc numit de atunci „La trei fraţi", pentru că se aflau acolo trei frumoşi castani crescuţi dintr-o singură tulpină. De astă dată convoiul transporta patruzeci şi ceva de mii de franci, închişi în patru lăzi ferecate, pe doi cai cu samar. Tilha- rii nu erau numeroşi, cinci sau şase, aşa încît treaba ar ii fost bună dacă ar fi reuşit Din nenorocire pentru ei, în cele din urmă totul a luat o întorsătură proastă, căci după ce au capturat convoiul şi au legat de copaci însoţitorul şi escorta, hoţii n-au putut transporta decît o ladă, şi nici pe aceea prea departe. Unul care scăpase a dat alarma şi oamenii din Gărzile naţionale de la Rouffignac şi de la Saint-Cernin, adunaţi la sunetul goarneî, au început să-i urmărească, prinzînd patru din ei, după un şchimb de focuri în care a fost ucis un ostaş al Gărzii naţionale, iar alţi doi, grav răniţi.

Unul dîntre tîlliari, văzînd că lucrurile ies prost, fugi în străinătate, de unde se întoarse numai după căderea lui Napoleon. Cît despre cei patru ho ti prinşi, au plătit pentru toţi şi după o lună jumătate ei au fost ghilotinaţi la Perigueux în piaţa Clautre.

— Îmi pun mina în foc că seniorul de Nansac făcea parte din această bandă, spunea Jean. Dar, şiret ca întot-

deauna, cînd a văzut din locul unde era ascuns că vine convoiul întărit cu şapte sau opt oameni, înţelese că treaba nu va merge ca pe roate şi o luă din loc, înainte de a se da lovitura, aşa incit nimeni n-a putut spune că l-a văzut împreună cu ceilalţi. în atacul din 1801 era acolo şi chiar el il comanda. Dintr-un desiş unde eram culcat l-am recunoscut bine cînd, după lovitură, o apucase pe o cărăruie, mergînd spre Peyre-Male, unde fără îndoială că au împărţit banii furaţi.

— Totuşi, Jean, ne plingem de vremurile de astăzi ; dar oricum, azi nu mai sînt bande de tilhări înarmaţi.

— Este adevărat. Aceste patru capete tăiate i-au făcut pe ceilalţi să se astimpere. Dar dacă nu se mai fură atîta în bandă, mai sint încă destui care, de unul singur sau cîte doi, se ţin de jafuri la drumul mare prin părţile acelea. Şi apoi al dracului de mult s-au înmulţit hoţii şi pungaşii : nu ştiu dacă cu ei sîntem mai cîştigaţi... În ce te priveşte, urmă el, îţi spun încă o dată : fereşte-te de conte ! Ar ucide pe oricine fără să clipească măcar ; gîndeşte-te puţin la ceea ce ar fi în stare să-ţi facă.

Uneori, gîndindu-mă la toate astea, îmi dădeam bine seama că seniorul de Nansac nu era omul care, pentru o crimă, să renunţe la planurile sale, dacă o putea făptui fără să fie pedepsit. „Poate, îmi spuneam, are nevoie de un om de încredere care să-l ajute şi îşi aşteaptă fiul. În sfîrşit, nu trebuie să am încredere şi să mă culc pe-o ureche.”

Felul cum se purta contele arăta de altfel ce om era. Nu se afla nimeni prin împrejurimile Hermului care să nu fi avut vreun temei să se plîngă de el şi de cei de la castel. Pentru acest ticălos era o desfătare să treacă călare prin lanurile de grîu înspicat cu oamenii săi ; să intre în viile oamenilor cu cîinii care mîncau strugurii copţi : să asmuţă haita ca să gîtuie un cîine ciobănesc sau o oaie cînd se-ntorcca mofluz de la o vinătoare. Trebuia să te dai repede la o parte cînd trecea el şi să te pleci pină la pămînt, altfel te alegeai cu cîteva zdravene lovituri de bici. Dacă întilnea cîte un ţăran în pădurea sa, îşi punea oamenii să-l chinuiască.

Într-o zi trimise chiar un glonţ în picioare4e unui om de la Prisse, pe care il bănuia că vînează în ascuns pe pămînturile lui. Hăitaşul şi paznicii, toţi se luau după el şi făceau la fel, ba chiar şi numeroşii lui oaspeţi sosiţi la Herm, unde se ducea o viaţă veselă. Fiicele lui se amestecau şi ele şi nu se sfiau de loc să lovească cu cravaşa, tre- eînd în galop, pe un nenorocit care se dădea la o parte prea încet. Cea mai mare nu se reîntorsese, mai rămî- neau încă patru fiice destrăbălate, frumoase şi îndrăzneţe, avînd mereu în jurul fustelor lor tineri nobili din regiune care le făceau curte şi se distrau cu ele. Ziua se organizau cavalcade, vizite la castelele din împrejurimi, vinători în care tineretul acesta se veselea în pădure, după plac. Seara, cînd suna închiderea porţilor castelului, se petrecea din plin în sala mare, unde J3e pirostrii de fier ardeau buştenii.

În zilele ploioase, satele mai îndepărtate aveau puţină tihnă, tineretul rămînînd la Castel să dănţuiască, să cînte şi să se joace de-a v-aţi ascunselea prin odăi şi pe la mansardă, unde, în vreun ungher plăcut se giugiuleau în doi. Dar uneori, plictisiţi de asemenea desfătări, mergeau la vreunul din dijmaşii lor sau la un vecin din sat care nu îndrăznea să nu-i primească şi-l punea să le pregătească clătite. Domnişoarele de Nansac rîdeau în hohote dacă unul dintre tinerii care le însoţeau zădăra fetele. Şi cum uneori hîrjoana mergea cam departe, iar copila se apăra, dacă părinţii se supărau, aceşti nemernici smintiţi spuneau că asta înseamnă o mare cinste pentru ele. De altfel, se purtau întru totul aidoma contelui : obraznici şi fără milă cu „calicimea”, cum spunea el. Acest nepot de sacagiu îi dispreţuia în asemenea măsură pe săracii de pe acolo, încît dacă îl prindea vreo furtună în timp ce se afla la vînătoare, intra cu oamenii săi în case, aducînd cu ei şi caii pe care îi lega de picioarele paturilor. Dacă nu vedea cu ochi buni că un ! drum comunal pe unde se trecea din totdeauna era prea umblat, şi-l însuşea fără ruşine, punînd să se sape cite i un şanţ la fiecare capăt. Aşa pusese stăpînire pe vechile păşuni comunale ale satului Herm şi nimeni nu îndrăznea să

spună ceva pentru că pedeapsă pentru el nu era. Astfel, pe aceste meleaguri pierdute, datorită slăbiciunii şi complicităţii oamenilor suspuşi, cărora le era teamă ! de puterea şi răutatea lui, contele reînvia pe cît se putea, tirania crudă a seniorilor de odinioară. De aceea, în întreaga regiune o ură mocnită împotriva lui şi a celor de la castel creştea mereu şi se învenina ; ura stăpinită de teamă de aceşti nemernici şi de neputinţa de a obţine dreptate pe cale legală. Cei din satele Herm şi Prisse erau mai porniţi împotriva contelui şi alor săi, fiind mai la cheremul umilinţelor şi obrăzniciilor lor.

Se va spune poate : „Cum se face că domnul conte şi copiii săi, care erau atît de credincioşi, se dovedeau atît de răi ?”

Ah ! iată... înseamnă că aceşti oameni erau, ca atîţia alţii, nişte credincioşi care înşirau mătăniile de ochii lumii şi pentru care religia era o treabă dictată de obiceiul timpului sau de obişnuinţă, sau de nevoie, şi care, după ce îndeplineau tipicul bisericesc, nu se sfiau să dea frîu patimilor şi să cadă victimă tuturor viciilor.

Contele era mîndru, nedrept, rău, în stare de orice, iar fiicele erau zăpăcite, obraznice şi uşuratice. Nici unii nici alţii nu făcuseră vreun bine nimănui din jurul lor,, ci dimpotrivă, numai rău. Cu toate astea aveau în slujba lor un capelan, nu lipseau niciodată de la liturghie şi se împărtăşau cu toţii la marile sărbători.

De altfel, nu făceau numai ei aşa. După căderea imperiului şi revenirea în Franţa a aceluia care se numea „tatăl nostru din GandH, religia ajunsese pentru nobilime o chestiune de interes. Nobilii, filozofi înainte de Revoluţie făceau acum paradă de sentimente religioase pentru a se izola mai bine de poporul devenit jacobin şi necredincios, aşa cum odinioară fuseseră necredincioşi pentru a se deosebi de vulgul încă înglodat în superstiţii. Totuşi unii mai stăruiau în necredinţă, ca bătrînul marchiz, care, pe patul de moarte, a respins cu îndirjire binevoitorul aiutor al lui dom Enjalbert; dar erau cazuri rare. În schimb, mai erau

printre nobili şi dreptcredincioşi adevăraţi precum răposata contesă de Nansac ; dar pe aceştia îi numărai pe degete.

Astăzi, vezi burghezii bogaţi, cu numele înnobilat sau nu, care merg alături de notoili şi îi maimuţăresc. Dar şi unii şi alţii sîht mai puţin zeloşi ca odinioară, şi mai puţin 'habotnici. Printre aceştia sînt destui care se bat cu pumnul în piept că sînt catolici fervenţi, toată religia lor mărginindu-se la faptul că în zilele de vineri cer cu prefăcătorie hangiului să le dea batogul de post, dar ar fi al naibii de încurcaţi dacă ar trebui să arate preotul]a care îşi curăţă de pete conştiinţa.

Dar pe vremea de care vă vorbesc nu mă gîndeam de loc la asemenea lucruri. Toate păţaniile înşirate de Jean mă nelinişteau uneori, deopotrivă cu cele care le ştiam şi eu despre contele de Nansac, dar ce puteam face ? Să deschid ochii : e ceea ce şi făceam, dar zadarnic te păzeşti, cel care stă la pîndă e mai cîştigat. Din cînd în cînd noaptea întîlneam în pădure oameni singuri sau, în grupuri de doi-trei, care treceau cu paşi repezi, cu căciulile trase pe ochi, cu un ciomag în mînă, vîrîndu-se repede în desişuri cînd auzeau că vine cineva. Uneori purtau în spinare saci plini; alteori aveau cîte o raniţă umflată sub surtuc ca nişte oameni care merg la tîrg. Pe aceştia ii cunoşteam prea bine : erau prădători, care locuiau în colibe vechi, stinghere, pe la poala pădurii sau În colibele de cărbunari părăsite în adîncul codrului. Toţi aceşti inşi puteau fi salutaţi în felul lui Saint-Amand- de-Coly : „Bună seara, oameni de ispravă, dacă sînteţi aşa ceva !” Din cînd în cînd se auzea vorbindu-se de cîte un furt săvîrşit într-o casă îndepărtată sau de călători prădaţi la drumul mare pe cînd se întorceau de la tirgurile din împrejurimi. Nu mă mira nimic ştiind prea bine că, vorba proverbului, Pădurea Barade n-a dus. niciodată lipsă de lupi şi de hoţi dar, după ce mă mutasem la Maurezies, la Jean, îmi dădeam seama că eram urmărit. Într-o noapte, pe cînd mă duceam să pîndesc iepuri, văzui de departe la lumina lunii doi oameni care, auzind că mă apropii, intrară într-un tufiş.

,,Cel mai mare, spusei în sinea mea, este contele de Nansac ; cit despre celălalt, dacă fiul lui s-a întors de la Pax'is, negreşit că el este.”

Şi întîlnirea aceasta mă făcu şi mai bănuitor. Nu umblam noaptea fără să am la mine arma încărcată sub braţ, gata să trag, privind în dreapta şi în stingă pe sub copaci şi căutînd, pe cit puteam, să trec prin desişurile pădurii. Dar poţi să te păzeşti cît vrei, cei care-şi aleg momentul sînt mai tari şi, cînd ai de-a face cu oameni nelegiuiţi în stare de orice, pînă la urmă tot te paşte nenorocirea.

În pădure, mai sus de La Granval, se afla o movilă unde se încrucişau trei cărări. În mijloc era un stejar mare, bătrin, pe care cu greu l-ar fi putut cuprinde cinci bărbaţi şi care se numea în dialect lou Jarry de las Fadas sau Stejarul Zînelor. Arborele acesta număra poate mii de ani ; fără îndoială că era unul dintre aceia pe care îi venerau părinţii noştri gali şi de pe care druizi veneau să taie vîscul cu un cosor de aur. După spusele oamenilor, locul era bîntuit de duhuri. Uneori Nehalenia, doamna cu conduri de argint, coborînd din nori în alba-i rochie largă, însoţită de perechea ei de cîni negri şi, lunecînd tainic pe vîrful arborilor ale căror frunze fre- mătau, venea să se odihnească la umbra stejarului uriaş. Alteori, în lumina stelelor, vampirele, un fel de monştri cu trup de femeie şi aripi mari de lilieci, veneau în zbor din cele patru colţuri ale zării, se cocoţau în ramurile lui stufoase şi în toiul nopţii întunecoase pîndeau pe braconierii ghemuiţi jos la rădăcina arborelui. Vai atunci de acel căruia o vampiră îi pusese gînd rău ! în timp ce stătea acolo, aproape nevăzut, contopit cu trunchiul zgrunţuros, iar frunzele stejarului foşneau ca să-l adoarmă, aceste lighioane răufăcătoare, pîndind momentul, năvăleau asupra lui, îi sfîrtecau pieptul ca nişte păsări de pradă, îi devorau inima şi apoi îl lăsau să plece, hără- zindu-i o viaţă nefirească.

După cum am mai spus, povestirile bătrînilor nu mă înspăimîntau, şi mă duceam adesea la locul acesta pentru că era foarte potrivit pentru vînat. Lupi, mistreţi, vulpi,

iepuri, bursuci urcau mergînd la dracu-n praznic ş", cum i se dusese vestea că ar fi bintuit de duhuri rele, nimeni nu venea acolo la pîndă, aşa încît locul era întotdeauna liber.

Într-o noapte qjă aflam acolo stînd pe o rădăcină ce ieşea din pămînt, ca o spinare de şarpe hidos şi, rezemat de arbore, cu patul puştii ascuns sub haină cugetam. Era o ceaţă umedă pe care luna, cînd era în primul pătrar,, n-o putea străbate în întregime. Lumina puţină pe care o revărsa totuşi asupra pămîntului prin vălul de ceaţă era de ajuns pentru ochii mei buni din vremea aceea. în jur din frunzele copacului cădeau picături de rouă ca nîşte lacrimi. Nu se ridica nici un zgomot din pădurea învăluită în întuneric. În depărtare numai, dinspre Roussie, un cîine scotea un jalnic urlet de moarte. Eram trist în noaptea aceea, gîndindu-mă la scumpa mea Lina atît de nenorocită la ea acasă din pricina ticăloasei de maic-ă-sa şi a nemernicului de Guilhem. De cînd îi vorbisem acestui pungaş, el nu-i mai spunea nimic fetei, dar felul cum se purta cu Mathive se răsfrîngea asupra ei şi, cum el de obicei o suduia rău pe bătrînă, sărmana copilă nu era fericită. O văzusem duminica trecută, îmi povestise plîngînd toate silniciile şi necazurile pe care le îndura şi la amintirea ei îmi treceau prin minte tot felul de gînduri nesăbuite, ca de pildă să-l ucid pe acest nemernic sau să fugim departe amîndoî, Lina şi cu mine ; dar teama de a-i înrăutăţi starea mă oprea.

Privind în viitor, îl găseam plin de cumplită nesiguranţă şi de bezne apăsătoare. Apoi, întorcîndu-mă în trecut şi gîndindu-mă la soarta cruntă ce părea că urmăreşte sărmana noastră familie, mi-am reamintit toate nenorocirile, moartea tatălui meu în ocnă şi aceea a mamei, din pricina căreia şi azi îmi mai sîngera inima. Şi ducîndu-mă înapoi cu gîndul în timp, am zăbovit la bunicul meu, zvîrlit într-o temniţă pentru că se răscu- lase împotriva seniorului de Reignac şi îi incendiase castelul, fiind eliberat în clipa cînd îşi aştepta moartea, prin lovitura de trăsnet a Revoluţiei. Şi tot adîncindu-mă în trecut, mi-a apărut acel strămoş căruia îi datorez porecla de Croquant, spînzurat în

pădurea Drouilhe de nobilii din Perigordul de jos, care urmăreau fără milă pe bieţii oameni răsculaţi din pricina sărăciei, ajunsă la' culme. Atunci, plin de ură, făcind legătura în gînd, între nenorocirile mele şi acele ale ţăranilor din vremurile vechi, de care ne vorbise Bonal, am întrezărit, de-a lungul vremurilor, trista stare a poporului din Franţa, mereu dispreţuit, mereu asuprit, chinuit şi prea adesea măcelărit de stăpînii lui nemiloşi. Asemuind soarta mea cu cea a strămoşilor noştri, sărmani desculţi, nenorociţi sfarmă- bulgări de pămînt, împinşi la răscoală de foamete şi deznădejde, eu o găseam aproape identică. Cum era cu putinţă ca, după mai bine de treizeci de ani de la Revoluţie, să înduri mîrşave umilinţe, precum cele datorate unui conte de Nansac, care reînvia ticăloşiile celor mai răi feudali de odinioară ! Ura împotriva acestui aşa-zis nobil îmi mistuia inima şi îmi spuneam că cel care va scăpa ţara de el va făptui un mare bine. înclinarea spre răzvrătire care pricinuise moartea bătrînului Ferral le Croquant, care îl dusese pe străbunicul meu pînă la stîlpul spînzurătoarei şi pe tatăl meu la pieirea în ocnă, multă vreme potolită de îndemnurile răposatului părinte Bonal şi de bunătatea acelei sfinte domnişoare Hermine, îmi clocotea în vine. Dispreţuiam îndemnurile la prudenţă susţinută călduros de bardul degenerat care făcuse refrenul transmis din gură în gură prin părţile Perigordului megieşe cu Quercy :

Petrocorieu, aibi mintea trează : Lesne-armele nuncinge. Dacă Cezar te învinge, Mîinile ţi le retează !

Ah ! dacă n-aş fi lăsat-o singură pe Lina, cum mi-aş mai fi pus la bătaie nu numai mîinile, dar chiar şi capul pentru a mă răzbuna pe conte !

În timp ce gîndurile mi se învălmăşeau în creier auzii în dreapta mea schelălăitul întrerupt al unei vulpi, urmărind un iepure. Mi-am încărcat arma şi am aşteptat. După un sfert de oră am văzut iepurele venind fără prea mare grabă. Ajungînd la răscruce, se opri la patru paşi de mine şi, ridicîndu-şi urechile ciulite, ascultă o clipă glasul vulpii care îl fugărea. Văzînd că are timp, apucă pe o cărare, merse

pot* ea cam cincizeci de paşi, apoi făcu o săritură în direcţia pădurii, reveni la răscruce, o luă pe o altă cărare şi, după ce repetă această manevră de trei ori şi încureă bine drumurile, se îndepărtă, pornind din nou pe cărarea pe care venise. Apoi, din două salturi mari ajunse în desişul pădurii şi dispăru. Am urmărit cu plăcere toate şiretlicurile lui. „Du-te, sărmane animal, fugi de astă dată — mi-am zis în gînd — dar vai de fiara scîrbavnică ce te urmăreşte !”

Curînd apăru vulpea cu nasul în pămînt, tîrîndu-şi coada, atît de lipită de urmele iepurelui că uitase să fie bănuitoare ca de obicei. La douăzeci de paşi am făcut-o să sară în aer şi, ridicînd-o, am pus-o în raniţă şi am plecat.

Era pe la două dimineaţa ; ceaţa se făcuse mai deasă, luna se culca, aşa fel încît era întuneric beznă. Trebuia să cunoşti ca mine trecerile şi cărările pentru a te orienta în această întunecime umedă. Mergeam cu puşca sub braţ. aruncînd priviri în dreapta şi stînga, pentru a mă păzi, mai mult din obişnuinţă decît de frica unei primejdii apropiate, căci nu se vedea nici la doi paşi. Tot mergînd, mă gîndeam încă la Lina şi eram frămînat de gînduri triste, cum era şi firesc după cîte ştiam că se întîmplă la ea acasă. Mă grăbeam, căci începuse să burniţeze, apu- cînd pe cărarea care tăia un desiş pe unde trebuia să trec pentru a mă reîntoarce la Maurezies, cînd, pe la jumătatea drumului, m-am împiedicat de o funie întinsă de-a latul cărării ; şi cum mergeam repede, căzui lat cu puşcă cu tot. N-atinsesem bine pămîntul şi nişte oameni se aruncă asupra mea, îmi pun căluş în gură o batistă, îmi înfăşoară capul într-un sac, îmi leagă mîinile la spate, apoi picioarele, îmi iau cuţitul, mă leagă de-a curmezişul pe spinarea unui cal şi iată-mă răpit.

Nu mai aveam nici o îndoială. Deşi n-am auzit nici o vorbă, ştiam bine că lovitura fusese pusă la cale de contele de Nansac şi mă întrebam ce avea de gînd să facă cu mine : să mă arunce în adîncurile lacului Gour ? Pentru o clipă aşa am crezut, dar, după direcţia pe care am luat-o curînd, am priceput că nu. După aproape o oră de mers mi-am dat seama după tropotul calului că treceam peste un pod :

„Este podul peste şanţurile castelului”, mi-am zis eu. O clipă mai tîrziu, calul se opri şi am fost dus sau mai degrabă tîrit pe nişte trepte de piatră, apoi aruncat fără milă la pămînt. După aceea, mi-au trecut o funie pe sub braţe şi curind am simţit că mă coboară în gol, desfăşurînd funia. După o coborire pe care am socotit-o de opt sau zece metri, am atins pămîntul şi am rămas întins pe burtă. În acest timp funia trasă de un capăt se urcă ; am auzit un zgomot ca acela al unei lespezi căzute pe piatră şi asta a fost tot.

„Iată-mă înmormântat în subteranele castelului Herm !” a fost primul meu gînd în acel moment. Pe urmă am încercat să scap din poziţia incomodă în care mă aflam, dar ticăloşii mă legaseră în aşa fel încît nu era treabă uşoară. Am încercat mai întii să mă întorc pe spate şi după ce m-am dat de cîteva ori de-a rostogolul, am izbutit. După asta am încercat să mă ridic în picioare dar n-a fost chip şi de mai multe ori am căzut ca un bolovan la pămînt. Strivit şi obosit, am zăcut neclintit destul de multă vreme, apoi, rostogolindu-mă cu mare greutate de mai multe ori, am ajuns lingă un zid şi, lipindu-mi spatele de el, am frecat funiile ce-mi legau mîinile. Dar, pe lingă faptul că treaba nu era uşoară, mai erau şi funiile tari încît, după ce le-am frecat multă vreme, m-am oprit sfîrşit de oboseală. Aerul pe care-l respiram cu greu prin pînza- groasă a sacului era apăsător, îmbîe- sit ; un miros searbăd de subterană umedă îmi pătrundea în nări ; dar nici un zgomot, uşor sau înăbuşit, nici chiar de departe, nu ajungea pînă la mine : eram într-un mormînt.

E lesne de înţeles cu cită amărăciune mă gîndeam la soarta mea : osî'ndit să mor încet de foame, în fundul acestei tainiţe ; îl cunoşteam prea bine pe contele de Nansac pentru a mă îndoi o clipă de asta. Totuşi, nu mi-am pierdut cumpătul şi, după ce m-am odihnit, am început din nou să rod funia de perete, nu fără să-mi jupoi şi mîinile. Dar funia tot mai ţinea ; din fericire, pipăind, am găsit o piatră mai aspră decît celelalte şi, după ce m-am tot frecat de ea timp de vreo zece ore, cred, am simţit cum slăbesc

legăturile şi curind mîinile mi-au fost libere. Primul lucru la care le-am folosit a fost să mă scap de sacul care îmi înfăşură capul şi de batista care-mi astupa gura ; după asta mi-am dezlegat picioarele şi m-am ridicat de jos.

Eram cufundat în cea mai adîncă noapte, într-un întuneric ca smoala. Păşind domol şi pipăind zidul cu mîinile, mi-am dat curind seama că subterana era rotundă ; dar deodată, m-a oprit un gînd : dacă cumva în pămîntul acestei subterane se află o gaură adîncă ?

Ţinînd seama de asta, am început să păşesc încet, cu grijă, întinzînd uşor piciorul înainte pentru a mă asigura că nu păşesc în gol. Ajungînd din nou la locul de unde plecasem, uşor de recunoscut după bucăţile de frînghie peste care am călcat, m-am lămurit că eram în străfundul unuia din turnurile de la Herm. După ce m-am rotit atingînd zidul, m-am încumetat să-mi străbat închisoarea mergînd în patru labe, pipăind mereu cu mîinile, temîn- du-mă să nu cad în vreun puţ. În sfîrşit, tîrindu-mă în toate părţile, m-am liniştit în această privinţă, rămî- nînd cu încredinţarea cumplită că eram sortit să putrezesc în adîncul acestei temniţe. Să putrezesc, acesta e cuvîntul, deoarece umezeala picura din ziduri, dovedin- du-mi că eram sub nivelul şanţului castelului.

Trecuse destulă vreme de cînd nu mai mîncasem, cel puţin douăzeci şi patru de ore, judecind după durerile ce-mi sfişiau stomacul şi mă chinuiau mult : în noaptea adîncă în care mă aflam nu aveam alt mijloc de a măsura timpul. Copleşit, m-am aşezat pe jos sprijinit de perete şi mă gîndeam la tot ce-mi era drag şi mai presus de toate la scumpa mea Lina, pe care o lăsam pradă răutăţilor afurisitei sale mame şi uneltirilor acelui nemernic de Guilhem. Gîndul ăsta îmi frîngea inima şi suferinţa era mai chinuitoare decît foamea ; dar curînd, starea mea fără de izbavă mi-a abătut gîndul. Aşteptam,' dar ce ? O moarte lentă. îngrozitoare, gînd care mă înfiora. Nu aveam nici o nădejde ; îmi spuneam desigur că, văzînd că nu mă întorc. Jean se va duce la primar, va trimite la Cavaler să-l înştiinţeze, şi

aveam credinţa că acesta va face tot ce-i stă-a puteri ca să mă regăsească. Bănuiam, desigur, că primul lor gînd va fi că seniorul de Nansac mi-a făcut de petrecanie şi puteau crede că am fost aruncat în Gour, ca un cîine, cu o piatră legată de gît, ca atîtea trupuri de sărmani drumeţi ucişi de bandiţi şi ale căror schelete zac şi acum în adîncurile lui de nepătruns. Pentru el, pentru siguranţa lui, era de bună seamă cel mai bine ; da, dar dacă contele ţinea să se descotorosească de mine, ţinea şi mai mult să mă facă să îndur o moarte tîrzie şi înspăimîntătoare. Cum să le treacă deci prin minte lui Jean şi Cavalerului că eram zidit de viu în străfundurile unui turn de la Herm, într-o tainiţă pe care, fără îndoială, ei n-o cunoşteau ? Era tare greu ; şi, pe de altă parte, eram foarte sigur că Nansac luase toate măsurile de prevedere ca, în cazul cînd castelul ar fi cercetat, eu. să nu pot fi găsit.

Gîndul îngrozitor de a fi înmormîntat de viu mă îndurera atît de mult încît, chinuit şi de foame, nu dormeam de loc. În faţa ochilor mei învăpăiaţi de nesomn, pîlpîiau vedenii ciudate. Mi se părea că văd palate de flăcări, pajişti, copaci, dealuri şi văi luminoase trecînd domol prin întuneric unul după altul. Pentru a scăpa de acest chin încercam să închid ochii, dar şi în faţa pleoapelor mele coborîte, fierbinţi, se învălmăşeau năluciri dureroase sau urcau încet aburi sclipitori sau roşietici ca răsfrângerile vilvătăii unui foc mare. Obosisem să tot şed şi totuşi nu îndrăzneam să mă culc, deoarece închipuirea înfierbîntată de nesomn şi nemîncare mă făcea să-mi fie teamă că voi adormi pentru totdeauna. Şi atunci, aşa vlăguit cum eram, mă Uram pipăind pămîntul umed, încercam să-l scobesc cu mîinile, mă istoveam mărind gropile asemeni unor găuri de cîrtiţă peste care dădeam, şi, în sfîrşit, mă opream la capătul puterilor, gifîind, întins pe jos. După îndelungă vreme, începeam din nou să-mi cercetez mormîntul, căutînd în neştire o ieşire, împotriva oricărei nădejdi. În timp ce mă tiram aşa în patru labe, am pus mîna pe ceva ce mi se păru mai întîi o grămăjoară de bucăţele de lemn putred ; dar,

deodată, pipăind mai atent, îmi apăru groaznicul adevăr : erau rămăşiţele unui schelet care, putrezit de vreme, se fărâmiţa în mîinile mele.

În acel moment am simţit că mă cuprinde deznădejdea şi m-am lăsat la pămînt, copleşit, alături de rămăşiţele omeneşti îngropate aici de atîta amar de vreme. Dar în timp ce zăceam acolo, deodată paşi grei răsună sus pe boltă. Mă ridic şi ascult : un murmur abia auzit, ca şi cînd ar vorbi nişte oameni de departe, ajungea pînă în fundul temniţei, întrerupt de paşi înăbuşiţi şi domoli.

Sînt jandarmii care fac o percheziţie, mi-am zis, şi, revenindu-mi nădejdea, am început să strig. Dar în acelaşi timp zgomotul încetă, paşii se îndepărtară şi am rămas din nou în liniştea de moarte care 'mă învăluia de cînd coborîsem în adîncul acestui mormint. Zdrobit de deznădejde, m-am prăbuşit la pămînt. Grozăviile locului dispărură din gîndul meu chinuit, m-a cuprins ameţeala şi am căzut în nesimţire.

O durere ascuţită m-a trezit şi, ducînd mîna la obraz, am simţit ceva care îmi scapă şi fuge, în timp ce, de-a lungul trupului o sumedenie de dihănii alergau speriate de mişcările mele.

Şi-atunci abia am înţeles rostul gropilor pe care le găsisem pe fundul temniţei : erau vechi vizuine de guzgani. Animalele astea care mişunau cu nemiluita, în vechile ziduri ale şanţurilor cu apă din jurul castelului săpaseră subteranele sub fundaţia turnului şi cu acel simţ grozav care pătrundea zidurile cele mai groase, adulme- cînd prada, goneau spre ea înfometate. Siguranţa îngrozitoare de a fi mîncat de viu de aceste lighioane scîr- boase mă înnebuni de tot. Am încercat să-mi sparg capul izbiri du-l de pereţi, dar nu mă puteam ţine nici pe picioare, darmite să-mi iau avîntul de care aveam nevoie. Atunci m-am gîndit la funiile cu care fusesem legat şi, căUtîndu-le pe pipăite în această groaznică întunecime, le-am dibuit cu greu după multe ore. Nefiind nimic de care să pot agăţa capul funiei, am făcut un nod în care mi-am băgat gîtul înccrcind să mă

sugrum. Dar postul îndelungat atîta mă slăbise încît braţele îmi căzură neputincioase şi am rămas aşa, fără vlagă, nemişcat.

De cînd încetasem să mă mai mişc, şobolanii, văzîndu-mă istovit, reveairă puzderie gata să se-arunce asupra mea. îi auzeam ţopăind în noapte şi îndrăzneau chiar să-mi roadă pielea ghetelor. îmi trecu atunci prin gînd să prind unul ca să-mi astîmpăr foamea care mă chinuia cumplit. Ah ! cu ce aprigă poftă aş fi sfirtecat cu dinţii una din aceste lighioane murdare, mîncînd-o vie şi crudă !

Aşteptam, şi curînd i-am simţit căţărîndu-se pe mine, căutîndu-mi faţa şi mîinile. În zadar am încercat de mai multe ori să-i apuc; mîinile mele nu mai aveau îndemî- nare şi n-am izbutit.

Şi atunci, sfîşiat de foamea care-mi sfredelea măruntaiele, pierzîndu-mi capul, îmi duceam mîinile la gură şi fără să-mi dau seama încercam să le rod, dar nici pentru asta nu mai aveam putere şi multă vreme am rămas nemişcat, ca mort. Acum şobolanii alergau pe mine, fără să-i pot goni ; chiar şi muşcăturile lor aproape nu le mai simţeam şi mă lăsam pradă lor, nemaiavind puterea să mă apăr. Mi se părea că eram acolo de vreo opt zile ; urechile îmi vîjîiau, capul nu mai putea nici să gîndească, voinţa slăbea, pierea, simţeam cum fuge viaţa din mine şi în cele din urmă am căzut într-un leşin premergător morţii.

Cînd mi-am venit în fire. eram într-un pat. Cineva îmi descleşta uşor dinţii şi îmi dădea cu lingura să înghit supă amestecată cu vin. Nemaifiind obişnuit, ochii mei nu îndurau lumina zilei şi i-am închis îndată. Mîinile şi faţa mă usturau tare în unele locuri, acolo unde şobolanii mă muşcaseră, dar nu-mi mai dădeam seama de unde venea această durere. Mi se părea că creierul meu se topise şi capul imi era gol ca o tigvă de dovleac. Nepu- tînd să-njgheb vreun gînd, âm rămas întins acolo şi doar suflam, abia-abia. Apoi, încet-Încet, cu timpul şi datorită îngrijirilor, am început să prind viaţă şi l-am recunoscut pe Jean lîngă pat.

— Dar Lina ? il întrebai în şoaptă.

— Ei ! lasă, ai s-o vezi cînd te vei putea ţine pe picioare.

Liniştit puţin, am adormit din nou.

Citeva zile mai tîrziu veni Cavalerul şi, văzind că mă simt mai 'bine, îmi spuse :

— Ai ieşit la liman... de astă dată ! e limpede ca lumina zilei.

Am surîs uşor şi i-am mulţumit pentru bunătatea lor, pentru că el şi sora sa trimiseră găinile pentru supă, vinul vechi şi zahărul.

— A ! asta nu-i nimic, sărmanul meu Jacques.

— Să mă iertaţi, domnule Cavaler, spuse Jean; fără vinul ăsta bun cred că s-ar fi dus în împărăţia cîrtiţelor.

— Ah, ah ! cu atît mai bine, cu atît mai bine că leacul meu i-a priit dar altfel n-are însemnătate :

Şi dram de-argint şi scîrnă de vulpoi Vor fi totuna-l1 ziua de apoi.1

De astă dată am rîs puţin mai tare şi Cavalerul plecă tare bucuros, nu înainte de a-l fi rugat să aducă fierbinţi mulţumiri din parte-mi bunei domnişoare Hermine.

O lună mai tîrziu eram vindecat, slab încă, mergeşm cătinel şi mă sprijineam într-un toiag ; apoi, puţin cîte puţin, m-am înzdrăvenit. Pe cînd mai eram încă în pat, gîndindu-mă mereu la Lina şi necăjindu-mă mult că n-o văd, ii vorbeam lui Jean adesea despre ea, iar el găsea întotdeauna un cuvînt pentru a mă linişti şi a-mi potoli nerăbdarea. În primele zile cînd am fost în stare să înţeleg ceva, l-am întrebat prin ce minune ajunsesem aici, în patul său, şi atunci mă lămuri că într-o dimineaţă fusesem găsit în pădure, pe drumul mare, zăcînd ca mort, cu faţa şi mîinile pline de sînge. Tot ce i-am povestit la rîndul meu despre locul în care fusesem, îl încredinţă că Nansaţ fusese cel care mă răpise. Am ştiut atunci că paşii pe care-i auzisem din fundul temniţei' erau cu adevărat ai jandarmilor care, la reclamaţia Cavalerului, făceau o percheziţie la castel împreună cu primarul. Contele îi

plimbase peste tot, din pivniţă pînă în pod şi ii dusese chiar şi la închisoare; dar cum lespedea care

1 Crotte de chien ou marc d'argent Seront tout un au jour du jugemont!

Închidea tainiţa era acoperită cu un strat gros de colb pămintiu ca şi toată pardoseala, n-au bănuit nici unii, nici alţii că dedesubtul ei se află o subterană. De altfel, primarul era omul contelui, iar jandarmii luau masa uneori la castel cînd îşi făceau rondul. Apoi, acest bandit pe care îl ştiau puternic le insufla respect, aşa încît îşi făcură treaba doar de formă. Trebuie spus de asemenea, în apărarea lor, că fără îndoială nu-l credeau pe conte în stare de o astfel de faptă.

Dar prevenit de Jean, care auzise de la nişte bătrîni de celula subterană de la Herm, Cavalerul reveni într-o seară la Montignac şi îl îmboldi pe judecător şi pe jandarmi să facă noi cercetări, îndeosebi sub lespedea închisorii. Jandarmii care se simţeau oarecum vinovaţi, erau destul de supăraţi, cu atît mai mult cu cît treaba asta tulburase întregul Montignac, unde oamenii nu sînt prea fricoşi. Cel mai mult se vînzolea bătrînul Casius. de care ne vorbise Cavalerul. Cutreiera oraşul spunînd că ar trebui făcută din nou Revoluţia, pentru că pe unii ea nu i-a învăţat minte îndeajuns şi vroiau să revină la tirania de odinioară.

În situaţia creată de toată această agitaţie şi de intervenţia fermă a Cavalerului, se hotărî ca a doua zi dimineaţa să se facă o nouă percheziţie. Dar în cursul nopţii, un trimis special îl înştiinţă pe conte : din partea cui ? Nu s-a aflat niciodată. Fapt este că dimineaţa m-au găsit pe drumul mare, cum v-am spus, şi asta a oprit orice nouă cercetare. De altfel, justiţia ţinea aşa de puţin să lămurească lucrurile încît nici n-am fost măcar interogat.

În ce mă priveşte, de îndată ce voinţa şi puterea mi-au revenit, mi-am reînnoit primul jurămînt de a mă răzbuna pe contele de Nansac şi de atunci tot la asta îmi stăteau gîndurile. Dar, mai întîi, ceva mă frămînta mai mult decît răzbunarea ; dorinţa de a o revedea pe Lina mea. Abia

aşteptam să pot umbla cum trebuie, de aceea, de îndată ce am fost în stare să merg, cu toate încercările lui Jean de a mă face să amîn pe duminica următoare, am plecat la Bars şi, ca de obicei, am aşteptat ieşirea de la slujbă. Bertrille apăru prima, singură, şi, văzindu-mă, veni spre mine.

— Lina este aici ? o întrebai, fără s-o salut măcar.

Mă privi cu atîta tristă uimire încît ceva îmi muşcă inima şi chiar în acel moment Mathive ieşi din biserică în haine cernite.

Mi-am repetat întrebarea într-o nelinişte îngrozitoare.

Bertrille mă luă de-o parte :

— Atunci tu nu ştii nimic ?

— Ce să ştiu ? Nu mă chinui !

— Vai, Jacquou dragă, n-ai s-o mai vezi niciodată pe biata Lina !... A murit !

— O, Dumnezeule ! exclamai, zdrobit de vestea asta.

Atunci Bertrille mă duse ceva mai departe pe un drum mai ferit şi-mi povesti ce se întîmplase.

Pentru a-l păstra pe Guilhem al ei, care spunea mereu că pleacă fiindcă vedea prea bine că atunci cînd Lina va ajunge stăpîna drepturilor sale, s-a sfîrşît cu traiul bun, Mathive, înfrîngîndu-şi gelozia, vru neapărat să-l căsătorească cu fiica ei. Sărmana copilă se împotrivea, bineînţeles, de aceea tot timpul era în casă gîlceavă şi atîta larmă de ieşeau vecinii pe la uşi. Lucrurile ajunseseră atît de departe încît Mathive îşi bătea fiica aproape în fiecare zi, ca s-o silească să se mărite ; şi aşa se în- tîmplă că, într-o seară, cînd o pălmuise, o trăsese de păr şi o bătuse atîta încît i se vedeau urmele pe faţă, sărmana copilă, înspăimîntată, abia scăpase din mîinile ticăloasei care era în stare s-o omoare. Venind în grabă la Maure- zies pentru a-mi spune că nu mai putea îndura această stare de lucruri şi să ne sfătuim ce-i de făcut, întîlni pe o vecină de-a noastră şi o întrebă unde mă aflu.

— Ah, sărmană copilă ! Cine ştie unde e ? De trei zile şi trei nopţi nu l-a văzut suflet de om ! Pindind iepurii noaptea, fără îndoială, a fost omorit şi aruncat în Gour.

Deznădăjduită şi năucită de aceste veşti, biata Lina alergă, urcînd mai sus de La Granval şi a doua zi, în timp ce eu eram cules de pe drumuri, pe malul Gourului au fost găsiţi saboţii ei...

Înnebunit de durere, am alergat spre pădure şi, ca un animal rănit de moarte, m-am aruncat într-un tufiş şi-am plins în hohote pînă seara, muşcînd iarba şi urlînd uneori de deznădejde ca un lup turbat. Apoi, după căderea nopţii, m-am reîntors la Maurezies şi m-am culcat fără să mănînc.

Din ziua aceea am început să cutreier satele seara, prin împrejurimile Hermului, acolo unde oamenii au avut şi mai mult de îndurat nelegiuirea contelui de Nansac, ca de pildă Prisse, Les Bessedes, Le Mayne, La Lande, Martillat, La Laquens, La Bourdarie, Monplaisir şi altele. Peste tot le aminteam faptele tiranice ale acestui nemernic, ticăloşiile mari, cruzimea şi sîngele rece cu care în chip nedemn se folosea de puterea sa, obrăznicia lui, aceea a fiului şi oaspeţilor săi faţă de femei ; fiecăruia îi reaminteam tot ceea ce avusese el însuşi de îndurat de la acest odios senior de contrabandă. încercam să trezesc demnitatea sărmanilor oameni încovoiaţi sub această tiranie umilitoare, să-i fac să simtă fă erau totuşi oameni şi că vor scăpa de acest tîlhar în ziua cînd vor avea curajul să pună mîna pe furcă şi să i se împotrivească.

Cu toţii erau de partea mea, dar se mai aflau printre ei cîte unii fricoşi care încercau să dea înapoi în momentul cînd trebuia să trecem la fapte şi aceştia, cu toate că gîndeau la fel ca mine, spuneau că era mult prea puternic contele, că făcuse totdeauna ce vroia şi, ca să-l înfrunţi, însemna să înoţi împotriva valului şi să rişti să ajungi în ocnă :

— Tu ştii prea bine, bietul meu Jacquou, cît de mult l-a costat pe tatăl tău faptul că s-a răsculat împotriva acestui om rău !

— Ascultaţi, le-am spus atunci, nu vor fi osîndiU la ocnă toţi din satele noastre, căpetenia lor va plăti pentru toţi : ei bine iau asupra mea toată vina ! De altfel, prieteni,

vremurile nu mai sînt acelcaşi ; nu mai sîntem în 1815, sîntem în 1830 şi, după cîte spunea domnul Cavaler de Galibert din Fanlac — el, într-adevăr este regele oamenilor de ispravă ! — revoluţia nu e prea departe, asta datorită celor care ar dori să ne ducă înapoi la timpurile de odinioară, precum contele de Nansac.

În astfel de treburi, totdeauna trebuie să bagi de seamă ou cine vorbeşti, pentru ca să nu se nimerească vreun trădător în jurul tău ; dar aici, nici o primejdie, contele nu avea decît duşmani în regiune, pe dijmaşii săi mai presus de oricine, poate din cauză că se aflau mai la cheremul răutăţilor lui : de aceea nici nu rămîneau mai mult de un an la el.

Timp de trei luni am cutreierat aşa tot ţinutul ca să vorbesc cu oamenii. În sfîrşit, îndemnîndu-i mei*eu şi îmbărbătîndu-i, în cele din urmă i-am atras pe toţi de partea mea.

Cînd i-am văzut că sînt puşi pe fapte mari, le-am dat întîlnire pentru o noapte dinainte hotărîtă, într-un loc părăginit la nord de Maurezies.

Incepind de la orele unsprezece, eram acolo împreună cu Jean şi unul din vecinii noştri. Socoteam că vor veni vreo patruzeci sau cincizeci de oameni, dar am rămas uimit cînd am văzut sosind o dată cu bărbaţii, şi jjn număr destul de mare de femei.

Locul era un mic podiş înconjurat de păduri şi departe de orice drum. În pămîntul pietros, nisipos, crescuseră cîteva tufe de iarbă roşie, plevaiţe sălbatice şi ici-colo ciţiva ienuperi de un verde cenuşiu. Într-un loc, pe marginea întunecată a crîngului, un mesteacăn cu trunchiul argintat, semănat acolo de vînt, părea o stafie în giulgiul ei. În mijloc era un morman de pietre uriaşe numite Peyre-Male sau „Coliba lupului”, ruinele unui altar druidic năruit, după cum spunea răposatul Bonal, pe timpul lui Tiberiu, care poruncise să fie dărîmate templele vechiului nostru cult naţional şi să fie ucişi preoţii lui. Aici îşi jertfea anîmalele, noaptea, bătrîna Huguette, vrăjitoarea de la Cros-de-Mortier

; cei care credeau în prezicerile ei, veneau în acest loc aducînd ba un cocoş, ba o găină pe care bătrîna le tăia, făcînd o mulţime de scălîmbăieli. După aceea, stropind pietrele cu sîngele pasării, îi spinteca burta cu un cuţit şi o scormonea la lumina lunii, ca să ghicească în inima şi ficatul ei cum se vor desfăşura lucrurile despre care era întrebată.

Vrăjitoarea a murit de mult iar jertfele de păsări au încetat, dar mai trăiesc încă vreo cîţiva bătrîni care au fost martori la ele.

Pe măsură ce oamenii ieşeau din pădure, veneau să se stringă în jurul „Colibei Lupului" şi aşteptau, sprijinin- du-se în toiegele lor grele. Cînd am văzut că toată lumea sosise, m-am ridicat şi, vorbindu-le femeilor, le-am întrebat pentru ce au venit.

— Şi crezi tu, spuse o bătrînă din Prisse, că noi n-avem nimic de răzbunat ?

— Ne crezi mai fricoase decît bărbaţii ? adăugă o alta.

— Bine dară dacă e aşa !

Şi atunci, urcat pe una din pietrele mari, am început să le spun mai pe larg, tot ce predicasem prin sate şi le-am arătat limpede starea nenorocită în care ne aflam» În timp ce vorbeam, amintind pe lung acuzaţiile întregii regiuni împotriva contelui de Nansac, vorbele mele zgîn- dăreau rănile tuturor acestor oameni sărmani şi le vedeam ochii strălucind în întuneric. Ce ciudată era mulţimea de ţărani adunaţi noaptea în acest loc sălbatic. Toţi erau îmbrăcaţi ca vai de lume, cu surtuce de postav purtate prea mult şi roase, cu vechi haine decolorate, murdărite în timpul lucrului, cu pantaloni de pînză groasă sau de dimie, peticiţi cu bucăţi felurite. Unii bătrîni, ca Jean, purtau zeghe, zdrenţuită la poale, iar alţii, sărmanii de ei, erau pe jumătate acoperiţi cu zdrenţe ce nu mai păstrau nici formă, nici culoare. Cei mai mulţi aveau pe cap un fel de scufii de bumbac albastru, albe, cu un mic moţ, murdare, adesea găurite, care lăsau să iasă şuviţe groase de păr. Alţii purtau pălării mari peri- gordiene, rotunde, cu borurile fleşcăite, deformate de timp şi decolorate de soare ploaie. Nici o

gheată, toţi aveau picioarele goale în saboţii lor în care puseseră paie sau fîn. Femeile îşi ascundeau cămăşile de pînză şi fustele de postav sub pelerine prăpădite, sau îşi acopereau umerii cu un şal dintr-o ţesătură groasă care se numea în dialect coullets.

Asta era adevărata înfăţişare a ţăranului sărac perigordian de odinioară, ţinut cu grijă în neştiinţă, prost hrănit, prost îmbrăcat, trudind mereu, socotit o nimica toată şi dispreţuit de cei bogaţi.

Cînd mi-am terminat cuvîntarea, i-am întrebat :

— Acum vorbiţi voi. Soarta este în mîinile voastre, nu e nevoie decît să vreţi. Sînteţi hotărîţi să vă răzbunaţi cu adevărat pe banditul de Nansac ? Să doborîţi puterea lui răufăcătoare ? Să vă scăpaţi pentru totdeauna de această haită de lupi ?

— Da ! spuseră cu toţii într-un glas.

— Foarte bine !

Şi atunci, făcîndu-i să se întoarcă toţi spre castelul Herm, i-am pus să jure în felul străvechi al strămoşilor noştri, aşa cum mă pusese odinioară şi mama să jur. Scuipară toţi ca şi mine în mina dreaptă, şi după ce au tras acolo o cruce cu primul deget de la mîna stingă, o întinseră deschisă, spunînd cu jumătate glas, după mine :

— Jos cu Nansacii!

— E bine, prieteni ; iar acum fiecare să fie gata. în- tr-una din nopţi, cînd va sosi momentul prielnic, de veţi auzi trei sunete de corn scurte şi depărtate unul ele altul, urmate de un alt sunet prelung,- veniţi cu toţii degrabă aici : răzbunarea va fi aproape şi scăparea noastră va fi în mîinile noastre !

Şi cu asta, mulţimea se risipi în pădure şi fiecare se întoarse la el în sat.

Un copil din Prisse, isteţ şi îndrăzneţ, pîndea castelul şi îmi dădea de ştire ce se intîmpla acolo. într-o seară pe cînd Jean şi cu mine terminam cina, îl văzui sosind:

— Toţi domnii care erau la castel au plecat; fiul contelui s-a întors la Paris, după cîte se pare. Nu-s acum acolo decît contele, capelanul, domnişoarele, paznicii şi slujitorii.

— Ah ! exclamai, ridieîndu-mă, sosit-a vremea ! Iată băiete : du-te fuga în La Lande şi în Mayne şi spune-i lui Francois care locuieşte la Bourru şi lui Micheou cel mare să repete sunetul de corn cînd au să-l audă. După aceea mergi de te ascunde în preajma castelului şi, după ce faci înconjurul şanţurilor şi vezi că toate luminile sînt stinse, vino la „Coliba lupului”, mă găseşti acolo ; uite, bea o duşcă şi pleacă.

Şi, umplindu-i un pahar din vinul care ne mai rămăsese din cei trimis de Cavaler, copilul îl dădu pe gît, îşi trecu mina peste buze şi plecă în fugă.

Pe la orele nouă, am luat arma lui Jean, căci a mea pierise cu prilejul răpirii şi am plecat de-a dreptul la „Coliba lupului”. Era pe la sfîrşitul lunii mai, plouase în timpul zilei ; pe cer alunecau încet nori negri, ascun- zînd stelele, iar luna apusese aşa că era foarte întuneric. Mergeam încet, plănuind în gînd ce trebuîa să facem ca să izbîndim.

Planul meu era să atacăm castelul şi, după ee-l ocupăm, să-i dăm foc ca să curăţăm ţinutul de această familie de bandiţi. Nădăjduiam, de bună seamă, ca în timpul asaltului să dau de conte şi să-l ucid în luptă, că numai pentru tot răul pe care mi-l făcuse mie şi era drept să moară ; şi pe ciţi alţii nu-i nenorocise ! Pe ăsta îl voiam eu; mi se părea că, prin ura înveninată ce-i purtam, era al meu. De aceea socoteam să fac totul pentru a ne întîlni faţă în faţă, pentru a-l doborî la picioarele mele în focul mîniei, în toiul luptei ; doream atît de mult să se întîmple aşa pentru că, scrutîndu-mi voinţa, simţeam că, dacă-l făceam prizonier, nu-l voi putea ucide niciodată cu sînge rece şi nici să las să fie ucis fără să se poată apăra. Şi eram mîndru de asta, cu toate că ura mea se împotrivea, pentru că mă socoteam mai presus de acest nemernic care voise să mă facă să mor cu ţîrîita, cum se spune, după ce mă prinsese atît de mişeleşte înt.r-o capcană.

Şî, gîndind la asta, îmi spuneam că, dacă va scăpa cu viaţă, situaţia contelui va fi tot mai grea. De cîtva timp umblau despre el zvonuri că ar fi ruinat: se spunea că îşi tocase averea, ceea ce era de crezut cu viaţa pe care o ducea. * Lucrul acesta se ştia, pentru că de vreo două-trei luni veneau pe la castel portărei care nu erau de loc bine primiţi, în aşa măsură încît unul dintre ei, vrînd să încheie un proces-verbal, a fost nevoit să sară în şanţ şi să se salveze în apa şi mîlul care îi ajungeau pînă la gît. Aşa stînd lucrurile, dacă s-ar fi dat foc castelului, ar fi fost cu totul ruinat, căci societăţile de asigurare, abia înfiinţate pe vremea aceea, nu erau cunoscute încă în ţinuturile noastre ; şi pentru uu om trufaş ca el, pentru acest tiran nemilos, ar Îi poate o pedeapsă mai aprigă decît moartea, să fie adus la sapă de lemn şi neputinţă.

Un alt lucru mă frămînta. Eram sigur că nu va fi uşor şi că atît contele cît şi oamenii lui nu se vor lăsa alungaţi din castel fără să opună rezistenţă şi căutam mijloacele prin care puteam izbuti fără să-mi primejduiesc prea mult oamenii. Am înţeles de îndată că pentru asta trebuia să atacăm repede, pe neaşteptate, castelul adormit şi să continuăm lupta cu dîrzenie. Multă vreme am tot gîndit la ce trebuia să fac şi, după ce am cumpănit totul bine, planul meu fiind bine întipărit în minte, am aşteptat.

Vremea se îmblînzise ; mustind de apă şi călduţ, pămîntul dospea. Peste locul părăginit trecea o adiere de vînt infiorînd ierburile plăpînde şi-mi aducea mirosul pădurii reavăne, a mugurilor deschişi şi de departe mireasma arbuştilor albi înfloriţi de-a lungul drumurilor. Sub grămada ruinelor pe care m-aşezasem, un şobolan în groapa lui îşi ronţăia o castană din stocul pentru iarnă. Uneori o pasăre de noapte trecea cu zborul ei greu şi tăcut deasupra podişului, piuind trist după femeiuşcă sa. În această noapte înmiresmată, simţeai cum prinde viaţă pămîntul rodnic, îndemnînd toate fiinţele să iubească şi atunci gîndurile mele se îndreptară spre răposata Lina : la amintirea scumpă a bietei mele iubite, durerea amară se împletea cu pornirile

de mînie împotriva călăilor ei şi multă vreme am tot visat cu capul în mîini.

Un pas grăbit venind dinspre marginea crîngului mă făcu să mă ridic în picioare ; era băiatul din Prisse.

— Tot castelul doarme !

— E bine, fiule.

Şi ridicînd cornul am trimis spre La Lande, apoi spre Mayne, unul după altul, trei sunete scurte, urmate de un al patrulea prelung, care se pierdu ca un muget de bou ce cade sub lovitura de ghioagă a măcelarului.

Îndată îmi răspunseră două cornuri, aruncind în noapte jalnica chemare. Curînd cei mai apropiaţi sosiră şi trei sferturi de oră mai tîrziu, toţi oamenii din sate se aflau la „Coliba lupului” ; în jur de nouăzeci, socotind şi femeile care aveau ciomege, săpăligi şi strămurare. Bărbaţii erau înarmaţi cu puşti, furci de fier, topoare, .iar fierarul idin Meyrignac adusese cel mai greu baros din atelierul lui.

Văzîndu-i pe toţi acolo, i-am adunat roată şi trecînd la mijloc le-am spus mai întîi că, pentru a izbuti fără a ne primejdui prea mult viaţa, trebuie să acţionăm repede. Prima poartă, aceea a curţii, nefiind închisă decît cu zăvorul, va fi deschisă încet de un om care va trece prin apă şi se va căţăra pe taluzul şanţului, agă- ţîndu-se de tufele mărunte crescute printre pietre. Dar poarta de intrare a castelului era din scînduri groase de stejar, întărite cu straşnice piroane de apărare, închisă cu un zăvor zdravăn şi baricadată pe dinăuntru cu doi stîlpi groşi de lemn. Să asaltăm poarta cu lovituri de topor nu era uşor din pricina cuielor ; s-o spargem cu barosul fierarului n-ar fi nici atît mai uşor şi oricum treaba ar dura prea mult şi în acest timp contele şi paznicii săi, fără să mai vorbim de domnişoarele care mînuiesc foarte bine arma, ne-ar împuşca dintre metereze ; ne trebuie deci o unealtă puternică.

— Ştiţi pe aici vreo bîrnă mare, vreun pom tăiat, cu- răţat de crengi ?

— La Herm, în sat, îmi spuseră unii, bătrînul Bertillou îşi zideşte un grajd ; sînt acolo căpriori grei.

— E tocmai ce ne trebuie nouă ! Treizeci de oameni dintre cei mai voinici, cu basmale răsucite ca acelea ale copiilor care se joacă de-a şoarecele şi pisica, şi legate două cîte două, vor aduce căpriorul, de fiecare parte fiind cincisprezece bărbaţi. Cînd vor ajunge în curte, se vor repezi cu toată puterea în poarta castelului şi o vor izbi cu capătul căpriorului care îi va depăşi puţin pe oamenii din faţă. Cum este sigur că poarta nu va cădea la prima lovitură, se vor da înapoi ca să-şi facă vînt şi o vor lua de la început. În acest timp cinci sau şase dintre cei care au arme vor veghea meterezele care apără intrarea şi vor trage dacă vor vedea vreo ţeavă de puşcă ieşind în afară. În acelaşi timp douăzeci de oameni care, abătîndu-se prin sat, vor lua cu ei toate scările de la poduri, vor trece peste şanţurile dinspre Prisse şi se vor căţăra repede prin ferestrele duble pentru a-i risipi pe cei dinăuntru, în timp" ce alţii, răspîndiţi în jurul castelului, vor trage cu puşca în ferestre şi vor face zarvă mare ; în acest fel contele şi oamenii săi nu vor şti încotro s-o apuce şi îi vom prinde.

După ce am dat lămuririle necesare, am arătat fiecăruia unde să stea şi ce are de făcut şi, toate amănuntele fiind puse la punct, am adăugat :

— Şi să fim bine înţeleşi : nimeni nu se va atinge nici măcar de un nasture din castel. Sîntem oameni cinstiţi care ne răzbunăm, nu jefuitori !

— Da, da ! spuseră toţi cu jumătate glas.

Şi-am întrebat :

— Cît e ceasul, oameni buni ?

Bătrînii îşi ridicară ochii spre cer şi, printre doi nori, priviră către stele.

— Trebuie să fie cam unsprezece, spuseră unii dintre ei.

— Să pornim şi să nu facem zgomot.

Cînd să plec, am simţit că cineva mă prinde de braţ şi m-am întors.

— Ah ! sărmanul meu Jean. Ţi-am spus doar să stai liniştit acasă în patul tău şi să-i laşi pe tineri să lupte !

— Dă-mi puşca, răspunse el : n-ar face decît să te încurce, deoarece tu trebuie să porunceşti tuturor. Eu am încă ochi buni, voi ţinti meterezele : lasă-mă să lupt, îmi face plăcere să-l văd pe lupul ăsta încolţit în vizuina lui.

— Fie deci cum vrei tu !

Şi, dindu-i puşca, am pornit la drum.

Mergeam în tăcere. Nu se auzea decît zgomotul înăbuşit al unei gloate care mărşăluia şi trosnetul ramurilor frînje cînd străbăteam desişurile. Odată ajunşi la drumul mare care vine de la Thenon şi o ia spre Herm, am mers şi mai tăcuţi, iar, pe măsură ce ne apropiam, fiecare era mai grijuliu. Chiar şi femeile, cu toate că-s vorbăreţe, tăceau mile. La două sute de paşi înainte de a ieşi din pădurea care se întindea pînă în sat, cei care aveau să aducă căpriorul, înnodindu-şi basmalele, s-au strîns laolaltă. Cei care trebuiau să aducă scările la castel făcură la fel, şi toată lumea o porni din nou la drum.

Ciinii din satele Prisse şi Herm fuseseră închişi în grajduri sau case, aşa că lătratul lor nu stîrni multă larmă. În timp ce oamenii care aveau această sarcină, s-au dus să aducă scările de la poduri, noi ceilalţi am rămas să-i aşteptăm. Vremea era potolită şi cerul acoperit. în mijlocul viilor, piersicii strîmbi se zăreau nelămurit în întuneric. Pe marginea loturilor de pămînt, nucii stufoşi îşi înălţau capetele rotunde spre cerul cenuşiu. În jurul caselor, cinepiştele îşi răspîndeau mirosul lor puternic. De-a lungul unei curţi, un soc înflorit, crescut pe un zid vechi, înmiresma aerul, iar ceva mai încolo, în tăcerea -nopţii, o privighetoare cînta cu dulce glas. Inima îmi bătea tare ; nu fiindcă aş fi tremurat pentru soarta mea ; de la moartea bietei mele Lina, viaţa nu mai avea nici un preţ pentru mine şi aş fi dato pe nimica. Dar mi-era teamă pentru toţi aceşti oameni de ispravă care mă urmau şi eram îngrijorat că nu voi izbuti, ştiind bine că, dacă s-ar întîmpla aşa, contele i-ar face să plătească oalele sparte.

Ceilalţi întorcindu-se între timp cu scările, nu m-am mai gîndit decît la îndeplinirea planului. Trecînd pe la

Bertillou, cei care îşi legaseră basmalele luară căpriorul cel mai gros şi înaintară încet, mergînd la pas, tăcuţi, pe iarba neagră care putrezea pe drumurile satului. Atunci, trecînd înainte, i-am spus unui copilandru sprinten să coboare în şanţ şi curind după aceea poarta incintei a fost deschisă. Dar, cu toată prudenţa noastră, treaba nu se putea face fără oarecare zgomot şi cîinii cei mari ai contelui începură să latre în fundul cuştii lor. Din fericire, cum se întîmplă adesea, oamenii castelului nu i-au luat în seamă.

În acea clipă, inaintind ca un miriapod uriaş, bulumacul pătrunse în curte. *De la cincisprezece paşi oamenii o luară la fugă, năpustindu-se asupra porţii, pe care o izbiră atît de puternic încît răsună turnul scărilor fără ca ea să cedeze. În timp ce oamenii noştri se dădeau înapoi ca să ia din nou avînt, la ferestrele castelului apărură capete speriate ; se auziră strigăte şi curind torţe începură să alerge prin toate încăperile. O a- doua lovitură de căprior zdruncină poarta.

—- Curaj, prieteni, nu va ţine ! le-am strigat.

În aceeaşi clipă ciţiva dintre ai noştri stind la pîndă în jurul castelului au tras cu puşca, iar cei care erau urcaţi pe scări sfărîmără ferestrele cu zgomot mare.

În timp ce purtătorii căpriorului se dădeau înapoi pentru a izbi din nou poarta, ţevi de puşcă apărură pe la meterezele care apărau intrarea şi au răsunat mai multe împuşcături trase atît de ai noştri, cît şi de cei din castel. Femeile începură să strige văzînd că un om rănit părăsea bulumacul, dar o voinică chipeşă alergă să-l înlocuiască. Acelaşi foc de puşcă mă plesni şi pe mine în obraz şi în umăr, dar în înfrigurarea care mă cuprinsese nici n-am băgat de seamă.

— Curaj ! strigai. Izbiţi tare ! Poarta o să cadă de astă dată !

Atunci într-un puternic avînt, însufleţiţi de propriile lor strigăte, oamenii noştri se repeziră în poarta care se desprinse cu închizătoarea smulsă, barele rupte şi bala-

malele frînte. Cum încă se mai ţinea ici-colo, fierarul o doborî cu barosul său greu.

— Înainte !

Şi, punind mîna pe toporul unuia, m-am avintat pe scară, urmat de toţi cei care se aflau acolo, unii cu felinare, sărind cîte patru trepte. Curînd am ajuns la primul etaj unde era contele şi fiicele sale împreună cu Mascret, toţi înibrăcaţi pe jumătate şi grăbindu-se să-şi încarce din nou armele.

— Ah! banditule! am strigat eu, aruncîndu-mă asupra contelui, cu toporul ridicat.

Cum nu apucase încă să-şi încarce arma, el o prinse de ţeavă şi încercă să mă omoare cu patul puştii.

Din fericire m-am apărat de lovitură cu toporul, care se rostogoli pe jos ; l-am ridicat îndată şi, cuprins de mînie, fără să mă sinchisesc de loviturile zdravene pe care Mascret şi cea mai tînără dintre fiice mi le trăgeau în coaste cu patul puştii, am ridicat spre conte securea cu atîta putere încît puteam să-i crap capul. El făcu atunci un mare salt înapoi, se feri de lovitură şi se găsî în apropierea uşii de intrare de la sala mare unde, din fericire pentru el. a fost prins împreună cu paznicul de oamenii noştri, care intraseră între timp prin ferestre, luptindu-se cu hăitaşul şi cu ceilalţi slujitori.

— Ah ! prieteni, nu-mi faceţi un bine ! spusei, lăsin- du-mi toporul jos, căci nu vroiam să-l lovesc acum, cînd nu mai era în stare să se apere.

„Să nu mai faceţi nici un rău, nimănui !” am adăugat eu băgînd de seamă că pe conte şi pe ceilalţi, oamenii mei îi ciomăgeau cam prea tare.

Trei dintre domnişoare, văzînd pe tatăl lor prins, se refugiară în catul de deasupra; dar cea mai tînără, căreia i se spunea Galiote, se apăra încă ca un diavol şi lovind cu patul puştii se împotrivea celor care vroiau s-o dezarmeze. Pentru a pune mîna pe ea fără s-o rănească, au smuls de la una din ferestrele încăperii o perdea mare şi au aruncat-o peste ea. În timp ce încerca să iasă din învăluire, i se luă

arma, aşa că n-a mai fost în stare să mai facă vreun rău cuiva. Contele iar mai apoi Mascret, hăitaşul şi ceilalţi servitori au fost legaţi la mîini cu şnururile de la perdele şi duşi cu toţii în curte. Apoi, urmat de cîţiva oameni, am urcat scara în căutarea celor trei domnişoare care, mai puţin curajoase decît cea mică, fugiseră. După mai multe uşi baricadate pe care am fost nevoiţi să le spargem, le-am găsit ascunse în fundul unei cămăruţe, în spatele rochiilor atîrnate de perete. Tremurînd de frică, se aruncară la picioarele ţăranilor pe care de atîtea ori îi chinuiseră.

— Nu vă fie teamă de nimic, le spusei eu. Noi nu sîntem din neamul Nansacilor, ca să umilim sau să batem femeile : duceţi-vă de vă îmbrăcaţi şi intorceţi-vă îndată.

Am coborît. În curtea întunecoasă luminată numai de cîteva felinare purtate de ţărani, contele era acolo, cu mîinile legate, neavînd pe el decît pantalonii şi cămaşa, ajunse ferfeniţă. Lîngă al, înspăimîntaţi, stăteau oamenii din castel; şi toţi cei din sate, bărbaţi şi femei, roată în jurul lor, îi învinuiau de toate fărădelegile cu sudalma şi gesturi ameninţătoare ; unii începură să strige că ar trebui să i se facă de petrecanie lui Nansac. El, alb ca varul, încerca să se stăpînească în faţa „mîrlanilor”, cum avea obiceiul să le spună, dar se vedea bine că turba de mînie şi tremura în acelaşi timp, văzindu-se la cheremul acestei înverşunate gloate pe care bătrînii şi copiii din sate, treziţi de împuşcături, o făceau să crească din ce în ce mai mult.

Cînd am ajuns în curte, o femeie cu părul cărunt, cea care îmi răspunsese prima, acolo, la „Coliba lupului”, dădu oamenii la o parte şi, furioasă, îl altoi pe conte cu o bîtă care îl lovi la gît, deoarece acesta îşi întorsese capul, ca să se apere.

— Scîrnăvie ! copila mea a fost batjocorită de ticălosul de fiu-tău ; vei plăti tu pentru el'J

Glasului ei i s-au alăturat glasurile altora, care ii învinuiau sus şi tare pe conte şi, furioşi, îşi plimbau pumnii pe sub nasul său. în timp ce unul îl şi prinsese de gît, iar

bîtele şi cosoarele se ridicau deasupra capului lui ; venisem la vreme.

Sîngele mi se prelingea pe faţă şi simţeam cum rana de la umăr imi sîngera sub surtuc ; totuşi, am îndepărtat mulţimea şi, ridicind braţul, am strigat :

— Opriţi-vă !... Pînă aici, oameni buni, v-am dat sfaturi bune, nu-i aşa ? Aşadar ascultaţi-mă şi pe mai departe... Voi toţi aveţi a vă plînge de acest om şi de ai săi. ţu-i ticăloşie pe care să nu v-o fi făcut...

— Da ! Da !

Şi toţi în jurul contelui, cu pumnul ridicat sau agitîndu-şi armele, îi scuipau ticăloşiile în obraz.

— Dar tu, Jacquou, îmi strigă o femeie, eşti îndreptăţit să te piîngi cel mai mult de el !

— E adevărat, Nadale ; din pricina acestui om tatăl meu a murit în ocnă, mama mea a murit în sărăcie, deznădăjduită, sărmana mea Lina a ajuns să se arunce în Gour, crezindu-mă pierdut pentru totdeauna ; în ceea ce mă priveşte, m-a ţinut patru zile şi patru nopţi în fundul subteranei din turn şi, dacă n-am crăpat acolo de foame,, încet-Încet, mîncat de viu de şobolani, este numai datorită Cavalerului de Galibert.

— Ah ! n-ai să tăgăduieşti, nemernicule ! am zis, văzîndu-l pe conte că clatină din cap.

Mergeţi cu o scară în închisoare — am spus celor trei sau patru oameni din imediata mea apropiere — ridicaţi lespedea şi coborî ţi în acest mormînt, veţi găsi acolo bucăţi din funia cu care am fost legat şi pe care le-am tăiat anevoie frecindu-le de pereţi, şi veţi vedea acolo şi oasele putrede sau aproape preschimbate în pulbere ale unui nenorocit care a fost aruncat acolo cîndva !

În timp ce oamenii se duceau să cerceteze temniţa, eu luam seama la cea mai mică dintre fiicele contelui. Era acolo, lîngă el, pe jumătate goală, într-o atîtudine sfidătoare. Părul ei roşcat, strălucea ca ludovicii de aur şi cădea bogat pe umerii goi ; gura strînsă vădea dispreţul, nările nasului puţin încovoiat se umflau de mînie, iar ochii ei de un

albastru închis îmi aruncau priviri de ură ce mă împungeau ca un tăiş de spadă.

Dar pe vremea aceea şi eu eram îndrăzneţ şi am privit-o ţintă fără să clipesc. Era o fată frumoasă, de optsprezece ani, înaltă, bine făcută şi îndrăzneaţă, care stătea fără ruşine şi sfială, pe jumătate goală, în mijlocul mulţimii. Nu că ar fi fost desfrînată, căci ea era singura din cele patru surori despre care nu se spunea nimic, dar felul ei de a fi izvora din dispreţul faţă de aceşti ţărani care în ochii ei nici nu treceau drept oameni. Mi-a fost mie ruşine în locul ei, şi i-am spus :

— Du-te de te îmbracă !

Mă privi fără să-mi răspundă, cu braţele goale, încrucişate pe piept, şi nu se clinti.

— Du-o pe domnişoara voastră, ii spusei uneia dintre cameriste, sau de nu, voi pune îndată pe femeile noastre s-o îmbrace.

Atunci ea se supuse, dar dacă ochii ei ar fi fost pistoale, aş fi murit pe loc.

În acest tirhp, oamenii se întorceau aducînd din temniţă bucăţi de funie şi resturi de oseminte.

—Mai tăgăduieşti şi acum ? ticălosule Crozat!

Se făcu şi mai alb la faţă, închise ochii şi nu răspunse nîmic.

— Trebuie să-l spînzurăm ! mii de draci ! Să-l spinzurăm ! strigară cîţiva.

— Dacă-l vom spînzura — le-am spus eu — suferinţa lui ar fi prea scurtă, în două minute s-ar termina totul; avem o cale mai bună. Voi cu toţii aţi văzut aproape de Vezere, mergînd la hramul de la Fonpeyrîne, ruinele castelului de la Reignac, în parohia Tursac. înainte de Revoluţie se afla acolo un nobil atît de ticălos, atît de dezmăţat cu femeile, încît era numit de către localnici ţapul din Reignac. Ei bine, ruinele acelea sînt opera bunicului meu şi a oamenilor din Tursac, sătui de fărădelegile acelui nemernic. După ce i-a ars castelul, ţapul de la Reignac,' înglodat în datorii, se tîri

prin ţinutul acela citva timp şi pînă la urmă crăpă de mînie şi sărăcie : şi aşa s-au descotorosit de el...

Deoarece voi toţi recunoaşteţi că eu am cel mai mult a mă plînge de acest om, lăsaţi-mă pe mine să fac dreptate. Cea mai mare pedeapsă pentru el, mai rea decît moartea, este să se pomenească ruinat, şi să ducă, el, cel atît de mîndru, atît de trufaş, o viaţă demnă de dispreţ, ceea ce se va întîmpla negreşit, căci fără un ban nu va mai avea prieteni, dat fiind că ceilalţi nobili nu-l iubesc nici nu-l cinstesc mai mult decît ţăranii.

Aici contele încercă să rîdă silit, batjocoritor.

— Tu ştii prea bine, Crozat, că nu te socotesc unul de-ai lor ! Că îşi amintesc de bunicul tău, sacagiul din Auvergne.

Şi am continuat :

— La fel ca şi oamenii din Tursac, care au ars castelul din Reignac, şi noi trebuie să dăm foc castelului Herm. Nimicirea acestui cuib de bandiţi va desăvîrşi ruina acestui pretins senior care se va duce să cerşească din castel în castel o milă demnă de dispreţ şi aceasta va fi pedeapsa lui cea mai mare !...

Credeţi-mă, prieteni ! eu sînt dintr-un neam care se pricepe la de-alde astea. Pe vremea lui Henric al IV-lea, unul dintre strămoşii mei, căpetenia unei trupe de Croquant, dădea foc castelelor de nobili, tirani ai sărma- - nilor ţărani şi de la acela ni s-a tras porecla de Croquant ! Bunicul meu a incendiat castelul de Reignac, aşa cum v-am spus ; eu am început acum treisprezece ani, dînd foc pădurii din Herm şi astăzi voi aprinde castelul !.

— Aşa ! Aşa trebuie !

— ITaidem, adunaţi crengi şi grămădiţi-le peste lot, în bucătărie, în sălile de jos ; scoateţi din pivniţă butoaiele cu rachiu şi uleiul din ciubăre şi vom vedea un foc pe cinste.

în timp ce oamenii treceau la treabă, camerista ieşi din casteL şi se îndreptă spre mine :

— Domnişoara nu vrea să coboare !

— Mă duc eu după ea, vino de-mi arată unde se găseşte.

Cînd am ajuns sus, am văzut fata îmbrăcată, stind într-un colţ al camerei.

— Trebuie să cobori, i-am spus : vom da foc castelului !

Mă privi aspru, fără să răspundă.

— Dacă nu vii de bună. voie, vei veni cu de-a sila.

Şi am înaintat spre ea.

în acel moment ea ridică un mic pumnal şi încercă să mă lovească. Dar din zbor i-am apucat încheietura mîinii şi am dezarmat-o.

— Cu toate că :iu mi-i dai de bună voie, deocamdată îi păstrez! i-am spus, punînd pumnalul în buzunarul surtucului.

Şi, în acelaşi timp, luînd-o în braţe, am dus-o cu mine în pofida încercărilor ei de a se împotrivi.

Ce ţi-e şi omul f Cu toată ura ce-o purtam contelui de Nansac, ură care se răsfrîngea şi asupra alor săi, ducînd-o pe această fiinţă frumoasă de-a lungul sălilor şi coridoarelor, eram tulburat. Respiraţia ei care-mi atingea faţa, minunatu-i trup zbătîndu-se în braţele mele pentru a scăpa mă duceau cu gîndul la cumplitele silnicii ale unor soldaţi care iau o cetate cu asalt. Vederea sîngelui care curgea de pe faţa mea pe fruntea Galiotei mă ameţea cu totul. Şi apoi eram singuri : camerista fugise jos pe scări, înspăimântată la gândul focului. M-am oprit, străbătînd un coridor :

— Potoleşte-te .-! îi spusei aspru, privind-o drept în ochi şi strîngînd-o mai tare, în timp ce ea încerca să mă zgirie.

Ea pricepu şi nu se mai zbătu de loc ; după cîteva clipe o lăsai să stea în picioare, lingă tatăl ei.

Apoi, totul fiind gata, am luat un felinar de la un bărbat ; dar în momentul cînd mă îndreptam spre sala mare, răsună un strigăt :

— Dar capelanul ?

Ei drăcie, nimeni nu se gîndise la el !

— Atunci căutaţi-l, spusei eu, şi isprăviţi degrabă !

Peste puţin, grăsunul de Don Enjalbert apăru în curte, tîrît de trei sau patru oameni care-l descoperiseră ascuns într-o mansardă. Nenorocitul striga ca un porc dus la tăiere, necontenind decît pentru a cere îndurare cu un glas demn de milă.

— Taci odată, nu mai urla aşa ! Nu vezi că toţi ceilalţi sînt în picioare ?... Nu mai e nimeni ? Atunci, ina-. inte !

Şi, intrînd în castel, am destupat cu lovituri de topor două butoaie de rachiu care s-au vărsat pe duşumea, le-am dat foc şi am ieşit.

Prin ferestrele deschise pentru a aţîţa focul, se vedeau flăcările albastre înălţîndu-se, atingînd pereţii, cuprin- zînd mobilele, căţărindu-se pe, perdele şi aprinzînd vreascurile îngrămădite în sala mare. Un sfert de oră mai tîrziu un rug mare se înălţa pînă în tavan şi focul pătrundea în camerele alăturate. Uşile şi ferestrele se luminau una după alta pe măsură ce focul se întindea şiţ o oră mai tîrziu, întregul interior nu era decît un uriaş cuptor aprins, revărsînd prin deschizături torente de flăcări care se prelingeau ca nişte limbi de foc pe zidurile castelului. Apoi focul, avîntîndu-se în salturi, cuprinse caturile de sus şi curînd vechile grinzi de castan, straşnic de încinse luară foc ca nişte beţe de chibrit. Atunci începu să plouă în curte cu ţigle, dogorite de şipcile ce ardeau ; a trebuit să ne dăm la o parte. În sfîrşit, acoperişul prăbuşindu-se cu vuiet mare, flăcările se ridicară în aer prin spaţiul dintre grinzi, aruncînd pînă departe pe dealuri lumini roşietice, în timp ce la Rouffignac şi la Saint-Geyrao clopotul suna alarma deznădăjduit.

— Da ! da ! sunaţi ! sunaţi !

Cînd oamenii treziţi de clopote vedeau că arde castelul din Herm, se linişteau : „Nu-i mare nenorocire !” spuneau ei. Şi dacă mai veneau cîte unii, o făceau doar din curiozitate.

Deşi lemnele vechi ardeau în voie, grinzile şi căpriorii fiind foarte tari, rezistară timp îndelungat; dar totuşi, spre dimineaţă, scheletul de lemn al acoperişului se prăbuşi,

tîrînd cu el ce mai rămăsese din grinzile de la caturile de jos şi împroşcînd înspre cer miliarde de scin- tei. Atunci nu mai rămase nimic între zidurile pir joii te decît bucăţi de lemn înnegrit fumegînd pe un morman de jăratic.

În acest moment, doi oameni se ciondăneau în spatele meu şi, întorcîndu-mă, am văzut că se certau pentru o puşcă cu două ţevi, luată de la cei din castel.

— Nu e nevoie să vă certaţi pentru „mantia episcopu- lui", bunii mei prieteni. Ştiţi ce s-a hotărît : nimeni nu va lua nici un capăt de aţă !

Şi, înşfăcînd arma, m-am dus şi am aruncat-o printr-o fereastră în foc şi m-am întors.

— Acum, că s-a făcut dreptate, să lăsăm toată lumea să plece ! spusei, arătînd spre conte şi ai săi, albi la faţă şi tremurînd în răcoarea dimineţii, în ciuda jărateculuiaprins din care se înălţau cîţiva nori de fum albăstrui.

După ce i-am dezlegat iar ei s-au îndepărtat, îndrep- tîndu-se spre cel mai apropiat lot al lor dat în dijmă, am spus oamenilor mei :

— Iar voi toţi ţineţi bine minte că numai eu am dat foc castelului, puneţi-mi în spinare vina celor întimplatc, iau totul asupra mea !

După asta, dîndu-mi seama că jandarmii nu vor în- tirzia să vină, m-am dus de-a dreptul la Thenon, cu alţi doi răniţi, ca să ni se scoată gloanţele din carne.

A doua zi în zori, cineva bătu tare în uşă. Jean se sculă şi se întoarse :

— Au sosit jandarmii !

— Spune-le că vin îndată.

Şi, îmbrăcîndu-mă, îi dădui pumnalul domnişoarei Galiote :

— Păstrează-mi aceasţă unealtă, Jean, şi rămîi cu bine !

Jandarmii mi-au pus lanţuri la miini, m-au înconjurat ş. am pornit spre Prisse, apoi spre Herm, făcîndu-i pe copii să se ascundă de frica mea. După ce-i adunară pe toţi în incinta castelului. în faţa ruinelor care mai fumegau încă,

judecătorul de pace şi primarul începură interogatoriile care nu se mai sfirşeau. Nu era o treabă uşoară : trebuia să smulgă oamenilor răspunsurile cu cangea. Dar nici aşa nu se lămureau prea mult, deoarece din răspunsuri nu aflau mare lucru. În ce mă priveşte, am recunoscut sus şi tare că eram unicul vinovat, că eu singur făcusem totul; dar ei spuneau că, în ceea ce priveşte ocuparea castelului, aşa ceva nu-i cu putinţă. În sfîrşit, după informaţiile primarului şi denunţurile contelui, din porunca judecătorului, jandarmii adunară la întîmplare cinci sau şase ţărani dintre cei ce aveau faima unor capete răzvrătite, oameni primejdioşi şi, punîndu-ne în lanţuri doi cîte doi, ne duseră la Montignac. Dimineaţa ne scoaseră devreme dintr-un loc plin de duhoare unde dormisem pe paie, ca să ne ducă la-Sarlat.

Judecătorului de instrucţie care ne lua interogatoriul i-am răspuns, ca şi judecătorului de la noi, că eu eram cel care dădusem foc şi săvîrşisem totul : ceilalţi, aşa cum ne înţelesesem, au aruncat vina pe mine. întrucît pretindeau că una ca asta era greu de crezut, judecătorul se îndărătnici să ne facă să mărturisim, dar avea de-a face cu oameni mai încăpăţînaţi decît el. Atunci ne lăsă în pace cîteva zile şi începu o lungă anchetă. Toţi ci din satele din jurul Hermului fură chemaţi la primăria din Rouffi- gnae, unde erau adunaţi procurorul, judecătorul de instrucţie şi un grefier, asistaţi de aprozi. Dar nu izbutiră să umple hîrtia cu răspunsuri : nimeni nu ştia nimic ; toţi veniseră auzind clopotul de alarmă sau văzînd incendiul; cît despre ceea ce se întimplase mai înainte, nimeni nu ştia nimic. Totuşi, cum aceşti domni nu vroiau să se întoarcă „cu coada între picioare”, au mai ales din toată mulţimea încă trei oameni, care au venit să ni se alăture în închisoarea din Sarlat.

La închisoarea asta nu ne-a mers prea rău. Paznicul, unul singur pentru toţi deţinuţii, era ajutat de fiica lui la împărţitul fierturii. Avea o fată înaltă, gălbejită, de parcă ar fi fost bolnavă de plămini. Ea se-ngrijea mult de noi, îndeosebi de mine, deoarece mă socotea, cred eu, o vestită căpetenie de tîlhari. Din cînd în cînd îmi aducea oblojeli

pentru umărul care mă ardea tare şi, chipurile, ca să vadă dacă nu cumva încercam să fugim, venea de zece ori pe zi la o fereastră zăbrelită, care dădea într-o curte mică împrejmuită cu ziduri groase, înalte, unde ieşeam şi noi uneori, şi-mi dezvăluia ce se spunea în oraş pe socoteala noastră. La cererea ei, i-am spus povestea vieţii mele şî-atît de mult o induioşă, încît într-o seară îi trecu prin gînd să m-ajute să fug.

— Sărmană copilă, ii spusei, iţi sint tare îndatorat şi nu voi uita nieiodată inima ta miloasă ; dar iţi dai seama că mai degrabă aş lăsa să mi se taie capul decît să-i părăsesc pe cei care m-au urmat. Şi apoi tatăl dumi- tale ar păţi-o rău de tot, mă-nţelegi ?

Ne lăsară mai mult de o lună şi jumătate în Sarlat. La început judecătorul ne chema la interogatoriu aproape în fiecare dimineaţă, mai cu seamă pe mine. Cerberul îşi cunoştea meseria şi îmi punea uneori întrebări cu c-ouă tăişuri, ca un cuţit cu care se curăţă măruntaiele, iar eu mă descurcam foarte greu. Cînd mi se întîmpla aşa ceva, făceam pe prostul, pe cel care nu înţelege, ca să cişţig timp de gîndire. Ceilalţi nu ştiau nimic, nu văzuseră nimic, nu auziseră nimic decît clopotele care vesteau prin dangătul lor incendiul şi i-au făcut să se îndrepte spre Herm. în sfîrşit, văzînd că nu poate scoate mare lucru de la noi, judecătorul ne lăsă pînă la urmă în pace îşi întocmi singur raportul.

Deşi nu ne era prea rău acolo, mi se urîse deoarece, după cum spunea Cavalerul : ,.N-ai să găseşti închisori frumoase şi nici iubiri urîte", şi, pe deasupra, eram ne-răbdător să fiu judecat. De aceea, am fost mulţumit cînd, într-o dimineaţă, paznicul mă trezi devreme.

— Veţi pleca la Perigueux, spuse el.

Cînd furăm gata de drum, ne dădu fiecăruia o bucată de pîine ; apoi veniră jandarmii şi ne legară doi cîte doi.

În momentul cînd plecam, fiica temnicerului se apropie de mine şi-mi zise :

— Domnul să vă aibă* în paza lui, mă duc s-aprind o luminare pentru voi toţi !

Şi spunînd asta, mă privea cu ochii în lacrimi şi în aşa fel încît mi-am dat seama că nu pentru noi toţi, ci pentru mine vorbea astfel.

Mi-a mers la inimă.

— Mulţumesc mult, i-am răspuns, mulţumesc mult că eşti atît de bună cu noi!

Pe vremea aceea, deţinuţii nu erau transportaţi, ca astăzi, cu trăsura sau cu trenul, pe bunul temei că pe-atunci nu erau nici drumuri de fier, nici trăsuri, şi în cele cîteva care existau totuşi, oamenii săraci nu se urcau niciodată.

Se vorbise atît de mult de fapta noastră în regiunea Sarlat, în tîrguri şi bîlciuri, duminica în faţa porţii bisericii, încît, de-a lungul drumului, oamenii, cînd ne vedeau trecînd spuneau : „Sînt cei care au dat foc Hermu- lui” ; şi ne aduceau să bem,'ceea ce noi primeam bucuros, căci era tare cald.

Ne-au trebuit trei zile ca să străbatem drumul, dar se cuvine să spun că nu mergeam prea repede, mulţi dintre noi purtînd în picioare saboţii grei care ne încătuşeau. Primul nostru popas de noapte a fost la Montignac, unde ne ţinură în închisoarea cu miasme pe care o cunoşteam. Cum am ajuns, un bătrîn înalt care se găsea acolo cu alţi cîţiva ne strigă :

— Curaj, cetăţeni !

— Mulţumesc ! îi răspunsei, mulţumesc mult. Curajul nu ne lipseşte de fel !

Mai tîrziu, am aflat că acest bătrîn era Cassius, de care îmi vorbise cîndva domnul de Galibert. Om de ispravă, după cum s-a dovedit, căci neputînd face altceva, găsi mijlocul de a ne trimite un pachet de tutun de prizat binevenit pentru cei care îl foloseau.

A doua zi nu făcurăm decît două leghe pînă la Thenon, dar a treia zi a fost grea, mai cu seamă pentru cei care îşi tîrau saboţii, căci aveam de străbătut cale lungă, aşa că am sosit tîrziu la Perigueux, unde ne vîrîră de îndată în închisoarea care în vremea aceea se afla în fosta mănăstire a Augustinilor, pe drumul către Tourny.

A doua zi, preşedintele juriului veni să mă interogheze şi mă întrebă dacă aveam avocat.

— Da, domnule, îi răspunsei, pe domnul Vidal-Fongrave.

— Ah 1 domnul Vidal-Fongrave ?

— Da, domnule, el ne apără pe toţi.

Şi atunci din mirarea lui am înţeles că treaba noastră nu-Î prea mirosea a bine, deoarece domnul Fongrave, „Omul cinstit”, cum era numit, avea faima de a nu primi să pledeze cauze necinstite.

Îi scrisesem de la Sarlat rugîndu-l să ne apere şi îi povestisem pe larg ce ni se întîmplase. După ce am ajuns la Perigueux, el venea adesea la închisoare şi ne vedea pe toţi, îndeosebi pe mine, pentru ca să cunoască temeinic afacerea. Imi aduc aminte că într-o zi, după ce-i povestisem planul meu, şi cum am ticluit ca să intrăm în castel, îmi spuse tutuindu-mă, dat fiind că mă cunoscuse de cînd eram mic :

— Trebuia să te fi făcut soldat ! Eşti înzestrat...

— Pe legea mea, domnule Fongrave, că am tras la sorţi un număr bun şi n-am avut de loc poftă să mă înrolez ; ţin prea mult la libertatea mea.

Pe urmă, vorbind despre apărarea noastră, îmi spuse că un mare număr de oameni din Herm şi din satele vecine erau citaţi ca martori ai apărării şi că nădăjduia ca depoziţiile tuturor acestor victime ale contelui să influenţeze în bine hotărîrea juraţilor.

Procesul nostru începu în ziua de 29 iulie .1830. Era mare zarvă în Palat, avocaţii şi toţi curioşii discutau despre ştirile venite de la Paris, care anunţau revoluţia. Martorii chemaţi de procuror erau contele, fiicele lui şi toţi cei de la castel : afară de ei, nimeni nu văzuse nimic. într-o treabă în care sînt amestecaţi foarte mulţi oameni, e lucru rar să nu se afle vreun ticălos cumpărat cu bani grei pentru a-i trăda pe ceilalţi, dar aici nici vorbă de aşa ceva, nimeni n-a mişcat. Nansac mă ponegri rău, de asemenea şi- dom Enjalbert, care povesti atîtea lucruri, încît s-ar fi crezut că el

singur ştia tot ce se întîmplase. Mă scoase din sărite în asemenea măsură încît în cele din urmă i-am spus :

— Şi cum ai putut vedea dumneata toate astea, fiind ascuns în pod, în dosul unui cufăr ?

Toată lumea izbucni în rîs, şi asta-i luă piuitul.

Cele trei domnişoare mai în vîrstă înfloriră lucrurile, fapt prin care m-am lămurit că cei care se arătaseră cei mai fricoşi mă învinuiau cel mai mult.

Căci cea mai tînără nu mărturisi decît numai şi numai adevărul. Cînd preşedintele, pentru a-mi îngreuna şi mai mult situaţia, lăsase să se înţeleagă că, atunci cînd m-am dus după ea, încercasem s-o necinstesc, ea spuse hotărît că nimic nu este adevărat, că eu eram căpetenia acestor bandiţi care atacaseră castelul, că eu singur pusesem focul, că îi părea cît se poate de rău că m-a rănit numai, cînd a tras cu puşca, dar că altfel nu putea să mă învinovăţească de nimic.

— Totuşi, domnişoară, interveni preşedintele, acuzatul Ferral avea faţa plină de zgîrieturi şi chiar şi dumneata aveai sînge pe faţă.

— Poate că l-am zgîriat cu unghiile, zbătîndu-mă cînd m-a scos afară, din castel. Cît priveşte sîngele ce-l aveam pe frunte, el provenea din rana de pe faţa lui.

— Haideţi, domnişoară, poate că vă sfiiţi să mărturisiţi această tentativă, e cît se poate de firesc, dar fiţi sigură că reputaţia dumneavoastră nu poate fi atinsă în nici un fel : spuneţi-ne întregul adevăr !

— V-am spus întregul adevăr, domnule. Îl urăsc pe acuzat, dar n-am nici o plîngere personală împotriva lui. Trebuie chiar să adaug că, dacă nu era el, tatăl meu ar fi fost cu siguranţă omorît de mulţimea furioasă.

— Bine. duceţi-vă la locul dumneavoastră, spuse scurt preşedintele.

Apoi începu să se perinde lungul alai al martorilor apărării. Pe măsură ce toţi aceşti oameni săraci, victime ale cruzimii şi ale mîrşăviilor contelui. îşi povesteau naiv nenorocirile, se vedea cum procurorul îşi vîră nasul în hîrtiile

sale, ca şi cum ar căuta ceva în ele, în timp ce preşedintele bătea nerăbdător în biroul său cu un cuţitaş de tăiat hîrtia. Cît priveşte juraţii, se vedea că audierea aceasta le făcea o impresie bună.

Apariţia Cavalerului de Galibert avu un mare succes, mai întîi datorită curiozităţii, căci în oraş fuseseră uitate costumele nobililor din vechiul regim, aidoma celui purtat de dînsul, apoi datorită depoziţiei sale, care mi-a fost a«t de favorabilă încît publicul, atras de partea noastră, lăsa să-i scape murmure de aprobare.

Cînd termină, domnul Vidal-Fongrave se ridică :

— Domnule preşedinte, aş dori să-l rog pe domnul Cavaler de Galibert să ne facă cunoscută opinia sa despre domnul conte de Nansac.

Întrebarea îmi pare inutilă...

Dar Cavalerul şi răspunse cu însufleţire :

— Nu-mi vine de loc greu să vă lămuresc în privinţa persoanei... Un vechi proverb spune :

Mănînci de post doar cu nevasta, Şi Paştele-l petreci cu popa. 1

Şi adaug la asta : „Iar Sabatid cu Domnul de Nansac.”

Cine după el se ţine, n-are parte de vreun bine. 2

Cu toate că proverbele erau puţin cam trase de păr, lumea începu să rîdă şi se iscă rumoare în sală, în ciuda mustrărilor aspre ale preşedintelui. Apoi, cum era tîrziu, au fost amînate pe a doua zi rechizitoriul procurorului şi pledoaria maestrului Fongrave, care ne apăra pe toţi.

A doua zi se ştiu că la Paris poporul biruise ostaşii elveţieni din garda regală şi că regele Carol al X-lea îşi părăsise tronul. Ştirile i-au cam răscolit pe oamenii legii, care se aşteptau la”*altceva. Dar totuşi asta nu-l împiedică pe procuror să ceară pedeapsa cea mai aspră pentru mine : ghilotina. Nu era de loc omul în stare să se ridice deasupra oamenilor şi lucrurilor, să cîntărească împrejurăx-ile, să cerceteze pricinile, să ţină seama de evenimente şi să ceară pedeapsa care, în conştiinţa lui, i se pare dreaptă ; nu, meseria sa era de a mă trimite la ghilotină şi făcea tot ce

putea pentru a-şi atinge scopul. Asigură că aveam crima în sîngej dovadă acel strămoş al meu spînzurat odinioară pentru răscoală şi incendiere, căruia îi şi data-? rez porecla injurioasă de Croquant. De la acela, trecu la bunicul meu întemniţat în ajunul Revoluţiei .pentru a fi dat foc castelului de la Reignac ; veni la rînd tatăl meu, asasinul lui Laborie, mort la ocnă şi, în sfîrşit, ajungînd la mine, spuse că mi-am depăşit strămoşii în perversitatea precoce, deoarece înainte de a incendia castelul din Herm, am pîrjolit la vîrsta de numai opt ani pădurea contelui.

1 Ou fait careme prenant avec sa femme, Pâques avec son cure.

2 Qui le suit, mal s'ensuit.

Pe urmă, după ce a repetat îndelung că ura împotriva bogaţilor fusese singurul mobil al crimei mele, trecu la ceilalţi acuzaţi. Acestora nu le refuza circumstanţele atenuante, se mulţumea să propună condamnarea lor la muncă silnică pe viaţă. În ceea ce mă priveşte pe mine, care concepusem, complotasem şi executasem crima, aşa cum rezulta din mărturiile mele, capul meu trebuia să cadă ; şi în acelaşi timp, cu un gest al mîinii sale uscate părea că mi-l taie el însuşi.

Eu ascultam distrat, fără să mă tulbur prea mult; gîndurile mele erau în altă parte. Il revedeam pe sărmanul meu tată stînd pe aceeaşi bancă pe care mă aflam eu acum şi pe mama mea murind în sărăcie, în chinurile dez- nădejdei ; mă gîndeam la scumpa mea Lina zăcînd în hăul Gourului şi, lăsîndu-mă pradă gîndurilor triste, îmi spuneam că acum, după ce răzbunasem pe toţi acei pe care-i iubeam şi-mi ţinusem jurămîntul, moartea nu mă înspăimînta...

— Maestre Fongrave, aveţi cuvîntul — spuse preşedintele.

Şi atunci avocatul nostru se ridică în picioare, îşi puse toca în faţa lui şi îşi începu cu o voce gravă şi puternică pledoaria, reprodusă în întregime a doua zi în jurnalul Echo de Vesone :

„Domnilor juraţi,

Îmi pare Că întrevăd de-a lungul veacurilor unele urme ale justiţiei imanente a lucrurilor. Nu este, desigur, acea justiţie integră şi senină la care aspiră umanitatea, ci un fel de talion răzbunător care face ca asuprirea să zămislească ura, ca tirania să provoace revoltă, ca violenţa să cheme violenţă, iar nedreptatea — violarea legilor justiţiei.

Afacerea care vă este supusă spre judecare nu e decît un episod al acestui lung şir de răscoale ale ţăranilor, provocate de umilinţele cumplite, neruşinarea fără margini şi de împilarea cea mai brutală.

Nu toţi vinovaţii sînt aci pe banca din spatele meu, domnilor ! Lipseşte dintre ei cel ale cărui acţiuni criminale au provocat evenimentele pentru care trebuie să răspundă acuzaţii ; lipseşte acel pretins gentilom, acel nepot trufaş al unui josnic personaj care a adunat grămezi de aur murdar în rigola străzii Quincampoix”...

— Maestre Fongrave, îl întrerupse preşedintele, aceste aprecieri retrospective sînt inutile ; dumneavoastră n-aveţi de cercetat originile averii unei familii onorabile ; limi- taţi-vă la faptele în cauză : proprietatea trebuie respectată...

— Domnule preşedinte, subscriu pe deplin la această maximă... Respect deci averea cîştigată printr-o muncă cinstită şi perseverentă şi respect, de-asemenea, proprie- tatea care este rodul evident al muncii. Dar cînd o avere este clădită pe ruina publică, cînd proprietatea provine dintr-o mare înşelătorie, am dreptul ca om şi ca avocat s-o denunţ şi ş-o dispreţuiesc.

„Spuneam,” domnilor juraţi, că cel mai vinovat este acest înnobilat care apare în secolul nostru ca un monstruos anacronism”.

Şi atunci, reluînd depoziţiile martorilor apărării, domnul Fongrave schiţă tabloul îngrozitor al mizeriilor, al umilinţelor, cruzimilor suferite de ţăranii din vecinătatea contelui. Il zugrăvi aşa cum era ; orgolios, aspru şi rău, călcînd fără milă în picioare pe oamenii săraci, strivin- du-i sub o tiranie capricioasă şi arbitrară, făcînd rău numai

pentru plăcerea de a-l face şi făcînd toate acestea nepedepsit, datorită slăbiciunii vinovate a autorităţilor :

— Iată, strigă el, unde am ajuns la patruzeci de ani după proclamarea drepturilor omului ! Şi acum, domnilor, ne putem mira că vecinii contelui de Nansac au împins răbdarea pînă la ultimele ei limite ? că n-au ştiut să spună mai devreme : ,,Nu !”

Apoi, trecînd la mine povesti viaţa mea chinuită din prima copilărie şi istorfsi toate nenorocirile pricinuite de răutatea feroce a contelui. Iar cînd îl arătă pe tatăl meu, istovit de febră, murind pe patul de scînduri din ocnă, cînd evocă imaginea mamei mele, femeie curajoasă, murind înnebunită de griji şi de deznădejde, mi-am pus o clipă capul în mîini şi mi-am şters ochii înlăcrimaţi.

Şi pe măsură ce-şi depăna pledoaria arătînd ura semănată în inima mea de fărădelegile contelui, crescînd, devenind mai aprigă cu vîrsta, şi hotărîrea de a răzbuna pe părinţii mei nefericiţi ajungind să fie pentru mine un fel de virtute în lipsa oricărei justiţii umane, pe faţa juraţilor se întrevăzu mila. Apoi, cînd ajunse ia cele patru zile pe care le petrecusem în celula subterană de la Herm, torturat de foame şi de disperare, sortit să fiu devorat de şobolani încă de viu, s-a produs în public un freamăt urmat de un murmur surd.

— Cum a rămas nepedepsit acest act de odioasă tiranie care ne duce înapoi la vremurile triste ale feudalităţii, această crimă îngrozitoare ? exclamă el. Cum de acest vinovat care perpetuează în secolul nostru violenţele criminale ale celor mai răi feudali din timpurile trecute nu a fost lovit şi pedepsit ?

„Ah. nu trebuie să ne mirăm, domnilor, că atunci cînd dreptatea şi umanitatea sînt astfel ultragiate şi violate fără pedeapsă, răzbunarea poporului se ridică şi judecă în mod sumar pe vinovaţi ! Ferice cînd, ca în afacerea de faţă. ea se limitează la represalii materiale !

Dacă cercetăm istoria, vedem că pînă la Revoluţia care a fost ca o sinteză, toate revoltele populare au fost 'cauzate

de tirania crudă a celor puternici : Bagaudes, Pas- toureaux. Jacques, Gauthiers, C'roquants...

— Treceţi la Potop, maestre Fongrave ! zise preşedintele care, de la începutul acestei pledoarii, se mişca nervos în jilţul său.

— Am a juns, domnule preşedinte ! Acest potop este talul popular care, în aceste trei zile de furtună, a scufundat tronul lui Carol al X-lea, aflat acum pe drumul exilului !...

La această replică dată cu o voce puternică, au izbucnit aplauzele publicului, în pofida ameninţărilor preşedintelui. După c# s-a restabilit liniştea, domnul Fongrave continuă :

— Domnilor, eu închei acum. La fel ca toţi aceşti revoltaţi, şi aş fi putut enumera încă mai mulţi, la fel ca toţi anonimii istoriei care şi ei au încercat de-a lungul, secolelor să înlăture greutatea care-i strivea sau, pentru a spune mai direct, piatra de pe mormintul care-i acoperea, la fel, spun, cum toţi aceşti nenorociţi au fost absolviţi de posteritate, şi aceştia trebuie să fie achitaţi de dumneavoastră. Ceea ce au făcut ei, au făcut şi strămoşii lor. S-au revoltat fiind împinşi pînă la limita răbdării de brutalităţile neruşinate, de cruzimile nemotivate, de violarea umilitoare a demnităţii lor de oameni. Pentru că legea nu exista pentru ei, pentru că cei care trebuiau să-i apere împotriva injuriilor arbitrare şi a violenţelor fără nume i-au părăsit, deoarece i-au scos ca să zic aşa de sub protecţia dreptului şi a legilor, o spun sus şi tare : sînt vrednici de iertare ; aş zice chiar : sînt nevinovaţi ! Ei, săraci, slabi şi asupriţi, au vrut să-şi redobindească dreptul lor natural şi, ca să spunem aşa, din animale să devină oameni ; cine ar îndrăzni să-i condamne ? Desigur, nu în ţinutul La Boetie se vor găsi doisprezece cetăţeni în stare a pălmui astfel umanitatea ! Domnilor juraţi, las cu încredere soarta tuturor acestor acuzaţi în mîinile dumneavoastră, convins că în acest moment, cînd poporul capitalei i-a alungat pe acei care vroiau să-i lipsească de toate libertăţile, dumneavoastră îi veţi restitui familiilor lor. Ferral şi tovarăşii lui au făcut în

mic ceea ce parizienii au făcut în mare : în lipsa legii, au recurs la forţă în slujba dreptăţii. Achitaţi-i, domnilor juraţi ! Revoluţia, triumfătoare la Paris, nu poate fi condamnată aici. Aehi- taţi-i şi veţi împlini dorinţele concetăţenilor dumneavoastră care vă vor binecuvînta pentru a fi judecat, nu ca nişte oameni ai legii, reci, ci ca oameni cu suflet pe care nimic din ceea ce priveşte umanitatea nu-i lasă nepăsători !

Şi domnul Fongrave se aşează în ropotul aplauzelor.

Procurorul regelui a fost atît de descumpănit de efectul acestei pledoarii, ce se putea citi pe feţele juraţilor, încît a judecat inutil să răspundă. Cit despre preşedinte, a încercat desigur, făcînd un rezumat, să şteargă această impresie, umflînd argumentele procurorului şi micşorînd pe acelea ale avocatului nostru, dar nu i-a ajutai cu nimic : după o jumătate de oră de deliberări, juriul reveni cu un verdict de achitare pentru toţi acuzaţii.

La ieşire ne aştepta o întreagă mulţime, curioasă să ne vadă mai de aproape, atît sînt de gură-cască oamenii de la oraş. Cred că am mai spus lucrul acesta, dar o repet fiindcă mereu sev iveşte prilejul. Văzîna pe aceşti curioşi care se împingeau spunînd : „Iată-i ! iată-i !” gîndeam în sinea mea : ,.Ar fi şi mai numeroşi încă dacă ar fi vorba să mi se taie capul !”. Dar n-am spus nimic pentru ca să nu stric bucuria celorlalţi care s-au temut că nu-i vor mai vedea pe ai lor.

Plecarăm cu toţii să petrecem noaptea la acel mic-han din strada Misericorde unde trăsesem, mama şi cu mine, cînd avusese loc procesul tatălui meu. Paturi, nu' erau de ajuns ; dar pe vremea aceea, în călătorie, mai cu seamă oamenii săraci obişnuiau să se culce cîte doi sau trei la un loc, ceea ce făcurăm şi noi. A doua zi dimineaţa ne-am dus cu toţii să mulţumim domnului Fongrave şi să-l întrebăm cît îi datorăm.

— Ah ! făcu el, ştiind că eram foarte săraci, nu-mi daloraţi nimic, prieteni. Sint destul de răsplătit pentru

oboseala mea prin bucuria de a vă fi ajutat să scăpaţi dintr-o treabă urită : plecaţi liniştiţi la casele voastre.

Şi după ce a dat mîna cu fiecare din noi, l-am părăsit mulţumindu-i încă o dată şi asigurîndu-l de recunoştinţa noastră. Nu că spun, dar n-a îndatorat nişte oametii ne-recunoscători căci atît cît am trăit, cu toţii i-am dovedit că nu uitasem bunătatea lui. Unii i-au trimis tite o pereche de pui sau de claponi, sau un coş cu fructe frumoase, sau o oală cu miere, sau porumbei ; alţii i-au adus un ied, un miel sau un curcan. Eu ii trimeteam an de an plocon cite un iepure prin Gibert, băcanul din Thenon, care se ducea în fiecare an la Tirgui Regii.; după cumpărături, fără să mai pun la socoteală şi sitarii, atunci cînd se ivea prilejul.

Luîndu-ne rămas bun de la domnul Fongrave şi coborînd spre piaţa Grefei, am trecut Pont-Vieux, Barris şi iată-ne pe şoseaua cea mare a Lyonului pornind spre Pădurea Barade, unde am sosit la apusu! soarelui, foarte mulţumiţi cu toţii că o revedeam.

Cum a trecut primul moment al mulţumirii de a mă găsi iarăşi în libertate, am căzut într-o adîncă tristeţe, gîndindu-mă la sărmana mea Lina. Atîta timp cît îmi fusese în joc capul, mă lăsasem puţin abătut de la amintirea ei prin primejdia ce mă păştea pe mine. Aşa e făcut omul şi am credinţa că alţii care preţuiesc mai mult decît mine ar fi făcut la fel. Dar acum, că scăpasem de acest necaz, amintirea ei îmi stăruia în minte, amară şi dureroasă, ca o rană veche.

Uneori, duminica, mergeam la Bars, căutînd-o pe Bertrille pentru a găsi mîngîiere, vorbind cu ea despre răposata mea iubită. Din dorinţa de a-mi face plăcere, stătea bucuros cu mine buna copilă, şi-mi vorbea de ea îndelung, dezvăluindu-mi toate acele mici taine pe care fetele şi le spun despre iubiţii lor. Deşi într-un anumit fel asta îmi reînvia chinul de-a şti, din cele ce-mi povestea Bertrille, cît de mult mă iubise biata Lina, totuşi îmi plăcea s-o ascult şi nu încetam s-o tot întreb despre ea.

Alteori, cu inima grea, mergeam la Gour şi acolo, culcat la umbra pomilor, mă gîndeam mult la Lina. Imi aminteam de dragostea noastră nevinovată cu toate amănuntele ei şi îmi treceau prin minte o clipire, un surîs, un cuvînt drăgăstos. Mă vedeam alături de ea mergînd amîndoi pe un drumeag neumblat, ţinîndu-ne de mînă, cu capul plecat, fără să ne spunem nimic, decît uneori cîte un euvînt, mărturie a iubirii noastre, şi atunci ridicam capul ca să ne privim în adîncul ochilor.

Şi cînd sfîrşeam şiragul amintirilor fericite, mă gîndeam la chinurile pe care le îndurase această copilă acasă la ea şi furia punea stăpînire pe mine. Mi-o inchipuiam alergind la Maurozies pentru a-rai cere s-o apăr de ticăloasa ei mamă şi, deznădăjduită, aflind că am pierit, ducindu-se să se arunce în Gour. Vedeam locul unde au fost găsiţi saboţii ei şi, în durerea mea, îmi ascundeam faţa în iarbă şi urlam ca o fiară.

Acum totul s-a sfîrşit; ea era în fundul hăului, culcată în , vreun ungher al acestor grote pline cu apă subterană şi trupul ei minunat, pierzind orice formă umană, se descompunea pentru a nu lăsa pe- nisipul fin decît un schelet destinat poate, după mii de ani, să slujească drept temei sistemului unui savant al viitorului, după vreun cataclism al pămintului.

Oh ! Pe maică-sa, pe acea bătrînă Mathive, care g adusese la disperare, cit de mult o uram ! Din fericire, faimosul ei Guilhem avea el grija s-o facă să sufere aşa cum o făcuse ea însăşi pe fiică-sa să îndure. N-au trecut nici trei luni de cînd biata Lina nu mai era şi, Geral fiind mort de un an, cei doi ticăloşi se căsătoriră. Bădăranul o silise pe această bătrînă smintită, să-i dea prin contract întreaga avere, iar acum, cînd el era stăpînul, o făcea să simtă asta, fireşte ! Să lucreze, n-avea nevoie ; cutreiera toate tîrgurile, bilciurile şi hramurile, bînd, jucînd cărţi, inhăitindu-se cu femei uşoare şi se întorcea acasă numai ca să se odihnească. Dacă încerca atunci să se plîngă, se purta cu ea ca şi cu ultima tîrîtură, o bruftuluia şi pînă la urmă o şi bătea. Şi după ce o

scutura bine, ca mazărea în oală cînd venea seara şi bărbatul băuse din belşug la cină, ea, care necheza mereu după acest mascul voinic, făcea pe drăgăstoasa şi, ca să spunem aşa, i-ar fi sărutat şi picioarele. Dar el o dădea afară, lovind-o cu cizmele :

— Pe paie ! căţea bătrînă !

Apoi trăgea zăvorul. O ! Pedeapsa pe care o merita această mamă netrebnică se infăptuia !

În cursul săptămânii, cufundat în muncă, îmi mai uitam necazul, dar nu fără ca din cînd în cînd amintirea sărmanei mele Lina să nu-mi străpungă inima ca un pumnal. Trebuia să cîştig ceva bani, căci puţinul pe care-l avea bătrînul Jean nu ne-ar fi putut hrăni pe amîndoi. Chiar dacă ar fi avut de o sută de ori mai mult, tot n-aş fi vrut să trăiesc ca un trîntor pe spinarea lui. Imi reluasem deci viaţa mea obişnuită, iucrind pămîntul lui, mergind eu ziua ici-colo, vînzind marţea ia Thenon cîte un iepure sau o pereche de potirnichi. Iar cînd veni iarna, m-am tocmit să tai lemne într-o pădure dinspre Las Motras. Era îndeletnicirea care îmi plăcea cel mai mult, deoarece acolo eram singur. Dimineaţa plecam ducînd în traistă o bucată de pîine neagră şi puţină brînză de capră tare ca piatra, o ceapă şi cam o jumătate de litru de băutură făcută de mine din scoruşe. Cutreieram cărările şi cu saboţii mei făceam să crape gheaţa acoperind urma unei copite de catîr, sau presăram pe mine chiciura dobriţelor mari şi a ferigilor înalte, cînd străbăteam desişul pentru a o iua pe scurtătură. Toată ziua singur în crîng, tăiam lemne, dar uneori, cînd mă năpădeau amintirile, mă opream şi, sprijinit de topor, priveam ţintă în gol fără să-mi abat privirea de la desişul întunecat al pădurii, ca şi cum Lina avea să iasă de acolo. Apoi, venindu-mi în fire, scuipam în palme şi începeam din nou să tai lemne.

Dar omul tot om rămine ! Cînd moartea celei pe care năzuia s-o păstreze alături de el cît va trăi şi s-o iubească pînă în ultima zi a vieţii lui, i-a smuls jumătate din inimă, omul crede şi e de bună credinţă că nu va supravieţui acestei pierderi. I se pare că moartea iubitei este o

nenorocire fără leac care nu-l atinge numai pe el, ci lumea întreagă. Totuşi, cu timpul, cînd vede că lucrurile îşi reiau cursul lor firesc, că după trecerea iernii soarele scaldă din nou pămîntul în lumină şi căldură, că în jurul lui viaţa renaşte în pămîntul roditor, că păsările îşi fac iarăşi cuib, că îndrăgostiţii se caută, nu rămîne nesimţitor ia tot ce-l înconjoară ; se simte reînviind odată cu natura şi, puţin cîte puţin, durerea se molcomeşte, amintirea păleşte, imaginea -scumpă pe care a crezut-o nepieritoare şi în primele zile apărea clară ca o monedă nou-nouţă, slăbeşte în amintire şi devine mai puţin precisă, ca efigia unui taler vechi, ros de trecerea prin atîtea mîini.

Aşa eram şi eu. Cu timpul, chinul îmi păru mai puţin amar, suferinţa mai de îndurat. În locul unei dureri sfîşietoare şi plină de revolte, simţeam sum alunec într-o tristă resemnare. Nu că aş fi uitat vreodată pe aceea care fusese prima şi cea mai minunată dragoste a mea, dar dacă amintirea ei îmi rămînea tot scumpă, nu mai era atît de stăruitor dureroasă.

De cînd dădusem foc castelului Herm crescusem mult în ochii ţăranilor din împrejurimi* La tîrgurile din Thenon, la bîlciurile din Rouffignac, pretutindeni găseam destui oameni gata să mă poftească să ciocnesc cu ei un păhărel, dacă aş fi vrut. Dar nu consimţeam prea des, ceea ce îi făcea poate uneori să mă socotească un încrezut ; se înşelau dacă credeau aşa ceva. N-aveam de altfel nici un temei să fiu mîndru, căci fără îndoială făceam parte dintre cei mai necăpătuiţi oameni de pe acolo. Dar eu aveam alte păreri, alte gusturi şi, datorită părintelui Bonal, vedeam mai bine şi mai departe decît sărmanii oameni din preajma mea. Primeam bucuros să ciocnesc cu ei un pahar atunci cînd puteam să le fiu de folos. Cum eram singurul ţăran din regiune care ştia să scrie şi să citească, în loc să se ducă la vreun, slujbaş -din Thenon, sau la vreun învăţăcel, ei veneau la mine ţa să le scriu o scrisoare pentru fiul plecat în armată, sau să fac socoteala unor zile lucrate, ori să închei socotelile unui dijmaş care părăsea locul. Şi cînd treceam

prin sate, peste tot eram chemat să intru, să beau ceva. Ba chiar fete înstărite îmi dădeau a înţelege că ar fi dorit să fiu drăguţul lor. Unele dintre ele erau copile frumoase, vioaie, plăcute chiar, însă nici una din ele nu era ca sărmana mea Lina.

Dar ceea ce făcea să fiu mai preţuit de oameni era faptul că le luasem apărarea, că îi scăpasem de conte şi că desfiinţasem vizuina de pungaşi. Trăiau acum tihniţi, fără teama de a-şi vedea lanurile de griu strivite de picioarele cailor, sau strugurii lor mîncaţi de cîinii de vînătoare ai contelui. Umblau pe drumuri, fiind siguri de-acum înainte că nu vor mai fi plesniţi cu biciul pentru că nu s-au dat la o parte din cale destul de repede şi mergeau la tirguri şi la munca cîmpului fără grjia că în lipsa lor soţiile şi fetele vor fi batjocorite de nişte tineri neruşinaţi.

Căci, după ce arsese castelul, contele plecase cu toţi ai lui. Despre el nu se ştia unde se dusese. Cea mai virstnică dintre fiicele lui îl urmase în chip de guvernantă pe capelanul dom Enjalbert, care fusese numit paroh aproape de Carlux ; a doua intrase ca domnişoară de onoare într-o familie de nobili, unde nu după mult timp semănă vrajbă ; a treia, cea mai zvăpăiată dintre toate, plecase la Paris la sora cea mai mare, care de multă vreme o apucase pe căi greşite. Cît priveşte mezina, cea pe care o scosesem din castel cu prilejul focului, işi găsise sălaş nu prea departe de Herm, pe o sfoară de moşie pe care, fiindcă era zestrea răposatei sale mame, creditorii n-au putut s-o vîndă cum au făcut cu restul moşiei. Trăia acolo la o dijmăşiţă, care fusese doica ei, culcîndu-se intr-o cămăruţă, pe un pat tare, mîncînd ca şi ceilalţi fiertura cu piine neagră, castane şi griu fiert ; toată ziua cutreiera pădurile, cu puşca sub braţ, însoţită de căţeaua ei. Cu înfăţişarea ei de mînză scăpată din ţarc, era sin- gux*a mai acătării din întreaga familie. Era mîndră ca ş celelalte : dar în timp ce surorile ei îşi foloseau prost mândria, ducînd o viaţă de petreceri, chiar în dauna libertăţii sau a cinstei lor, ea se mulţumea cu un trai aspru de ţărancă. Surorile ei erau atît de smintite şi de desfrînate

încît n-au înţeles-o şi, cînd Galiote le vestise ce-avea de gînd, n-au scutit-o de zeflemeli răutăcioase :

- Şi atunci, vei deveni adevărată ţărăncuţă Janneton '
- Nu-ţi lipseşte decît un caier !

— Şi-o să te măriţi cu Jacquou !

..O să te măriţi.cu Jacquou !...' Vorba asta neînsemnată spusă în batjocură, printre hohote de rîs, de sora de lapte a Galiotei, mă împingea să cuget la ea. Mi-am reamintit fiorul pe care-l simţisem cînd am scos-o în braţe clin castel şi am căzut pe gînduri. Fireşte, sînt convins că orice flăcău de vîrsta mea, voinic şi sănătos ca mine. ar fi fost tulburat cum fusesem eu. simţind cum se mişcă şi se zbate în braţele lui un trup de fată. Nu mă miram deci de asta. Dar cum se făcea că numai amintirea acelei clipe mă mai putea tulbura, cînd nu mă gin- disem niciodată la altă fată decît la Lina ? Toată ziua m-am străduit s-alung din minte întimplarea. gîndindu-mă la mama şi la Lina, marile mele iubiri stinse din viaţă ; dar oricît m-aş fi zbuciumat, ea îmi venea mereu în minte, stăruitoare ca un mărăcine care se ţine scai de tine,

„Naiba s-o ia pe Francette asta că mi-a povestit o asemenea neghiobie !” îmi tot spuneam în gînd.

Şi din ziua aceea mi-a fost cu neputinţă să-mi scot cu totul din cap amintirea tulburătoare a acelei întîmplări pe care parcă un diavol o zgîndărea mereu, să-mi facă în ciudă.

Pe cînd mă frămîntam aşa nemulţumit de mine, deoarece socoteam că asta este o trădare faţă de memoria părinţilor mei şi o jignire faţă de biata mea Lina, bătrînul Jean muri după patru zile de boală şi mă trezii singur. Nepotul său, care era cărbunar ca şi răposatul, veni să locuiască în casa lui împreună cu soţia şi cei cinci copii ai săi, încîntat de acest chilipir. Fără a fi un om rău, era atît de sărac încît această mică moştenire i se părea o comoară : aşa că el şi ai săi s-au împăcat numai decît cu moartea unchiului lor Jean.

După părerea mea, unul din marile neajunsuri ale sărăciei cumplite este acela de a înăbuşi sentimentele firești

faţă de rude. Cel care, fără a fi bogat, nu se zbate în lipsuri, poate foarte uşor să dea întîietate dragostei pentru rubedenii şi nu dorului de moştenire. Dar la cei foarte săraci care, ca nepotul lui Jean, trudesc tot anul şi abia pot cîştiga pîinea pentru pruncii lor, e greu ca bucuria de a se vedea ieşiţi întrucîtva din sărăcie să nu-i facă să uite moartea rudelor lor.

Este unul din lucrurile de care sîntem cel mai mult învinuiţi noi, ţăranii ; dar întîlneşti zilnic domni care, fără să ducă lipsă de nimic, se poartă la fel, şi sînt deci mult mai puţin demni de iertare.

În ce mă priveşte, îmi părea tare rău de bătrînul Jean, care fusese bun cu mine, şi am ajutat să fie dus la cimitir ; apoi m-am pregătit să părăsesc locuinţa.

Adunîndu-mi cele cîteva boarfe, am găsit micul pumnal al Galiotei şi asta îmi aminti de întîmplări pe care le Uitasem oarecum în timpul bolii lui Jean. M-am gîndit o clipă să-l arunc pîrdalnicului, dar l-am pus totuşi în fundul raniţei.

Nu mi-a trebuit prea mult timp să-mi fac bocceaua. Aveam două cămăşi, dintre care una era pe mine ; un pantalon, un surtuc, o haină, o şapcă din piele de vulpe, o pereche de bocanci şi nişte saboţi. În afară de astea, o cărticică despre un sclav din vechea Romă pe care mi-o împrumutase bătrînul părinte Bonal, un topor şi puşca mea, care fusese regăsită intr-o colibă, ascunsă sub frunze : asta îmi era toată averea. Pe vremea cînd trăia Lina doream să mă îmbrac mai bine de dragul ei ; dar acum nu-mi mai păsa de nimic.

După ce mi-am făcut bocceaua, am fluierat cîinele şi m-am dus lăsind cheia unei vecine, care urma să i-o dea nepotului lui Jean plecat să-şi aducă bruma de lucruşoare.

Plecasem hotărît, dar după ce am mers o bucată de drum, m-am oprit, chibzuind încotro s-o apuc. Aşa cum v-am spus, erau destui oameni care se arătaseră binevoitori cu mine şi aş fi putut, fără îndoială, să găsesc un loc unde să mă tocmesc. Să fii argat la ţărani nu-i neplăcut, căci lucrezi şi mănînci împreună cu ei, totuşi nu vroiam să intru

la stăpîn ; îmi iubeam prea mult libertatea. Poate că, tocmindu-mă astfel, m-aş fi putut căsători fără a sluji şapte ani, ca Iacob. La Bessâdes era o mîndreţe de fată care îmi făcea ochii dulci. Mama, fiind văduvă, avea nevoie de un ginere care să-i lucreze pămîntul şi, cum muncisem acolo cîtva timp cu ziua, amîn- două îmi dăduseră de înţeles că m-ar fi vrut de soţ şi de ginere. Dar riu mă trăgea inima nici la fată, nici la moşie, cu toate că nu erau de lepădat; aşa că primeam cu răceală dulcegăriile fetei şi vorbele îmbietoare ale mamei.

Dar acum nu mai era vorba de asta ; unde să mă duc ? După o lungă chibzuială mi-am amintit de o colibă veche, ce se afla între Las Saurias şi Cros-de-Mortier, care slujise odinioară drept adăpost trecător pădurarilor seniorului şi de cîţiva ani fusese lăsată în părăsire. Ultimul oaspete, un tîlhar, se aciuase acolo, o locuise cîtva timp, pînă să fie prins şi trimis la ocnă pentru tot restul zilelor lui. Coliba numită „A vremurilor" şi arborii din jur aparţineau unui proprietar din Bonneval, la care m-am dus fără zăbavă. Cum era un om de treabă, ne-am înţeles îndată şi am convenit că voi locui acolo fără să plătesc chirie, în schimb, în fiecare an, la hramul de la Fossemagne, care cădea la 21 octombrie, să-i aduc plocon un iepure şi două potîrnichi. După ce am încheiat tîrgul, m-am dus de-a dreptul la sus-zisa colibă.

Ca să spun drept, ceaa lui Jean era o casă arătoasă pe lîngă asta şi începui să rid aducîndu-mi aminte de o veche zicală a Cavalerului :

Uits-o casă arătoasă, de-ar avea si-un cuib de vrăbii ! 1

Nu mai erau decît cei patru pereţi acoperiţi cu ţiglă prăpădită. Vatra era zidită ca vai de lume din pietre ne-cioplite. Drept unică deschizătură, o uşă scundă închisă cu zăvor ; drept duşumea, pămîntul gol pe care crescuse iarba, casa fiind nelocuită. În prima zi m-am culcat pe ferigile pe care le-am grămădit într-un colţ ; dar a, doua zi, făcîndu-mi rost de scînduri şi pari mici, mi-am înjghebat un fel de pat, ca o ladă mare, şi mi-am întocmit o masă asemănătoare.

Doi butuci pătraţi aşezaţi de cele două părţi ale vetrei îmi slujiră de scaun şi, ca să zic aşa, iată-mi casa mobilată. După asta a trebuit să cumpăr o oală, o doniţă, un castron şi o lingură. — Din fericire, în ajunul morţii lui Jean încasasem ceva bani care acum mi-au prins de minune. — Locul era foarte sălbatic, dar nicidecum neplăcut, cel puţin pentru mine, căci un domn de la Perigueux cred că nu s-ar fi obişnuit acolo prea uşor. În umbra celor cinci sau şase castani mari din jurul casei creştea o iarbă măruntă şi deasă ca o bucată de catifea, din care răsăreau pe alocuri ferigi şi tufe cu floarea numită mugure de aur sau în dialect paoutoloubo, pentru că frunzele seamănă cu urma unei labe de lupoaică. Lîngă casă era o grădiniţă cu zidurile dărîmate, năpădită de ierburi sălbatice, de mărăcini, de tufişuri şi de măcieşi ce înăbuşiseră un prun pe care se căţăra aşa-numita iarbă a calicilor, pentru că aceşti vîntură-

1 Voită une belle maison, s'il y avait des pots ă moineaux!

lume care se văicăresc într-una jalnic, la intrarea iar-inaroacelor în zilele de bîlci, se folosesc de frunzele sau de sucul ei pentru a se alege cu acele răni închipuite pe care le arată trecătorilor.

Dincolo de castani, la vreo patruzeci de paşi, crînguri dese cu arbori viguroşi împresurau casa la care se ajungea pe un drumeag aproape pierdut în iarba neagră şi care se oprea acolo. O fîntînă în felul celei de la ţiglărie se găsea la trei sute de paşi de acolo, în fundul unei vîlcele plină de trestii ; apa nu era prea bună, dar trebuia să mă mulţumesc cu ea. Fîntînile bune sînt rare, pe anumite podişuri înalte din Perigord; ca atare, de pe vremea druizilor şi pînă acum frumoasele izvoare îmbelşugate au fost mereu obiect al unei mari veneraţii în regiunile noastre. Sînt multe, la care în primele zile de toamnă oamenii sosesc de departe ca nişte pelerini ca să bea din apele lor binefăcătoare. La unele, femeile vin să depună un ou pe piatră, ca să le poarte noroc la clocit. În altele, fetele aruncă o spelcă, doar, doar o să-şi găsească un bărbat şi, cum toate vor să se

mărite, pe fundul apei multor pîriiaşe se văd mii de spelci. În unele ţinuturi lipsite de izvoare sînt venerate fîntînile şi, în ziua de Crăciun, fata casei lasă să cadă o bucată de pîine în fîntînă pentru ca apa să nu sece.

Imi plăcea această casă „A vremurilor" pentru că era izolată în inima pădurii, destul de îndepărtată de orice sat, aşa încît nu era nici o primejdie să te cerţi cu vecinii. Locul pustiu se-ngemăna cu gîndurile mele triste, iar traiul de unul singur se potrivea de minune cu firea mea. Apoi, îmi iubeam pădurea, cu toată faima ei rea. Imi plăceau uriaşele desişuri ale codrului care urmau unduirile terenului, acoperind ţinutul cu o mantie verde vara, iar toamna colorîndu-se în nuanţe felurite, după soiul copacilor : galben, verde deschis, roşietic, culoarea frunzei veştede, între care se ivea roşul viu al cireşilor sălbatici şi se desprindea verdele întunecat al cîtorva pilcuri răzleţe de pini. Imi plăceau şi văioagele ierboase, scormonite de ritul mistreţilor ; podişurile pietroase presărate cu măcieşi. cu grozame şi dobriţe cu flori aurii ; întinderi mari de arbuşti înalţi de iarbă-neagră unde se ascundeau, căţărindu-se, animalele fugărite ; poieniţele de pe dealurile unde, în pămîntul sterp, creşteau din belşug levăn- ţica, cimbrul, plevaiţa, cimbrişorul, maghiranul, al cărui parfum îmi pătrundea în nări cînd treceam pe acolo cu puşca pe umăr, cam prost înţolit, fără-ndoială, dar liber şi mîndru ca un sălbatic ce eram.

Totuşi, trebuia să ies de acolo cînd plecam să muncesc prin împrejurimi, dar mă întorceam întotdeauna cu plăcere. Seara, cînd îmi isprăveam lucrul, după cină, ajungeam la colibă, mergînd agale prin pădure, urmat de cîinele meu. Mă bucuram că eram din nou singur, scăpat de robia de simbriaş şi de vorbele neplăcute şi rămîncam cu amintirile mele.

Părăsind Maurezies, crezusem, nu ştiu de ce, că las în urma mea obsesia acelei Galiote care mă tulbura, dar nu s-a întîmplat aşa. Cînd închideam ochii, mi se părea că o văd aievea în curtea castelului, cu părul despletit, cu umerii goi,

cu nările fremătînde, aruncîndu-mi o privire tăioasă. Şi credeam că o mai ţin încă în braţe, dez- văluindu-mi fără voia ei, pe cînd se zbătea furioasă că-i picură pe frunte stropi din sîngele meu, frumuseţile trupului său.

Ah ! nu mai era simţămîntul plăcut şi adine care mă lega de Lina ; nu mai era acea iubire plină de duioşie care mă făcea să n-o văd pe lume decît pe ea, ci nestrunita ispită ce mă mîna spre carnea minunată a acestei fiinţe. N-o iubeam, mai degrabă o uram, şi totuşi eram mînat spre ea, o doream cu patimă. încercam să mă-mpotrivesc acestei porniri, mă învinuiam că sînt un mişel pentru că lăsam astfel să pătrundă în ura pe care o jurasem neamului blestemat al Nansacilor o dorinţă care o făcea să slăbească. Dar cu toate astea nu reuşeam să alung din minte chinuitorul gînd.

Totuşi, deşi nu eram în stare să-mi înfrîng umilitoarea slăbiciune, mă simţeam încă stăpîn pe voinţa mea şi asta mă liniştea; dar curînd am fost zguduit din temelii.

Într-o duminică, pe cînd vînam în pădure, între Foucaudics şi Lac-Negre, în timp ce cîinele meu adulmeca urma unui iepure, la răscrucea a două poteci din crîng, m-am întîlnit cu Galiote. Mergea agale, urmată de căţeaua ei, cu puşca pe umăr, cu înfăţişarea mîndră, sigură de ea. Avea pantaloni de doc, ghete de pînză care-i înfăşurau gleznele, o largă bluză plisată din bumbac dungat, cu centura descheiată şi o pălărie de pîslă cenuşie în care îşi înfipsese o pană de gaiţă. Cureaua largă a tolbei trecînd printre sînii ei mici, îi făcea să apară tari şi liberi sub pînza subţire. Văzînd-o, m-am oprit dintr-o dată, gîtuit de o fierbinte înfiorare, şi cînd trecu, cu obrajii îmbujoraţi, ochii strălucitori şi un fir de maghiran între buzele roşii, îmi simţeam tîmplele bătînd zgomotos.

Trecu mîndră, aruncîndu-mi o privire dispreţuitoare, iar eu am rămas acolo, uluit, fără a putea rosti o vorbă, privind-o cum se îndepărtează cu pasul ei uşor şi cadenţat.

Intîlnirea mă tulbură şi mai mult. Eram ca un om care are un ghimpe înfipt adine în carne şi care simte, la fiecare

mişcare, o înţepătură dureroasă. Totul îmi reamintea de Galiote : o gaiţă gureşă zburînd la apropierea mea îmi purta gîndul la pana de la pălăria ei, mirosul de maghiran îmi amintea de firul pe care-l ţinea între buze; pe cărare, în pămîntul reavăn regăseam urma piciorului ei mic ; în sfîrşit, liniştea, singurătatea — toate îmi vorbeau de ea, fără să mai pun la 'socoteală sîngele clocotitor al tinereţii. Mă împotriveam totuşi din răsputeri şi aveam chiar tăria de a nu merge să vînez prin împrejurimile Hermului, ca să n-o mai întîlnesc. Dar cînd dracul îşi vîră coada, aşa cum se spune, cazi în capcană acolo unde te aş-tepţi mai puţin.

Într-o zi de marţi, pe la vecernie, mă întorceam de la Thenon, unde fusesem să vînd un iepure şi o pereche de iepuraşi, şi mă grăbeam pentru că se simţea apropierea furtunii. Aerul era apăsător şi înăbuşitor ; grozamele sălbatice încinse de soare îşi împrăştiau mirosul tare. Bubuiturile tunetelor răsunau după fulgere lungi care despicau cerul. Un vînt fierbinte gonea norii negri, roşietici, încovoia crîngul şi legăna în aer semincerii înalţi. Păsările speriate se întorceau din cîmpia unde îşi ciuguliseră hrana ca să se adăpostească sub arbori. Musculiţe se lipeau de faţa mea, groaznice ca nişte păduchi flămînzi, şi în jurul meu tăunii senvirteau înnebuniţi de spaimă.

„Nu mai ajung eu la timp ca să nu mă prindă ploaia !* mi-am zis, privind cerul.

Şi, de fapt, la două sute de leghe de colibă stropi mari începură să cadă, lăţindu-se pe praful cărării, din care urca acel mîros searbăd ce iese din pămînt în timp de furtună. Apoi ploaia căzu deasă, din plin, parcă turna cu găleata, aşa încît cînd am ajuns acasă eram ud pînă la piele.

Scoţîndu-mi haina mi-am pus surtucul meu vechi şl am aruncat pe pietrele din Vatră un braţ de crengi şi le-am dat foc. În timp ce stăteam acolo, uscîndu-mi picioarele, cîinele meu, care privea la foc, se întoarse mîrîind şi apoi începu să latre. În clipa aceea uşa se deschise deodată şi o văd pe Galiote.

Am simţit ca un junghi în inimă, dar nici ea n-a fost mai puţin surprinsă ; văzîndu-mă, se opri în prag.

— Intraţi ! Intraţi fără teamă, îi spusei, ridicîndU-mă. Veniţi de vă uscaţi. A

Închise uşa şi înaintă spre vatră.

— Frică nu-mi e de loc ! zise ea curajos.

— Şi aveţi dreptate. Uite, aşezaţi-vă aici şi întorceţj-vă spre foc...

Şi i-am împins în faţa vetrei unul dintre butucii de lemn care slujeau drept scaun.

Îşi rezemă puşca de vatră, îşi scoase tolba, o puse pe masă, se aşeză, întorcîndu-se cu spatele spre flacără. În. acest timp cîinele meu mirosea căţeaua, dîndu-i tîrcoale,

N-ar trebui să spun dar, cu toate că făceam pe curajosul, inima îmi bătea tare, văzînd-o acolo. Bluza udă i se lipea de trup, conturînd formele ei frumoase şi curînd au început să iasă aburi din ea, învăluind-o într-o boare uşoară. Pentru a-mi ascunde tulburarea am ieşit să aduo un braţ de vreascuri pe care le-am aruncat pe foc. Apoi a urmat un moment de tăcere în timp ce în coliba întunecoasă, unde se înălţau aburi ca într-o uscătorie de castane, se răspîndi mirosul plăcut al ienupărului care ardea.

— Dumneata nu vii prea des prin părţile astea, îi spusei pentru a rupe tăcerea apăsătoare.

— E pentru prima dată ; m-am rătăcit urmărind un iepure rănit.

— Noroc că m-am întors la timp de la Thenon ; v-aţi fi îmbolnăvit dacă aţi fi stat aşa udă.

— Oh !... exclamă ea, dînd un pic din umeri.

Aş fi vrut să tac, dar nu puteam.

— Apa din pălărie picură pe dumneavoastră. Aţi face bine s-o scoateţi şi s-o puneţi la uscat.

Ea îşi scoase pălăria şi căută un loc unde s-o pună. Dar nu era nici pirostrie şi nici ceva asemănător.

— Daţi-mi-o mie, am s-o ţin eu.

Şi i-o luai din mînă, puţin fără voia ei, dornic să ating un lucru folosit de ea.

Cînd îşi descoperi capul, părul ei de aur, bogat, strins pe ceafă, străluci în pîlpîirile flăcării, luminînd coliba întunecoasă.

Privea sărăcăcioasele mele lucruri, patul de scîncluri plin de ferigi, cu invelitoarea lui prăpădită, masa făcută din patru pari înfipţi în pămînt, sub care o oală x-uginită era singurul vas de bucătăi'ie.

— Deci, dumneata locuieşti aici ? grăi ea, ca să nu pară tăcută.

— Ei da, şi după cum vedeţi nu e nimic de prisos : cu dorm în teaca mea ca sabia regelui !

Îşi clătină capul în semn de încuviinţare.

Tăceam amîndoi şi se auzeau picăturile de ploaie ce cădeau prin vreo gaură a acoperişului pe pămîntul bătucit, ticăind înăbuşit şi la intervale egale, ca o limbă de pendul care bate secundele. Din colţul vetrei unde mă aflam, îmi desfătam privirea făx*ă ca ea să xnă vadă, adm;rind cîrlionţii aurii ce i se x-ăsuceau pe gît şi urechea mică, trandafirie", fără podoabe. Dar simţindu-şi spatele uscat, ea se întoarse cu faţa spx'e vatră, îşi apropie de foc ghetele ei mici, ţintuite şi întinse mîinile umede spre flacără cu un mic fior de plăcere.

Atunci am putut-o privi în voie. îşi ridica uşor bluza ce se lipea de piept şi braţe şi îşi privea ghetrele care fumegau. Ah ! frumoasă fiinţă, ce farmec sănătos şi puternic x-ăspîndea acest trup tînăr şi minunat, aşa cum ii făurise natura, fără dichisuri femeieşti. Imi treceau gînduri nebune prin cap, văzind-o acolo, aproape de mine, la cheremul meu, ca să zic aşa. Din pălăria ei pe care o ţineam în mînă se ridica mirosul plăcut al cărnii ei : eram ca beat şi simţeam că-mi pierd minţile.

Cu greu m-am stăpînit şi, ca să scap de ispită, am ieşit lăsînd-o singură să se usuce în voie. Furtuna trecuse ; nu se mai auzeau decît cîteva tunete îndepărtate. O răcoare plăcută urmă căldurii zăpuşitoare de mai înainte. În preajma casei, frunzele stufoşilor castani lăsau să cadă stropi care clătinau ferigile crescute în umbra lor. M-am îndepărtat

puţin, mergînd cu pas domol pe drumul desfundat plin de băltoace. În pădure totul părea întinerit ; iarba era mai verde, florile de grozamă mai galbene, cele de mărăcini mai trandafirii, în timp ce scabiile sălbatice îmbibate cu apă îşi înclinau florile pe lujerul lor subţire, iar ilicilor pitici le luceau frunzele ţeapăne. Soarele cobora dincolo de zare şi, în ultimele lui raze ce se furişau printre arbori, licăreau stropii tremurători de pe spicele ovăzului sălbatic. Un miros rustic şi reavăn se ridica din pămîntul adăpat în care creşteau cu duiumul ierburile sălbatice : cimbrul, salvia, mâghî- ranul, cimbrişorul şi floarea galbenă a Sfîntului Rocii cu parfumul ei suav. M-am plimbat un timp cu capul gol trăgînd în piept cu nesaţ aerul curat şi proaspăt şi frămîntind în minte gînduri dezbinate ca simţămintele ce mă tulburau. Clopotele de la Fossemagne sunau de vecernie şi dangătul lor se răspîndeau în amurg într-o melancolică armonie. Pe nesimţite pătrundea în mine liniştea înserării şi curînd aerul rece care mă împresura m-a potolit de tot şi m-am întors în caă.

În faţa vetrei care lumina singură ungherele cocioabei, Galiote stătea în picioare.

— E tîrziu ? întrebă ea.

— Noaptea se apropie, îi răspunsei.

— Atunci, am să plec, zise ea. luîndu-şi puşca.

— Am să vă arăt drumul, v-aţi rătăci singură prin pădurea asta.

Şi am ieşit în urma ei.

Mergeam tăcuţi, eu gîndindu-mă la această frumoasă făptură, dar nu cu dorinţele fierbinţi de mai înainte, ci cu hotărîrea bărbătească de a-mi aminti că între noi existau lucruri de neuitat : ea se gîndea la nu ştiu ce. După o jumătate de oră de mers, dind de drumul mare cu faimă proastă de la Angouleme la Sarlat, l-am urmat un timp pînă la satul Puy, şi apoi, intrînd în crîng, am străbătut pădurea din Herm. Umblam pe cărări înguste, adesea abia croite, uneori fără urmă. Eu mergeam înaintea Galio- tei dînd la o parte o ramură de măcieş, atrăgîndu-i atenţia cînd

întîlneam în cale vreo băltoacă, iar cînd vreun lăstar îndoit de furtună împiedica drumul, îl ridicam ca ea să poată trece. După vreo trei sferturi de oră, poteca ieşea din pădure pe un cîmp de unde ferestrele casei dijmaşului la care locuia dînsa se vedeau strălucind slab în noapte.

— Iată-vă dar acasă.

— Mulţumesc, Jacques, îmi spuse cu o voce clară, privindu-mă drept în ochi ; mulţumesc.

Am admirat-o o clipă, învăluind-o într-o privire arzătoare şi eram gata să-i răspund : „Aş fi dorit să-ţi fi salvat viaţa !”, dar m-am stăpînit:

— Adio, domnişoară !

Şi în timp ce ea se îndepărta, am intrat din nou în pădure.

În drum spre casă, m-am dus la Jarry de las Fadas şi, cînd am ajuns sus pe deal, m-am aşezat la rădăcina copacului. Luna se înălţa în zare roşie, sîngerie şi urca încet pe cerul întunecat. Multă vreme am privit ţintă la ea cu gîndul la Galiote, dojenindu-mă că n-am fost mai dîrz. Mă mustra cugetul că mi-am înăbuşit în prezenţa ei ura pe care *o nutream faţă de ea şi ai săi. Se întîmplase totuşi fără voia mea, căci, văzînd-o pe neaşteptate, am fost atît de tulburat încît pe moment am uitat totul. Apoi îmi spuneam că nu-s chiar atît de vinovat: ce-aş fi putut face altceva decît ce făcusem ? Ar fi trebuit s-o alung din coliba mea pe aşa o vreme, cînd nu te-nduri să dai afară nici măcar un cîine, cum se spune ? Nu, asta nu se putea. Şi, liniştit puţin de aceste argumente, îmi desfătam gîndul cu făptura ei pe care mi se părea că o mai am încă în faţa ochilor.

Desigur, ultima ei privire, în clipa cînd ne-am despărţit, nu mai era privirea aceea duşmănoasă, străpungînd ca o sabie, pe care mi-o aruncase în curtea castelului în noaptea focului. Ura dispreţuitoare care se revărsa atunci din toată fiinţa ei acum dispăruse. înţelegeam prea bine că felul meu de a mă purta cu ea în seara aceea pricinuise această schimbare ; dar mi se părea, reamintin- du-mi cuvintele şi expresia chipului ei, că era ceva mai mult decît recunoştinţa

pentru ajutorul primit. în nebunia mea îmi ziceam : „Fata asta mîndră potrivnică dragostei pe care pildele rele ale surorilor ei şi suspinurile prefăcute ale tinerilor smintiţi care tot veneau pe la castelul de la Herm n-au putut s-o strice, a fost ea oare atinsă de patima arzătoare care mă pîrjolea, oricît încercam s-o ascund ?” Desigur, lăsind la o parte sărăcia, n-aveam de ce să mă mir prea mult. Eram pe vremea aceea un flăcău voinic şi chipeş, tocmai potrivit să sucesc capul uneia dintre acele nobile despre care auzisem \;or~ bindu-se că-şi iau ibovnici mai prejos decît rangul lor pentru a-i stăpîni mai bine. Dar, cu toată patima cârmă împingea spre Galiote, mă ridicam împotriva ghidului de a juca rolul de ibovnic dispreţuit. Trufiei ei de fată de viţă veche eu îi răspundeam cu mîndria mea de bărbat şi, cu toată firea ei amarnică, mă simţeam destul de tare ca s-o stăpînesc şi s-o frîng sub vrerea mea.

Zbuciumat de aceste gînduri. nesigur de adevăratele simţăminte ale Galiotei, mă frămîntam cînd, deodată cîinele care adormise încolăcit la picioarele mele, ridică capul şi mîrîi. Mi-am culcat urechea la pămînt şi am auzit paşi de om care veneau spre mine. Deîndată, apucînd cîinele de ceafă, l-am dus cu mine în spatele stejarului gro-> unde m-am ascuns, cu puşca în mînă, sprijinit da copac. După vreo zece minute, sosiră trei oameni în vîr- fui dealului. Erau îmbrăcaţi cu haine cafenii şi purtau pălării mari cu borurile lăsate ; batiste legate sub ochi le ascundeau chipul şi fiecare avea în mînă un ciomag gros, din cele pe care noi le numim în dialect billous. l-am privit cînd treceau, ţinind cu mîna botul cîinelui ca să nu latre, dar era foarte întuneric şi, încotoşmănaţi cum erau, n-am izbutit să-i recunosc. De pildă, nu era greu să-ţi dai seama că erau tîlhari care se întorceau de la vreo faptă rea sau se duceau să dea o lovitură ; dintre aceia care ar ucide un negustor de mărunţişuri pentru un pieptene.

Am rămas acolo încă vreo oră, apoi m-am întors la coliba mea gîndindu-mă mereu la Galiote, păşind încet, ca unul care nu este grăbit să se culce, pentru că ştie că nu va

putea dormi. O bătaie de puşcă mă mai despărţea de casă cînd, deodată, destul de aproape, dinspre răscrucea pustie a drumului de la Bordeaux spre Brives cu şoseaua mare de la Angouleme spre Sarlat, auzii ridi- cîndu-se în noapte un strigăt de chemare : „Ajutor !” înăbuşit numaidecît, ca şi cum omul ar fi fost repede apucat de gît sau ucis dintr-o singură lovitură. Mi se făcu părul măciucă : „Au ucis pe vreun nenorocit” — îmi spusei, şi alergai într-acolo fără zăbavă. Ajungînd la răscruce, gîfîind, lac de apă, n-am zărit nimic. Am urmat drumul pînă la crucea de la Orme şi am strigat: „Hei ! Hei !” pentru a atrage atenţia, dacă nu era prea tîrziu, apoi m-am întors în direcţia opusă, spre Jarripigier, stri- gînd mereu din cînd în cînd, dar n-am văzut şi nici n-am auzit nimic, aşa că după ce m-am sucit şi învîrtit cam vreo trei sferturi de oră, m-am întors acasă, unde m-am aruncat pe grămada de ferigi ca să încerc totuşi să dorm. Dar strigătul acela groaznic de spaimă la care se adăuga faptul că minţea îmi era tulburată de patimă, m-au făcut să nu închid ochii toată noaptea. „Poate — îmi spuneam, vreun biet nenorocit mergînd la bîlciurile din împrejurimi — a fost omorît de tîlhari i aceia şi aruncat apoi în Gour.”

Pe-atunci, destule (Îrime rămîneau nepedepsite. Sam-sari veniţi de departe, negustori ambulanţi care cutreierau tîrgurile cu banii lor la chimir, dispăreau fără urmă. Numai multă vreme după aceea, văzînd că nu se mai întorc, începeau oamenii de prin ţinut să întrebe de ei. Dar rudele îndepărtate nu aveau atunci cum să ştie întocmai cînd şi unde dispăruseră şi mai cu seamă cine erau ucigaşii : ar fi însemnat să caute un ac în carul cu fin. Era din cale-afară de greu pentru ;ă tilha- rii, după ce îi ucideau pe drumul mare din vecinătate, îi făceau să dispară pentru totdeauna în locuri ca prăpastia de la Gour sau în groapa de la Pomeissac, aproape de Bugue, în care fuseseră aruncaţi atîţia încît a trebuit să fie astupată...

Dar să lăsăm aceste tîlhării. Cîtăva vreme am fost cu totul năuc, hărţuit pe de o parte de puternica dorinţă de a o

revedea pe Galiote şi pe de altă parte de conştiinţa mea care nu-mi îngăduia aşa ceva. Eram amărît şi obosit şi îmi spuneam uneori că mi-ar fi la fel de bine în adîn- cul unui hău, de unde nu te mai întorci. „Ah ! — îmi spuneam — dacă aş fi culcat pentru totdeauna alături de Lina mea, totul s-ar sfîrşi ! Ce mai pot aştepta de la viaţă afară de sărăcie şi chinul durerilor mele ?” în zadar eram minat orbeşte spre această diavoliţă şi-o doream ca un nebun, păstram totuşi amintirea neprihănită şi foarte scumpă a primei mele iubiri, căci patima care mă răscolea acum putea s-o întunece în momente de nebunie, dar nu s-o şteargă cu totul.

Din fericire, ceasurile de deznădejde erau rare ; mă ruşinam după aceea, reamintindu-mi învăţăturile părintelui Bonal, că omul trebuie să-şi îndure suferinţa băr- bateşte şi că puterea de stăpînire este o virtute.

Nu căutam s-o revăd pe aceea care parcă mă vrăjise, şi totuşi o întîlneam uneori. Fără să fiu înfumurat, îmi dădeam seama că aceste întîlniri nu-i displăceau. Ne spu- neam cîteva vorbe în treacăt şi uneori ea se oprea pentru a- mi vorbi mai pe-ndelete.

Îi arătam sălaşul vreunui iepure sau un cuib de potîr- nichi şi asta îi făcea plăcere. Nu mai avea purtarea dispreţuitoare de altădată şi, văzînd că la urma urmelor nu eram nici prost, nici cu totul neştiutor, începea să-şi dea seama că un ţăran putea să fie şi el un om. Ca să spun adevărul, eu cred că îi plăcea persoana mea. Cum am mai spus, pe vremea aceea eram tînăr, înalt, voinic; aveam umerii laţi, ochii negri, gîtul vînjos, părul stufos şi o barbă neagră scurtă, creaţă îmi umbrea obrajii arşi de soare, căci eram prea sărac ca să dau frizerului din Thenon în fiecare săptămână cîte doi bani pentru ras.

Cînd ne opream astfel pentru eîteva minute, îmi dădeam seama că fata asta, pînă acum îndărătnică cu bărbaţii, începea să se gîndească la dragoste. Sîngele strămoşesc vorbea în ochii ei, cînd mă privea cu îndrăzneală şi mă măsura din cap pînă în picioare fără sfială, ca şi cum ar fi admirat un cal frumos. înţelegeam

bine asta şi eram oarecum îndurerat; dar cum eram prins în mrejele acestei fete frumoase şi îndrăzneţe, nu ţineam prea mult seama de apucăturile ei.

În asemenea momente privind-o, ni-apucau pofte sălbatice, să mă arunc asupra ei şi s-o duc în adîncimea codrului des, aşa cum face lupul cu o oaie. Vedea ea bine asta după ochii mei care străluceau, după glasul care mi se sugruma, după toată fiinţa mea care fremăta ; dar nu se tulbura prea mult. Dacă s-ar fi întîmplat acest lucru, nu prea ştiu ce-ar fi ieşit, căci ea nu era din tagma celor care, din slăbiciune sau din bunătate, se lasă în voia bărbatului iubit. Era una dintre acele femei îndîrjite, care se apără cu unghiile şi cu dinţii, îndărătnicindu-se să nu se lase stăpînite de un bărbat, chiar dacă-l doresc.

Iarna trecu în această zvîrcolire între patima ce pusese stăpînire pe mine şi voinţa care o biruia atunci cînd Galiote nu era de faţă. În timpul iernii, nu mergeam la munca cîmpului, ci doar la tăiat niscaiva lemne, aşa încît, ca să am din ce trăi, trebuia să vînez şi să pun capcane. În jurul pădurii, pe locurile părăsite, pietroase, presărate cu ienuperi, întindeam capcane pentru sturzi şi în tufele de mărăcini, de coarnă şi de măcieş, nişte unelte de prins mierle. În viile înconjurate de ziduri, cu multe găuri unde se adăpostesc iepurii, aşezam laţuri. Prindeam vulpi, apoi dihori şi alte fiare scîrnave în vechi colibe părăsite şi uneori pe clar de lună, în părţile pe unde se aflau vizuine de bursuci, mă duceam la pîndă şi aşteptam animalul care se căţăra pe tulpina unui porumb uitat într-un colţ de cîmp, crezînd că se mai află acolo ştiuletele.

Cînd vremea era prea urîtă rămîneam acasă şi meşteream capcane pentru cîrtiţe, colivii de lemn, cozi de bici din tulpini de ilice, coşuri, împletăcie şi alte lucruşoare pentru a-mi omorî vremea. Datorită acestor mijloace de trai, nu-mi lipsea pîinea, altminteri, mîncam mai degrabă ceapă şi usturoi decît pui la frigare. Deşi rămîneam adesea zile în şir fără să schimb o vorbă cu cineva, nu mă plictiseam, fiind obişnuit de mic să stau singur şi din fire ncplăcîndu-mi de

loc tovărăşia. Şi apoi, năuc cum eram, cu gîndul tot la Galiote, aveam cu ce să mă îndeletnicesc. Uneori aruncam ochii spre butucul de lemn cojit unde se aşezase ea şi mi se părea că o văd întin- zîndu-şi spre foc picioarele mici şi mîinile trandafirii lăsînd să transpară singele. Alteori ridicam capul, priveam spre uşă şi mi se părea că o văd deschizîndu-se şi că intră ea. Pumnalul pe care i-l luasem era înfipt într-o scîndură de la capătul patului şi uneori îl mînu- iam, încercînd tăişul cu degetele şi albastrul închis al lamei de oţel îmi reamintea culoarea ochilor ei.

La sfîrşitul iernii, într-o duminică de martie însorită, m-a apucat un dor năprasnic s-o revăd. Se împlineau curînd două luni de cînd n-o mai întîlnisem, căci iarna fusese aspră, zăpada ţinuse multă vreme şi mi se părea că au trecut zece ani. Un simţămînt firesc mă mîna şi mă purta spre ea, aşa cum apa curge la vale, cum flacăra urcă spre cer, cum planta se întoarce către sokre. Imi luai puşca, plănuind să merg în părţile unde locuia ea, în speranţa că, dînd tircoale pe acolo, o voi zări fără să fiu văzut. Dar cînd am ajuns aproape de La Granval, deodată mi-a venit în gînd răposatul părinte Bonal şi cu el, ca un val de revoltă, amintirile tinereţii şi ale părinţilor mei, morţi în sărăcie şi deznădejde.

M-am oprit dintr-o dată înspăimîntat de slăbiciunea voinţei mele : „Nenorocitule ! — mi-am zis — laşule ! ai să uiţi oare ura pe care ai jurat-o neamului blestemat al Nansacilor ! ?...”

Şi sub stăpînirea mîniei, schimbînd drumul, m-am îndreptat spre capătul aleei de castani unde era îngropat oropsitul paroh. Pămîntul de deasupra se lăsase în jos, afundînd sicriul din lemn aşa încît mormîntul nu se mai vedea de loc. Iarba crescuse stufoasă pe aleea părăsită, acoperind totul. „Încă o iarnă, gîndeam eu, şi ploile au să netezească cu totul pămîntul şi urma mormîntului acestui om de omenie va pieri pentru totdeauna. Amintirea lui va dăinui încă printre cei care l-au cunoscut, dar cînd şi aceştia vor fi murit la rindul lor, nimeni nu se va mai gîndi la el :

adîncul întuneric al uitării se va lăsa şi pe mormînt şi pe amintire... Aşa decurg lucrurile în lumea asta.” Şi năpădit de gînduri triste, m-am dus încet spre Gour şi acolo am privit îndelung pînza de apă care urca din străfundurile unde dormea sărmana Lina. Şi-a- poi, cuprins de o mare dorinţă de a vorbi despre ea, m-am dus la Bars s-o întîlnesc pe Bertrille.

Lumea tocmai ieşea de la vecernie cînd am ajuns acolo şi m-am rezemat de ulm în aşteptarea ei, dar degeaba am pîndit-o, n-a apărut de loc. Cum toată lumea ieşise, m-am plimbat o clipă nădăjduind să găsesc vreo cunoştinţă şi s-o întreb de ea, deoarece socoteam că stă tot la Puvpautier. În hanul urît de prin partea locului se cînta tare şi, în treacăt, l-am zărit pe faimosul Guilhem al Mathivei, beat turtă, ca „măgăriţa lui Robespierre”, cum se spune, nu ştiu de ce. La capătul şirului de case, care nu sînt prea numeroase, pe cînd treceam în faţa unei bojdeuce, ieşi din ea Bertrille şi, văzindu-mă, veni spre mine.

— Ei, cum îţi mai merge ? o întrebai.

— Vai, sărmanul meu Jacquou, de cînd nu te-am văzut multe nenorociri s-au abătut pe capul meu.

— Care anume, dragă Bertrille ?

— Maică-mea a paralizat şi nu se mai mişcă de loc din pat, iar bietul meu Arnaud a murit în Africa, cu şase luni înainte de a fi eliberat.

— Sărmană Bertrille, te plîng din toată inima !

Şi atunci ne-am pornit să ne spunem fiecare nenorocirile ; eu vorbindu-i de prietenul ei, iar ea vorbindu-mi de Lina.

Şi, în legătură cu asta, îmi spuse că ticăloasa bătrînă Mathive era foarte nenorocită cu acest nemernic de Guilhem care adusese în casă o tînără slujnică, îi tocase jumătate din avere şi pe deasupra o mai şi snopea în bătăi.

— Cu atît mai bine ! am exclamat eu. Nu voi fi mulţumit decît cînd o voi vedea cu traista de cerşetoare în spinare, crăpînd la marginea vreunui drum !... Dar maică-ta

— reluai eu firul vorbei — a pierdut orice nădejde de vindecare ?

— Din păcate, da : de altfel poţi intra să vezi singur, zise ea deschizind uşa.

Şi-am intrat după ea.

Ce sărăcie ! Într-un sălaş de uscat castane, unde fusese înjghebat un cuptor la fel de grosolan ca cel al unei colibe din pădure, acolo era culcuşul celor două sărmane femei. Cit priveşte mobila, nu era decît o masă aşezată lingă perete cu o bancă, iar de cealaltă parte patul prăpădit în care zăcea paralitica. Abia se putea trece între masă şi pat. atît era de mică încăperea.

— Iată-l pe Jacquou, a venit să te vadă, mamă : zise Bertrille ; ţi-aminteşti cred, el este cel care locuia la părintele Bonal din La Granvel.

Bolnava, căreia numai ochii îi rămăseseră vii, înclină pleoapele pentru a spune : „Da, ştiu !”

Cînd i-am spus, ca s-o mingii, că nu trebuie să deznădăjduiască, că fără îndoială căldura o va vindeca curînd, ea îşi purtă ochii de la dreapta spre stînga, în semn că nu mă credea de loc.

După cîteva cuvinte de îmbărbătare, ieşii cu Bertrille.

Am mers încet de-a lungul drumului cu gropi, între tufele dese care împodobeau taluzurile. Nutream un gînd, dar nu îndrăzneam să-l mărturisesc bietei copile şi priveam în treacăt spinoasele tufe de porumbari pe care mai dăinuiau încă vreo cîteva porumbe albăstrii, ofilite de iarnă şi caprifoliul care, întinzîndu-se pe mărăcinii de mure şi pe tufele de soc, îşi tîra cîteva fire pe cărare. Din cînd în cînd, rupeam din mers cîte un fir şi-l mestecam, tăcind mereu ; dar în sfîrşit mi se făcu ruşine de lipsa mea de curaj şi îi spusei :

— Sărmană Bertrille, iartă-mă... Dar din ce trăiţi voi, acum că tu nu poţi merge să lucrezi cu ziua ?

— Torc şi eu cît pot.

— Şi cîştigi patru pînă la cinci bani cu meseria asta : nu v-ajunge nici pentru pîine, mai cu seamă că anul ăsta e atît de scumpă !

Mergea cu capul plecat şi nu răspunse.

Mi se părea că un ac îmi străpungea inima.

— Şi poate, reluai, n-aveţi acum nici un ban ?

Ea tot nu răspunse nimic.

Atunci o prinsei de mină :

— Uită-te la mine, Bertrille.

Şi îşi ridică spre mine ochii plini de lacrimi.

— Eu am un franc şi jumătate în buzunar, te rog ia-i... iată-i...

Şovăi o clipă, dar cînd îmi văzu ochii umezi, luă banii.

— Mulţumesc, Jacquou !

— Dacă săracii nu se ajută între ei, cine o să-i ajute ? Eu n-am pe nimeni în lume şi tu mi-eşti ca o soră.

Îşi puse banii în buzunarul de la şorţ şi ne-am întors spre sat.

— Ascultă, Bertrille, i-am spus în faţa porţii. Nu te mai necăji şi nu te omorî cu caierul tău pentru a-ţi cîş- tiga pîinea : mă ai pe mine; duminica viitoare voi veni iar.

— Oh ! Jacquou, nu vreau nicidecum să-ţi pun în braţe povara a două femei.

— Sint destul de puternic ca s-o port, nu te sfii de asta. închipuieşte-ţi că sînt fratele tău, adăugai eu, ţi- nînd-o de mină.

Mă privi cu atîta însufleţire încît scînteia izvorîtă din ochii ei mă răscoli adînc.

— Rămîi cu bine, i-am spus, şi pe duminica viitoare !

Am plecat cu totul schimbat faţă de ceea ce eram ia sosire, mulţumit de mine, cu inima tare, gata de orice. Bucuria de a fi făcut un bine acestor două femei sărmane, hotărîrea ce o luasem de a le ajuta în nenorocirea lor — >— toate mă însufleţeau. Mi se părea că de acum încolo nu mai eram o fiinţă fără rost. Aveam un scop, o menire de îndeplinit pe care eu însumi mi-o asumasem şi această

menire avea ceva sfînt care mă înălţa în proprii mei ochi ; eram mîndru şi mulţumit.

În timpul săptămînii am muncit cu multă rîvnă fură a pierde nici o zî, cum mi se întîmpla uneori cînd nu trebuia să mă gîndesc decît la mine, apoi, venind duminica, plecai la Bars. Cu gîndul la ceea ce aveam de făcut, simţeam o mare mulţumire sufletească, necunoscută înainte, şi mergeam vesel, nerăbdător de a mai uşura sărăcia acestor două fiinţe nefericite.

Le-am găsit tot în aceeaşi stare : mama zăcînd în patul ei jalnic; fata cu caierul alături, torcînd mereu, gata să-şi tocească degetele. Cînd, după cîteva clipe petrecute în tovărăşia lor, am ieşit, Bertrille a venit cu mine şi pe drum i-am dat banii cîştigaţi în timpul săptămînii ; şi atunci sărmana fată mi-a spus :

— Oh, Jacquou ! Numai de la unul ca tine pot să primesc aceşti bani. De la un altul, “aş muri de ruşine.

— Dar de la mine poţi să primeşti orice, ca de la un frate, ţi-am spus-o. Primeşte deci puţinul acesta cu toată inima, aşa cum ţi-l dăruiesc !

Atunci, luînd banii, mă apucă de braţ şi am mers vreo sută de paşi pe drum, fără să vorbim unul cu altul.

Cînd am ajuns apoi în faţa uşii, ne-am privit o clipă, mulţumiţi unul de celălalt şi i-am spus :

— Pe duminică, Bertrille.

— Pe duminică, dară, Jacquou !

Aşa am dus-o apx-oape trei luni. Bucuria de a fi, sărmanul de mine, ca o mică pronie cerească pentru Bertrille şi mama ei şi sentimentul răspunderii pe cax'e eu însumi mi-o luasem, mă făceau să fiu alt om. Toate gîndux-ile nebune, toate dox'inţele arzătoare, toate revoltele îndîr- jite ale căx-nii care mă zbuciumau altădată erau acum înfx-Înte de satisfacţia datoriei împlinite. Abia dacă din cînd în cînd, cîte o împrejurare din afară îmi mai reamintea de Galiote şi cînd se întîmpla, mă gîndeam la ea fără nici o tulburare. Mă simţeam fericit că scăpasem de văpaia simţurilor pe care o stîrnise ea şi cax-e îmi slăbea voinţa.

„Cel puţin, mi-am spus, dacă trebuie să iubesc, să fio măcar o fată sărmană de pe pămîntul Perigoi'dului, o ţărancă săracă ca mine, iar nu o fată din neamul blestemat al Nansacilor !”

O întîlneam uneox-i pe Galiote, deşi mai rar decît înainte, dar cînd o vedeam, nu mai simţeam clocotul sîngelui şi nici furia dorinţelor sălbatice care mă înnebuneau odinioax'ă. Fetele, chiar dacă n-au avut încă de-a face cu bărbaţii, ca în cazul ei, cunosc prea bine patimile pe care le stirnesc ; de aceea Galiote se mira să mă vadă acum liniştit şi nepăsător. Cînd într-o zi, vrînd s-o alung din gîndul meu, i-am dat înapoi micul pumnal, ca se înciudă oarecum. Poate că era supărată de schimbarea asta, căci unele femei dintre cele mai mîn- clre, se spune, simt o tainică plăcere în faţa admiraţiei naive, a dorinţei vădite a unui om de rînd.

După felul ei de a fi mi se părea că încerca să sufle în acest jăratic stins pentru. a-l aprinde din nou, dar era în zadar. Chiar dacă o aveam în faţă, vedeam cele două femei nenorocite de acolo, cărora le eram un sprijin şi mă simţeam prea strins legat de Bertrille ca s-o mai doresc pe Galiote. în locul învăpăierii simţurilor care mă scotea din minţi altădată, nu mai trăiam decît mulţumită inimii ; dar ea nu bătea mai tare cînd o vedeam pe-a- ceastă minunată fată.

Nu că aş fi iubit-o pe Bertrille aşa cum o iubisem pe Lina : nici nu o doream cum o dorisem pe Galiote ; nu ! O iubeam atunci numai ca un frate, aşa cum îi şi spusesem ; o iubeam pentru că era săracă la fel ca mine, pentru că era nefericită. Îi eram îndatorat că îmi reamintise învăţăturile părintelui Bonal, că trezise în mine simţămîntul frăţesc care îndeamnă oamenii să se ajute între ei în nenorocire : alături de ea eram mulţumit sufleteşte, clar simţurile nu-mi erau stîrnite.

De altfel ea nu se putea asemui, ca femeie, nici cu una, nici cu cealaltă. Era o fată voinică, din spiţa de baştină a locurilor noastre, dar fără să fie una din acele frumuseţi care, în afară de cîteva excepţii asemenea Unei, pentru a

propăşi de-a lungul generaţiilor, au nevoie de libertate, de trai bun şi îmbelşugat şi de un mediu favorabil. Fiind de talie mijlocie, ea nu avea deci acele perfecţiuni ale formelor feminine din timpurile antice : coapsele ei largi,”pieptul robust, braţele puternice vădeau fiica din popor asupra căruia apasă robia aspră a pă- mîntului, care trudeşte de veacuri şi veacuri, trăieşte în sărăcie, se adăposteşte în colibe şi totuşi îşi trage din pămîntul nostru pietros şi sănătos puterea de a-şî îndeplini menirea, să muncească şi să perpetueze specia : se vedea că ea era făcută pentru datorie, iar nu pentru plăcere.

Nu era chipeşă la faţă, dar strălumina de bunătate şi în ochii ei căprui se oglindeau simţămintele izvorî te dintr-o inimă cui-ajoasă.

Aşa cum era, simţeam că fiecare zi mă apropia tot mai mult de ea, şi mă bucuram. Mi se părea acum că e bine să nu mai fiu singur pe lume, să am alături de mine o fiinţă pe care s-o iubesc şi în care să am încredere.

Într-o duminică, am găsit-o pe biata fată în lacrimi : mamă-sa era pe moarte. O .femeie bătrînă, venită din milă, stătea lîngă patul unde zăcea muribunda şi spunea rugăciuni. N-am văzut niciodată ceva mai trist. Faţa ei nu era altceva decît nişte oase acoperite de o piele galbenă, lucioasă, zbîrcită ; gura întredeschisă mai vădea în faţă doi dinţi lungi şi negricioşi, singurii de altfel. Ochii sticloşi şi stinşi priveau înainte fără să vadă nimic ; şuviţe subţiri de păr alb ieşeau de sub năframa de bumbac ; nasul subţire, încovoiat dezvăluia două găuri negre, iar sub pielea ce-i acoperea chipul uscat se întrezărea imaginea morţii.

Am rămas acolo pînă seara, apoi am plecat, spunîndu-i Bertrillei că voi reveni a doua zi.

Cînd am intrat dimineaţa, cam pe la orele opt, bătrîna ei mamă murise, iar Bertrille, aşezată lingă patul luminat de o luminare de răşină, o veghea.

Se ridică şi veni spre mine cu ochii înroşiţi.

— Sărmana femeie ! îi spusei, suferinţele ei s-au sfîrşit.

Apoi am luat din farfuria de pămînt ars în care se găsea apă sfinţită ramura de merişor şi-am aruncat cîţiva stropi peste trupul neînsufleţit.

În acest moment se întorcea vecina care o ajuta pe Bertrille :

— Conila mea, parohul vrea opt franci şi cere să i se plătească înainte.

— Vai ! zise sărmana fată. Nu aveam decît un taler de trei franci şi l-am dat lui Bonnetou pentru coşciug !

— Mare nelegiuit, parohul vostru, dar asta nu mă miră — adăugai eu, amintindu-mi de înmormîntarea sărmanei mele mame şi de asprimea lui.

Şi cum Bertrille era îndurerată că mama ei va fi înmormîntată fără rugăciuni, am liniştit-o :

— Nu te necăji; am să încerc să fac rost de bani.

Şi, plecind de îndată, m-am dus să iau o piele de bursuc şi două piei de vulpe pe care le aveam acasă, iar de acolo la Thenon, să le vînd unui negustor care mi le cumpăra de obicei. Pe Ia orele trei după-amiază eram la Bars. după ce adunasem cei opt franci din vinzarea pieilor şi din- tr-un avans dat de negustor.

Vecina se duse să ducă banii parohului şi rămase hotărît că înmormintarea se va face pe la orele cinci.

La orele cinci deci, ajutaţi de trei oameni, am dus coşciugul la biserică fără opintire, căci biata femeie nu era de lac grea, iar biserica era aproape.

Parohul aştepta în stihar alb, cu patrafirul la gît, cu tichia pătrată pe cap. S-a grăbit să rostească rugăciunea şi după un sfert de oră mergeam spre cimitir. El înainta împreună cu crîsnicul care purta crucea şi vasul cu apă sfinţită, iar în urma sicriului — Bertrille şi cîteva femei.

După ce totul se termină, m-am dus la locul unde fusese îngropată mama. Ce-aş putea spune ? Nu-i mare lucru, nu-i aşa, ca deasupra celor doi metri de pămînt care acoperă osemintele unei sărmane fiinţe, să fie flori sau ierburi sălbatice ; dar noi ne lăsăm uşor impresionaţi de ceea ce vedem, fără să ascultăm de raţiune. De aceea, cînd

am văzut colţul plin cu pietre din zidurile pe jumătate prăbuşite, năpădit de mărăcini de mure, varza măgarului, nalbe şi de urzici, am rămas o clipă acolo adînc mîhnit, privind ţintă locul părăsit de unde dispăruse orice urmă a mormîntului sărmanei mele mame. Şi plecînd, am treCut pe lîngă o lespede de mormînt ruinată de timp, roasă de ploi, de soare şi de gheţurile iernii, măcinată, prefăcută în moloz, gata să piară şi m-am gîndit cît de zadarnică este încercarea de a căuta să eternizezi amintirea morţilor. Piatra ţine mai mult decît o cruce de lemn, dar timpul care mistuie totul o distruge şi pe ea ; şi apoi ce însemnătate are pentru cel care e sub ea ? Nu trebuie oare ca în cele din urmă amîntirea răposatului să se piardă în această mare imensă, fără margini, a milioanelor de miliarde de fiinţe omeneşti 'dispărute de la începutul începuturilor ? Ca urmare, ră- mînerea în natura care acoperă totul cu mantia ei verde este mai bună decît mormintele în care se ascunde vanitatea urmaşilor, chipurile pentru a-Î cinsti pe cei morţi.

Femeile o însoţiră pe Bertrille, iar eu m-am dus după aceea să-i spun bună seara, făgăduindu-i să vin iar duminica următoare. Şi de fapt am venit în duminica aceea şi în toate celelalte. Eram nerăbdător să treacă săptămâna spre a mă duce la Bars şi mi se părea firesc să nu merg în altă parte.

Veni iarna, apoi iar timpul frumos. Iarba creştea stu- foasă pe groapa bătrînei mame, ascunzând crucea de frunze pe care fiica ei o pusese deasupra în ziua înmor- mîntării. Eu mă simţeam tot mai mult legat de Bertrille. Eram fericit cînd o revedeam şi îmi părea rău cînd o părăseam. Mă frămintau acum gînduri de viitor, şi-mi spuneam adesea că aş dori s-o am de nevastă pentru a ne trăi zilele unul alături de celălalt.

Într-o seara, pe cînd ne plimbam pe drumul ce duce spre Fonroget, i-am spus-o.

— O, Jacquou, îmi răspunse ea, de ce să ne unim să- răciile ?

— Pentru a le îndura mai uşor în doi, iubindu-ne.

— Dacă o vrei tu, atunci o vreau şi eu.

Şi în acelaşi timp, sprijinindu-se de mine, ridică capul şi mă privi.

Am văzut atunci în ochii ei îngemănarea gândurilor noastre şi, cuprinzînd-o cu braţul, am mers multă vreme tăcuţi. Din amintirea iubirilor noastre moarte încolţise o nouă dragoste, temeinică şi cinstită, care ne lega pe unul de celălalt pentru toată viaţa, şi simţind-o, eram fericiţi.

— Sîntem atît de săraci amîndoi, poate că facem o nebunie, dragul meu Jacquou ! spuse ea după o clipă.

— Nu-ţi fie teamă : eu sînt voinic şi destul de curajos şi voi munci pentru amîndoi.

— Da, dar copiii ?...

-— Fii liniştită, îi spusei, trăgînd-o spre mine.

— Va trebui să aşteptăm pînă trece doliul meu, glăsui ea după o pauză.

— Da, Bertrille, acum că sînt sigur de tine, voi aştepta cît timp vrei tu.

Şi, apleeîndu-mă spre ea, i-am dat sărutul de logodnă.

Apoi, conducînd-o pînă acasă, am părăsit-o, şi m-am întors foarte mulţumit la coliba mea.

A rămas înţeles intre noi, în urma celor hotărîte, că ne vom cununa după Crăciun şi, cînd s-a împlinit sorocul, a trebuit să vorbim cu parohul din Bars. Fără îndoială că-şi spunea : „Deoarece prietenul acestei fete a găsit opt franci pentru înmormântarea mamei, va găsi desigur zece pentru a se căsători !” Şi a avut îndrăzneala să-i şi ceară Bertrillei. Ah ! nu semăna de fel cu bunul părinte Bonal care nesocotea cu totul banii. Asta nu-şi iubea oile decît lîna lor. Şi le tundea bine.

Cînd mi-a spus fata toate acestea am stat să mă gîndesc puţin în sinea mea şi apoi i-am zis :

— O să vezi! pentru că se poartă aşa o să-l păcălim noi.

Şi m-am dus să-l caut pe preotul din Fossemagne, în parohia căruia se găsea coliba mea şi i-am explicat totul,

spunînd — cum era şi adevărat — că amîndoi eram foarte săraci şi că-l rugam să ne cunune cît mai ieftin.

El, care era un bătrîn cumsecade, începu să ridă auzind ce-i ceream :

— Fiule, am să vă cunun cît mai ieftin cu putinţă ; fără nici un ban, de dragul celui de sus.

— Foarte mulţumesc, părinte, i-am spus rîzînd şi eu, nu veţi avea de a face cu oameni nerecunoscători.

Cum e uşor de închipuit, nunta noastră n-a fost nuntă cu alai şi lumea n-a ieşit în poartă s-o vadă trecînd. Eu n-aveain nici o rudă, după cîte ştiam, în afară de acel văr al tatălui meu care locuia la Cendrieux şi al cărui nume nici măcar nu-l ştiam. Bertrille era oarecum în aceeaşi situaţie, neavînd decît rude îndepărtate, odinioară dijmaşi în ţinutul Saint-Orse, dar care de zece ani de cînd nu-i mai văzuse, schimbaseră poate de cinci sau şase ori locul unde lucrau ca dijmaşi. Ne-am dus deci singuri la primăria din Fossemagne şi la biserică iar primii veniţi ne-au slujit de martori.

Pe meleagurile noastre, în unele locuri, mirilor li se dă supă de ceapă în uşa bisericii, la ieşire. Dar nouă, oameni săraci, fără prieteni, nimeni nu ne-a făcut această cinste.

Ieşind dară din biserică, după ce i-am mulţumit mult preotului, am împrumutat catîrul şi căruţa unui om din sat pe care-l cunoşteam şi cîndva il ajutasem, şi m-am dus cu nevastă-mea să luăm puţinele lucruri pe care le avea la Bars.

Încărcind totul, ceea ce nu ne răpi mult timp, ne-am întors la „Casa vîrstelor” pe drumurile proaste din pădure.

Cînd intră nevasta mea în colibă şi văzu masa de scîndură bătută în cuie pe pari şi acel soi de ladă mare,” unde mă culcam pe grămada de ferigi, mă privi cu ochii plini de milă :

— Nu prea te odihneai bine aici, Jacquou !

— Aş ! i-am răspuns, dormeam totuşi.

După ce-am descărcat totul şi am aşezat stinghiile patului, am plecat să duc înapoi catîrul şi căruţa omului de la

Fossemagne, în timp ce nevasta punea la foc oala cu o găină pe care o pregătise din timp. ,

Cînd m-am întors, după trei ore, aducînd o jumătate de litru de vin pe care-l cumpărasem de la han, Bertrille terminase de rînduit totul cît s-a priceput mai bine. Nu era mare lucru un pat şi o masă, dar coliba mea mi se părea cu totul alta. Patul cu cearşafuri ţesute din cîlţi de bumbac înlocuise lada mea în colţul încăperii, îar în mijloc, în locul scîndurilor bătute în cuie, se afla masa. Focul strălucea luminos în vatra neagră şi din oală ieşea un abur cu miros plăcut. Pe un ştergar de pînză cenuşie ce acoperea un capăt al mesei, ne aşteptau piinea şi două străchini de pămînt.

Iar nevasta mea, se ducea şi venea, clătind două pahare verzui, ştergînd două linguri, gustînd fiertura, adăugînd. puţină sare, tăind pîinea în castron şi, în sfîrşit prin simpla ei prezenţă dînd viaţă acestei locuinţe sărăcă-cioase, înainte tristă şi singuratică.

Atunci, cum inima îmi zburda, o prinsei cînd trecea pe lîngă mine şi o îmbrăţişai atît de tare încît o făcui să roşească un pic.

Şi cînd totul fu gata şi noaptea se aşternu, ea aprinse opaiţul şi turnă fiertura în castron. Ne-am aşezat la masă ; fiertura şi găina cu umplutură de ou a fost toată masa noastră de nuntă care ţinu totuşi destul, căci mai mult vorbeam decît mîncam, depănîndu-ne amintirile.

— Cine ar fi spus că noi ne vom cununa, Bertrille, cînd ne întorceam de. la Saint-Rémy ?

— Pe-atunci, răspunse ea, erau între noi două fiinţe sărmane care azi nu mai sînt !

În timp ce mîncam şi vorbeam într-una, cîinele meu şedea şi ne privea, măturînd pămîntul cu coada, semn că era mulţumit de schimbarea din casă.

— Na, bătrîne, îi spusei, aruncîndu-i oase, ospătează-te din plin, căci asta nu o să se întîmple în fiecare seară.

Ea surise :

— Cînd iubeşti sărăcia o înduri mai uşor în doi, chiar tu ai spus-o Jacquou !

— Şi e adevărul curat, Bertrille ; e bogat acela care este mulţumit şi în seara asta sîntem bogaţi, nu-i aşa ? Şi apoi — adăugai ca să mai rîdem puţin —- vom fi încă şi mai avuţi cînd vor fi în casă prunci !

— Da, Jacquou, răspunse ea simplu.

— Să ne ajute Dumnezeu ! reluaî eu, turnîndu-i două degete de vin.

Sîntem amîndoi voinici şi plini de curaj ; am credinţa că vom face faţă tuturor greutăţilor vieţii... În sănătatea ta, Bertrille !

— În sănătatea ta, Jacquou !

Şi ciocnind şi bînd încăodată, cum se făcuse frig în odaie, ne-am dus lingă vatră pălăvrăgind mai departe.

Am rămas multă vreme acolo. Cîinele ghiftuit, dormea încolăcit într-un colţ al vetrei, iar în celălalt, aşezaţi pe un butuc, stăteam noi strînşi unul lîngă altul, nevasta cu capul plecat pe pieptul meu, eu cuprinzînd-o cu braţul.

Afară sufla aspru vîntul de iarnă şi cîteodată se afunda în vatră, împingînd înapoi fumul şi făcînd să tremure flacăra opaiţului atîrnat deasupra ei. Simţeam inima nevestei mele cum bate surd şi repede şi eram fericit.

Gîndul îmi zbura departe în viitorul în care intram amîndoi şi visam, privind fără să-mi dau seama, cum ard încet crengile, cum se prefac în jăratec şi cum jăratecul prinde viaţă de la vîntul de-afară; apoi, jăraticul se acoperea de cenuşă albă şi încet-Încet focul se stingea. La un moment dat, un vînt puternic spulberă cenuşa din vatră şi stinse opaiţul :

— Nu trebuie să stăm aici, ii spusei nevestei, îmbrăţl-şînd-o în umbră.

Povestea mea se apropie de sfîrşit. Cei şaizeci de ani care au urmat pot fi povestiţi pe scurt : nu mai cuprind decît întîmplări obişnuite.

În duminica de după căsătoria noastră, fără a mai zăbovi, am plecat cu Bertrille la Fanlac pentru a ne face datoria faţă de Cavalerul de Galibert şi de sora lui. Cu toate că le trimisesem vorbă că mă căsătoresc, nu era de ajuns.

Dar cînd am sosit acolo, văduva lui Seguin, ţesătorul, ne spuse că domnişoara Hermine murise cu un an în urmă, de sfîntul Martin. Cînd despre fratele ei, se afla tot acolo, imbătrînit totuşi şi întristat de moartea surorii sale. L-am găsit în sufragerie, în faţa unui foc de buşteni, încălzindu-şi picioarele care îl dureau de scrîşnea uneori din dinţi. Dar asta nu-l împiedică să ne facă o bună primire şi să ne incinte cu cîteva zicale vechi, deşi, după părerea mea, el nu le mai potrivea atît de bine ca odinioară.

— Ah ! iată-ne, meştere Jacques ! zise el răspunzînd la salutul meu. Şi pun rămăşag că ea e nevasta ta.

— Păi da, domnule Cavaler.

— Atunci, sînteţi săraei ca şi Sfîntul Iosif : patru saboţi şi-o rogojină !

Rîserăm puţin iar el spuse mai departe :

— Şi deoarece te-ai căsătorit, Jacquou, aminteşte-ţi cum trebuie să fie un bărbat : „Tovarăşul nevestei şi stăpînul calului său...” Trebuie să împărtăşiţi toţul împreună, necazul şi bucuria, precum şi celelalte lucruri ale vieţii de toate zilele, cum o arată cunoscuta zicală :

Să bei, să mănînci să trăieşti cil soţia, Aceasta-i pare-mi-se căsnicia.1

Cavalerul mă întrebă unde stau şi ce fac.

După ce i-am spus :

— Nu e un palat desigur, dar sinteţi amîndoi ti nex i şi o veţi scoate la capăt:

A fi sărac, nu-i un cusur.

Avut e cel ce nu-i datornic. 2

Aruncînd aceste cugetări una după alta, Cavalerul se ridică, sprijinindu-se de braţul jilţului ; apoi, ajutîndu-se de baston, merse în bucătărie şi strigă :

— Hei, Seconde !

Slujitoarea, care era în curte, veni degrabă.

— Trebuie să le dai de mîncare acestor doi tineri, auzi ?

— Bine, domnule Cavaler.

Iar el, întorcîndu-se spre mine, spuse în chip de explicaţie :

— Sărmana Toinette a murit cu şase luni înaintea sorei mele.

Şi rămase o clipă gînditor, apoi adăugă :

Grice rău cu leacul său, numai moartea-i fără leac.3

Se aşeză lîngă foc, în timp ce Seconde pregătea masa.

Cînd supa a fost gata, în timp ce mîncam, bunul Cavaler îmi vorbea de vremurile trecute şi-i făcea plăcere să-şi depene amintirile. îl pomeni stăruitor pe părintele Bonal şi ca încheiere spuse :

— Era un adevărat Om şi preot ! De aceea l-au persecutat fariseii.

1 Boire et manger, coucher ensemble. Cest mariage, ce me semble.

7 Pauvrete n'est pas vice. Est assez riche gui ne doit rien.

e On trouve remede ă tont, fors qu'ă la mort.

Pe urmă, printre altele, mă întrebă ce s-a ales de cei din familia Nansac. Cînd i-am spus că dispăruseră cu toţii, în afară de domnişoara cea mai tinără care rămăsese la doica sa, zîmbi şăgalnic :

— Va şti ea să se descurce !

Fata frumoasă şi rochia veche se căpătuiesc totdeauna.1

Pe la orele două, c-Înd eram gata de plecare, Cavalerul îmi spuse:

— Ştii, Jacquou, dacă vreodată vei fi pus în situaţia de a avea nevoie de ajutor, dă-mi de ştire.

— Mulţumesc mult, domnule Cavaler, pentru vorba asta şi de asemenea mii de mulţumiri pentru toată bunătatea din trecut pentru care vă voi fi recunoscător cit voi trăi. Nu cred să se întimple vreodată căci prea sînt mic, dar dacă eu v-aş putea fi de folos în vreo privinţă, sînt la dispoziţia dumneavoastră cu dragă inimă.

— Mulţumesc, Jacquou, aşa ceva nu se refuză.

Te-ajută cîteodată şi omid mai mărunt. -

Mergeţi cu bine, copiii mei !

— Bună seara, domnule Cavaler, şi vă dorim multă sănătate.

— Ce om cumsecade ! — îmi spunea nevasta pe drum — şi ce plăcute sînt' snoavele şi zicalele sale.

— Şi dacă ai fi cunoscut-o pe sora lui ! Aceea era o sfîntă. Sărmana domnişoară, care mi-a cusut primele mele cămăşi cînd am sosit la Fanlac !... Nu-mi voi ierta niciodată că n-am fost la 4nmormîn tarea ei !

La scurtă vreme după căsătoria mea, am înţeles că a munci ici-colo cu ziua, cîştigînd cîţiva gologani, fiind adesea fără lucru şi nevoit să-mi acopăr nevoile traiului zilnic cu cîştiguri mici, era ceva prea nesigur şi prea ingrat acum, cînd eram căsătorit şi cînd ar fi fost mai

1 Belle jille et vieille robe trouvent toujours qui les accroche.

* On a souvent besoin d'un plus petit que soi.

bine să am o slujbă, sau să m-apuc de un lucru în care cu dramul meu de pricepere aş ciştiga mai mult decit în meseria de muncitor cu ziua. Nu-mi venea să-neu- viinţez decît pe jumătate proverbul pe care-l spunea Cavalerul uneori, rîzînd :

De te-ncrezi în popă şi nefastă, Veşnica osindă-n iad te-adastă...1

M-am sfătuit cu Bertrille a mea şi a Tost de aceeaşi părere cu mine.

Prinzînd tocmai atunci de veste că nepotul lui Jean căuta pe cineva care să-i dea ajutor, m-am dus la el şi am făcut tîrgul : iată-mă deci cărbunar.

Cînd ai minte şi doreşti să înveţi ceva, lucrul merge repede ; de aceea ucenicia mea n-a ţinut mult. Trebuie însă spus că meseria asta nu este dintre cele care au nevoie de o mare îndeminare : cărbunar ajungi mai cu seamă printr-o lungă îndeletnicire, şi prin destoinicie, cu care te deprinzi uşor dacă ai un dram de minte.

De fapt, să nu credeţi că meseria ar fi tot atîtă de neplăcută pe cît este de. neagră ; nu trebuie să te iei după

aparenţe. Fără îndoială că mulţi socotesc meseria de brutar mai bună ca fiind mai curată decît cea de cărbunar ; şi totuşi, cîtă deosebire ! Să fii închis în preajma unui cuptor unde e o căldură de iad. să năduşeşti şi să gemi toată noaptea, încovoiat peste plămadă, să-ţi pîrjo- leşti faţa cînd bagi în cuptor şi să te duci la culcare la o oră cînd ceilalţi se scoală, asta nu mai e o meserie frumoasă ! Alta e viaţa de cărbunar.

Îmi era pe plac meseria asta deoarece eşti singur în pădure şi trăieşti liniştit acolo, fără să ai de-a face decît arareori cu oamenii. Sînt unii care au nevoie de tovărăşia celorlalţi, care vor să se amestece cu mulţimea, cărora le trebuie vecini, noutăţi, schimbul de vorbe goale şi bîrfelile ; mie mi se pare că e o pacoste să nu fii în

1 Qui croit sa femme et son cure
Est en hasard d'etre damne.

stare să trăieşti singur. Oamenii strînşi laolaltă preţuiesc mai puţin decît fiecare în parte. Din punct de vedere moral şi fizic, marile aglomerări omeneşti sînt nesănătoase pentru minte şi inimă, ca şi pentru trup. Orăşenii se pot făli cu felurite avantaje, ba cu una, ba cu alta, dar altfel, bieţii oameni nu pot mai multe decît noi. De aceea, cînd îi aud lăudînd traiul lor de la oraş am simţă- mîntul că-mi deapănă cineva măruntaiele pe o virtelniţă din lemn de arţar, arbore pe care noi îl numim azeraii.

Aşadar, ca să ne întoarcem la ale noastre, nu-mi era nimic mai pe plac decît munca asta sub cerul liber, să păzesc cuptoarele la lumina stelelor. Nu este o muncă care te împiedică să gîndeşti ; dimpotrivă, ai tot răgazul pentru aşa ceva, şi ai la ce gîndi. De cîte ori, ridicînd capul noaptea şi văzînd pe albastrul întunecat al cerului strălucirea acelor puzderii de Sori pierduţi în adîncurile fără sfîrşit, nu începeam să visez ! Şi de cîte ori n-am privit îndelung aceste stele care se mişcă în nesfîrşitul fără margini şi, aidoma unui orologiu fără greş, trec mereu prin acelaşi punct al întinderii nesfîrşite la ceasul cuvenit ! Tot cercetîndu-le mereu, ajunsesem să cunosc ora după locul

lor pe cer la fel de bine ca şi cu ajutorul unui ceasornic. Nu cunosc nimic mai frumos decît să priveşti luceafărul de seară, urcînd domol deasupra zării. Adesea, singur, în mijlocul pădurii, îi urmăream înălţarea minunată pe bolta înstelată, spunîndu-mi că, poate, pe acest astru vreun cărbunar îşi veghea cuptoarele într-o pădure Barade oarecare, privind cu încîntare Pămîntul, aşa cum eu, pămîntean, îi priveam planeta lui.

Mi se va spune poate : „Toate astea sînt tare frumoase pe timp frumos ; dar cînd plouă ?...”

Ei bine, cînd ploua, mă aşezam la adăpost în coliba mea ; şi apoi aveam o piele bună de capră care mă apăra de ploaie. Puţină apă nu strică şi, din cînd în cînd, chiar îmi plăcea.

Dar să mergem mai departe. Imi plăcea de asemenea să iau seama la ce se petrece în jurul meu, să cunosc năravurile animalelor sălbatice şi ale păsărilor. Pindeam ariciul vinind şerpi ; veveriţa în căutarea jirului, vulpea adulmecînd urma unui iepure ; nevăstuica şi dihorul în- ş făcînd păsările care-şi cloceau ouăle în cuib ; lupii ieşind din vizuina lor atunci cînd apar stelele şi întorcîndu-se dimineaţa, după ce mîncaseră vreun cîine rămas pe din-afară în preajma vreunui sat. Mi s-a întîmplat să zăbovesc multă vreme pîndind mişcările vreunui animal care nu mă vedea.

E un lucru foarte curios 'cum îşi fac păsările cuibul. Indemînarea lor de a ţese muşchii, lina, iarba, firele de păr este uimitoare, de-asemenea şi iuţeala cu care-şi duc lucrul la capăt. Cunoşteam toate cuiburile ; pe acel al ciocîrliei, care şi-l face pe pămînt în urma unei copite de bou şi îl ascunde atît de bine încît adesea secerătorul trece pe deasupra lui fără să-l vadă ; pe cel al grangure- lui atîrnat în furca a două crăci; pe cel al bourelului clădit în formă de bulgăre, având o mică gaură în loc de intrare; pe cel al piţigoiului — pe care îl numim Sanzille — unde sînt înghesuiţi cincisprezece pînă la optsprezece pui, unul lingă celălalt, într-o scorbură a castanului ; pe cel al turturelei,

care e făcut din cîteva rămurele încrucişate şi nimic altceva. Numai văzînd un ou puteam să spun fără greş de la care pasăre este, cu toate că se găsesc foarte multe soiuri în regiunea noastră.

Aş fi vrut să ştiu şi cum li se spune acestor ierburi care cresc pe la noi ; spun numele lor din limba literară, deoarece în dialect cele mai multe dintre ele nu-l au de loc, spre marea mea mirare. Dar dacă nu ştiam numele tuturor, le cunoşteam pe multe dintre ele după forma lor, după timpul cînd înfloresc şi apoi prin însuşirile lor folositoare sau dăunătoare, ca de pildă : iarba pentru răni sau pătlagina ; iarba pisicilor, care le înnebuneşte ; iarba pentru bătături ; iarba dracului pentru farmece ; iarba pentru degerături ; iarba de strănutat; iarba pentru vindecarea frigurilor; iarba nebunilor; iarba care vindecă rîia ; iarba calicilor sau clematita ; iarba beţivilor : neghină sau în dialect virajo; iarba hoţilor ; iarba lupilor, care este otrăvitoare ; iarba pentru îngrijirea scrofulelor ; iarba vrăjitorilor, care este mătrăguna ; iarba lăptoasă pentru mamele care alăptează Şi care n-au lapte ; iarba sfîntului Fiacre sau supa albă ; iarba care ucide păduchii ; iarba care alungă puricii ; iarba care vindecă sugelul ; iarba sfîntului Roch, care se leagă la jug în ziua binecuviniării vitelor de muncă ; iarba care combate chelbea sau brusturele ; iarba care înlătură negii ; în sfîrşit, pentru a termina, cele cinci ierburi ale sfîntului Ioan, din care se fac acele cruci bătute în cuie la uşa grajdurilor ; ierburi pe care nu trebuie să ie uiţi cînd vrei să izbuteşti într-un lucru însemnat.

Fără îndoială, n-o să mi se spună că viaţa mea în pădure nu era mai liberă, mai sănătoasă şi mai înţeleaptă de o sută de ori decît cea a oamenilor de teapa mea de la oraş, care sînt priponiţi şi ţinuţi de scurt, au tot felul de boli necunoscute la noi şi nu se pricep să facă deosebire nici măcar între secară şi ovăz. Şi chiar dacă mi s-ar spune asta, tot n-aş crede.

E lesne de presupus că, fiind mereu pe afară şi în pădure, mă îndeletniceam şi cu vinatul. Şi, de fapt, eram tot

atît de pătimaş, iar puşca era întotdeauna încărcată în casă, gata de treabă. Numai că nu trebuie să credeţi că, atunci cînd eşti la lucru şi cuptoarele sînt aprinse, poţi descărca arma atît de des cît ai vrea : asta se întîmplă numai în clipele de răgaz.

Cu toate astea, îmi pica cîteodată vreo pleaşcă, ca atunci tind am descoperit un cuib întreg de pui de lupi, în pădure, înspre Cros-de-Mortier. Nevasta îi duse la Perigueux într-un coş, mari ca nişte căţeluşi de trei săptă- mîni şi i se dădu premiul care ne-a prins bine că ne-am mai rostuit puţin locuinţa noastră săracă şi i-am mai adăugat o cameră.

De atunci am mai ucis încă vreo cîţiva mistreţi, la pîndă sau în treacăt, apoi alţi trei lupi, în felul următor : în timpul cînd se vînează lupii, adică iarna, chemam lupii urlînd în sabotul meu, ca o lupoaică în călduri. Imitam atît de bine lupoaica încît intr-o noapte, în locul unde eram ascuns, văzui apropiindu-se patru lupi, scoţind urlete de răspuns şi curînd începură să se învîrtească unii în jurul celorlalţi mîrîind, cu părul zburlit, cum fac dinii cînd sînt geloşi. Îi împăcai pe toţi cu o împuşcătură care îi culcă pe unul dintre ei la pămînt.

Cei curioşi vor spune poate : „Ceva mai înainte vorbeai de nevasta dumitale ; şi ce făcea ea în timp ce dumneata erai în pădure la cărbuni ?”

Ei bine, eu nu eram din acei ce caută găinile de ou, care se ţin tot timpul de fustele nevestii. De bună seamă c-o iubeam mult, dar nu e nevoie să-ţi arăţi dragostea giugiulind-o tot timpul ; cînd trebuia, ne despărţeam fără mofturi. Este de asemenea foarte adevărat că eu nu eram ca acei chabretaires sau menestreli1 care pretind că nu e casă mai rea decît a lor, fiind obişnuiţi să petreacă peste tot pe unde se duc ; dimpotrivă, mă întorceam totdeauna cu plăcere acasă.

Dar la început, pe cînd făceam cărbuni într-o pădure dinspre Lac-Viel, nevasta venea la mine şi rămîneam împreună două sau trei zile, apoi se întorcea acasă să vadă dacă nu s-a întîmplat ceva şi venea din nou după aceea,

aducînd pîine sau cele ce erau de trebuinţă. În timpul zilei mă ajuta uneori să încarc cuptorul sau îşi torcea caierul cînd cuptorul era aprins. Apoi pregătea fiertura şi aţîţa focul sub oala care atîrna între trei pari cu vîr- furile reunite. După căderea serii surîdeam la lumina jărateculuı şi pe urmă ne culcam în colibă pe ferigi şi piei de oaie. Trebuia să mă scol uneori pentru a mă duce la cuptoare, dar îmi lăsam nevasta să se odihnească, păzită de cîinele culcat în pragul uşii : nu mă pot opri de a spune din nou că duceam acolo o viaţă frumoasă, liberă, sănătoasă şi activă.

Aşa făceam la începutul căsătoriei noastre ; dar cînd, nouă luni mai tîrziu, nevasta mea născu un copil, îl purta cu ea şi, după ce sugea în voie, îl culca în colibă unde dormea în tihnă. Cît timp nu a fost decît unul, toate au mers bine ; dar cînd veni pe lume şi al doilea, s-a zis cu hoinăreala. A trebuit să rămînă acasă şi să-l ţină în braţe pe ultimul născut, în timp ce celălalt încerca

1 Chabretaires sau menestreli = poeţi şi muzicanţi medievali, care umblau din castel în castel, cîntind şi recitind versuri.

să meargă atîrnat de fusta ei, iar sărmanul Jacquou a fost nevoit să rămînă singur în mijlocul pădurii şi să-şi pregătească singur fiertura. Şi pe măsură ce timpul trecea, la fiecare doi ani sau cam doi ani şi jumătate, apărea un nou copil în casă, aşa încît nevasta n-a mai puîut părăsi de loc casa pînă cînd cel mai mare, avînd şapte sau opt ani, începu să-i păzească pe cei mai mici.

De altfel, eu nu lucram totdeauna prin împrejurimi, nici măcar în pădurea Barade, deşi acolo fusese sălaşul meu. Uneori eram departe. în pădurea din Vergt, sau în cea de la Masnegre, între Valjou şi Tamniers, chiar pînă la Bessede, aproape pe Belves ; şi în pădurea de la Born începui să fac cărbuni îndeosebi pentru fierării. Astfel, siliţi de împrejurări, nevasta şi cu mine ne obişnuisem să fim uneori departe unul de altul ; dar asta nu ne împiedica să ne iubim la fel ca mai înainte. Dacă aş îndrăzni, aş spune chiar că aceste

scurte despărţiri călesc dragostea, care lîncezeşte atunci cînd eşti tot timpul împreună.

Nu mi se schimbase în vreun fel starea de la începutul căsătoriei. Nepotul lui Jean vînduse de mult casa de la Maurezies şi peticul lui de pămînt şi plecase înspre Salignac, astfel încît eram singurul cărbunar din regiune. Tocmisem un băiat, munca o cerea, dar asta nu înseamnă că ajunsesem bogaţi, căci era nevoie de pîine şi încă multă pentru toţi copiii care aveau mare poftă de mîn- eare, şiapoi mai era îmbrăcămintea. Deşi pînă la vîrsta de douăzeci de ani ei au umblat cu capul şi picioarele goale, afară de iarna cînd încălţau saboţi, le trebuiau tot timpul pantaloni şi o cămaşă, iar cînd era frig, un surtuc. Este adevărat că pe măsură ce creşteau, hainele treceau la cel care venea la rînd, ca vîrstă, aşa încît, ajungînd la ultimul, nu mai erau decît cîrpe pline de petice, dar totuşi curate. Ceea ce îi dădea mai multă bătaie de cap nevestei mele era pînza pentru cămăşi şi cearşafuri : iarna ea lucra pînă tîrziu noaptea şi torcea, atît cît putea, punînd prune uscate în gură ca să aibă salivă. Să îmbraci copiii şi să-i hrăneşti — toate astea costau fără a mai ţine seama că fusesem nevoiţi să ne cumpărăm multe lucruri : un dulap în care să ne ţinem lucrurile, copaie şi un alt pat pentru toţi copiii, în care se culcau unii de-a lungul, alţii de-a latul, la cap şi la picioare.

Bătrînul preot cumsecade de la Fossemagne, cînd îi aduceam să-i botez, unul după celălalt, pe măsură ce veneau pe lume, spunea rîzînd :

— Ah, ah ! am fost norocos ! Am avut mînă bună !

Cît despre plată, era totdeauna aceeaşi : nimic.

Dar totuşi, cînd se ivea prilejul, nevastă-mea îi ducea sau îi trimitea cîte un iepure sau o pereche de porumbei la vremea plecării sau un coş plin cu ciuperci, roşcove, mănătîrci sau vreun mic dar, aşa, pentru a-i arăta recunoştinţa noastră.

Cu toate că nu eram bogaţi, eram cu toţii veseli şi mulţumiţi, mai mult decît dacă am fi avut o sută de mii de

franci. Eram cu gîndul doar la nevastă, la copii şi la muncă. Şi gîndindu-mă la muncă, însemna că mă gîndesc tot la ai mei, deoarece munceam pentru a-i hrăni. Trecutul nu-l uitasem, dar el nu stăruia mereu în gîndul meu tot mai absorbit de grijile zilei de azi.

Totuşi, dacă unele împrejurări Veneau să mi-l reamintească, se trezea viu, ducîndu-mă cu gîndul înajîoi, la vremurile nenorocite ale copilăriei şi tinereţii mele. Amintindu-mi de cutare ticăloşie a contelui, simţeam încă clocotind ura în mine, ca un cîine care nu poate fi potolit. De asemenea, cînd treceam prin locurile unde o întîlneam pe Galiote şi-mi aduceam aminte de văpaia dragostei pe care mi-o stîrnise ea, îmi venea greu, liniştit acum şi plin de dragoste pentru nevasta mea, să-mi înţeleg sminteala de odinioară. Ea părăsise ţinutul cam în vremea cînd s-a născut copilul meu cel mai mare, căci fratele şi surorile ei, avînd nevoie de bani, vrură să vîndă moşioara unde locuia ea. Unde plecase ? sfîrşise prin a o lua pe căi greşite ca surorile ei ? N-am al'lat-o niciodată ! Se poate să se fi întîmplat aşa, dar îmi place să cred că nu, întrucît ea preţuia mai mult decît ele.

Cît despre conte, se zvonea pe atunci prin meleagurile noastre că, după ce trăise un timp din pomeni, ca să zic aşa lingînd blide pe la castele sau la dom Enjalbert şi plimbîndu-şi peste tot sărăcia ruşinoasă, se refugiase la Paris, la fiica lui cea mai mare, o desfrînată care „jumulea bine bărbaţii”, şi în cele din urmă muri la spital.

Aşa cum spusese Cavalerul :

Un secol în belşitg ai stat, nn veac tragi targa pe uscat '...

La cîţiva ani după căsătoria noastră, vorbeam cu nevasta despre cele patru zile groaznice cînd lîncezisem în tainiţa de la Herm şi, deşi nu era pentru prima oară, ca întotdeauna cînd auzea povestea, îşi împreuna mîinile şt mă căina. Vru să cunoască locul şi într-o duminică ne-am dus la Herm, în plimbare.

Ajungîr.d în faţa ruinelor, locuite acum de bufniţe şi şobolani, un fior de mîndrie mă străbătu gîndindu-mă că, aşa sărac şi dispreţuit cum eram, îl biruisem pe contele de Nansac, puternic şi bine păzit. Cînd Bertrille văzu în duşumeaua închisorii lespedea de piatră şi gaura neagră prin care mă coborîseră în temniţa subterană, umedă, şi întunecoasă, se cutremură de groază şi se dădu înapoi.

— O, sărmanul meu bărbat ! Cum ai putut trăi patru zile şi patru nopţi acolo jos ?

Ieşind din incinta castelului, l-am întîlnit pe băiatul care stătuse la pîndă în noaptea focului. Era acum căsătorit în sat, şi stărui să intrăm, să bem cu el un păhărel. Acolo, tot ciocnind paharele, vorbeam de noaptea cînd ne-am răzbunat pe haita aceea de lupi :

— Nu înţeleg cum au putut îndura oamenii din ţinut toate mîrşăviile lor atîta vreme ! Să fiu al naibii, cred că fără tine şi astăzi am mai fi la cheremul acestor tîlhari î

— Pînă la urmă, fără îndoială, cineva tot ar fi scăpat regiunea de ei.

— Poate ! Dar pînă una alta, ai făcut-o tu ! Şi vei purta semnul pînă la moarte, adăugă el, privind cicatricele gloanţelor de pe obrazul meu.

1 Cent ans banniere, cent ans ci vie re !

Şi apoi, după ce am ciocnit o ultimă dată, m-am întors cu nevastă-mea acasă.

Altădată, mergînd împreună la tîrgul din 25 februarie de la Rouffignac, ca să cumpăr un purceluş — să ne fie iertat că-l numim aşa — i-am arătat ţiglăria unde trăisem clipele groaznice ale morţii mamei mele. Dar de atunci trecuseră mulţi ani, căpriorii şi acoperişul se prăbuşiseră, trăgînd după ele zidurile de chirpici, aşa incît casa nu mai era decît un morman de dărîmături, o grămadă de pămînt, pietre, resturi de ţigle, acoperite cu mărăcini şi buruieni, de unde ieşeau lemne putrezite pe jumătate, ca osemintele unui animal uriaş îngropat sub ruine.

Şi acolo i-am vorbit de spaima îngrozitoare pe care o încercasem, eu, un copil încă, cînd am văzut-o pe mai- că-mea ieşindu-şi din minţi şi murind în chinurile deznădejdii.

— Sărmanul de tine — zise ea — n-ai fost prea fericit în primii tăi ani.

— Nu, dar acum, de-o vrea Dumnezeu, zilele cele rele au trecut, dacă nu se va ivi ceva neaşteptat.

Ea n-a spus nimic şi ne-am urmat drumul.

Cînd fusesem ultima oară la Fanlac cu nevastă-mea, il rugasem stăruitor pe bătrînul Cariol să-mi trimită vorbă dacă î s-ar întimpla ceva Cavalerului. Priveam cu părere de rău şi chiar cu o sinceră ciudă faptul că nu fusesem la inmormintarea bunei domnişoare Hermine, aşa cum am mai spus. Mi se părea, cu toate că n-aveam nici o vină, că nu-mi îndeplineam datoria faţă de ea şi nu voiam să se intim ple iarăşi la fel. Într-o dimineaţă sosi la noi un flăcăiaş din partea lui Cariol să ne vestească că murise Cavalerul. Pe vremea aceea aveam mai mulţi copii, aşa încît cel mai mare, fiind destul de măricel, nevastă-mea îl trimise prin preajma Fagnacului, unde lucram, să-mi dea de ştire. Lăsînd pe muncitorul meu la cuptoare, am venit repede acasă, m-am îmbrăcat cu veşmintele mele cele mai bune, am plecat la Fanlac Şi am ajuns acolo chiar la inmormîntare.

Ce înseamnă să fii un om de omenie ! Toată parohia era acolo : bătrini, tineri, bărbaţi, femei, copii şi, în afară de aceştia, foarte mulţi nobili şi domni de la Montignac şi de prin împrejurimi. Toţi bărbaţii voiau să poarte sicriul la cimitir sau măcar să-l atingă. Parohul nu mai era cel care-l înlocuise pe Bonal. Oamenii îl urau atît de mult încît fusese nevoit să plece, aşa cum v-am spus. Urmaşul său trimis după vreo doi ani, rosti o predică frumoasă la mormîntul Cavalerului şi îl lăudă aşa cum se cuvenea. Cînd vesti că răposatul lăsa prin testament toată averea sa săracilor din parohie, se auzi un lung murmur de binecuvîntări din partea tuturora, iar femeile îşi ştergeau ochii înlăcrimaţi. Din nefericire, ceea ce dăruia el nu era mare lucru, căci nu-i mai rămăsese mai nimic şi bani peşin numai vreo douăzeci şi

cinci sau douăzeci şi şase de mii de franci, după cît se pare, averea fiindu-i ipotecată. Dar nu din risipă sau nechibzuială îşi tocaseră averea Cavalerul şi sora sa, ci din prea marea lor bunătate. El n-a refuzat niciodată să dea o sută de taleri împrumut unuia care avea mare nevoie ; şi, încrezător ca un copil, şi-a plasat de multe ori prost banii, sau a uitat să-şi ia măsurile de prevedere. De asemenea, în ce priveşte săracii, fratele şi sora dădeau în stînga şi în dreapta fără să ţină seama : aşa încît îşi măcinau averea puţin cîte puţin şi de mulţi ani trăiau mai mult din capital decît din venit. De altfel, chiar şi averile celor care sînt deosebit de chibzuîţi se topesc, dacă nu le împrospătează vreo sursă nouă, ca industria, căsătoria sau o moştenire. Un mic nobil de ţară cum era Cavalerul, care la începutul acestui secol era bogat cu un venit de două mii de taleri, treizeci de ani mai tîrziu se găsea la strîmtoare, iar astăzi ar fi un om sărac. Pe lîngă astea, dacă mai intervin şi cîţiva ani cu recolte proaste, sau dacă au de făcut reparaţii mari, trebuie să se împrumute ; datoriile sporesc ca un bulgăre de zăpadă şi ruina totală nu întirzie.

La cîtva timp după înmormîntarea Cavalerului, plecasem din „Casa vîrstelor” şi mă duceam să văd o pădure tăiată pe lîngă La Bossenie cînd, pe potecă, la o sută de paşi, văzui venind spre mine o bătrînă în zdrenţe, cocîrjată, cu un toiag în mînă şi o desagă de cerşit în spinare. Pe măsură ce se apropia, îmi spuneam : „Cine naiba o fi şi bătrîna asta ?u Şi deodată, deşi era foarte scliimbată, slabă ca un ţîr, după nasul ascuţit, după ochii înroşiţi, am recunoscut pe Mathive şi ura mea pentru femeia asta ticăloasă se trezi iară. Apropiindu-se de mine, ridică puţin capul şi, recunoscindu-mă şi ea, se opri.

— O, Jacquou, zise ea, sînt foarte nenorocită.

— Cu atît mai bine ! Nu vei fi niciodată atît pe cit aş vrea eu !

— Guilhem mi-a mincat totul — urmă ea, ştergîndu-şi ochii — iar acum îmi cerşesc pîinea...

— Bătrînă nemernică ! De la moartea sărmanei Lina mi-am dorit totdeauna să te văd crăpînd într-un şanţ, cu sacul de cerşit în spinare şi văd că aşa ţi se întîmplă, şi nu te plîng deloc pentru asta.

Şi-am trecut mai departe.

Am făcut rău, desigur, că nu mi-am amintit, cu acest prilej, poveţele părintelui Bonal, care predica fără încetare mila. Dar gîndul că această mamă ticăloasă o făcuse să sufere atît de mult şi în cele din urmă aş putea spune, o omorise, pe propria ei fiică, cea mai blîndă şi mai bună dintre fiinţe, mă răscolea şi mă făcea să clocotesc de mînie. Şi-apoi, fără îndoială, trebuie să fii îngăduitor, dar ai grijă că-i uşor să ierţi, dar asta le dă nas mişeilor. Cel fără teamă de Dumnezeu şi ruşine de oameni au nevoie de judecata altora să le ţie treze în minte greşelile şi mîrşăviile. Mai mult, adînca silă ce-o răspîndesc în jur mişeii, le e dreaptă pedeapsă şi slujeşte de ameninţare celor ispitiţi să le urmeze pilda. De altfel, ceea ce dorisem eu se întîmplă : într-o dimineaţă de iarnă am găsit-o pe Mathive moartă pe drumul dintre Martillat şi Prisse, şi pe jumătate mîncată de lupi.

Pentru că am pomenit de acest faimos Guilhem mai înainte, voi mai adăuga că, la puţină vreme după ce a murit Mathive, a fost condamnat la ocnă pe viaţă pentru uciderea şi jefuirea unui negustor de porci din Thenon care venea de la bîlciul de la Le Douze pe drumul mare, de la Croix-de-Ruchard ; aşa avea să-şi găsească sfîrşitul.

Toate au rămas departe acum, cînd am nouăzeci de ani dar lucrurile astea, deşi sînt învăluite în negura trecutului, se ivesc uneori în mintea mea. Ca toţi bătrinii, îmi place să povestesc întîmplări de demult şi o fac desigur prea pe lung, cu atît mai mult cu cît ele nu sînt totdeauna vesele. Totuşi, în satul Herm, unde locuiesc acum, oamenii găsesc că nu prea fac risipă de vorbe ; doar pentru că sînt obişnuiţi să aseulte poveşti fără sfîrşit în timpul serilor lungi de iarnă. Deşi le povestesc totul de-a fir-a-păr, aşa cum îmi amintesc, se mai află cîte unii care sînt de părere că tot nu

le spun îndeajuns şi mai întreabă ba una, ba alta ; ei ar vrea să ştie ce culoare avea cîinele meu şi ce vîrstă pisica noastră moartă.

Am avut treisprezece copii, băieţi şi fete. Se spune că numărul de treisprezece aduce nenoroc; eu n-am avut niciodată prilejul să mă conving de aşa ceva. Nu ne-a murit nici unul dintre ei, ceea ce este un lucru rar şi aproape cu totul neobişnuit. Dar, născîndu-se voinici şi trăind în mijlocul pădurii, într-o regiune sănătoasă, ei erau la adăpost de bolile care bîntuie oraşele şi tîrgurile unde oamenii trăiesc prea înghesuiţi. Dacă spun că am avut atîţia copii, n-o fac pentru a mă lăuda, n-aş avea de ce, căci nu bărbaţii îi poartă în pîntece : sărmanele femei îndură toate şi se chinuiesc să-i crească. A mea avea douăzeci de ani cînd ne-am căsătorit. Şi începînd de-atunci, pînă către vîrsta de cincizeci, ea nu încetă de a avea un prunc în braţe, pe care îl punea jos cînd venea pe lume celălalt. Voi spune cinstit că, spre sfîrşit, le pierdusem puţin socoteala, căci într-o seară de carnaval, pe cînd ne aflam la masă, mă desfătam numărîndu-i şi nu găseam decît unsprezece.

— Dar Jeanette, care este măritată la Moustier, spuse nevasta, ea e din flori ?

— Pe legea mea, e adevărat. La ea nu m-am mai gîndit. Deşi şi cu ea tot nu sînt decît doisprezece.

Atunci ea se duse şi luă din pat pe ultimul născut şi mi-l înfăţişă :

— Şi pe ăsta, adică, nu-l cunoşti ?

— Ah, sărmanul, uitasem de el.

Şi, luînd pruncul care-mi zîmbea. l-am sărutat şi l-am săltat de cîteva ori, după care i-am dat să soarbă un pic de vin din paharul meu.

Şi în acest timp ceilalţi copii, care erau în jurul mesei, rideau văzînd că tatăl lor nu-şi regăsea cei treisprezece copii.

Unii erau căsătoriţi, băieţi şi fete, alţii plecaţi la lucru departe de casă, aşa încît nu era de mirare să-l uiţi pe

vreunul : da, numai că nevastă-mea spunea că pricina uitării era carnavalul.

Este adevărat că dacă bărbatul nu se chinuie să-i facă şi să-i crească, el trebuie să trudească ca să-i hrănească şi să-i îmbrace, ceea ce nu e puţin lucru, mai cu seamă cînd sînt atîţia. Mulţumesc lui Dumnezeu, am avut grijă să nu le lipsească pîinea, ceea ce nu era cu putinţă fără a munci într-una din greu : dar ce să mai zic, sîntem făcuţi pentru asta şi nu mă plîng. » Cu o droaie de copii, se-nţelege, nu puteam ajunge bogat şi niciodată n-am avut puşi deoparte cincizeci de taleri, dar am fost totuşi mulţumit că zi de zi am avut din ce să cumpărăm un sac de grîu. Moştenirea pe care o voi lăsa eu nu va fi prea mare : în totul şi pentru toţi va fi „Casa viratelor", cu trei palme de pămînt în jur toate acestea cumpărate cu patruzeci de pistoli şi un ludovic de aur pe deasupra, plătiţi puţin cîte puţin în rate de cîte cincizeci de franci la sfîntul Ion şi de Crăciun.

Bogăţia mea nu sta deci în avere, ci numai în copii, şi cînd mă gîndesc, găsesc că am avut partea cea mai bună în viaţă. Mai bine să las în urmă mulţi oopii decît multe pămînturi sau mulţi bani. Mi se va spune că atunci cînd voi fi murit, la ce-mi va folosi : sînt de aceeaşi părere ! Pînă atunci mă bucur chiar de pe acum să văd fo- indu-se toţi aceşti nepoţi şi strănepoţi care se trag din mine. Eu le-am pierdut cu totul socoteala sau, ca să spun drept, n-am ştiut-o niciodată. Şi apoi, trebuie să mărturi- , sesc că în treaba asta e un lucru pe care eu il preţuiesc mult: mulţumirea de a-mi fi făcut datoria de om şi de bun cetăţean. E ceva la care nimeni nu se mai gîndeşte astăzi, din nenorocire. Dar am auzit povestindu-se că odinioară la unele popoare cel care n-avea copii era dispreţuit, iar cetăţeanul care avea cei mai mulţi trecea înaintea celorlalţi ; astăzi se spune despre un astfel de om că e un prost. Oamenii, mai ales cei înstăriţi, sînt mai bucuroşi să aibă un singur copil căruia să-i lase toată averea. Totuşi, e un lucru ştiut: copiii oamenilor bogaţi nu preţuiesc prea mult. Nu e bine să intri în viaţă avînd tot ce-ţi doreşti : asta

face să pierzi orice vlagă şi orice ambiţie sau te împiedică să le dobîndeşti. De aceea familiile celor bogaţi decad. Mai sînt fără îndoială şi excepţii, însă ele sînt rare.

Dar lungesc vorba, a sosit timpul să sfîrşesc. Au trecut zece ani de cînd a murit sărmana mea nevastă. Şi de atunci eu am lăsat casa din pădure celui mai mare dintre copii, care se va înţelege cu fraţii şi surorile lui, şi am venit să locuiesc în Herm, la unul dintre băieţii mei. A fost o lovitură nespus de grea despărţirea de aceea cu care convieţuisem atît de mult fără să cunosc un ceas de nemulţumire, căci era o femeie bună, devotată şi harnică, mai mult decît s-ar putea spune ; dar cei buni ca şi cei răi sînt muritori.

Mi s-a întimplat în urmă o altă nenorocire : se vor împlini în august, de Sfîntă Maria, doi ani de cînd am orbit, aproape dintr-o dată. Eu, care mai mergeam încă să păzesc capra de-a lungul drumurilor, nu mai sînt bun de nimic ; am nevoie de mîna nurorii mele sau de aceea a micuţei Charlotte pentru a mă duce să mă aşez într-un loc bun, la adăpost de vînt şi să mă încălzesc la soarele de iarnă. Dacă n-ar fi asta, am încă mintea întreagă, iar picioarele mi-s încă bune. Cînd nepoţica mea îmi ţine tovărăşie, am destulă treabă cu răspunsurile, căci ea nu conteneşte cu întrebările despre unele şi altele, aşa-s copiii, vor să le ştie pe toatei Uneori mă părăseşte pentru a se duce la joacă cu alţi copii din sat şi atunci rămîn singur, dacă nu cumva vecina noastră cea mai apropiată, bătrîna Peyronne, nu vine să se aşeze lingă mine ; dar nu ne obosim cu vorba că ea e surdă de tot.

Cînd mă aflu astfel singur cuc la soare, sau vara la umbra unui nuc scofîlcit de bătrîneţe, care dăinuie încă lîngă şanţul castelului, îmi depăn amintirile şi îmi scrutez conştiinţa. Mă gîndesc la tot ce-am făcut, la incendierea pădurii, la cea a castelului şi, după ce sucesc şi răsucesc lucrurile în toate chipurile, după ce cumpănesc bine toate împrejurările, găsesc că sînt de iertat, aşa cum au făcut domnii de omenie din juriu. Nu-mi pare rău decît de cei doi cîini ai contelui pe care i-am sugrumat cu laţurile mele, căci

sărmanele animale n-aveau nici o vină. Pentru tot restul eu răspundeam la război cu război şi nu făceam decît să mă apăr pe mine, pe ai mei şi pe toţi împotriva fărădelegilor şi a mîrşăviilor contelui de Nansac ; nu mă mustră de loc cugetul.

În sat şi pretutindeni toţi judecă la fel, fără îndoială, căci oamenii mă iubesc şi mă cinstesc ca fiind cel care i-a scăpat de o asuprire greu de îndurat. Fără să mă gîn- desc. am făcut fericită întreaga regiune într-un alt chip : cînd pămîntul contelui a fost pus în vînzare de tribunal, speculanţii l-au cumpărat pentru a-l revinde pe parcele. Atunci oamenii din Herm, Prisse şi din alte sate din jur au scos banii ascunşi la ciorap sau în fundul sertarelor ferecate şi aii cumpărat pămînturi, livezi, păduri, vii după cum aveau trebuinţă, plătind parte în bani peşin, parte în rate. Asta a schimbat întru totul înfăţişarea regiunii. La Herm şi la Prisse nu găseai odinioară decît doi sau trei mici proprietari; toţi ceilalţi erau dijmaşi, mărginaşi, zileri, trăind cu toţii prost, nicidecum liberi, niciodată siguri pe ziua de mîine, care depindeau de toanele rele ale contelui, de ticălosul de Laborie sau de alţii. Fiii şi nepoţii acestor sărmani care nu îndrăzneau nici să ridice capul, ca să spunem aşa, care erau fricoşî ca nişte nevăstuici, atît fuseseră de asupriţi de această blestemată familie, astăzi sînt oameni înstăriţi, stăpîni la ei acasă, nu le este teamă de nimic şi se simt cu adevărat oameni. Nu este un fapt mărunt şi trebuie să învăţăm din ceea ce a urmat că marea proprietate este prăpădul ţăranului şi ruina unor ţinuturi. Dar mai este o urmare cît se poate de însemnată care îşi trage obîrşia din faptul că pe lîngă bunăstare, încredere în ziua de mîine şi neatîrnare, plecarea contelui le-a dat oamenilor încredere în dreptate.

Înainte, cînd autorităţile şi slujbaşii nu ţineau seamă de ei şi îi lăsau pradă fărădelegilor şi tiraniei crunte ale acestui om, spuneau de obicei: ‚Nu poate fi dreptate pentru săraci!” Dispărînd contele, ei au început s-o cunoască şi s-o respecte. Astăzi, datorită altora decît sărmanului Jacquou, ei

ştiu că există dreptate pentru toţi şi păgubitul se pricepe să se folosească de ea. Sînt cîte unii care o folosesc chiar prea mult, căci se judecă pentru un nimic, pentru o oaie lovită, pentru o găină intrată în grădină. Cam asta e boala noastră, de altfel, cum spunea Cavalerul:

Evreii se ruinează de Paşte, maurii la nunţi, creştinii în procese

Dar cel puţin oamenii noştri, de care vă vorbesc, nu mai sînt siliţi, cum eram noi, cei de odinioară, să-şi facă singuri dreptate, ceea ce este un lucru rău.

Punînd faţă în faţă trecutul cu prezentul învăţăm că oamenii nu se răzvrătesc decît cînd ajung să-şi piardă răbdarea de prea multă sărăcie şi nu mai nădăjduiesc să Îi se facă dreptate. De aceea, răscoalele mari ale ţăranilor, atît de dese odinioară, au devenit din ce în ce mai rare şi, în cele din urmă, au dispărut, acum cînd fiecare, cît de mic ar fi, se poate bizui pe lege care ne ocroteşte pe toţi. În ceea ce mă priveşte, eu am credinţa că poate sînt ultimul „Răzvrătit" din Perigord.

0 viaţă lungă nu micşorează necazurile, se spune ; totuşi, după cum se poate vedea, bătrîneţea mea este mai fericită decît tinereţea. Oamenii din Herm sînt aproape mîndri de mine ; şi cînd vin domni să viziteze ruinele castelului, dacă întreabă ceva în legătură cu ele, li se răspunde :

— Bătrînul Jacquou v-ar putea spune toate astea ; el cunoaşte mai bine decît oricine vechile întîmplări din

1 Les juils se ruinent en Pâques, tes Maur-es en noees, les chr£tiens en proces.

Herm şi Pădurea Barade, căci ei este cel mai bătrîn om din regiune şi chiar acela care a dat foc castelului.

Şi atunci, uneori, vin la mine şi, aşezaţi pe o piatră mare, în curtea plină de dărâmături şi năpădită de ierburi sălbatice, le povestesc viaţa mea. Unul din aceşti vizitatori care a venit anume de două sau trei ori, mi-a spus că el o va aşterne pe hîrtie, aşa cum i-am povestit-o eu. Nu ştiu dacă o va face, dar nu mă încălzeşte : după cum i-am spus,

nu mai sînt la vîrsta cînd îţi place să auzi vorbindu-se de tine.

Astfel mi se scurge încet viaţa, împăcat cu mine însumi, iubit de ai mei, cinstit de vecini, binevăzut de toată lumea. Şi în deplină linişte sufletească, rămas ultimul din toţi de pe vremea mea, sătul de zile precum felinarul morţilor din cimitirul de la Atur, rămîn singur în noapte şi îmi aştept sfîrşituL

EUGENE LE ROY, nume aproape necunoscut cititorului român, este un clasic al literaturii universale pentru tineret, datorită în special romanului său JACQUOU LE CROQUANT (1899). Protagonistul acestei cărţi, Jacquou cel răzvrătit a devenit acum trei ani eroul unui popular serial al televiziunii franceze.

Scriitor de origine rurală, Eugene Le Roy (1836—1907) a creat o operă literară valoroasă prin realismul ei şi prin deosebitul farmec poetic al evocării vieţii ţărăneşti din Perigordul acoperit de păduri seculare. .

Într-o istorie a literaturii franceze, remarcabilul critic şi istoric literar Henri Clouard sub- , linia această notă aparte a scriitorului:

„Deşi anumite tipuri de roman rezumă expresia esenţială a provinciei lor de baştină, precum MIREILLE de Mistral (...) sau JACQUOU de Le Roy, este limpede că atît un Mistral (...) cît şi un Le Roy sparg tiparul regionalist şi pătrund în literatura universală. Regionalistă este la dînşii doar temelia. Ei se situează în fruntea unui grup de autori de o admirabilă sinceritate, unii înarmaţi cu realism, alţii înzestraţi cu poezie, care, primind măgulitorul titlu de romancieri regionalişti, creează o adevărată geografie nu numai pitorească, ci şi psihologică şi morală, a Franţei”.

HISTOIRE DE LA LITTERATURE FRANC AISE, voi. II, Editions Albin Michel, Paris, , 1960 (p. 610).